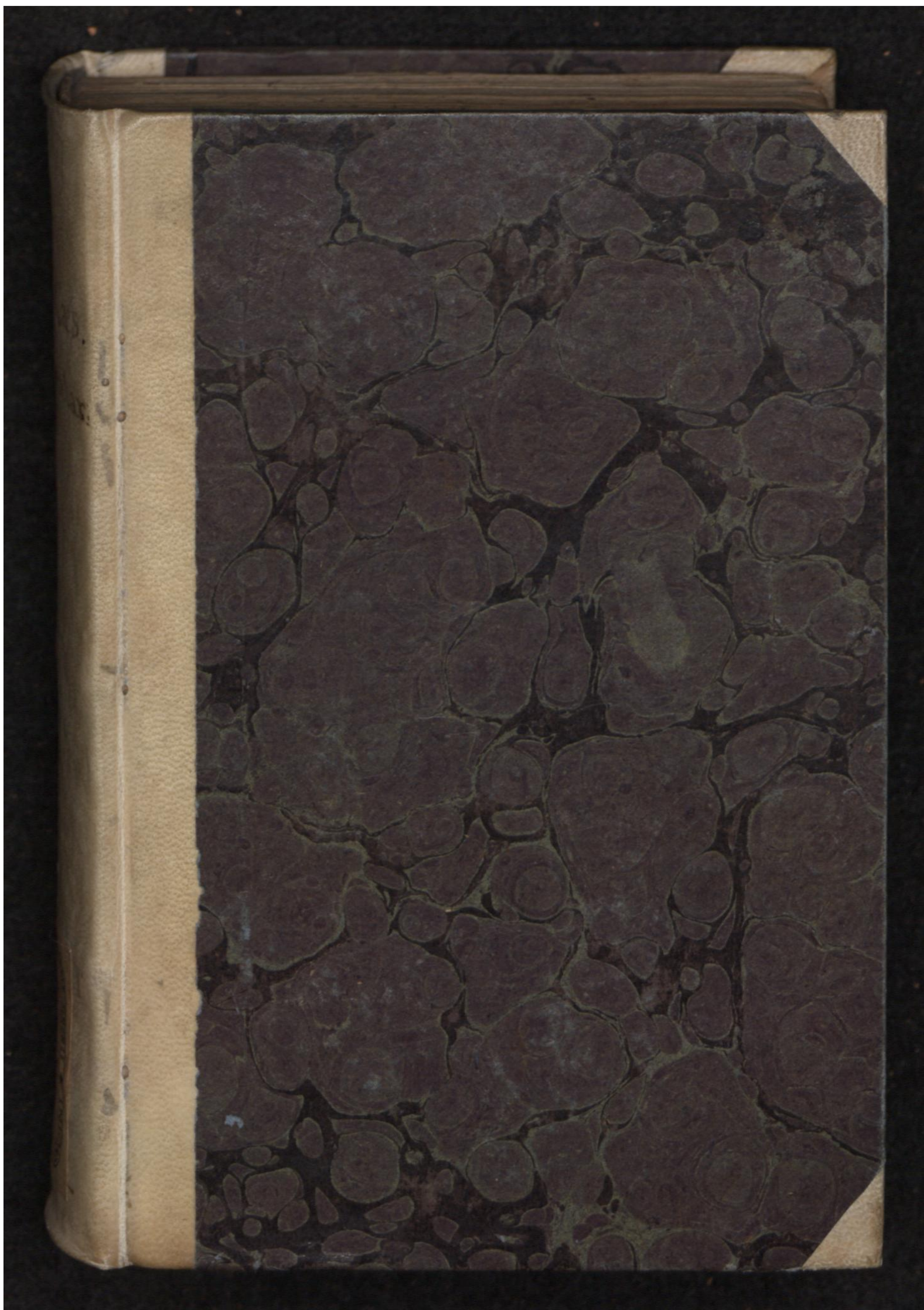
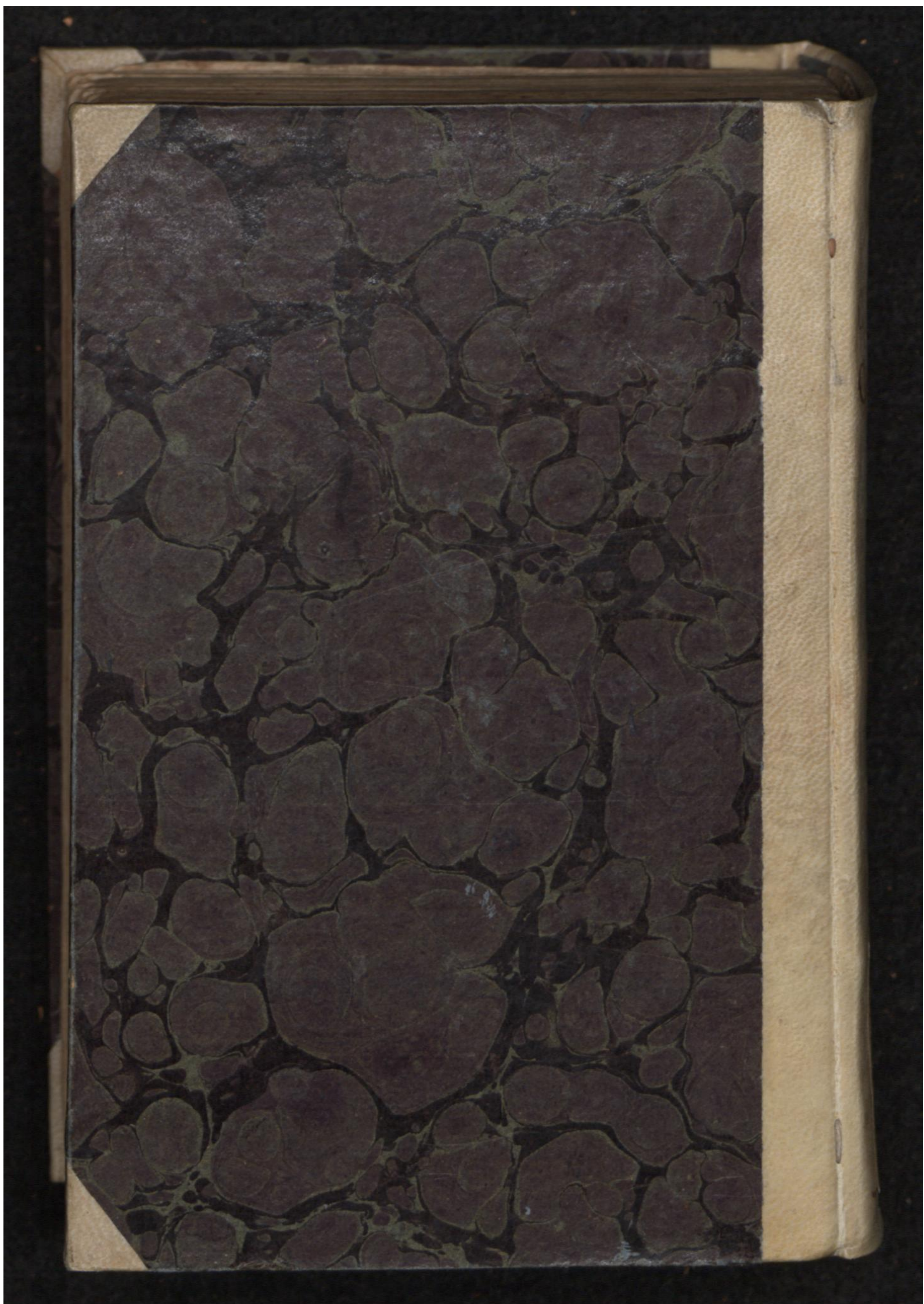

C. Julii Cæs.
Commentar.

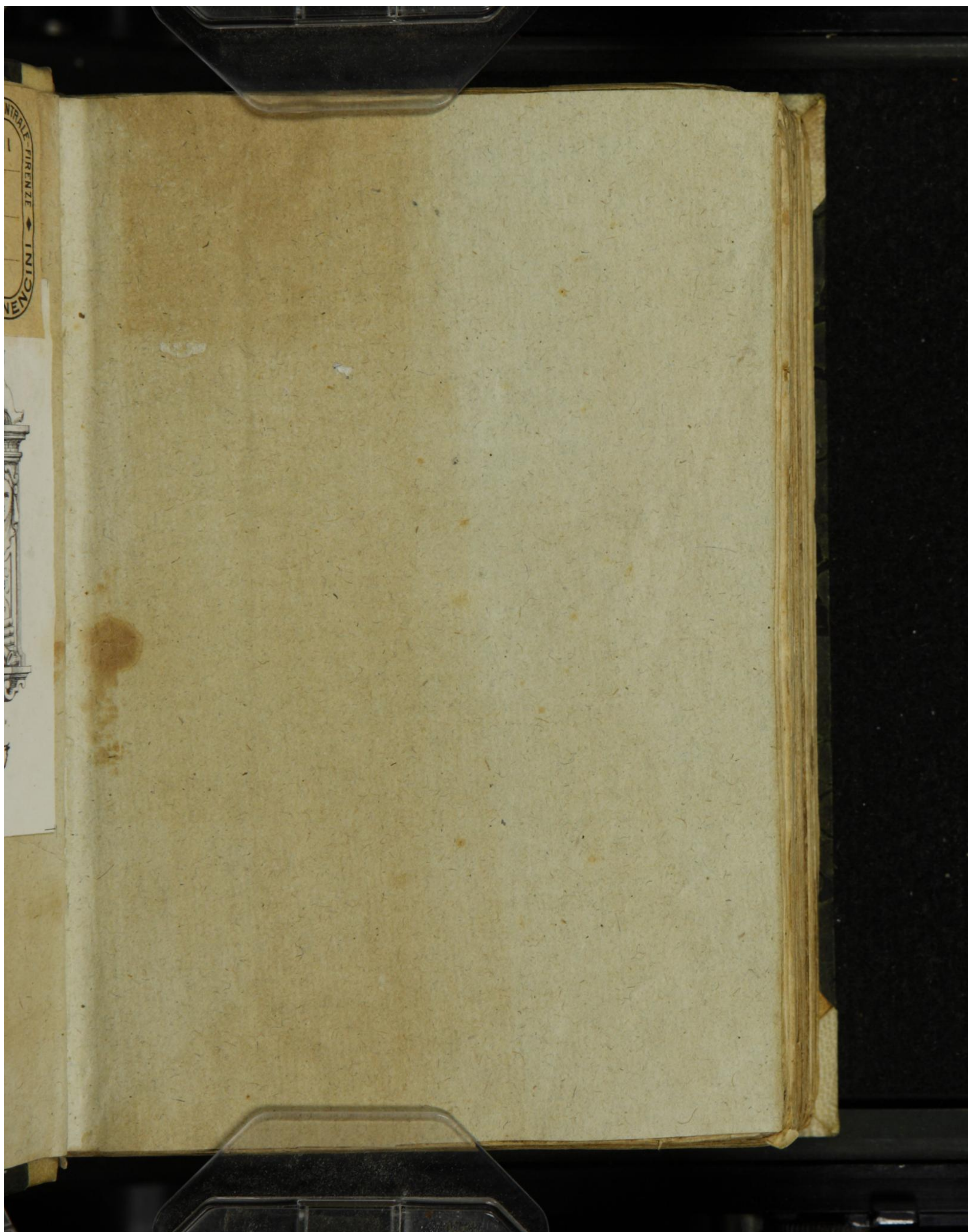

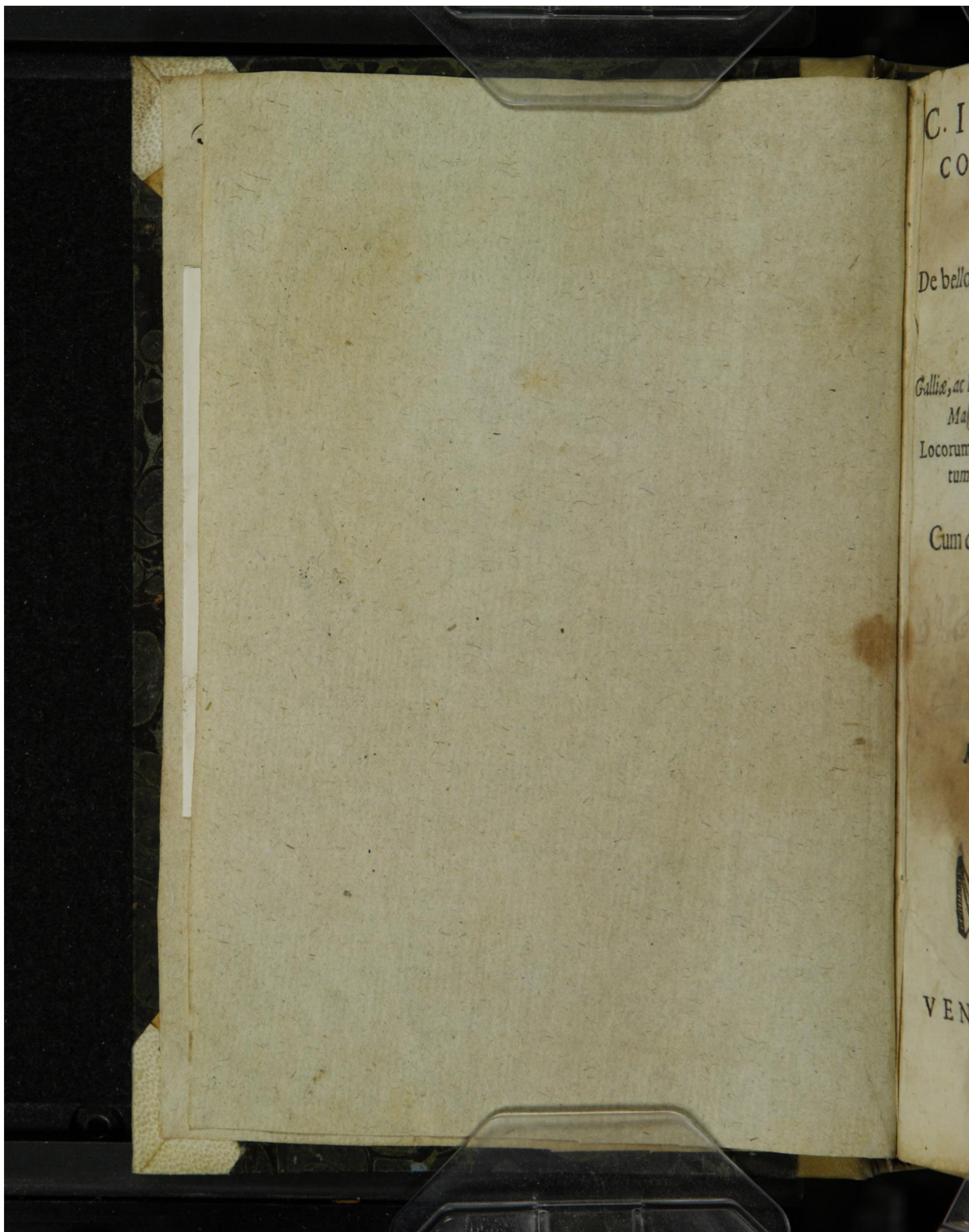

Ex Libris Ioannis Nencini
1874

C. I
CO
De bello
Galliæ, ac
Mas
Locorum
tum
Cum c
VEN

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM

De bello { Gallico, libri VIII.
Ciuili Pompeiano, lib. III.
Alexandrino, lib. I.
Africano, lib. I.
Hiſpanienſi, lib. I. }

Galliæ, ac Hiſpaniæ, Auarici, Alexiæ, Vxelloduni, Maſſiliæ, ac Pontis in Rheno pictura.

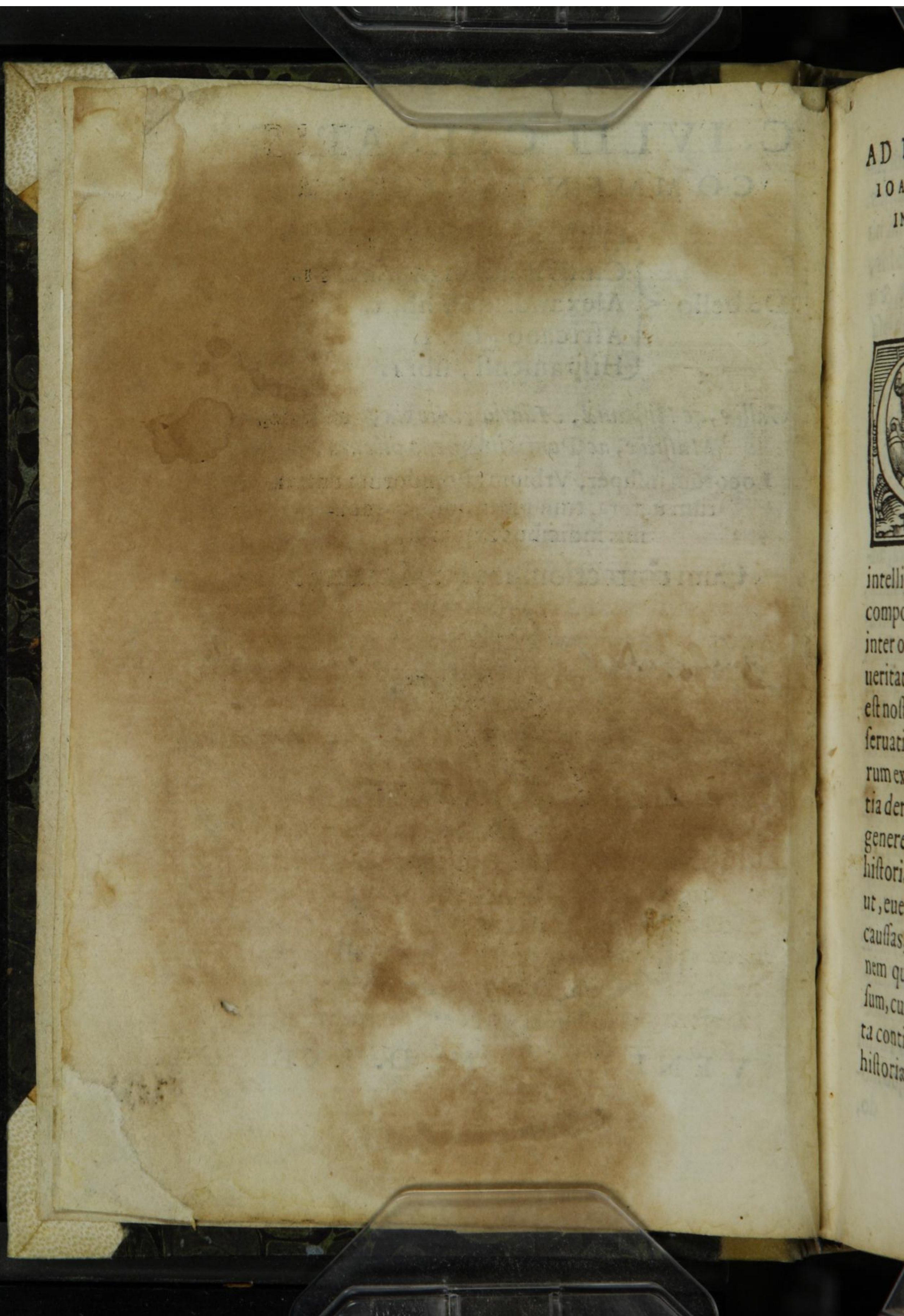
Locorum inſuper, Vrbium, Populorum nomina tum uetera, tum recentiora, copioſiſsimis indicibus explanata.

Cum correctionibus Pauli Manutij.

VENETIIS, M. D. LXI.

AD PAVLVM RHAMNVSIVM, IOANNIS BAPTISTAE FILIVM, IN CAESARIS COMMENTARIOS,

Pauli Manutii præfatio.

VI magiſtram uitæ dixit eſſe hiſtoriam; næ ille, Paule Rhamnuſi, & dixiſſe uere, & præclare ſenſiſſe mihi uideri ſolet. facile enim unus homo, quid multis hominibus euenerit, cum intelligit, eruditur, atque ipſe ſibi normam componit actionum ſuarum, uitæq. totius inter omnes errores, omniaq. pericula ad ueritatem, ac ſalutem dirigendæ. nec aliud eſt noſtra prudentia, quàm euentorum obſeruatio, rerumq. præſentium, ac futurarum ex præteritis, tanquam ex fonte, ſcientia deriuata. quod ex uniuerſo litterarum genere uel ſola, uel certe maxime præſtat hiſtoria, præſertim ſi quis eam ita tractet, ut, euenta dum notat, animum referat ad cauſſas, in easq. attente inſpiciat, & rationem quærat, cur hoc factum, illud omiſſum, cur ex illo calamitates, ex hoc optata contigerint. Atque hoc primum eſt de hiſtoriæ fructu. ſequitur dignitas. Res ge-

ſtæ narrantur inter ſummos reges, potentiſſimas ciuitates, bellicoſiſsimas nationes. cauſſæ porro bellorum ſunt, quæ ſunt humanarum rerum maximæ, imperium, ſalus, gloria: quæ ponuntur in armis omnia, & a conſilio ducum, a uirtute militum, ab ipſa fortuna pendent. Neque uero dignitatem quidem habet, ac fructum, uoluptatem autem hiſtoria deſiderat. nam ſi uoluptas eſt, quam magnarum uariarumq́. rerum adſpectus animis noſtris infundit: nulla pulchrior ſpecies, nulla gratior, nulla prorſus hiſtoria iocundior. uides, ut in tabula picta, aduerſa ducum excellentium ſtratagemata, artes, inſidias; ſpem potiundi, metum amittendi; cæſos exercitus, urbes captas, imperia deleta: age, fortuna commutata, cadere inſultantem, uictum exſurgere; eodem pæne momento lætitiam pelli mærore, ſuccedente, mæroremq́. lætitia. hæc dū legimus, haurit animus uoluptatem incredibilem, aliturq́. pabulo ſuauiſsimo, nec ſatiatur, donec ad exitum peruenerit. Cyrus ille, Perſarum Rex, qui orientem ſubegit, Pyrrhus Epirota, caſtrametandi laude præter ceteros inſignis, & duo illi, barbarorum omnium clariſsimi, Alexander Macedo, & Hannibal, præterea de Græcis Themiſtocles, Ageſilaus, Epaminundas, quo modo,

do, cum eorum facta commemorantur, ani
mos noſtros afficiunt? exſpectatione ſuſpē
dunt, paſcunt gaudio, metu macerant. ue-
rum hæc maxime Romana patent in hiſto-
ria: quæ uel diuturnitate, ac magnitudine
bellorum, uel uarietate fortunæ uberrimā
exemplorum in omni genere copiam ſuppe
ditat. Romana porro uiri præſtantes multi
cum litterarum monumentis tradiderint;
quorum ingeniis, quæ cuique merces glo-
riæ pro cuiuſque facultate debebatur, ea
poſteritatis iudicio perſoluta; eminet inter
omnes, mea ſententia, (nec uero ſecus anti
quitas ſenſit) primumq́. ſibi dignitatis gra-
dum C. Cæſar iure uindicat. nam & uixit
qua plurimum ætate Romæ floruit eloquen
tia: & coluit ipſe eloquentiam præter cete
ros: rebus uero gerendis non interfuit mo
do, uerum etiam præfuit: quo factum, ut
uſum quoque, qui ualet in ſcribenda hiſto-
ria multum, cum doctrina coniunxerit. ex-
tant, bono quodam litterarum fato, præcla
ri illius de bellis ipſo duce geſtis commen-
tarii; qui ſe non ſolum omnibus omnium
hiſtoriis æquare, uerum, ut omnes faten-
tur, anteferre etiam uidentur. breuitatem
ſcis in oratione magnam eſſe laudem, cum
eo tamen, ſi uitetur obſcuritas. facile enim,
dum illam ſequimur, in hanc incidimus.

quod in Thucydide uitium Cicero notauit, cum eſſet alioqui ſcriptor egregius. at uero C. Cæſar, cum breuitatem maxime omnium adamauerit, ita tamen preſſus eſt, ut eodem nihil fieri poſsit illuſtrius. proprie loquitur, & ſignificanter: ornamentorum tantum habet, quantum in exponenda re decet. nam elaboratam ſtudioſius orationem, nimiaq́. excultam elegantia prudentium aures non modo in commentariis, uerum in hiſtoria quoque reſpuunt. Hic tibi eſt, Rhamnuſi optime, mihiq́. multis nominibus cariſsime, in manibus habendus, tractandus aſsidue, obſeruandus, ediſcendus: ut eũ penitus, ſi fieri poteſt, aut certe, quantum poteſt, imitatione exprimas. nam cum tibi Veneta reſp. bellum illud memorabile, omniumq́. difficillimum, quod Henrico Dandulo Duce aduerſus Byzantios geſtum eſt, latina oratione tradiderit explicandũ; magniſq́. etiam tuam induſtriam præmiis honeſtandam decreto publico cenſuerit: debes eniti uehementer, ac omnes ingenii tui neruos contendere, ne quis te tanto imparem oneri fuiſſe unquam putet. atque ego quidẽ, qui te fero in oculis, qui tuæ gloriæ faueo, cum in ipſam rem intueor, grauem ſane, admodumq́. difficilem, paullulũ commoueor: rurſus, cum ad ingenium tuũ,

ad

ad induſtriam, ad illos animi tui præclaros ad laudem impetus mentem & cogitationē refero, facile confirmor, & huiuſce tibi cō miſsi muneris eum, quem cupio, id eſt plane glorioſum exitum exſpecto. Verum, ne ſint in te ipſo, quæ ſunt, & ſit hæc, quæ tibi ineunda uia eſt, quantumuis lubrica, incerta, impedita: an tu potes labi, potes errare, potes uſquam offendere, ducem ſecutus patrem tuum, Ioannem Baptiſtam Rhānuſium, ſpectatæ ſapientiæ uirum, conſiliorum omniū ſummi Xuirum collegii participem; cuius elucent in urbe noſtra uirtutes eximiæ, nomen autem, æternis conſignatū, atque impreſſum ingenii monumentis, per orbem terrarum fama diſsipauit. is te ſua doctrina inſtruet, conſilio monebit, prudentia reget. at quo ſtudio? quo ſcilicet pater filium, & quo talis pater talem filium debet. nec ſane uideo, quem deceret magis, aut in quem hæc aptius, quàm in te, prouincia conueniret. nam cum eas res, quæ tibi ſunt latinis litteris tractandæ, magna ex parte liber, ut audio, contineat, Gallica ſcriptus uetere lingua, tum ipſa perobſcura, tum multis præterea diuerſarum linguarum uocabulis permiſta, atque confuſa; eum porro librum pater tuus & unicum habeat, & unus ipſe (de noſtris quidem homini-

minibus) optime omnium intelligat: ſapientiſsime, ut in omni re ſemper, ita proximis menſibus decretum a Decemuiris eſt, ut hæc tibi potiſsimum Venetæ pars hiſtoriæ mandaretur, cuius haurire ſcientiam non aliunde, quàm ex tuis ædibus, licebat. Ego quidem, etſi intelligo, qui ſis, quàm te delectet uerus honor, quam tua ſponte incumbas ad decus; tamen hortor te, ſenſus huc omnes tuos, cogitationesq. conuertas; excites ipſe te; conſideres etiam atque etiam, quid ſuſceperis, a quibus commiſſum, qua tua ætate, qua omnium exſpectatione. Venetam ſcribis hiſtoriam, nec uniuerſam, ſed, quod in ea maxime putatur excellere: ſcribis Principum reip. decreto: ſcribis adoleſcēs: qua ætate magnas res aggreſſos uel inſignis admodum manet gloria, uel temeritatis nota ſempiternæ. quibus ex rebus, & quòd ante ſtudiorum tuorum præſtantes fructus edidiſti; & quòd patris tui uirtus tua uirtus putatur, nec tibi ſunt petēda extrinſecus quæ domi tuæ naſcuntur; orta eſt inter homines opinio, hiſtoriam te nobis daturum egregiam; in qua Venetæ urbis ita narres præclara facinora, ut aliena cum laude tui nominis immortalitatem coniungas. quod ita futurum, mihi perſuaſum eſt, ſi te ad legendos aſsidue Cæſaris cōmentarios

contu-

contuleris, eorumq́. ad imitationẽ,& qua-
ſi imaginem totum effinxeris . hoc enim in
genere nihil habent perfectius latinæ litte-
ræ, & eos, quo tibi eſſent,tui iuris quodam
modo facti ,cariores aliquanto , cum hoc
tempore noſtris ex ædibus haud paullo ,
quàm antea, emendatiores exirent : uolui
in tuo nomine apparere : multis in hanc mẽ
tem cauſsis , iisq́. minime uulgaribus addu
ctus. nam, ut omittam,quòd hiſtoriam ſcri
benti nihil aptius , nihil omnino his com-
mentariis utilius quiſquam dixerit : ualde
me commouit, multorum annorum, ac pæ
ne ſæculorum in fouendis optimarum ar-
tium ſtudiis præclara tuæ gentis conſuetu-
do . ac uolo mihi, quod attinet ad illa uetu-
ſtiora , ſilentium imponere . uenio ad ea ,
quæ propius ad ætatem noſtram accedunt .
Auo tuo, cuius tu nomen, & una cum nomi
ne uirtutem refers , quis in omni uita uirtu
tem amauit ardentius ? qui cum in litteris
uſquequaque excelluerit, tum uero iuris ci
uilis cognitionem egregie conſecutus eſt ;
eiusq́. rei teſtes habuit ampliſsimas Veneti
Imperii ciuitates , in quibus tum ciuilium ,
tum capitalium quæſtionum iudiciis , ma-
gna pariter & integritatis, & doctrinæ lau-
de, præfuit . Mitto Hieronymum, patruum
tuũ, medicinæ, ac philoſophiæ ſtudiis præ-

ſtantem .

ſtantem: qui cum in Syriam eo conſilio eſſet profectus, ut Arabicis litteris imbueretur, paucis annis tantum profecit, ut pleroſque Auicennæ libros in latinam linguã egregie conuerterit. alios quoque poſſum de tuis maioribus, hac laude præſtantes, minime paucos inuenire: ſed parente tuo contentus uno eſſe poſſum, quo ſemper in hac ciuitate non ſolum amico, uerum etiam patrono eruditi homines uſi ſunt, neque ſibi ornamenti, aut præſidii plus in eius amicitia, atque auctoritate, quàm commodi repoſitum in benignitate ſenſerunt. Accedit illud, quòd idem pater tuus cum in Gallia, reip. cauſſa, diu uixerit, eamq́. prouinciam, Rege Ludouico XII, uniuerſam fere peragrauerit; magnam eorum locorum partem, de quibus mentionem in his commentariis fieri uides, præſens ipſe nouit, eaq́. tibi in ſermone, non ſecus ac in tabula picta, diligenter, uериſſimeq́ue oſtendere ſolitus eſt. itaque, cum hunc librum ad te ſtatui mittere, illud intellexi, magiſtrum te habere excellentem in hoc rerum ac locorum Gallicæ prouinciæ ſtudio, parentem tuum. quo ſum aliquanto magis in ſuſcepto conſilio confirmatus. Tibi uero diſplicere meum erga te officium non exiſtimo. mihi quidem ipſi ob eam cauſſam gratiſſimum fuit, ut ex

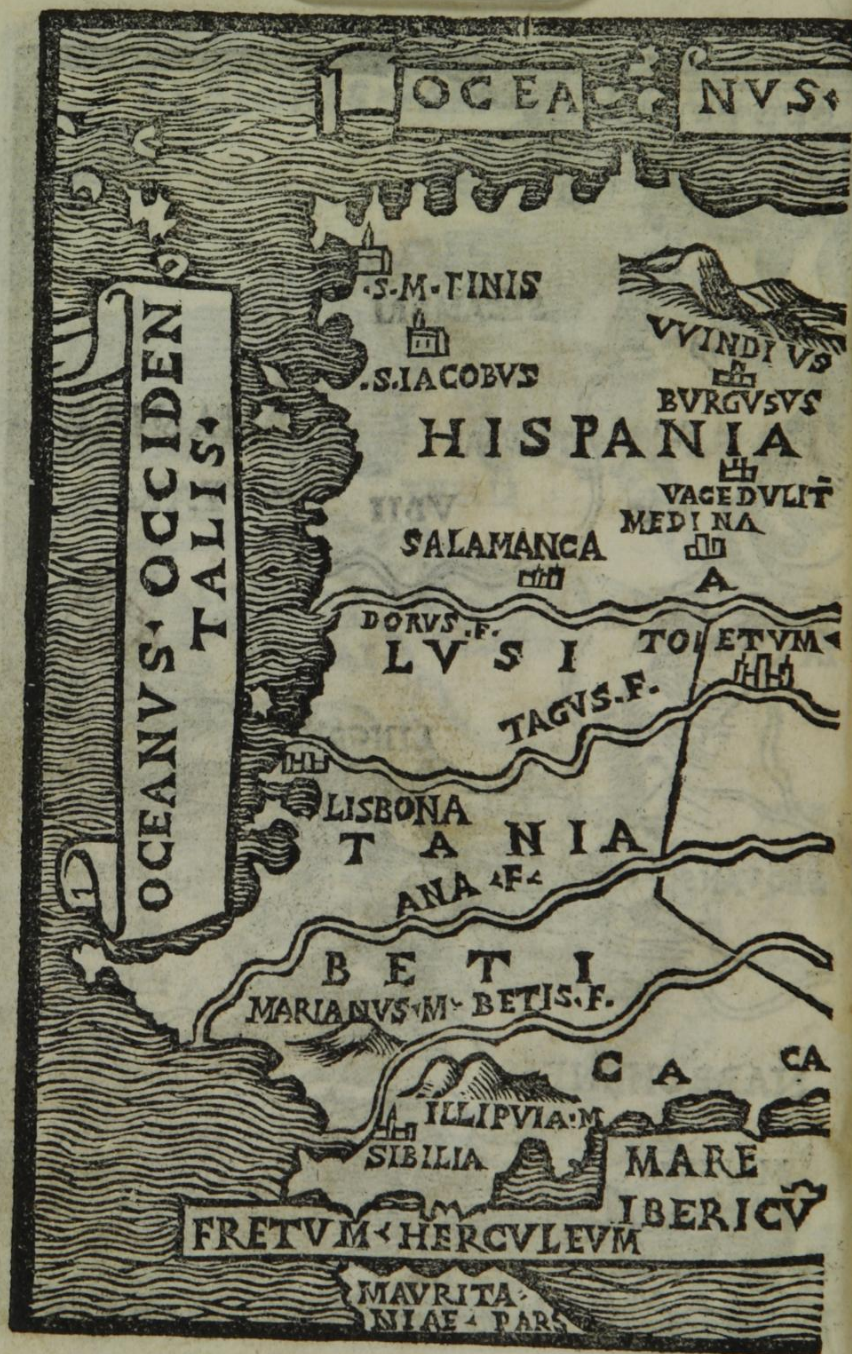
tenui

tenui munere beneuolentiam in te meam perſpiceres: quæ cum a parentum noſtrorum coniunctione, qua nulla maior eſſe potuit, originem duxerit, quotidie tamen augetur ſtudiis erga me tuis, maxime uero cauſsis iis, unde facile manat amor, uirtute, ac probitate; quarum altera tuis in ſcriptis, altera in moribus elucet.

ALBIONIS PARS
OCEAN
BEIGAE
ARMORICI
VNELLI
SEQVANA.F.
LIGERIS.F.
IVTEC
CELTAE
OCEANVS OCCID
VXELIODVNV
AVARICVM
SANTO
NES
GARVMNA.F.
AQVITANI
RODANVS
VASTAE
VOLCI
PIRENEI M.
MEDITERRAN

SEPTENT
RHENVS
SYCAMBRI
R E L G A E B
TREVIRI
GERMANIAE
VBII
PARS
LINGONES
SEQVANS
HELVETII
ITA LIAE
PARS
NARBONENEIS
AP E NI NVS
MARSILIA
GENVA
MARIS PARS

OCEA NVS
OCEANVS OCCIDEN TALIS
S.M.FINIS
S.IACOBVS
VVINDIVS
BVRGVSVS
HISPANIA
VACEDVLIT
MEDINA
SALAMANCA
A
DORVS.F.
LVSI
TOLETVM
TAGVS.F.
LISBONA
TANIA
ANA F
BETI
MARIANVS M BETIS.F.
CA CA
ILLIPVIA M
SIBILIA
MARE IBERICV
FRETVM HERCVLEVM
MAVRITANIAE PARS

CANTA
MONS.
TARR A
IVBEDA M

CANTABRICVS
PARS GALLIAE
M. PIRENEOS
MONS.
TARRACONENSIS
SARAGOSA
IBERA F.
BARGELON
ILERDA
SAGVNTO
IBER F.
IVBEDA M.
M. ORTOSPEDA
INSVLE BALEARES
VALENTIA
BALEARICVM MARE
RTHAGO NOVA
PITHVSE INS

Nomina locorum, urbium, populorum Galliæ, quæ his in commentariis habentur, quo nomine, & olim latine, & nunc dicuntur Gallice, per ordinem litterarum.

Aduatici *Bosleduc*
Agendicum *Aprouins*
Alexia *Lauſſoys en Bourguogne*
Alduaſdubis *Ledoux*
Allobroges *Dauphinoys, & Sauoie*
Ambarri *Semar & Monthar*
Ambuariti pars *Barbantiæ*
Andes *Angiers*
Aquitania *Guienne*
Arar *Sone*
Arduenna ſilua, *Foreſte Dardena*
Armoricæ ciuitates *Bertagne toute*
Ambiani *Amiens*
Artomici *Armignac*
Attrebates *Arras*
Auaricũ *uiaron en berry*
Auerni *Auergne*
Aulerci *Roan*
Axona *Deſne*
Bacenis ſilua *Foreſte negre.*
Bataui *Holande*
Bellocaſſii *Bayeux*
Bellouaci *Beauuois*
Betere *Beſies en guienne*
Bibracte *beuray dautum*
Bibrax *Bray en la conte de Rhetel*
Bituriges *Burges*
Boij *Bourbonnoys, & Bauiere en almagne*
Brannouices *La ual de moriana*
Cabillunum *Chiallon ſur le ſone*
Cadurci *Caors*
Cadetes *Hipercorentin en Bertegne*
Calete *Cales*
Carnutes *Chartres*
Cenomani *Semans*
Centrones *Saitron au pais de liege*
Centrones de Tarentaſii, en Sauoie
Curioſolites *Cornouaille*

Dia-

Diablitres Leon doul en Bertegne
Ebrodunum Ambrum
Eburones Liege
Eburonices Ebreux
Elauer Alier
Essui Reteolis oul tre tournay
Gabelli Lodeue uauert
Garumna Garonne
Genebum Orleans
Gèneua Geneue
Gergobia Clarmont en Auergne
Gorduni Gantois
Grudij Louain
Harudes Constance
Hedui Autum
Heluetij Suisses
Heluij Albin
Hisara Lisera
Icius portus Calais
Iura mons S. Claude
Lacus lemanus Lozanne
Lemouices Limosins
Lexobij Liesieux
Ligeris Loire
Leugones Langres
Lutecia Parisij
Matrona Marne
Matiscon Macon
Mediomatrices Mecz
Melodunum Mellon
Menapij Gheler, & Cleues
Morini Terouanne
Mosa Meuze
Narbona Narbone
Nannetes Nantes
Neruij Tournay
Nitiobriges Vzes Monpolier
Nouiodunum Noion
Ossisini Landriger en Bertegne
Petragorij Pirregort
Pleumosij Flandrois
Pictones Poitiers
Rauraci Basilea
Rhemi Rains
Rhedones Renes
Rhenus Ren
Rhodanus Rosne
Rhuteni Rhodes
Sabis Sambre
Santones Saintgonge
Seduni Seon

Seguſiani Breſſe
Senones Sens
Sequana Seina
Sequani Bourgougnons
Sicambri Nauſo de heſſem
Sueſſiones Soiſſons
Tarbelli Tarbe
Taruſatij Turſe
Tigurinus pagus Zurich de Suiſſe
Treuiri Treues
Tribores Strambourg
Turones Tours
Vellaunodunum Villenoue in Lorene
Vellaunij San Flor.
Veneti Vanes
Veragri San Maurice
Vertodunum Verdon in Lorene
Veromandui Vermandois
Veſontio Beſanſon
Virodunum Verdon ſourla ſone
Vnelli Percherons
Volci Auignon
Vſipetes Francfort

Nomina quarundam urbium, & locorum Hiſpaniæ.

Anas fl.	Guadiana
Aſtures	Aſturia
Bætica	Il Regno de Granata
Barcinon	Barcelona
Betis fl.	Guadachibir
Baleares	maior & minor
Cæſarea auguſta	Saragoſa
Caſtulon	Caſtiglia
Calpe	Gibralterra
Cinga fl.	Ringa

Car-

Cartheia	Tariffa
Corduba	Cordoua
Carpentani montes	I monti de Segouia
Calleci	Gallicia
Derthosa	Tortosa
Durias fl.	Il duoro
Emporiæ	Empurias
Ebusus	Euiza
Girunda	Girona
Hiberus fl.	Hibero
Hispalis	Seuilla
Ilerda	Lerida
Malaca	Malaca
Numantia	Sora
Nerium promontorium	S. Maria de finibus terræ
Oscenses	Osca
Olisippo	Lisbona
Ophiusa	Frumentera
Pampeiopolis	Pampaluna in Nauarra
Rhoda	Roses
Saguntum	Non uedro
Sicoris fl.	El segro
Setabum	Satiua
Sacrum promontorium	Capo S. Vincentio
Tarraco	Aragon
Tagus fl.	Il Tago
Turdetani	Andalusia
Valentia	Valenza

Pons.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

LIBRO QVARTO.

PONTEM, eadem forma & ratione, bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latißimum, rapidißimum, & altißimum, primum in Menapiis contra Sicambros. deinde paullulum supra eum locum in finibus Treuirorum, ex quo transitus erat ad Vbios Cæsaris amicos.

a Tigna bina sesquipedalia paullum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis. &c.

b Trabes bipedales immissæ super utraque tigna, quæ binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.

c Fibulæ quæ disclusæ distinent bipedales trabes.

d Vbi fibulæ disclusæ in contrariam partem reuinciuntur.

e Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.

f Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent.

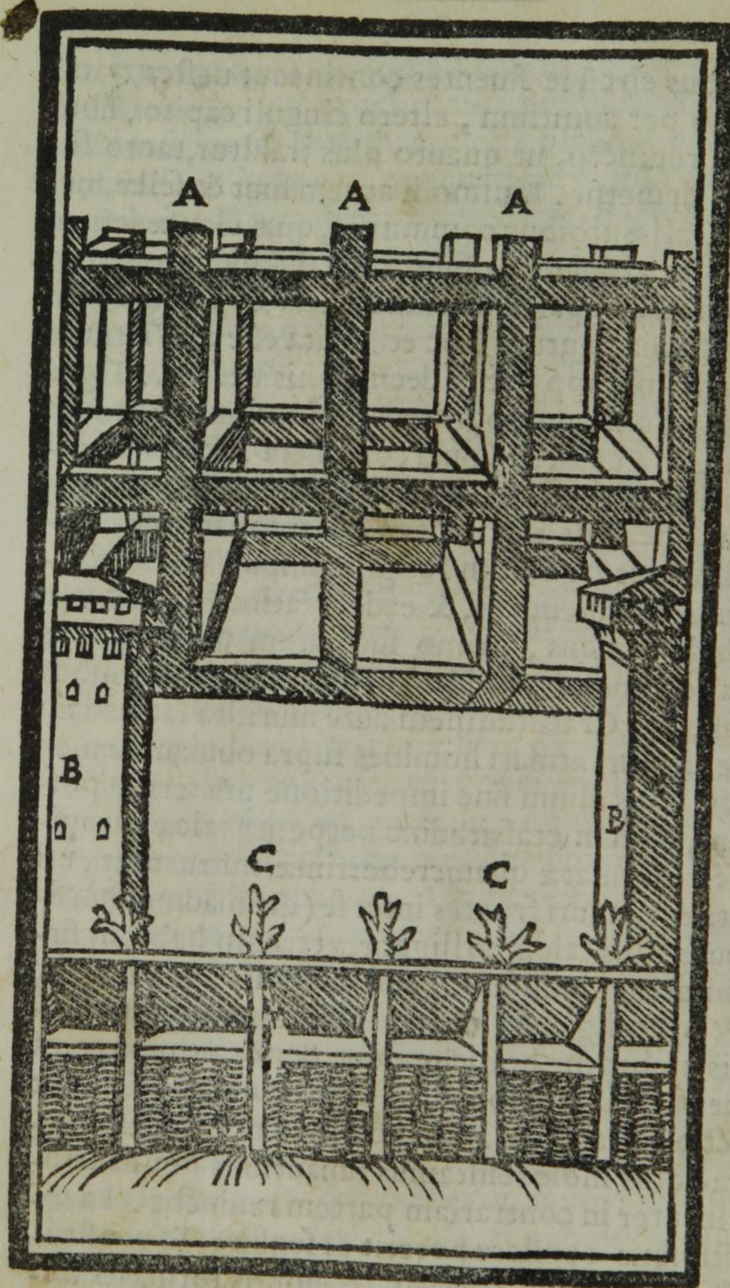
g Fistuca qua adigebantur tigna in flumine.

Hæc utraque, insuper bipedalibus trabibus immißis. hunc locum sic corrigendum puto. hæc utraque insuper bipedales trabes immissæ, hac ratione, ut insuper sit præpositio, & hæc utraque, sit accusandi casus. quod si duriusculũ hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili usum constructione in secundo de bello ciuili in expugnatione Maßiliæ his uerbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum paßum est, laterculo adstruxerunt. sciat & Vitruuium in quincto, ubi agit de portubus &

ſtructuris in aqua faciendis ſimilem feciſſe conſtructionem. tunc proclinatio ea impleatur arena & exſequetur cum margine,& planitia puluini,deinde inſuper eam exæquationem,pila quàm magna conſtituta fuerit,ibi ſtruatur. quare ſi ſic, ut puto, perſeuerat corruptus librariorum uitio locus, neque ſenſus conſtabit, neque conſtructio,niſi implexa & litigioſa grammaticis. ſed ut utraque conſtent, ſenſus ſcilicet, & conſtructio tam ingenioſis, quàm grammaticis,& operi uerba ſint conformia,& opus uerbis, animaduertendum eſt, quòd poſtquam Cæſar deſcripſit modũ figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam ſtabilitatem & firmitatẽ aſſecuta ſunt, uertit ſe ad bipedales trabes, quæ tranſuerſam totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratione poſsint, & quo modo ſuſtinerẽtur, docet. dicens, quòd ſuper hæc utraque, id eſt ſuper bina tigna quæ & in parte ſuperiori, & ea quæ in parte inferiori poſita erant bipedales trabes immiſſæ, quantum eorum tignorum iunctura diſtabat, binis utrinque fibulis,ab extrema parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis, & in contrariam partem reuinctis. &c. in hanc eandẽ ſententiam mecum uenire uidetur Leo Baptiſta Albertus, uir & ingenio, & litteris clarus, in ſuo de architectura,qui eiuſdem Cæſariani pontis deſcriptionem repetens non aliter ei uiſum fuit potuiſſe ſibi ipſi ſatisfacere,niſi his uerbis. huiuſmodi autem immiſſæ trabes binis utrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur. quibus diſcluſis, & cetera. quid autẽ ſit fibula, & quomodo diſcludatur, & reuinciatur, non omnibus peruia eſt notitia, quamuis eius ſit quotidianus uſus. Vtuntur autem ea uiri ac mulieres ad capita cingulorum,

quibus

quibus circũ se fluentes contineant uestes, transiecto per annulum, altero cinguli capite, fibulaq. reuincto, ut quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ, multis Italiæ urbibus communes, quæ clausæ seruantur & ad sedendi usum, cum discluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eo fortius compressæ firmantur. hoc etiam ita esse ex Vitruuio clarissime apparet in decimo, his uerbis. Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & a capite a fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur. Et infra. Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus, & crassitudinis erit utendum, & eadem ratione in summo fibulationibus, in imo sucularum uersationibus expediundum. Et libro primo, ubi de mœnibus differit: Crassitudinem autẽ muri, ita faciendam censeo, uti armati homines supra obuiam uenientes, alius alium sine impeditione præterire possint, dum in crassitudine perpetuæ taleæ oleagineæ, ustulatæ quamcreberrimæ instruantur, uti utræque muri frontes inter se (quemadmodum fibulis) his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem. huiusmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum uallis utebantur, hodie quoque & nos utimur, transuersis in latum longuriis fibulatim dispositis, ut ictibus glandium. non uno loco tantum, sed tota uallis mole resistamus iuuantibus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis satis constare poterit & sensus, & constructio uerborum Cæsaris, & pontis forma secundum figuram a nobis traditam

Auaricum.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

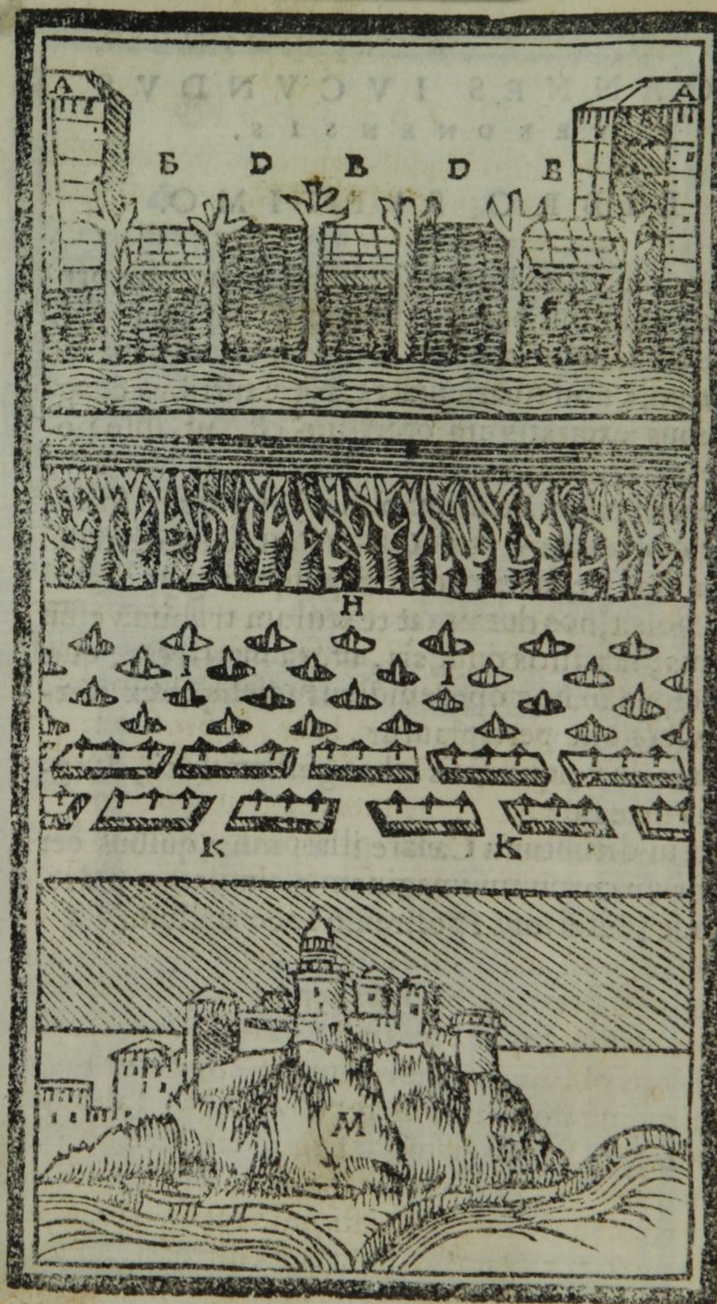
LIBRO SEPTIMO.

Avaricvm urbs Biturigũ munitiſsima, quæ prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, unum tantum & peranguſtum habebat aditum, quod Auaricum a Cæſare turribus & aggeribus excitatis ita obſeſsum eſt, ut ipſo potiretur.

a Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma fere communis erat in Gallia, qui & ita deſcribũtur a Cæſare, ut a mediocri quoque ingenio intelligi poſsit, nos dumtaxat texturam trabium effinximus, farcturis dimiſsis, ut, ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæſaris lectione percipiantur.

b Turres duæ, quæ ſatis ad anguſtiam loci, & aggeris uiſæ ſunt.

Cerui dicuntur a Cæſare illæ pinnæ, quibus ceruinorum cornuum imaginem aſsimilatam uides. deinde plutei ſunt, poſtremo loco uallum.

Alexia.

IO. IVCVNDVS VERONENSIS.

LIBRO SEPTIMO.

Alexia oppidum Mãdubiorum in summo colle positum edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse uidebatur. huius collis radices subleuabã tus duobus flu.duabus ex partibus. cetera ex descri ptione Cæsaris,& ex opposita figura patent. a Tur res coniunctæ aggeri,& uallo,quæ inter se distabãt pedes lxxx. b Plutei qui tegebãt internallũ, quod erat inter pinnas.Pinnæ interstructæ erant inter plu teos.erãt & cerui grãdes positi inter pinnas aggeris ad cõmissuras pluteorum,& aggeris ipsis,in quibus erãt suspẽsi plutei, sub quib. tecti milites adscẽsum hostium,& conatum omnẽ repellebant. e Vallum cum lorica. lorica enim ex cartibus, uel storiis apponebatur uallo & aggeri, ne facile harpagonibus, uel aliis instrumentis demoliri posset ab hostibus. Fossæ duæ erant, pedum xv. latæ, & profundæ, in quibus per campestria loca, & demissa, aqua ex flumine deriuabatur. h Stipites ex truncis arborum, non admodũ firmis ramis, præacutis cacuminibus, in perpetuam fossam demissi, & ab infimo reuincti ne reuelli possent, ab ramis,eminebant, quo qui intrauerat seipsi acutissimis uallis induebant, hos cippos appellabant. i Stipites teretes feminis crassitudine ab summo præacuti, & præusti, demissiq. in scrobibus oblique in quincuncem dispositis.hos ex similitudine floris lilium appellabat. K Taleæ pedem longe, ferreis hamis infixæ in terramq. in fossæ mediocribus spatiis, intermissis, omnibus locis differebantur. hos hamos stimulos appellabant. l Fossa pedum xx lata, & profunda dirrectis ad perpendiculum lateribus, a qua reliquæ munitiones distabant pedes xl. m Alexia oppidum, superius descriptum.

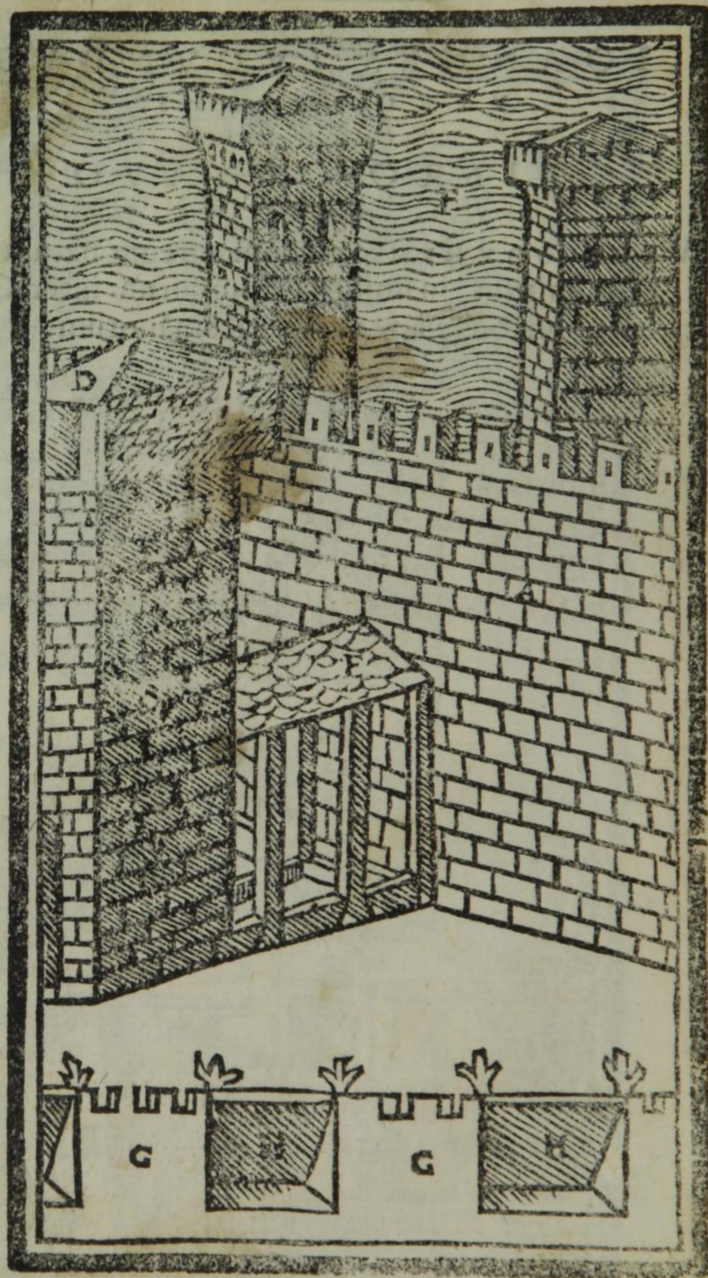

Vxellodunum.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

LIBRO OCTAVO.

VXELLODVNVM oppidum egregie natura loci munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longe a prouincia Romanorum.

Maſsilia.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

LIBRO SECVNDO DE BELLO CIVILI.

MASSILIAE descriptio, quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.

Storiæ quæ a Cæsare nominantur, erant ex funibus anchorariis contextæ, præpendentes contra hostium tela, atque tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.

Musculus autem a turri latericia, ad suffodiendum, & dificiendum hostium turrem, & murum.

C. I

CO

I

tanis Ga
na diuidit
pterea qu
longissime
cómeant, a
tinent, im
trans Rhe
lum gerun
Gallos uir
lijs cum
bus eos pr
gerunt. E
dictum est
tincturq. G
garum, att
flumen Rhe
extremis G
feriorem pa

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. I.

ALLIA *est omnis diuisa in partes tres: quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumẽ, a Belgis Matrona, et Sequana diuidit. horũ omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quòd a cultu, atque humanitate prouinciæ longissime absunt, minimeq. ad eos mercatores sæpe cõmeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximiq. sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de caussa Heluetij quoque reliquos Gallos uirtute præcedunt; quòd fere quotidianis prœlijs cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continecturq. Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam a Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum: uergit ad septẽtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in se-*

ptemtriones, & orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & septemtriones. Apud Heluetios longe nobilissimus, & ditissimus fuit Orgetorix. is M. Messalla & M. Pisone cos. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirent: perfacile esse, cum uirtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura Heluetij continentur, una ex parte flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Heluetium a Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios; tertia lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetijs diuidit. his rebus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli, atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudine millia passuum ccxl. in latitudinem clxxx. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, iuuentorum, & carrorum quammaximum numerum coemere, sementes quammaximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret;

contineuentur

teret; cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium ſibi ſatis eſſe duxerunt. in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is ſibi legationem ad ciuitates ſuſcepit. in eo itinere perſuadet Caſtico, Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & a S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in ciuitate ſua occuparet, quod pater ante habuerat: itemq. Dumnorigi Heduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate ſua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, perſuadet: eiq. filiam ſuam in matrimonium dat. perfacile factu eſſe, illis probat, conata perficere; propterea quòd ipſe ſuæ ciuitatis imperium obtenturus eſſet: non eſſe dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij poſſent. ſe ſuis copijs, ſuoq. exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter ſe fidem, & iuſiurandum dant, &, regno occupato, per tres potentiſſimos, ac firmiſſimos populos totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant. Ea res, ut eſt Heluetijs per indicium enuntiata, moribus ſuis Orgetorigem ex uinculis cauſſam dicere coegerunt. damnatum pœnam ſequi oportebat, ut igni cremaretur. die conſtituta cauſſæ dictionis Orgetorix ad iudicium omnem ſuam familiam, ad hominum millia decem, undique coegit; & omnes clientes, obæratoſq. ſuos, quorum

magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. cum ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemq. hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetij id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt; frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quenque domo efferre iubent: persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobricis finitimis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis, uicisq. exustis, una cum ijs proficiscantur: Boiosque., qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noricamq. oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent, unum per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, quo uix, singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per prouinciam nostram, multo facilius, atque expeditius: propterea quòd inter fines Hel-

uetiorum, & Allobrogum, qui nuper populo R. pacati erant, Rhodanus fluit, isq. non nullis locis uado transitur. extremum oppidum Allobrogum est, proximumq. Heluetiorum finibus Geneua. ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum R. uiderentur, existimabant, uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. is dies erat, ad V. kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Cos. Cæsari cum id nuntiatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci; &, quàm maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Geneuam peruenit: prouinciæ toti quàm maximum potest militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius, & Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quòd iter haberent nullum aliud: rogare, ut eius uoluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quòd memoria tenebat, L. Cassium consulem occisum, exercitumq. eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugum missum, concedendum non putabat; neque

hominem inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit; diem se ad deliberandum sumpturum; si quid uellent, ad idus Apr. reuerterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex prouincia conuenerant, a lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia passuum decemnouem, mirum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamq. perducit: eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo facilius, si se inuito transire conaretur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, uenit, & legati ad eum reuerterunt, negat se more, & exemplo populi R. posse iter ulli per prouinciam dare; &, si uim facere conentur, prohibiturum ostendit. Heluetij, ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq. compluribus factis: alij uado Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, non numquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, et militum concursu, et telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua, Sequanis inuitis, propter angustias ire non poterant. ijs cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigē Heduū mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia,

&

et largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetijs erat amicus: quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, et quamplurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat: itaque rem suscipit; & a Sequanis impetrat, ut per fines suos Heluetios ire patiantur; obsidesq. uti inter sese dent, perficit; Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetij, ut sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari renuntiatur, Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum, & Heduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt; quæ ciuitas est in prouincia: id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus, maximeq. frumentarijs finitimos haberet. ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasq. ibi legiones conscribit; et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, &, quà proximum erat iter, per alpes in ulteriorem Galliam cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his prœlijs pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogũ fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam

trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, et fines Sequanorũ suas copias traduxerant, et in Heduorum fines peruenerant, eorũq. agros populabantur. Hedui cum se, suaq. ab his defendere non possent legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo R. meritos esse, ut, pæne in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Hedui, Amabari quoque, necessarij et consanguinei Heduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis uim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos, possessionesq. habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, et demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Heduorum, et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. id Heluetij ratibus, ac lintribus iunctis transibant. ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarũ partes Heluetios id flumen traduxisse, quartam uero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia uigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ non dum flumẽ transierat. eos impeditos, et inopinantes aggressus, magnam partem eorũ concidit: reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proxi

mas

mas ſiluas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ciuitas Heluetia in quattuor pagos diuiſa eſt. hic pagus unus cum domo exiſſet, patrum noſtrorum memoria, L. Caſſium conſulem interfecerat, et eius exercitum ſub iugum miſerat. ita, ſiue caſu, ſiue conſilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ inſignem calamitatem populo R. intulerat, ea princeps pœnas perſoluit. qua in re Cæſar non ſolum publicas, ſed etiam priuatas iniurias ultus eſt; quòd eius ſoceri L. Piſonis auum, L. Piſonem, legatum, Tigurini eodem prœlio, quo Caſſium, interfecerant. Hoc prœlio facto, reliquas copias Heluetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciendum curat; atque ita exercitum traducit. Heluetij, repentino eius aduentu commoti, cum id, quod ipſi diebus XX ægerrime confecerant, ut flumen tranſirent, illum uno die feciſſe intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Heluetiorum fuerat. is ita cum Cæſare egit: Si pacem populus R. cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæſar conſtituiſſet, atque eſſe uoluiſſet: ſin bello perſequi perſeueraret, reminiſceretur et ueteris incommodi populi R. et priſtinæ uirtutis Heluetiorum: quòd improuiſo unum pagum adortus eſſet, cum ij qui flumen tranſiſſent, ſuis auxilium ferre non poſſent, ne, ob eam rē, aut ſuæ magnopere uirtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret: ſe ita a patribus, maioribusq́. ſuis didiciſſe, ut magis uirtute, quàm dolo, contenderent, aut

insidijs niterentur: quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi R. & internitione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Heluetij commemorassent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi R. accidisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo deceptum, quòd neque commissum a se intelligeret, quare timeret; neque, sine caussa timendum, putaret: quòd si ueteris contumeliæ obliuisci uellet, num etiam recentium iniuriarum, quòd, eo inuito, iter per prouinciã per uim tentassent, quòd Heduos, quòd Ambaros, quòd Allobroges uexassent, memoriam deponere posset? quòd sua uictoria tam insolenter gloriarẽtur, quòdq. se tam diu impune tulisse iniurias admirarentur, eodem pertinere: consuesse enim deos immortales, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res, et diuturniorem impunitatem concedere: cum ea ita sint, tamen si obsides ab ijs sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, et si Heduis de iniurijs, quas ipsis, socijsq. eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum ijs pacem esse facturum. Diuico respõdit: Ita Heluetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, nõ dare, consueuerint: eius rei populum R. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent: idẽ Cæsar facit; equitatumq.

tumq́.omnem,ad numerum quattuor millium,quem
ex omni prouincia, et Heduis, atque eorum ſocijs co
actum habebat, præmittit; qui uideant, quas in par
tes hoſtes iter faciant. qui cupidius nouiſſimum ag-
men inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetio-
rum prœlium committunt; & pauci de noſtris ca-
dunt. quo prœlio ſublati Heluetij, quòd quingentis
equitibus tantam multitudinem equitum propule-
rant, audacius ſubſiſtere, non nunquam ex nouiſ-
ſimo agmine prœlio noſtros laceſſere cœperunt. Cæ-
ſar ſuos a prœlio continebat; ac ſatis habebat in præ
ſentia, hoſtem rapinis, populationibusq́. prohibe-
re. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti in-
ter nouiſſimum hoſtium agmen, et noſtrum primum
non amplius quinis, aut ſenis millibus paſſuum inter-
eſſet. interim quotidie Cæſar Heduos frumentum,
quod eſſent publice polliciti, flagitare. nam propter
frigora, quòd Gallia ſub ſeptemtrionibus, ut ante di
ctum eſt, poſita eſt, non modo frumenta in agris ma
tura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna co
pia ſuppetebat. eo autem frumento, quod flumine
Arare nauibus ſubuexerat, propterea minus uti
poterat, quòd iter ab Arare Heluetij auerterant;
a quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere
Hedui; conferri, comportari, adeſſe, dicere. Vbi
ſe diutius duci intellexit Cæſar, diem inſtare, quo
die frumentum militibus metiri oporteret; conuo-
catis eorum principibus, quorum magnam copiam
in caſtris habebat, in his Diuitiaco, & Liſco, qui
ſum-

summo magistratui præerant, (quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus, & uitæ, necisq. in suos habet potestatem) grauiter eos accusat; quòd, cum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab ijs non subleuetur, præsertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus, bellum susceperit: multo etiam grauius, quòd sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse non nullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum ualeat; qui priuatim plus possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quòd præstare dicant, si iam principatum Galliæ obtinere non possent, Gallorum, quàm Romanorum, imperia perferre neque dubitare debeant, quin, si Heluetios superauerint Romani, una cum reliqua Gallia Heduis libertatem sint erepturi: ab ijsdem nostra consilia, quæq. in castris gerantur, hostibus enuntiari: hos a se coerceri non posse: quin etiam, quòd necessariam rem coactus Cæsari enuntiarit, intelligere sese, quanto id cum periculo feceris: & ob eam caussam, quàm diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, designari sentiebat: sed, quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet; quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat. dicit liberius, atque audacius. eadem secreto ab alijs quærit: reperit

perit eſſe uera : ipſum eſſe Dumnorigem, ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum rerum, complures annos portoria, reliquaq. omnia Heduorũ uectigalia paruo pretio redempta habere : propterea quòd, illo licente, contraliceri audeat nemo : his rebus & ſuam rẽ familiarem auxiſſe, et facultates ad largiendum magnas comparaſſe : magnum numerum equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, et circum ſe habere : neque ſolum domi, ſed etiam apud finitimas ciuitates largiter poſſe : atq. huius potẽtiæ cauſſa matrem in Biturigibus, homini illic nobiliſſimo, ac potentiſſimo, collocaſſe: ipſum ex Heluetijs uxorem habere: ſororem ex matre, et propinquas ſuas nuptum in alias ciuitates collocaſſe : fauere, et cupere Heluetijs, propter eam affinitatem : odiſſe etiam ſuo nomine Cæſarem, & Romanos ; quòd eorum aduentu potentia eius diminuta, et Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atque honoris ſit reſtitutus: ſi quid accidat Romanis, ſummam in ſpem regni obtinendi per Heluetios uenire ; imperio populi R. non modo de regno, ſed etiam de ea, quam habeat, gratia deſperare. Reperiebat etiam Cæſar, inquirendo, quòd initium fugæ prœlij equeſtris aduerſi a Dumnorige, atque eius equitibus factum eſſet: (nam equitatui, quem auxilio Cæſari Hedui miſerant, Dumnorix præerat) eorumq. fuga reliquum eſſe equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cum ad has ſuſpiciones certiſſimæ res accederent, quòd per fines Sequanorum Helue-

Heluetios traduxiſſet, quòd obſides inter eos dandos curaſſet, quòd ea omnia non modo iniuſſu ſuo, et ciuitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis feciſſet, quòd a magiſtratu Heduorum accuſaretur, ſatis eſſe cauſſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quòd Diuitiaci fratris ſummum in populum R. ſtudium, ſummam in ſe uoluntatem, egregiam fidem, iuſtitiam, temperantiam cognouerat. nam, ne eius ſupplicio Diuitiati animum offenderet, uerebatur. itaque, priuſquam quidquam conaretur, Diuitiacum ad ſe uocari iubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procilium, principem Galliæ prouinciæ, familiarem ſuum, cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefacit, quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta: et oſtendit, quæ ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit: petit, atque hortatur, ut, ſine eius offenſione animi, uel ipſe de eo, cauſſa cognita, ſtatuat, uel ciuitatem ſtatuere iubeat. Diuitiacus, multis cum lacrymis Cæſarem complexus, obſecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem ſtatueret: ſcire ſe, illa eſſe uera: nec quenquam ex eo plus, quàm ſe, doloris capere: propterea quòd, cum ipſe gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adoleſcentiam poſſet, per ſe creuiſſet; quibus opibus, ac neruis non ſolum ad minuendam gratiam, ſed pæne ad perniciem ſuam uteretur:

tur: sese tamen et amore fraterno, et existimatione uulgi commoueri: quòd si quid ei a Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi a se auerterentur. Hæc cum pluribus uerbis flens a Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit: consolatus, rogat finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et reip. iniuriam, et suum dolorem eius uoluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones uitet: præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. renuntiatum est, facilem esse. de tertia uigilia T. Labienum legatum propere cum duabus legionibus, & ijsdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis adscendere iubet: quid sui consilij sit, ostendit. ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq. omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratori-

bus

bus præmittitur. prima luce, cum ſummus mons a T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longius mille & quingentis paſſibus abeſſet; neque, ut poſtea ex captiuis comperit, aut ipſius aduentus, aut Labieni cognitus eſſet; Conſidius, equo admiſſo, ad eum accurrit: dicit, montem, quem a Labieno occupari uoluerit, ab hoſtibus teneri: id ſe a Gallicis armis, atque inſignibus cognouiſſe. Cæſar ſuas copias in proximum collem ſubducit; aciem inſtruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæſare, ne prœlium committeret, niſi ipſius copiæ prope hoſtium caſtra uiſæ eſſent, ut undique uno tempore in hoſtes impetus fieret; monte occupato, noſtros exſpectabat, prœlioq. abſtinebat. multo denique die per exploratores cognouit, et montem a ſuis teneri, et Heluetios caſtra mouiſſe, et Conſidium, timore perterritum, quod non uidiſſet, pro uiſo ſibi renuntiaſſe. eo die, quo conſuerat, interuallo hoſtes ſequitur, et millia paſſuum tria ab eorum caſtris caſtra ponit. poſtridie eius diei; quòd omnino biduum ſupererat, cum exercitui frumentum metiri opoteret; et quòd a Bibracte, oppido Heduorum longe maximo ac copioſiſſimo, non amplius millibus paſſuum XVIII. aberat: rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimauit; iter ab Heluetijs auertit; ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitiuos L. Aemilij, decurionis equitum Gallorum, hoſtibus nuntiatur. Heluetij, ſeu quòd timore perterritos Romanos diſcedere a ſe exiſtimarent, eo magis, quòd pridie, ſuperioribus

superioribus locis occupatis, prœlium non commisisſent, siue eo quòd re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros a nouissimo agmine insequi, ac laceſſere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumq́., qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor ueteranorum, ita, uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit. interea, sarcinas in unum locum conferri, et eum ab ijs, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar, primum suo, deinde omnium e conspectu remotis equis, ut, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prœlium commisit. milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disiecta, gladijs districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant, multi ut, diu iactato brachio, præoptarent scutum

manu emittere, & nudo corpore pugnare, tandem, uulneribus defeſſi, & pedem referre, &, quòd mons ſuberat circiter mille paſſuum, eò ſe recipere cœperunt. capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boij, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV *agmen hoſtium claudebant, et nouiſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſſi, circumuenire. conſpicati Heluetij, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conuerſa ſigna bipartito intulerunt, prima, ac ſecunda acies, ut uictis, ac ſubmotis reſiſteret; tertia, ut uenientes ſuſtineret. ita, ancipiti prælio, diu, atque acriter pugnatum eſt. diutius cum noſtrorum impetum ſuſtinere non poſſent; alteri ſe, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros ſuos ſe contulerunt. nam hoc toto prælio, cum ab hora ſeptima ad ueſperum pugnatum ſit, auerſum hoſtem uidere nemo potuit: ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt: propterea quòd pro uallo carros obiecerant, & e loco ſuperiore in noſtros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros, rotasq́. mazaras ac tragulas ſubijciebant, noſtrosq́. uulnerabant. diu cum eſſet pugnatum, impedimentis caſtrisq́. noſtri potiti ſunt. ibi Orgetorigis filia, atque unus e filijs captus eſt. ex eo prælio circiter millia hominum* CXXX *ſuperfuerunt: eaq́. tota nocte continenter ierunt: in nullam partem noctis itinere intermiſſo, in fines Lin-*

gonum

gonum die quarto peruenerunt; cum, & propter uulnera militum, & propter ſepulturam occiſorum, noſtri, triduum morati, eos ſequi non potuiſſent. Cæſar ad Lingones litteras, nuntiosq. miſit, ne eos frumento, ne ue alia re iuuarent: qui ſi iuuiſſent, ſe eodem loco illos, quo Heluetios, habiturum. ipſe, triduo intermiſſo, cum omnibus copijs eos ſequi cœpit. Heluetij, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miſerunt: qui cum eum in itinere conueniſſent; ſeq. ad pedes proieciſſent; ſuppliciterq. locuti, flentes pacem petiſſent; atque eos in eo loco, quo tum eſſent, ſuum aduentum exſpectare iuſſiſſet; paruerunt. eò poſtquam Cæſar peruenit, obſides, arma, ſeruos, qui ad eos perfugiſſent, popoſcit. dum ea conquiruntur, et conferuntur, nocte intermiſſa, circiter hominum millia ſex, eius pagi, qui Verbigenus appellatur, ſiue timore perterriti, ne, armis traditis, ſupplicio afficerentur, ſiue ſpe ſalutis inducti, quòd, in tanta multitudine dediticiorum, ſuam fugam aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent, prima nocte, ex caſtris Heluetiorum egreſſi, ad Rhenum, fineſq. Germanorum contenderunt. quod ubi Cæſar reſciuit; quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, ſi ſibi purgati eſſe uellent, imperauit; reductos in hoſtium numero habuit: reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit: Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines ſuos, unde erant profecti, reuerti iuſſit;

ti iussit; et, quòd omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida, uicosq., quos incenderant, restituere iussit. id ea maxime ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Heluetij discesserant, uacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Heluetiorum fines transirent, et finitimi Galliæ prouinciæ, Allobrogibusq. essent. Boios, petentibus Heduis, quòd egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis, collocarent, concessit. quibus illi agros dederunt; eosq. postea in parem iuris, libertatisq. condicionem, atque ipsi erant, acceperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt, litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia CCLXIII, *Tulingorum millia* XXXVI, *Latobrigorum* XIV, *Rauracorum* XXIII, *Boiorum* XXXII: *ex his, qui arma ferre possent, ad millia* XCII. *summa omnium fuerunt ad millia* CCCLXVIII. *eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperauerat, repertus est numerus millium* C & X. *Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes ciuitatum, ad Cæsarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi, pro ueteribus*

ribus Heluetiorum iniurijs populus R. ab ijs pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quàm populi R. accidisse: propterea quòd eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetij reliquissent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioq́. potirentur, locumq́. domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia oportunissimum, ac fructuosissimum iudicassent, reliquasq́. ciuitates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idq́. Cæsaris uoluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere uellent. ea re permissa, diem concilio constituerunt; & iureiurando, ne quis enuntiaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reuerterunt; petieruntq́., uti sibi secreto, in occulto de sua, omniumq́. salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enuntiarentur, quàm, uti ea, quæ uellent, impetrarent; propterea quòd, si enunciatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Heduos, alterius Aruernos: hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Aruernis, Sequanisq́.

*Germani mercede accerſerentur. horum primo cir-
citer millia* XV *: Rhenum tranſiſſe: poſtea quàm a-
gros, & cultum, & copias Gallorum homines feri,
ac barbari adamaſſent, traductos plures: nunc eſſe
in Gallia ad* C & XX *milium numerum: cum his
Heduos, eorumq. clientes ſemel, atque iterum ar-
mis contendiſſe; magnam calamitatem pulſos acce-
piſſe, omnem nobilitatem, omnem ſenatum, om-
nem equitatum amiſiſſe: quibus prœlijs calamitati-
busq. fractos, qui & ſua uirtute, & populi R. ho-
ſpitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuiſ
ſent, coactos eſſe Sequanis obſides dare nobiliſſimos
ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obſtringere, ſe-
ſe neque obſides repetituros, neque auxilium a po-
pulo R. imploraturos, neque recuſaturos, quo mi-
nus perpetuo ſub illorum ditione, atque imperio eſ-
ſent: unum ſe eſſe, ex omni ciuitate Heduorum,
qui adduci non potuerit, ut iuraret, aut ſuos libe-
ros obſides daret: ob eam rem ſe ex ciuitate profugiſ
ſe, & Romam ad ſenatum ueniſſe, auxilium poſtu
latum; quòd ſolus neque iureiurando, neque obſidi-
bus teneretur: ſed peius uictoribus Sequanis, quàm
Heduis uictis, accidiſſe: propterea quòd Ariouiſtus,
rex Germanorum, in eorum finibus conſediſſet, ter-
tiamq. partem agri Sequani, qui eſſet optimus to-
tius Galliæ, occupauiſſet, & nunc de altera par-
te tertia Sequanos decedere iuberent, propterea
quòd, paucis menſibus ante, Harudum millia ho-
minum uigintiquattuor ad eum ueniſſent; quibus*

locus, ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes e Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem uictus cum illa comparandam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias prœlio uicerit, quod prœlium factum sit Amagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere: si qua res non ad nutum, aut ad uoluntatem eius facta sit, hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutus sustineri: nisi quid in Cæsare, populoq. R. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant, fortunamq., quæcunque accidat, experiantur: hæc si enuntiata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat: Cæsarem uel auctoritate sua, atque exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine populi R. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamq. omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione a Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare petere cœperunt. animaduertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terrã intueri. eius rei quæ

caussa esset, miratus ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cum ab ijs sæpius quæreret, neque ullam omnino uocem exprimere posset; idem Diuitiacus Heduus respondit; hoc esse miseriorem, et grauiorem fortunam Sequanorum, quàm reliquorum, quòd soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; absentisq. Ariouisti crudelitatem, uelut si coram adesset, horrerent: propterea quòd reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis uero, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos uerbis confirmauit; pollicitusq. est, sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariouistum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret, in primis, quòd Heduos, fratres consanguineosq. sæpenumero ab senatu appellatos, in seruitute atque in ditione uidebat Germanorum teneri, eorumq. obsides esse apud Ariouistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi R. turpissimum sibi, & reip. esse arbitrabatur. paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, populo R. periculosum uidebat: neque, sibi homines feros, ac barbaros

baros

baros obtemperaturos, existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutoniq. fecissent, in prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim cum Sequanos a prouincia nostra Rhodanus diuideret. quibus rebus quammaturrime occurrendum putabat. ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non uideretur. quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: uelle sese de rep. & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit: si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse; si quid ille a se uelit, illum ad se uenire oportere: præterea, se neque sine exercitu in eas partes Galliæ uenire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque emolumento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quam bello uicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum àd eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo, populiq. R. beneficio affectus, cum in consulatu suo rex, atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi, populoq. R. gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum sibi, & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: primum, ne quam multitudi-

nem

nem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde, obsides, quos haberet ab Heduis, redderet; Sequanisq. permitteret, ut, quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret; ne ue Heduos iniuria lacesseret, ne ue his, socijsq. eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi, populoq. R. perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messalla L. Pisone cos. senatus censuisset, uti, quicunque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo reip. facere posset, Heduos, ceterosq. amicos populi R. defenderet, se Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit: ius esse belli, ut, qui uicissent, ijs, quos uicissent, quemadmodum uellent, imperarent: item populum R. uictis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse: si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se a populo R. in suo iure impediri: Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam Cæsarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret: Heduis se obsides redditurum non esse; neque ijs, neque eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumq. quotannis penderent: si id non fecissent, longe ijs fraternum nomen populi R. abfuturum: quod sibi Cæsar denũtiaret, se Heduorum iniurias no neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse:

tendisse. cum uellet, congrederetur; intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIV. tectum non subissent, uirtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur: & legati ab Heduis, & Treuiris ueniebant; Hedui questum, quòd Harudes; qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse; Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse; qui Rhenum transire conarentur: ijs præesse Nasuam, & Cimberium fratres. quibus rebus Cæsar uehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. itaque, re frumentaria, quàm celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. cum tridui uiam processisset, nuntiatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduiq. uiam a suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. nanque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido difficultas: idq. natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quòd flumen Alduabis, ut circino circumductum, pæne totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum sexcentorum, quà flumen inter-

intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. huc Cæsar magnis diurnis, nocturnisq. itineribus contendit; occupatoq. oppido, ibi præsidium collocat. dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatusq. caussa, moratur, ex percunctatione nostrorum, uocibusq. Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili uirtute, atque exercitatione in armis, esse prædicabant, sæpenumero sese cum ijs congressos ne uultum quidem, atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse, tantus subito timor omnem exercitum occupauit, ut nõ mediocriter omnium mentes, animosq. perturbaret. hic primum ortus est a tribunis militum, ac præfectis, reliquisq., qui, ex urbe, amicitiæ caussa, Cæsarem secuti, non magnum periculum miserabantur; quòd non magnum in re militari usum habebant. quorum alius, alia caussa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius uoluntate discedere liceret. non nulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem uitarent, remanebant. hi neque uultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: uulgo totis castris testamenta obsignabantur. horum uocibus, ac timore paullatim etiam ij, qui magnum in castris usum habe-

habebant, milites, centurionesq., quiq. equitatui præerant, perturbabantur, qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias itineris, & magnitudinem siluarum, quæ inter eos, atque Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. non nulli etiam Cæsari renuntiabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc cum animadertisset Cæsar, conuocato concilio, omniumq. ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer eos incusauit: primum, quòd aut, quam in partem, aut, quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent: Ariouistum, se consule, cupidissime populi R. amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate condicionis perspecta, eum neque suam, neque populi R. gratiam repudiaturum; quòd si, furore, atque amentia impulsus, bellum intulisset, quid tandem uererentur? aut cur de sua uirtute, aut de ipsius diligentia desperarent? factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris, & Teutonijs a C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quàm ipse imperator, meritus esse uidebatur: factum etiam nuper in Italia seruili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam a nobis accepissent, subleuaret:

ex

ex quo iudicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quòd, quos aliquandiu inermes sine caussa timuissent, hos postea armatos, ac uictores superassent: denique hos esse eósdem Germanos, quibuscum sæpenumero Heluetij congressi non solum in suis sedibus, sed etiam in illorùm finibus, plerunque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint: si quos aduersum prælium, & fuga Gallorum commoueret, hoc si quærerent, reperiri posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum, cum multos menses castris, ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quam uirtute, uicisse: cui rationi contra homines barbaros, atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse: qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasq́. itineris conferrent, facere arroganter; cum aut de officio imperatoris desperare, aut ei præscribere auderent: hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare; iamq́. esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos breui tempore indicaturos: quòd non fore dicto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim, quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse, aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse coniunctam: suam innocentiam perpetua uita, felicitatem Heluetio-

uetiorum bello esse perspectam: itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, et proxima nocte de quarta uigilia castra moturum; ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor, atque officium, an timor plus ualeret: quòd si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibiq. eam prætoriam cohortem futuram. huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter uirtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes, summaq. alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsq. decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quòd de se optimum iudicium fecisset; seq. esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit, deinde, reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. Eorum satisfactione accepta, &, itinere exquisito per Diuitiacum, quòd ex alijs Gallis ei maximam fidem habebat, ut, millium amplius quinquaginta circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, uti dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias a castris millibus passuum quattuor, & XX abesse. Cognito Cæsari aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per

se fieri licere, quoniam propius accessisset; seq. id sine periculo facere posse existimaret. non respuit condicionem Cæsar: iamq. eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamq. in spem ueniebat, pro suis tantis, populiq. R. in eum beneficijs, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quinctus. Interim, cum sæpe ultro citroq. legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: uereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: uterque cum equitatu ueniret: alia ratione se non esse uenturum. Cæsar, quòd nec colloquium, interposita caussa, tolli uolebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui quammaxime confidebat, imponere; ut præsidium quamamicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit; plus, quàm pollicitus eset, Cæsarem facere; pollicitum ese in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere. Planicies erat magna & in ea tumultus terreus satis grandis. hic locus æquo fere spatio ab castris utriusque aberat. eò, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt. legionem Cæsar, quam equis deuexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. item equites Ariouisti

pari interuallo constiterunt. Ariouistus, ut ex equis colloqueretur, &, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulauit. ubi eò uentum est, Cæsar, initio orationis, sua, senatusq. in eum beneficia commemorauit, quòd rex appellatus esset a senatu, quòd amicus, quòd munera amplissime missa. quam rem et paucis contigisse, & a Romanis pro maximis hominum officijs consueuisse tribui docebat: illum, cum neque aditum, neque caussam postulandi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia consecutum. docebat etiam, quàm ueteres, quamq. iustæ caussæ necessitudinis ipsis cum Heduis intercederent; quæ senatusconsulta, quoties, quamq. honorifica in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliæ principatum Hedui tenuissent, prius etiam, quàm nostram amicitiam appetissent: populi R. hác esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores uelit esse: quod uero ad amicitiã populi R. attulissent, id ijs eripi, quis pati posset? postulauit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorum socijs bellum inferret; obsides red deret: si nullam partem Germanorum domum remit tere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pa teretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis uirtutibus multa prædicauit: transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum, & accersitum a Gallis; non sine magna spe, magnisq. præ mijs domum, propinquosq. reliquisse; sedes habere

C in

in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum uoluntate datos; stipendium capere iure belli, quod uictores uictis imponere consueuerint; nó sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ ciuitates ad se oppugnandum uenisse; ac contra se castra habuisse; eas omnes copias uno ab se prœlio fusas, ac superatas esse; si iterum experiri uelint, paratum se decertare; sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus dependerint. amicitiam populi R. sibi ornamento, et præsidio, non detrimento esse oportere, idq. se ea spe petisse. si per populum R. stipendium remittatur, & dediticij subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quàm appetierit. quòd multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliæ oppugnandæ, caussa facere; eius rei testimonium esse, quòd, nisi rogatus non uenerit, & quod bellum non intulerit, sed defenderit. se prius in Galliam uenisse, quàm populum R. nunquam, ante hoc tempus exercitum populi R. Galliæ prouinciæ finibus egressum. quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret. Prouinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item, nos esse iniquos, quòd in suo iure se interpellaremus. Quòd ex S. C. Heduos appellatos amicos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos, in his contentionibus,

tionibus, quas Hedui secum, et cum Sequanis habuissent, auxilio populi R. usos esse debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa habere: quòd nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus; sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusq. populi R. gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere; quorum omnium gratiam, atque amicitiam eius morte redimere posset. quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset, magno se illum prœmio remuneraturum, & quæcunque bella geri uellet, sine ullo eius labore, et periculo confecturum. Multa a Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et neque suam, neque populi R. consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, quàm populi R. bello superatos esse Aruernos, et Rutenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignouisset: neque in prouinciam redegisset: neque stipendium imposuisset. quòd si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi R. iustissimum esse in Gallia imperium. si iudicium senatus seruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello uictam suis legibus uti uoluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatum est, equites Ariouisti propius tumulum accedere; & ad nostros adequitare, lapides, telaq. in nostros conijcere, Cæsar lo-

quendi finem fecit; seq. ad suos recepit; suisq. imperauit, ne quod omnino telum in hostes reijcerent. nã etsi sine ullo periculo legionis delectæ commissum cũ equitatu prælium fore uidebat: tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos a se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquã in uulgus militum relatum est, qua arrogantia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumq. in nostros eius equites fecissent; eaq. res colloquium ut diremisset: multo maior alacritas, studiumq. pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit, uelle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti iterum colloquio diẽ constitueret; aut, si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari caussa uisa nõ est, & eo magis, quòd pridie eius diei, Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conijcerent. Legatum ex suis, sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiecturum, existimabat. cõmodissimum uisum est. M. Valerium Procilium C. Valerij Caburi summa uirtute, & humanitate adolescentem, (cuius pater a C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat) & propter fidẽ, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, &, quòd in eo peccandi Germanis caussa non esset, ad eũ mittere; & M. Titium, qui hospitio Ariouisti usus erat. his mandauit: ut, quæ diceret Ariouistus, co
gnoscerent,

gnoſcerent, & ad ſe referrent. quos cum apud ſe in caſtris Ariouiſtus conſpexiſſet; exercitu ſuo præſente, conclamauit, quid ad ſe uenirent? an ſpeculandi cauſſa? conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. eodem die caſtra promouit, & millibus paſſuũ ſex a Cæſaris caſtris ſub monte conſedit. poſtridie eius diei, præter caſtra Cæſaris ſuas copias traduxit, et millibus paſſuum duobus ultra eum caſtra fecit; eo conſilio, uti frumento commeatuq., qui ex Sequanis & Heduis ſupportaretur, Cæſarem intercluderet. ex eo die dies continuos quinque Cæſar, pro caſtris ſuas copias produxit; & aciem inſtructam habuit; ut, ſi uellet Ariouiſtus prœlio contendere, ei poteſtas non deeſſet. Ariouiſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit. equeſtri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum millia erant ſex, totidem numero pedites uelociſſimi, ac fortiſſimi; quos ex omni copia ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſſa, delegerant. cum his in prœlijs uerſabantur: ad hos ſe equites recipiebant: hi, ſi quid erat durius, concurrebant: ſi qui, grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circumſiſtebant. ſi quò erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, iubis equorum ſubleuati, curſum adæquarent. Vbi eum, caſtris ſeſe tenere Cæſar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani conſederant, circiter paſſus ſexcẽtos ab his caſtris idoneum locum delegit; a-

cieq́. triplici instructa, ad eum locum uenit. primá, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra mu nere iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcẽtos, uti dictum est, aberat eò. circiter hominum numero XVI millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit; quæ copiæ nostros, & munitione prohiberent. nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies, hostem propulsare, tertiam, opus perficere iussit. mu nitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem au xiliorum; quattuor reliquas in castra maiora redu-xit. proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utris-que copias suas eduxit: paullulumq́. a maioribus ca stris progressus, aciem instruxit: hostibusq́. pugnan di potestatem fecit. ubi, ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra redu xit. tum demum Ariouistus partem suarum copia-rum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter utrinque usque ad uesperum pugnatum est. solis occa sus suas copias Ariouistus multis & illatis, & acce ptis uulneribus, in castra reduxit. cũ ex captiuis quæ reret Cæsar, quamobrem Ariouistus prœlio non de-certaret, hanc reperiebat caussam: quòd apud Ger-manos ea consuetudo esset, ut matresfamilias eorum sortibus, & uaticinationibus declararent, utrũ prœ-lium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, nõ esse fas Germanos superare, si ante nouã lunam prœ-lio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidiũ utrisque castris, quod satis esse uisum est, reliquit: om nes alarios in conspectu hostium pro castris minori-

bus

bus constituit: quòd minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alarijs uteretur. ipse, triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. tum demum necessario Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimq. constituerunt, paribusq. interuallis Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemq. aciem suam rhedis, & carris circumdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eò mulieres imposuerunt, quæ, in prælium proficiscentes milites passis manibus, flentes implorabát, ne, se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus, singulos legatos, & quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque uirtutis haberet. ipse a dextro cornu, quòd eam partem minime firmam hostium esse animaduerterat, prælium commisit. ita nostri acriter in hostes signo dato, impetũ fecerunt. itaque hostes repente, celeriterq. procurrerunt, ut spatium, pila in hostes conijciendi non daretur. reiectis pilis, comminus gladijs pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent: et scuta manibus reuellerent: & desuper uulnerarent. cum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conuersa esset, a dextro cornu uehementer multitudine suorũ, nostram aciem premebát. id cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quòd expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem uersabátur, ter

tiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga uerterunt, neque prius fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenũ millia passuũ ex eo loco circiter quinque peruenerunt. ibi perpauci, aut uiribus confisi, tranare contenderunt: aut lintribus inuentis salutem sibi petierunt. in his fuit Ariouistus, qui nauiculã deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. duæ fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam. utraque in ea fuga perijt. duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procilius, cum a custodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostium equitatum persequentem incidit. quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa uictoria, uoluptatem attulit; quòd hominem honestissimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutũ uidebat: neque eius calamitate de tanta uoluptate et gratulatione quidquam fortuna diminuerat. is, se præsente, de se, ter sortibus consultum dicebat; utrũ igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. sortium beneficio se esse incolumen. item M. Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prœlio trans Rhenum nuntiato, Sueui, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti cœperunt; quos ubi qui proxime Rhenum incolunt, perterritos senserunt insecu-

ſecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæſar una æſtate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quàm tempus anni poſtulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præpoſuit: ipſe in citeriorem Galliam, ad conuentus agendos profectus eſt.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO LIB. II.

VM *eſſet Cæſar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti ſupra demonſtrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litteriſq. itē Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam eſſe Galliæ partem dixeramus, contra populum R. coniurare; obſideſq. inter ſe dare: coniurandi has eſſe cauſſas: primum, quòd uererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noſter adduceretur: deinde, quòd ab non nullis Gallis ſolicitarentur, partim, qui, ut Germanos diutius in Gallia uerſari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare, atque inueteraſcere in Gallia moleſte ferebant; partim, qui mobilitate, & leuitate animi nouis imperijs ſtudebant; ab non nullis etiam, quòd in Gallia a potentioribus, atque ijs, qui ad conducen-*

dos homines facultates habebant, uulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant. Iis nuntijs litterisq. cōmotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, et ineunte æstate in ulteriorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. dat negotium Senonibus, reliquisq. Gallis, qui finitimi Belgi erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seq. de his rebus certiorem faciant. hi, constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitus in unum locum conduci: tum uero dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq. circiter XV ad fines Belgarum peruenit. eò cum de improuiso, celeriusq. omnium opinione uenisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt: qui dicerent se, suaq. omnia in fidem, atque potestatem populi R. permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum R. omnino coniurasse, paratosq. esse et obsides dare, et imparata facere, et oppidis recipere, et frumento, ceterisq. rebus iuuare. reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosq., qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse, tantumq. esse eorum omnium furorē: ut, ne Suessones quidem fratres, consanguineosq. suos, qui eodem iure, ijsdem legibus utantur, unum imperiū, unumq. magistratum cum ipsis habeant, deterrere

potue-

potuerint, quin cum his consentirent. cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq. in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat. plerosque Belgas esse ortos a Germanis. Rhenumq. antiquitus transductos propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosq., qui ea loca incolerent expulisse: solosq. esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia uexata, Teutones, Cimbrosq. intra fines suos ingredi prohibuissent. qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magna sibi auctoritatem, magnosq. spiritus in re militari sumerent. de numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus, affinitatibusq. coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. plurimum inter eos Bellouacos et uirtute, et auctoritate, et hominum numero ualere. hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero lecta millia LX totiusq. belli imperiũ sibi postulare. Suessones suos esse finitimos, latissimos, feracissimosq. agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum totius Galliæ potentissimum, qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit, nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam, prudentiamq. summam totius belli omnium uoluntate deferri: oppida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta; totidem Neruios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeq. absint: XV millia Attrebates: Ambianos X millia:

Mo-

Morinos XV millia: Menapios VII millia: Caletes X millia: Verocaſſes, et Veromam duos totidem: Catuacos XXIX millia: Condruſos, Eburones, Cæræſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæſar Rhemos cohortatus, liberaliterq. oratione proſecutus, omnẽ ſenatum ad ſe conuenire, principumq. liberos obſides ad ſe adduci iuſſit. quæ omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. ipſe Diuitiacum Heduum magnopere cohortatus, docet quantopere reip. cõmunisq. ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum ſit. id fieri poſſe, ſi ſuas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint: et eorum agros populari cœperint. his mandatis, eũ ab ſe dimittit. Poſtquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad ſe uenire uidit, neque iam longe abeſſe ab his, quos miſerat, exploratoribus: et ab Rhemis cognouit flumen Axonã, quod eſt in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit; atque ibi caſtra poſuit. quæ res, et latus unum caſtrorum ripis fluminis muniebat, et poſt eum, quæ eſſent, tuta ab hoſtibus reddebat, et commeatus ab Rhemis, reliquisq. ciuitatibus, ut ſine periculo ad eum portari poſſet, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præſidium ponit; et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum ſex cohortibus reliquit. caſtra in altitudinem pedum duodecim uallo, foſſaque duodeuiginti pedum munire iubet. ab ipſis caſtris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax aberat millia paſſuum octo. id ex itinere ma-

gno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum oppugnatio est. hi ubi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides iaci cœpti sunt, murusq. defensoribus nudatus est. testudine facta portis succedunt, murumq. subruunt. quod tum facile fiebat. nam tanta multitudo lapides, ac tela conijciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, unus ex ijs, qui legati de pace ad Cæsarem uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, sese diutius sustinere non posse. eò de media nocte Cæsar ijsdem ducibus usus, qui nuntij ab Iccio uenerant, Numidas et Cretas sagittarios, et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. quorum aduentu, et Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit: et hostibus eadem de caussa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paullisper apud oppidũ morati, agrosq. Rhemorum depopulati, omnibus uicis, ædificijsque, quò adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contenderunt: et a millibus passuum minus duobus castra posuerunt. quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinẽ patebant. Cæsar primo et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem uirtutis prœlio supersedere statuit. quotidie tamen equestribus prœlijs, quid hostis uirtute posset,

et, quid noſtri auderent, periclitabatur. ubi noſtros non eſſe inferiores intellexit, loco pro caſtris ad aciē inſtruendā natura oportuno, atque idoneo, quòd is collis, ubi caſtra poſita erant, paullulum ex planitie editus, tantum aduerſus in latitudinē patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat: & in fronte leuiter faſtigiatus, paullatim ad planitiē redibat: ab utroque latere eius collis tranſuerſam foſſam obduxit circiter paſſuum quadringentorum: & ad extremas foſſas caſtella conſtituit. ibiq́. tormenta collocauit, ne, cum aciem inſtruxiſſet, hoſtes (quòd tantum multitudine poterant) a lateribus ſuos pugnantes circumuenire poſſent. hoc facto duabus legionibus, quas proxime conſcripſerat, in caſtris relictis, ut, ſi quo opus eſſet, ſubſidio duci poſſent, reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. hoſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerunt. palus erat non magna inter noſtrum, atque hoſtium exercitum. hanc ſi noſtri tranſirent, hoſtes exſpectabant. noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret, ut impeditos aggrederentur parati in armis erant. interim prœlio equeſtri inter duas acies contendebatur. ubi neutri tranſeundi initium faciunt, ſecundiore equitum noſtrorum prœlio Cæſar ſuos in caſtra reduxit. hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt. ibi uadis repertis, partem ſuarum copiarum traduce-

re

re conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq. interscinderent; sin minus possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatusq. nostros sustinebant. Cæsar certior factus a Titurio, omnem equitatum & leuis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosq. pontem traducit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui trãsierant equitatu circumuentos, interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi caussa uiderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit; concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quenque reuerti, &, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique conuenire; ut potius in suis, quàm in alienis finibus decertarent; & domesticis copijs rei frumentariæ uterentur. ad eam sententiam cum reliquis caussis, hæc quoque ratio eos deduxit, quòd, Diuitiacum quoque, atque Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda uigilia magno cum strepitu,

ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret, et domum peruenite properaret, fecerunt: ut consimilis fugæ profectio uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus: quòd, qua de caussa discederent, non dum perspexerat: exercitum, equitatumq. castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit; eiq. Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. hi nouissimos adorti, & multa millia passuũ prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. cum ab extremo agmine hi, ad quos uentum erat, consisterent: fortiterq. impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quòd abesse a periculo uiderentur, neque ulla necessitate, neque Imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes, in fuga sibi subsidium posuerunt. ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium; sub occasumq. solis sequi destiterunt; seq. in castra, uti erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar, priusquam se hostes ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Suessonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; &, magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitu-

dinem fossæ, muriq. altitudinẽ, paucis defendẽtibus, expugnare non potuit. castris munitis uineas agere, quæq. ad oppugnandũ usui erant, comparare cœpit. interim omnis ex fuga Suessonum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusq. constitutis, magnitudine operum, quæ neque uiderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; &, petentibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisq. omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessones accepit; exercitumq. in Bellouacos duxit: qui cum se, suaq. omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinque abesset; omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, et uoce significare cœperunt, sese in eius fidem, ac potestatem uenire; neque contra populum R. armis contendere. item cum ad oppidum accessisset, castraq. ibi poneret, pueri, mulieresq. ex muro passis manibus suo more, pacem a Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Heduorũ copijs ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos, omni tempore in fide, atque amicitia ciuitatis Heduæ fuisse. impulsos a suis principibus, qui dicerent Heduos a Cæsare in seruitutem redactos, omnes indignitates cõtumeliasq. perferre; et ab Heduis defecisse, et populo R.

bellum intulißе. qui huius consilij principes fuissent, quòd intelligerent, quantam calamitatem ciuitati intulißent, in Britanniam profugiße. petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut, sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. quod si fecerit, Heduorũ auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxilijs, atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar, honoris Diuitiaci, atque Heduorũ caußa, sese eos in fidem recepturum, et conseruaturum dixit: sed, quòd erat ciuitas magna, et inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine præstabat, sexcẽtos obsides poposcit. his traditis, omnibusq. armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorũ peruenit. qui se, suaq. omnia sine mora dediderunt. eorũ fines Neruij attingebant: quorum de natura moribusq. Cæsar cum quæreret, sic reperiebat. Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati uini, reliquarumq. rerũ ad luxuriam pertinentium inferri, quòd, his rebus relanguescere animos, eorumq. remitti uirtutem existimarent. esse homines feros, magnæq. uirtutis. increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidißẽt, et patriam uirtutẽ proiecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam condicionem pacis accepturos. cum per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab castris suis, non amplius millia passuũ decem abesse. trans id flumen omnes Neruios consedisse; aduentumq. ibi Romanorũ exspectare una cum Atrebatibus, et Veromanduis

manduis finitimis ſuis. nam his utriſque perſuaſerãt, ut eandem belli fortunam experirentur. exſpectari etiam ab his Aduaticorũ copias, atque eſſe in itinere. mulieres, quiq́. per ætatem ad pugnam inutiles uiderentur, in eum locum conieciſſe, quò propter paludes exercitui aditus non eſſet. Cæſar, his rebus cognitis, exploratores, centurionesq́. præmittit, qui locum caſtris idoneum deligant. cum ex dediticijs Belgis, reliquisq́. Gallis complures Cæſarem ſecuti una iter facerent: quidam ex his, ut poſtea ex captiuis cognitũ eſt, eorum dierum conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque his demõſtrarunt inter ſingulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neque eſſe quidquam negotij, cum prima legio in caſtra ueniſſet, reliquæq́. legiones magnũ ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri. qua pulſa, impedimentisq́. direptis, futurum, ut reliquæ contra conſiſtere non auderent. adiuuabat etiã eorũ conſilium, qui rem deferebant, quòd Neruij antiquitus, cũ equitatu nihil poſſent, (neque enim ad hoc tempus ei rei ſtudent) ſed, quidquid poſſunt, pedeſtribus ualent copijs, quò facilius finitimorũ equitatum, ſi prædandi cauſſa ad eos ueniſſet, impedirent, teneris arboribus inciſis, atque inflexis, crebriſq́. in latitudinẽ ramis enatis, et rubis, ſentibusq́. interiectis effecerant, ut, inſtar muri hæ ſæpes munimenta præberent; quò non modo non intrari, ſed ne perſpici quidem poſſet. ijs rebus cũ iter agminis noſtri impediretur, non omittendum ſibi cõſilium Ner-

uij existimauerunt. loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, uergebat. ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic, et cõtrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus, ab superiore parte siluestris; ut, non facile introrsus perspici posset. intra eas siluas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum uidebantur. fluminis erat altitudo circiter pedum trium. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copijs: sed ratio, ordoq. agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. nam, quòd hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioq. impedimentis erant. equites nostri cũ funditoribus, sagittarijsq. flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. cum se illi identidem in siluas ad suos reciperent, ac rursus e silua in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quæ primæ uenerant, opere dimenso castra munire cœperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitus ab ijs, qui in siluis abditi latebant, uisa sunt; quod tempus inter eos cõmittendi prælij cõuenerat, ita, ut intra siluam aciem, ordinesq. constituerant,
atque

atque ipsi sese confirmauerant: subito omnibus copijs prouolarunt, impetumq. in nostros equites fecerunt. His facile pulsis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; ut, pæne uno tempore et ad siluas, et in flumine etiam in manibus nostris hostes uiderentur. eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia uno tempore erant agenda. uexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret. signum tuba dandum. ab opere reuocandi milites. qui paullo longius aggeris petendi caussa processerant, accersendi. acies instruenda. miltes cohortandi. signum dandum. quarum rerum magnam partem temporis breuitas, et incursus hostium impediebat. ijs difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia, atque usus militum: quòd superioribus prœlijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quàm ab alijs doceri poterant; et quòd ab opere, singulisq. legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris uetuerat. Hi propter celeritatem, et propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris imperium exspectabant; sed per se, quæ uidebantur, administrabant. Cæsar necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partẽ sors obtulit, decucurrit: et ad legionẽ decimam deuenit. milites nõ longiore oratione est cohortatus, quàm uti suæ pristinæ uirtutis memoriã retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumq. impetum fortiter sustinerẽt.

et quia non longius hostes aberant, quàm quò telum adijci posset; prœlij cómittendi signum dedit. atque item in alteram partem cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiumq́. tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisq́. tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu deuenit, quæq́. prima signa conspexit, ad hæc cóstitit, ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu magis, ut loci natura, deiectusq́. collis, et necessitas temporis, quàm, ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat, cum diuersis locis legiones aliæ, alia in parte hostibus resisterent, sepibusq́. densissimis, ut ante demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset prouideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterát. itaque in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque euentus uarij sequebantur. Legionis nonæ, et decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusq́. confectos Attrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen cópulerunt: et transire conantes, insecuti gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt, et in locú iniquum progressi rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prœlio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ le-

giones undecima, et octaua, profligatis Veromanduis, quibuscũ erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur, ac totis fere castris a fronte, et a sinistra parte nudatis, quòd in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars, aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. eodem tempore equites nostri, leuisq. armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. et calones, qui ab Decumana porta, ac summo iugo collis nostros uictores flumen transire conspexerant, prædandi caussa egressi, cum respexissent, et hostes in nostris castris uersari uidissent, præcipites sese fugæ mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis ueniebãt, clamor, fremitusque exaudiebatur. alijq. aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui auxilij caussa a ciuitate missi ad Cæsarẽ uenerant, cũ multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, et pæne circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuersos, dissipatosq. in omnes partes fugere uidissent, desperatis nostris rebus domum cõtenderunt. Romanos pulsos, superatosq. castris impedimentisq. eorum hostes potitos,

titos, ciuitati renuntiauerunt. Cæſar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrũ cornu profectus; ubi ſuos urgeri, ſignisq́. in unum locum collatis duodecimæ legionis milites conſertos, ſibi ipſis ad pugnam eſſe impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferoq́. interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut uulneratis, aut occiſis; in his, primipilo P. Sextio Baculo, fortiſſimo uiro, multis grauibusq́. uulneribus confecto, ut iam ſe ſuſtinere non poſſet; reliquos eſſe tardiores: & non nullos a nouiſſimis deſertos, prœlio excedere, ac tela uitare; hoſtes neque a fronte ex inferiore loco ſubeũtes intermittere, et ab utroque latere inſtare: et rem eſſe in anguſto uidit, neque ullum eſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet. ſcuto ab nouiſſimis uni militi detracto (quòd ipſe eò ſine ſcuto uenerat) in primam aciem proceſſit; centurionibusq́. nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, ſigna inferre; & manipulos laxare iuſſit, quo facilius gladijs uti poſſent. huius aduentu ſpe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro ſe quiſque in conſpectu imperatoris etiam in extremis ſuis rebus operam nauare cuperet, paullum hoſtium impetus tardatus eſt. Cæſar, cum ſeptimam legionem, quæ iuxta conſtiterat, item urgeri ab hoſte uidiſſet, trib. mil. monuit, ut paullatim ſeſe legiones coniungerent, et conuerſa ſigna in hoſtes inferrent. quo facto, cum alijs alij ſubſidium ferrẽt, neque timerent, ne auerſi ab hoſte circumuenirentur, audacius reſiſte

re, ac fortius pugnare cœperunt. interim milites le-
gionum duarũ, quæ in nouiſſimo agmine præſidio im
pedimẽtis fuerant, prœlio nuntiato, curſu incitato, in
ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur. et T. Labie
nus caſtris hoſtium potitus, & ex loco ſuperiore, quæ
res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus, decimã
legionem ſubſidio noſtris miſit. qui, cum ex equitũ,
& calonum fuga, quo in loco res eſſet, quantoq́. in pe
riculo & caſtra, & legiones, & imperator uerſa-
retur, cognouiſſent: nihil ad celeritatem ſibi reliqui
fecerunt. horum aduentu tanta rerum commutatio
eſt facta, ut, noſtri etiam, qui uulneribus confecti
procubuiſſent, ſcutis innixi prœlium redintegrarent.
tum calones perterritos hoſtes conſpicati, etiam iner-
mes armatis occurrerunt. equites uero, ut turpitudi
nem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugna-
bant, quò ſe legionarijs militibus præferrent. at ho-
ſtes, etiam in extrema ſpe ſalutis tantam uirtutẽ præ
ſtiterunt, ut, cum primi eorum cecidiſſent, proximi
iacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pu
gnarent. his deiectis, & coaceruatis cadaueribus,
qui ſupereſſent, ut ex tumulo tela in noſtros conijce-
rent, pilaq́. intercepta remitterent; ut, non nequid-
quam tantæ uirtutis homines iudicari deberent; au-
ſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, adſcendere altiſſi
mas ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quæ facilia ex
difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc prœlio
facto, & prope ad internicionem gente, ac nomine
Neruiorum redacto, maiores natu, quos una cum
pue-

pueris mulieribusq́. in æstuaria, ac paludes collectos dixeramus. hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seq́. ei dediderunt. et in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis ad tres senatores, ex hominum millibus sexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, ut in miseros, ac supplices usus misericordia uideretur, diligentissime conseruauit, suisq́. finibus, atque oppidis uti iussit; & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio se, suosq́. prohiberent. Aduatici, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt; cunctis oppidis, castellisq́. desertis, sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. quod, cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusq́. haberet, una ex parte leniter accliuis aditus, in latitudiné non amplius ducentorum pedum relinquebatur. quem locum duplici altissimo muro munierant. tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisq́. procreati, qui cum iter in prouinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis, ac præsidio sex millia hominum una reliquerunt. hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent; alias illa-

illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt, ac, primo aduentu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisque prœlijs cum nostris contendebant. postea, uallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebrisq. castellis circummuniti, oppido sese continebant. ubi, uineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul uiderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare uocibus, quòd tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. quibus nam manibus, aut quibus uiribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerunque omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent. ubi uero moueri & appropinquare mœnibus uiderunt, noua atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt. qui ad hunc modum locuti. non se existimare Romanos sine ope deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare possent. se, suaq. omnia eorũ potestati permittere dixerunt. unum petere, ac deprecari: si forte, pro sua clementia, ac mansuetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse conseruandos, ne se armis dispoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ uirtuti inuidere, a quibus se defendere traditis armis non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam a populo R. pati, quàm ab his per cruciatum

in-

interfici, inter quos dominari consuessent. ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine sua, quàm merito eorum ciuitatem conseruaturum: si prius, quàm aries murum attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse condicionem, nisi armis traditis: sed id, quod in Neruios fecisset, facturum: finitimisq. imperaturum, ne quam dedititijs populi R. iniuriam inferrent. re nuntiata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat ante oppidum iacta, sic ut prope summam muri, aggerisq. altitudinem acerui armorum adæquarent: Et tamen circiter parte tertia (ut postea compertum est) cælata, atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi. sub uesperum Cæsar portas claudi, militesq. ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani a militibus iniuriam acciperent. illi ante inito (ut intellectū est) consilio, quòd deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius seruaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant, & cælauerant armis, partim, scutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia uigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus uidebatur, omnibus copijs repente ex oppido eruptionem fecerunt. celeriter, ut ante Cæsar imperauerat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eò concursum est; pugnatumq. ab hostibus ita acriter, ut a uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco

contra

contra eos, qui ex uallo, turribusq. tela iacerent, pugnari debuit: cum una in uirtute omnis spes salutis consisteret. occisis ad hominum millibus quattuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. postridie eius diei, refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi uniuersam Cæsar uendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium quinquaginta trium. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osisinos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhodones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanumq. attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem, potestatemq. populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus quæ trás Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. quas legationes Cæsar, quòd in Italiam, Illyricumq. properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit. ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. ob easq. res, ex litteris Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO LIB. III.

VM in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus in Antuates, Veragros, Sedunosq. misit, qui a finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas alpes pertinent. caussa mittendi fuit, quòd iter per alpes, quò magno cum periculo, magnisque portorijs mercatores ire consueuerant, patefieri uolebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in ijs locis legionem hiemandi caussa collocaret. Galba, secundis aliquot prœlijs factis, castellisq. compluribus eorũ expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusq. datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorũ, qui appellatur Octodorus, hiemare. qui uicus positus in ualle, non magna adiecta planicie, altissimis montibus undique continetur. cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius uici Gallis ad hiemandum concessit, alteram uacuam ab his relictam cohortibus attribuit. eum locum uallo, fossaq. muniuit. cum dies hibernorum complures transissent, frumentumque

eò

eò cõportari iussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte uici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesq., qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri: id aliquot de caussis acciderat, ut subito Galli belli renouandi, legionisq. opprimendæ consilium caperent. primum, quòd legionem, neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus, & cõpluribus sigillatim, qui commeatus petendi caussa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: Tum etiam, quòd propter iniquitatẽ loci, cum ipsi ex montibus in uallem decurrerent, et tela conijcerẽt, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina alpium occupare conari, et ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nuntijs acceptis, Galba, cum neque, opus hibernorum, munitiones plene essent perfectæ, neque de frumento reliquoq. commeatu satis esset prouisum, quòd deditione facta, obsidibusq. acceptis, nihil de bello timẽdum existimauerat, concilio celeriter conuocato, sententias exquirere cœpit. quo in concilio cum tantum repẽtini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerẽtur, neque subsidio ueniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset, prope iam desperata salute, non nullæ huiusmodi sen-

tentiæ:

tentiæ dicebantur, ut impedimentis relictis, eruptio ne facta, iisdem itineribus, quibus eò peruenissent, ad salutem contenderent. maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. breui spatio interiecto, uix ut his rebus, quas constituissent, collocandis, atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato decurrere, lapides, gessaq. in uallum conijcere. nostri primo integris uiribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi uidebatur, eo occurrere, & auxilium ferre. sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes defessi, cum prœlio excedebant, alij integris uiribus succedebant: Quarum rerũ a nostris propter paucitatẽ fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum uires, sed etiá tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris uallum scindere, & fossas complere cœpissent, resq. esset iam ad extremũ perducta casum, P. Sextius Baculus primipili centurio, quem Neruico prœlio compluribus confectum uulneribus diximus, et item C. Volusenus tribunus mil. uir & consilij magni, & uirtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta, extremum auxilium experirentur.

itaque

itaque conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prœliũ, ac tantummodo tela missa exciperent, seq. ex labore reficerent. post signo dato e castris erumperent, atque omnem spem salutis in uirtute ponerent. quod iussi sunt, faciunt, ac subito omnibus portis, eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. ita commutata fortuna, eos qui in spem potiendorum castrorum uenerant, undique circumuentos interficiunt, & ex hominum millibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra uenisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conijciunt: ac, ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copijs fusis, armisq. exutis, se in castra, munitionesq. suas recipiunt. quo prœlio facto, quòd sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio uenisse meminerat, alijs occurrisse rebus uiderat, maxime frumẽti, commeatusq. inopia permotus, postero die omnibus eius uici ædificijs incensis, in prouincia reuerti cõtendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumẽ legionem in Antuates, inde in Allobrogas perduxit, ibiq. hiemauit. His rebus gestis, cum omnibus de caussis Cæsar pacatã Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quòd eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere uolebat, subitum bellũ in Gallia cohortum

est. eius belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cũ legione septima proximis Oceano in Andibus hiemabat. is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosq́. mil. cõplures in finitimas ciuitates frumenti commeatusq́. petendi caussa dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius missus in Unellos: M. Trebius Gallus in Curiosolitas: Q. Velanius cum T. Silio in Venetos. huius ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quòd & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt: & scientia, atque usu nauticarum rerum ceteros antecedunt: et in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueuerunt, habent uectigales. ab ijs fuit initium retinendi Silij, atque Velanij, quòd per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem de caussa Trebium, Terrasidiumq́. retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundemq́. omnis fortunæ exitum esse laturos, reliquasq́. ciuitates solicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere, quàm Romanorum seruitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationẽ ad P. Crassum mittunt, si uelit suos recuperare, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar a Crasso certior

tior factus, quòd ille aberat longius. naues interim lógas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresq́. comparari iubet. his rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæq́. ciuitates, cognito Cæsaris aduentu, simul quòd, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumq́. semper fuisset, retentos ab se, & in uincula cóiectos, pro magnitudine periculi bellú parare, & maxime ea, quæ ad usum nauium pertinerent, prouidere instituunt; hoc maiore spe, quòd multum natura loci confidebát; pedestria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationem impeditam propter inscitiam locorum paucitatemq́. portuum sciebant. neque nostros exercitus propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebant: ac iam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se, plurimum nauibus posse, Romanos, neque ullam facultatem habere nauium, neque eorú locorum, ubi bellum gesturi essent, uada, portus insulasq́. nouisse: ac longe aliam esse nauigationem in cóncluso mari, atque in uastissimo, ac apertissimo Oceano perspiciebant. his initis consilijs, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant. naues in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum esse constabat, quàm plurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osisinos, Lexobios, Nannetes, Ambiliates, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt. au

xilia ex Britannia, quæ cõtra eas regiones posita est, accersunt. erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant, iniuriæ retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem: defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio: in primis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. itaque cũ intelligeret omnes fere Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterq́. excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & condicionem seruitutis odisse, prius, quàm plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putauit. itaque T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. huic mandat Rhemos, reliquosq́. Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosq́., qui auxilio a Belgis accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionarijs XII, & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet. ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungã tur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosq́. mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisq́. nauibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisq́. pacatis regionibus conuenire iusserat, præfecit, et cum primum posset in Venetos proficisci iubet. ipse eò pedestribus copijs contẽ
dit

dit. erant eiusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis, promontoriisq., neque pedibus aditum haberent, cũ ex alto se æstus incitauisset, quòd bis semper accidit horarum duodecim spatio, neque nauibus, quòd rursus minuente æstu, naues in uadis afflictarentur. ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant: magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant; seq. in proxima oppida recipiebant. ibi se rursus iisdem oportunitatibus loci defendebant. hæc eò facilius magnam partẽ æstatis faciebant, quòd nostræ naues tempestatibus detinebantur; summaq. erat uasto, atque aperto mari, magnis æstibus, raris, ac prope nullis portibus difficultas nauigandi. nanque ipsorum naues ad hunc modum factæ, armatæq. erant. carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum nauiũ, quo facilius uada, ac decessum æstus excipere possent. Proræ admodum erectæ, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempestatumq. accommodatæ. naues totæ factæ ex robore, ad quamuis uim, & contumeliam perferendam. transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. pelles pro uelis, alutæq. tenuiter confectæ, siue propter lini inopiam, atque eius usus inscitiam, siue, quod est magis uerisimile, quòd tantas tẽpe-

 states

ſtates Oceani, tantosq́. impetus uentorum ſuſtineri, ac tanta onera nauium regi uelis, non ſatis commode arbitrabantur. Cum his nauibus noſtræ claſſi eiuſmodi congreſſus erat; ut una celeritate, & pulſu remorum præſtaret, reliqua, pro loci natura, pro ui tempeſtatum, illis eſſent aptiora, et accommodatiora. neque enim his noſtræ roſtro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem facile telum adigebatur, & eadem de cauſſa minus incommode ſcopulis continebantur. accedebat, ut, cum ſæuire uentus cœpiſſet, & ſe uento dediſſent, & tempeſtatem ferrent facilius, & in uadis conſiſterēt tutius: & ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa, & cautes timerent. quarum rerum omniū noſtris nauibus caſus erat extimeſcendus. compluribus expugnatis oppidis, Cæſar, ubi intellexit fruſtra tantum laborē ſumi, neque hoſtium fugam, captis oppidis, reprimi, neque his noceri poſſe, ſtatuit exſpectandam claſſem. quæ ubi conuenit, ac primum ab hoſtibus uiſa eſt; circiter CCXX naues eorum paratiſſimæ, atque omni genere armorum ornatiſſimæ, e portu profectæ, noſtris aduerſæ conſtiterunt. neque ſatis Bruto, qui claſſi præerat, neque tribunis mil. centurionibusq́., quibus ſingulæ naues erant attributæ, conſtabat, quid agerent, aut qua ratione pugnæ inſiſterent. roſtro enim noceri non poſſe cognouerant: turribus autem excitatis tamen has altitudo puppiū ex barbaris nauibus ſuperabat; ut neque ex inferiore loco ſatis commode tela adijci poſſent, et miſſa a Gallis grauius acciderēt. una erat

magno

magno usui res præparata a nostris, falces præacutæ, insertæ, affixæq. longurijs, non absimili forma muralium falcium. his cum funes, qui antennas ad malos distinebant, comprehensi, adductiq. erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscisis, anténæ necessario concidebant; ut, cum omnis Gallicis nauibus spes in uelis, armamentisq. consisteret, his ereptis omnis usus nauium uno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positum in uirtute; qua nostri milites facile superabant, atque eò magis, quòd in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset. omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. disiectis, ut diximus, antennis, cum singulas binæ, aut ternæ naues circumsteterant, milites summa ui transcendere in hostium naues contendebant. quod postquam barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt. ac, iam conuersis in eam partem nauibus, quò uentus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas extitit, ut se loco mouere non possent. quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit oportuna. nam singulas nostri consectati expugnauerunt; ut perpaucæ ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora fere quarta, usque ad solis occasum pugnaretur. quo prœlio bellum Venetorum, totiusq. oræ maritimæ confectum est. nam, cum om

 nis

nis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant, tum nauium, quod ubique fuerat, unũ in locum coegerant: quibus amissis, reliqui neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. itaque se, suaq. omnia Cæsari dediderunt. in quos eò grauius Cæsar uindicandum statuit, quò diligẽtius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum cõseruaretur. itaque omni senatu necato, reliquos sub corona uendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas a Cæsare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. is præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant, ex quibus exercitum, magnasq. copias coegerat. atque his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexouijq. senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seq. cum Viridouice coniunxerunt, magnaq. præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum, latronumq. conuenerat, quos spes prædandi, studiumq. bellandi ab agricultura, & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat: cum Viridouix cõtra eum duum millium spatio consedisset, quotidieq. productis copijs pugnandi potestatem faceret, ut iam non solum hostibus in contemptum Sabinus ueniret, sed etiam nostrorum militum uocibus non nihil carperetur: tãtamq. opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallum castrorum hostes accedere auderent. id ea caussa faciebat,

quòd

quòd cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut oportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmta opinione timoris, idoneum quendam hominem, et callidum delegit (Gallum) ex ijs, quos auxilij caussa secum habebat. huic magnis præmijs, pollicitationibusq. persuadet; uti ad hostes transeat, et quid fieri uelit, edocet. qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum proponit. quibus angustijs ipse Cæsar a Venetis prematur docet, neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Cæsarem auxilij ferendi caussa proficiscatur. quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotij bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consiliũ Gallos hortabantur. superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligẽter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, et quòd fere libenter homines, id quod uolunt, credunt. ijs rebus adducti, non prius Viridouicẽ, reliquosq. duces ex consilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma uti capiant, et ad castra cõtendant. qua re concessa, læti uelut explorata uictoria, sermentis, uirgultisq. collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergũt. locus erat castrorũ editus, et paullatim ab imo accliuis circiter paßus mille. huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimũ spatij ad se colligendos, armãdosq. Romanis daretur, exanimatiq.
peruene-

peruenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus propter ea, quæ ferebãt onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet. factum est oportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, uirtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut, ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga uerterent. quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. sic, uno tempore, et de nauali pugna Sabinus, et de Sabini uictoria Cæsar certior factus est: ciuitatesq. omnes se statim Titurio dediderunt. nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. eodem fere tempore P. Crassus cum in Aquitaniã peruenisset, quæ pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum ex tertia parte Galliæ est existimanda, cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manlius procos. impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendã intelligebat. itaque, re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatuq. comparato, multis præterea uiris fortibus Tolosa, et Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius aduentu

uentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equi-
tatuq́., quo plurimum ualebant, in itinere agmen no
ſtrum adorti, primum equeſtre prœlium cõmiſerũt:
deinde, equitatu ſuo pulſo, atque inſequentibus no-
ſtris, ſubito pedeſtres copias, quas in conualle in in-
ſidijs collocauerant, oſtenderunt. hi, noſtros diſiectos
adorti, prœlium renouauerunt: pugnatum eſt diu, at
que acriter, cum Sontiates ſuperioribus uictorijs fræ
ti, in ſua uirtute totius Aquitaniæ ſalutem poſitam
putarent: noſtri autem, quid ſine imperatore, et ſi
ne reliquis legionibus adoleſcentulo duce efficere poſ
ſent, perſpici cuperent. tandem confecti uulneribus,
hoſtes terga uertere. quorum magno numero interfe
cto, Craſſus ex itinere oppidum Sontiatum oppugna
re cœpit. quibus fortiter reſiſtentibus, uineas, tur-
resq́. egit. illi alias eruptione tentata, alias cuniculis
ad aggerẽ, uineasq́. actis, cuius rei ſunt longe peritiſ
ſimi Aquitani, propterea, quòd multis locis apud eos
ærariæ ſecturæ ſunt: ubi diligentia noſtrorũ nihil his
rebus profici poſſe intellexerunt, legatos ad Craſſum
mittunt; ſeq́. in deditionẽ ut recipiat, petunt. qua re
impetrata, arma tradere iuſſi, faciunt. atque in ea re
omniũ noſtrorum intentis animis, alia ex parte oppi
di Adcantuannus, qui ſummam imperij tenebat, cũ
ſexcentis deuotis, quos illi ſoldurios appellant, quo-
rum hæc eſt condicio, ut omnibus in uita commodis
una cum his fruantur, quorum ſe amicitiæ dedide-
rint. ſiquid ijs per uim accidat, aut eundẽ caſum una
ferant, aut ſibi mortem conſciſcant: neque adhuc ho

minum

minum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret. cũ ijs Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites cõcurrissent, uehementerq. ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tamen eadem deditionis condicione uteretur, a Crasso impetrauit. armis, obsidibusq. acceptis, Crassus in fines Vocontiorum et Tarusatium profectus est. tum uero barbari commoti, quod oppidum, et natura loci, et manu munitum, paucis diebus, quibus eò uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquò uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt: mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesq. accersuntur. quorum aduentu magna cum auctoritate, et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. duces uero ij deligun tur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamq. scientiam rei militaris habere existimabantur. ij consuetudine populi R. loca capere, castra munire, cõmeatibus nostros intercludere instituunt. quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatẽ non facile diduci, hostem et uagari, et uias obsidere, et castris satis præsidij relinquere, ob eam caussam minus commode frumentum, commeatũq. sibi supportari, in dies hostium numerum augeri; non cũctandũ existimauit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium delata, ubi omnes idẽ sentire intellexit;

posterum

posterum diem pugnæ constituit. prima luce proauctis omnibus copiis, duplici acie instructa, auxiliis in mediam aciẽ collocatis, quid hostes consilij caperent, exspectabat. illi, etsi propter multitudinem, et ueterem belli gloriam, paucitatemq. nostrorum se tuto dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis uijs, commeatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri: et, si propter inopiá rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebant. hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione, atque opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium uoces audirentur, exspectari diutius nó oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. ibi, cum alij fossas cóplerent, alij, multis telis coniectis, defensores uallo, munitionibusq. depellerent, auxiliaresq., quibus ad pugná non multum Crassus confidebat, lapidibus, telisq. subministrandis, et ad aggerem cespitibus comportádis, speciem atque opinionem pugnantium præberent; cum itẽ ab hostibus constanter, ac non timide pugnaretur; telaq. ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circuitis hostium castris, Crasso renuntiauerunt, non eadẽ esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemq. aditũ habere. Crassus, equitũ præfectos cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibusq.

nibusq. suos excitarent, quid fieri uelit, ostendit. illi, ut erat imperatum, eductis quattuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostiũ castris conspici possent, omnium oculis, mentibusq. ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, muni tiones peruenerunt; atque, his perruptis, prius in hostium castris constiterunt, quàm plane ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. tum uero, cla more ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerunque in spe uictoriæ accidere consueuit, acrius impugnare cœperunt. hostes, undique cir cumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitio nes deijcere, et fuga salutẽ petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex milliũ quinquaginta numero, quæ ex Aquitania Cantabrisq. uenisse constabat, uix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit. hac audita pugna ma xima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesq. ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garites, Ausci, Garũni, Sibutzates, Cocosatesque. paucæ ultimæ nationes anni tempore confisæ, quòd hiems suberat, id facere neglexerunt. eodem fere tẽpore Cæsar, etsi prope exacta iam æstas erat, tamen quòd omni Gallia pacata Morini, Menapijq. supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquã legatos de pace misissent, arbitratus id bellũ celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac reliqui

Galli

Galli bellum gerere cœperunt. nam, quòd intelligebant, maximas nationes, quæ prœlio contendiſſent, pulſas, ſuperatasq. eſſe, continentesq. ſiluas, ac paludes habebant: eò ſe, ſuaq. omnia contulerunt. ad quarum initium ſiluarum cum perueniſſet Cæſar, caſtraq. munire inſtituiſſet; neque hoſtis interim uiſus eſſet; diſperſis in opere noſtris, ſubito ex omnibus partibus ſiluæ euolauerunt; & in noſtros impetum fecerunt. noſtri celeriter arma cœperunt, eosq. in ſiluas repulerunt: et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deſiderauerunt. reliquis deinceps diebus Cæſar ſiluas cædere inſtituit: et, necquis inermibus, imprudentibusq. militibus ab latere impetus fieri poſſet, omnem eam materiam, quæ erat cæſa, conuerſam ad hoſtem collocabat, & pro uallo ad utrunque latus exſtruebat. incredibili celeritate magno ſpatio paucis diebus confecto, cum iam pecus, atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur, ipſi denſiores ſiluas peterent, eiuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſſent. itaque, uaſtatis omnibus eorum agris, uicis, ædificijsq. incenſis, Cæſar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobijsq., reliquis item ciuitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO LIB. IV.

A, QVAE *secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio M. Crasso cos. Vsipetes Germani, & item Tenchtheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quò Rhenus influit. caussa transeundi fuit, quòd ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, et agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longe maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicuntur: ex quibus, quotannis singula millia armatorum bellandi caussa suis ex finibus educunt. reliqui, qui domi remanserint, se, atque illos alunt. hi rursus inuicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque usus belli intermittitur: sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. neque longius anno remanere uno in loco incolendi caussa licet. neque multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore uiuunt, multumq. sunt in uenationibus. quæ res et cibi genere, et quotidiana exercitatione et libertate uitæ (quòd a pueris nullo officio, aut, disciplina assuefacti, nihil omnino cõtra uolunta*

tem

tem faciant) & uires alit, & immani corporum magnitudine homines efficit. atque in eam se consuetudinẽ adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque uestitus, præter pelles, habeant: quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, & lauentur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus magis eò, ut quæ bello cæperint, quibus uendant, habeant: quàm quo ullam rem ad se importari desiderẽt. quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utũtur, sed quæ sunt apud eos nata praua, atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. equestribus prœlijs sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur, equosq́. eodem remanere uestigio assuefaciunt: ad quos se celeriter, cum usus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippijs uti. itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitũ quamuis pauci adire audent. uinum ad se omnino importari non sinunt, quòd ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. publice maximam putant esse laudem, quamlatissime a suis finibus uacare agros: hac re significari, magnum numerum ciuitatum suam uim sustinere non potuisse. itaque una ex parte a Sueuis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, ut est captus Germanorum, & paullo, qui sunt eiusdem generis, etiam ceteris humanio-

res; propterea quòd Rhenum attingunt, multiq́. ad eos mercatores uentitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos cum Sueui multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem, grauitatemq́. ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresq́. redegerunt. in eadem caussa fuerunt Vsipetes, & Tenchtheri, quos supra diximus, qui, cum plures annos Sueuorum uim sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium uagati, ad Rhenum peruenerunt. quas regiones Menapij incolebant, et ad utranque ripam fluminis agros, ædificia, uicosq́. habebant. sed, tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs, quæ trans flumen habuerant, demigrauerunt: et, cis Rhenum dispositis præsidijs, Germanos transire prohibebant. illi omnia experti, cum neque ui contendere propter inopiam nauium, neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedes, regionesq́. simulauerunt, & tridui uiam progressi, rursus reuerterunt: atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesq́. Menapios oppresserunt: qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos uicos remigrauerãt. his interfectis, nauibusq́. eorum occupatis, priusquã ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificijs occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copijs aluerunt.

luerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum ueritus, quòd sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerunque rebus student, nihil his committendum existimauit. est autem hoc Gallicæ consuetudinis, ut & uiatores etiam inuitos consistere cogant, et, quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognouerit, quærant; & mercatores in oppidis uulgus circumsistat; quibus ex regionibus ueniant, quasq. res ibi cognouerint, pronuntiare cogant: & his rumoribus, atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos e uestigio pœnitere necesse est: cum incertis rumoribus seruiant; & plerique ad uoluntatem eorum ficta respondeant. qua consuetudine cognita; Cæsar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quàm consueuerat, ad exercitum proficiscitur. eò cum uenisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognouit: missas legationes a nō nullis ciuitatibus ad Germanos; inuitatosq. eos, uti ab Rheno discederent: omniaque, quæ postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani latius iam uagabātur, et in fines Eburonum, et Condrusonum, qui sunt Treuirorū clientes, peruenerāt. principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea, quæ cognouerat, dissimulāda sibi existimauit: eorumq. animis permulsis, & confirmatis, equitatuq. imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. re frumentaria comparata, equitibusq. delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. a quibus cū paucorum dierum iter abesset, legati ab ijs uenerūt:

quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quòd Germanorum consuetudo hæc sit a maioribus tradita, quicunque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo: si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos; uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Sueuis concedere; quibus ne dij quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar, quæ uisum est, respondit. sed exitus fuit orationis: sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque uerum eße, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia uacare agros, qui dari, tantæ præsertim multitudini, sine iniuria possint: sed licere, si uelint, in Vbiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, & a se auxilium petant: hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, &, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reuersuros: interea, ne propius se castra moueret, petierunt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. cognouerat enim, magnam partem equitatus ab ijs aliquot diebus ante, prædandi, frumentandiq. caussa, ad Ambiuaritos trans Mosam missam. hos exspectari equites, atque eius rei caussa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte

te Vogeſo, qui eſt in finibus Lingonum, &, parte qua dam Rheni recepta, quæ appellatur Vacalos, inſulá efficit Vatanorum. neque longius ab eo millibus paſſuum LXXX. in Rhenum tranſit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui alpes incolũt, et lõgo ſpatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribotorum, Treuirorum citatus fertur: & ubi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibusq̃. inſulis effectis, quarum pars magna a feris, barbarisq̃. nationibus incolitur: ex quibus ſunt qui piſcibus, atque ouis auium uiuere exiſtimãtur, multisq̃. capitibus in Oceanum influit. Cæſar cum ab hoſte non amplius paſſuum XII millibus abeſſet, ut erat conſtitutum, ad eum legati reuertuntur. qui in itinere congreſſi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. cum id non impetraſſent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen anteceſſiſſent, præmitteret, eosq̃. pugna prohiberet; ſibique uti poteſtatẽ faceret, in Vbios legatos mittendi. quorum ſi principes, ac ſenatus ſibi iureiurando fidem feciſſent, ea condicione, quæ a Cæſare ferretur, ſe uſuros oſtendebant. ad has res conficiendas ſibi tridui ſpatium daret. hæc omnia Cæſar eodem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interpoſita, equites eorũ, qui abeſſent, reuerterentur: tamen, ſeſe non longius millibus paſſuum quattuor aquationis cauſſa proceſſurum eo die, dixit: huc poſtero die quamfrequentiſſimi conuenirent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu anteceſſerant,

ceſſerant, mittit, qui nuntiarent, ne hoſtes prœlio la-
ceſſerent, &, ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad
ipſe cum exercitu propius acceſſiſſet. At hoſtes, ubi
primum noſtros equites conſpexerunt, quorum erat
quinque millium numerus, cũ ipſi non amplius octin
gentos equites haberent, quòd ij, qui frumẽtandi cauſ
ſa ierant trans Moſam, non dum redierant, nihil no-
ſtris timentibus, quòd legati eorum paullo ante a Cæ
ſare diſceſſerant, atque is dies indutijs erat ab ijs pe-
titus; impetu facto celeriter noſtros perturbauerunt;
rurſus, reſiſtentibus noſtris, conſuetudine ſua ad pedes
deſilierunt, ſuffoſſisq́. equis, compluribusque noſtris
deiectis, reliquos in fugam cõiecerunt; atque ita per-
territos egerunt, ut non prius fuga deſiſterent, quàm
in conſpectum agminis noſtri ueniſſent. In eo prœlio
ex equitibus noſtris interficiũtur quattuor et LXX.
in his, uir fortiſſimus, Piſo Aquitanus, ampliſſimo
genere natus, cuius auus in ciuitate ſua regnum obti-
nuerat, amicus ab ſenatu noſtro appellatus. hic, cum
fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illũ ex
periculo eripuit; ipſe, equo uulnerato, deiectus, quo-
ad potuit, fortiſſime reſtitit. cum circumuentus, mul
tis uulneribus acceptis, cecidiſſet, atque id frater, qui
iam prœlio exceſſerat, procul animaduertiſſet; inci-
tato equo, ſeſe hoſtibus obtulit, atque interfectus eſt.
Hoc facto prœlio, Cæſar neque iam ſibi legatos audi-
endos, neque condiciones accipiendas arbitrabatur
ab ijs, qui per dolum, atque inſidias, petita pace, ul-
tro bellum intuliſſent. exſpectare uero, dum hoſtium
copiæ

copiæ augerentur, equitatusq. reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: &, cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes uno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum legatis, et quæstore cómunicato, ne quem dië pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quòd postridie eius diei mane eadem et perfidia, et simulatione usi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusq. natu adhibitis, ad eum in castra uenerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi caussa, quòd contra, atque esset dictum, & ipsi petissent, prœlium pridie cómisissent; simul, ut, si quid possent, de indutijs fallendo impetrarent. quos sibi Cæsar oblatos gauisus retineri iussit: ipse omnes copias castris eduxit, equitatum, quòd recenti prœlio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. acie triplici instructa, & celeriter octo millium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quàm quid ageretur, Germani sentire possent. qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neque consilij habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbabantur, ut copias ne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, nescirent, quid præstaret. quorum timor, cum fremitu, & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris

restiterunt, atque inter carros, impedimentaq. prœlium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumq. (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumq. transierant) passim fugere cœpit. ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani, post terga clamore audito, cum suos intefici uiderent, armis abiectis, signisq. militaribus relictis, se ex castris eiecerunt; et, cum ad confluentem Mosæ, et Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt, atque ibi, timore, lassitudine, & ui fluminis oppressi, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis uulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar ijs, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia, cruciatusq. Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. ijs Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit sibi Rhenũ esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quòd, cum uideret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam uenirent, suis quoque rebus eos timere uoluit; cum intelligerent, & posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quòd illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum, quam supra commemoraui, prædandi frumentandiq. caussa, Mosam transisse, neque prœlio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines

nes Sicambrorum receperat, seq. cum iis coniunxerat. ad quos cum Cæsar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæq. bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: populi R. imperium Rhenum finire: si, se inuito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbij autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quòd grauiter ab Sueuis premerentur; uel, si id facere occupationibus populi R. prohiberetur, exercitũ modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemq. reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen, atque opinionem exercitus Romani, Ariouisto pulso, et hoc nouissimo prœlio facto, uti etiã ad ultimas Germanorum nationes opinione, et amicitia populi R. tuti esse possint. nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de caussis, quas commemoraui, Rhenum transire decreuerat: sed, nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq. fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum existimabat. rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinẽ fluminis, interuallo pedũ

duorum

duorum inter se iungebat. hæc cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisq́. adegerat, nõ sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent. his item cõtraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra uim atque impetum fluminis conuersa statuebat: hæc utraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorũ iunctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo maior uis aquæ se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longurijs, cratibusq́. consternebantur. ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur; quæ pro ariete subiectæ, et cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent: & aliæ item supra pontem mediocri spatio: ut, si arborum trunci, siue naues deijciendi operis caussa essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæsar ad utranque partem pontis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorum contendit. interim a compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniũt, quibus pacem, atque amicitiá petentibus, liberaliter respondit, obsidesq́. ad se adduci iubet. Sicãbri ex eo tẽpore, quo pons institui cœptus

ptus eſt, fuga comparata, hortantibus ijs, quos ex Tenchtheris, atque Vſipetibus apud ſe habebant, finibus ſuis exceßerant, ſuaq. omnia exportauerant, ſeq. in ſolitudinem, ac ſiluas abdiderant. Cæſar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis, ædificijsq. incenſis, frumentisq. ſucciſis, ſe in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium ſuum pollicitus, ſi a Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit: Sueuos, poſtquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo conſilio habito, nuntios in omnes partes dimiſiſſe, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, ſuaq. omnia in ſiluas deponerent: atque omnes, qui arma ferre poſſent, unum in locum conuenirent: hunc eſſe delectum medium fere regionum earum, quas Sueui obtinerent: hic Romanorum aduentum exſpectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. quod ubi Cæſar cōperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſſa exercitum traducere conſtituerat, ut Germanis metum inijceret, ut Sicambros ulciſceretur, ut Vbios obſidione liberaret. diebus omnino XVIII trans Rhenum conſumptis, ſatis et ad laudē, et ad utilitatem profectum arbitratus, ſe in Galliam recepit, pontemq. reſcidit. exigua parte æſtatis reliqua; Cæſar, etſi in ijs locis, quòd omnis Gallia ad ſeptemtrionem uergit, maturæ ſunt hiemes, tamen in Britanniam proficiſci contendit, quòd, omnibus fere Gallicis bellis, hoſtibus noſtris, inde ſubminiſtrata auxilia intelligebat; et, ſi tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur,

*tur, ſi modo inſulam adiſſet; et genus hominum per-
ſpexißet; loca, portus, aditus cognouiſſet: quæ om-
nia fere Gallis erant incognita. neque enim temere
præter mercatores adit ad illos quiſquam: neque ijs
ipſis quidquam præter oram maritimam, atque eas
regiones, quæ ſunt contra Galliam, notum eſt. ita-
que, conuocatis ad ſe undique mercatoribus, neque
quãta eſſet inſulæ magnitudo, neque quæ, aut quan
tæ nationes incolerent, neque quem uſum belli habe
rent, aut quibus inſtitutis uterentur, neque qui eſſent
ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, re
perire poterat. ad hæc cognoſcenda, prius quàm pe-
riculum faceret, idoneum eſſe arbitratus, C. Volu-
ſenum cum naui longa præmittit. huic mandat, ut,
exploratis omnibus rebus, ad ſe quamprimum reuer
tatur. ipſe cum omnibus copijs in Morinos proficiſci-
tur: quòd inde erat breuiſſimus in Britanniam traie-
ctus. huc naues undique ex finitimis regionibus, &,
quã ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat
claſſem, iubet conuenire. interim, conſilio eius cogni
to, et per mercatores perlato ad Britannos, a cõplu-
ribus eius inſulæ ciuitatibus ad eum legati ueniunt,
qui polliceantur obſides dare, atque imperio populi
R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollici-
tus, hortatusq., ut in ea ſententia permanerent, eos
domum remiſit: et, cum his una Comium, quẽ ipſe,
Attrebatibus ſuperatis, regẽ ibi conſtituerat, cuius
et uirtutem, et conſilium probabat, et quẽ ſibi fidelẽ
eſſe arbitrabatur, cuiusq. auctoritas in his regiõibus*

magna

magna habebatur, mittit. huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; horteturq., ut populi R. fidem sequantur; seq. celeriter eò uenturum nuntiet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur: quæq. ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum caussa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum uenerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quòd homines barbari, et nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seq. ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. hæc sibi satis oportune Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere uolebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes Britániæ anteponendas iudicabat; magnum his numerum obsidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter LXXX onerarijs coactis, contractisq., quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat. quidquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisq. distribuit. huc accedebant XVIII onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuũ octo, uento tenebátur, quo minus in eundem portum peruenire possent. has equitibus distribuit: reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, et L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant,

ducen-

ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere uigilia soluit, equitesq. in ulteriorem portum progredi, et naues conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus cum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta, cum primis nauibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cuius loci hæc erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. hunc ad egrediendum nequaquã idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris exspectauit. interim legatis, tribunisq. mil. conuocatis, et quæ ex Voluseno cognouisset, & quæ fieri uellet, ostendit: monuitq., ut rei militaris ratio, maximeq. ut res maritimæ postularent, ut quã celerem, atque instabilem metum haberent, ad nutũ et ad tempus omnes res ab ijs administrarentur. his demissis et uentum, et æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, et sublatis anchoris, circiter millia passuũ octo ab eo loco progressus, aperto, ac plano littore naues constituit. at barbari consilio Romanorũ cognito, præmisso equitatu, et essedarijs, quo plerunque genere in prœlijs uti cõsuerunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebãt. erat ob has caussas summa difficultas, quòd naues propter magnitudinẽ, nisi in alto constitui non poterãt. militibus autem,

autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, et graui onere armorum pressis, simul et de nauibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum: cum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conijcerent, et equos assuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti prœlijs consueuerant, utebantur. quod ubi Cæsar animaduertit, naues longas, quarum et species erat barbaris inusitatior, et motus ad usum expeditior, paullulum remoueri ab onerarijs nauibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri iussit: quæ res magno usui nostris fuit. ná et nauium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt; ac paullum modo pedem retulerunt. at nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni feliciter eueniret: Desilite, inquit, milites, nisi uultis aquilá hostibus prodere. ego certe meum reip. atque imperatori officiú præstitero. hoc cum magna uoce dixisset, se ex naui proiecit, atque in hostes aquilá ferre cœpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantú dedecus admitteretur, uniuersi ex naui desilierunt. hos item alij ex primis proximi nauibus, cum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt.

quarunt. pugnatum est ab utrisque acriter. nostri tamen, quòd neque ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscunque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. hostes uero, notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur. plures paucos circumsistebant; alij ab latere aperto in uniuersos tela conijciebant. quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauiũ, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit: et, quos laborantes conspexerat, ijs subsidia summittebat. nostri, simul atque in arido cõstiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetũ fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. hoc unum ad pristinam fortunã Cæsari defuit. hostes prœlio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarẽ legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæq. imperasset, sese facturos polliciti sunt. una cum his legatis Comius Atrebas uenit, quem supra demonstraueram a Cæsare in Britanniam præmissum. hunc illi e naui egressum, cum ad eos imperatoris mandata perferret, cõprehenderant, atque in uincula coniecerant. tunc, facto prœlio, remiserunt; & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt; et, propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiuerunt. Cæsar questus, quòd, cum ultro, in continentem legatis missis,

pacem a se petissent, bellum sine caussa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit; obsidesq. imperauit: quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquioribus locis accersitam, paucis post diebus sese daturos dixerũt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principesq. undique conuenere; et se, ciuitatesq. suas Cæsari cõmendarunt. his rebus pace firmata, post diem quartum, quàm est in Britanniam uentum, naues XVIII, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni uento soluerunt. quæ cum appropinquarent Britanniæ, & ex castris uiderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset. sed aliæ eodẽ, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno sui cũ periculo deijcerentur. quæ tamẽ, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessario, aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere cõsueuit: nostrisq. id erat incognitum. ita uno tempore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandũ curauerat, quasq. in aridũ subduxerat, æstus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat; neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus nauibus fractis, reliquæ cum essent, funibus, anchoris, reliquisq. armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat ac

G cidere;

cidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naues erant aliæ, quibus reportari possent: & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt, &, quod omnibus cõstabat, hiemare in Gallia oportere, frumentũ his in locis in hiemem prouisum non erat. quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prœlium ad ea, quæ iusserat Cæsar, facienda conuenerant, inter se collocuti; cum equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent; & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Cæsar legiones transportauerat: optimũ factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, com meatuq. nostros prohibere, et rem in hiemem produ cere; quòd, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniã tran siturum confidebant. itaque rursus coniuratione facta, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi non dum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauiũ suarum, & ex eo, quòd obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; &, quæ grauissimæ afflictæ erant naues, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad eas res erant usui, ex continenti cõportari iubebat. itaque, cum id summo studio a militibus administraretur, duodecim nauibus amissis, reliquis ut nauigari cõmo

de

de posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatũ missa, quæ appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominũ in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret; ij, qui pro portis castrorũ in statione erant, Cæsari renuntiarunt, puluerem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte uideri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat suspicatus, aliquid noui a barbaris initium consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eã partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, et confestim se subsequi iussit. cum paullo longius a castris processisset; et suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela cõijci animaduertit. nã, quòd omni ex reliquis partibus demesso frumẽto, una pars erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse uẽturos, noctu in siluis delituerant. tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis pugnæ. primo, per omnes partes perequitant, & tela conijciunt, atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum, ordines plerunque perturbant: & cum se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desiliunt, & pedites prœliantur. aurigæ interim paullum e prœlio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilita-

tem equitum, stabilitatem peditum in prœlijs præstant; ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et breui moderari, ac flectere, et per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissime recipere cõsueuerint. quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tempore oportunissimo Cæsar auxilium tulit. nanque eius aduentu hostes cõstiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto, ad lacessendum hostem, & committendum prœlium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; &, breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. dum hæc gerũtur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. secutæ sunt continuos complures dies tempestates; quæ et nostros in castris continerent, & hostem a pugna prohiberent. interim barbari nuntios in omnes partes dimiserũt; paucitatemq. nostrorum militum suis prædicauerunt; et, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulißẽt, demonstrauerunt. his diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusq. coacta, ad castra uenerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter XXX, quos Comius Atrebas, de quo ante dictũ est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. commisso prœlio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac ter

ga

ga uerterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu, & uiribus efficere potuerunt, complures ex ijs occiderunt; deinde, omnibus longe, lateq́. ædificijs incenſis, ſe in caſtra receperunt. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi, ad Cæſarem de pace uenerunt. his Cæſar numerum obſidum, quem antea imperauerat, duplicauit; eosq́. in continentem adduci iuſſit; quòd, propinqua die æquinoctij, infirmis nauibus hiemis nauigationem ſubeundam non exiſtimabat. ipſe idoneam tempeſtatem nactus, paullo poſt mediam noctem naues ſoluit. quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt. ex his onerariæ duæ eoſdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, ſed paullo infra delatæ ſunt. quibus ex nauibus cum eſſent expoſiti milites circiter CCC, atque in caſtra contenderent, Morini, quos Cæſar, in Britanniam proficiſcens, pacatos reliquerat, ſpe prædæ adducti, primo non ita magno ſuorum numero circumſteterunt, ac, ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere iuſſerunt. cum illi, orbe facto, ſeſe defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia ſex conuenerunt. qua re nuntiata, Cæſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt; atque amplius horis quattuor fortiſſime pugnauerunt; et, paucis uulneribus acceptis, complures ex ijs occiderunt. poſtea uero quàm equitatus noſter in conſpectum uenit; hoſtes, abiectis armis, terga uerterunt; magnusq́. eorum numerus eſt occiſus. Cæſar poſtero die T. Labienum legatum cum ijs legionibus, quas

ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui cum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni uenerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, ædificijsq. incensis, quòd Menapij omnes se in densissimas siluas abdiderant, ad Cæsaré se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eò duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris dierum XX. supplicatio a senatu decreta est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO LIB. V.

LVCIO Domitio, Ap. Claudio cos. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consueuerant, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quamplurimas possent hieme naues ædificandas, ueteresq. reficiendas curarent. earum modum, formamq. demonstrat. ad celeritatem onerandi, subductionesq. paullo facit humiliores, quàm quibus nostro mari uti consueuimus; atque id eo magis, quòd, propter crebras commu-

commutationes æstuum, magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, quàm quibus in alio mari uti assueuerant. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. ea, quæ sunt usui ad armandas naues, ex Hispania apportari iubet. ipse, conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quòd a Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionibus uastari audiebat. eò cum uenisset, ciuitatibus milites imperat: certumq. in locum conuenire iubet. qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseq. paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosq. ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. ijs ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant. His confectis rebus, conuentibusq. peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eò cum uenisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter sexcentas eius generis, cuius supra demonstrauimus, naues, & longas duo detriginta inuenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque ijs, qui negotio præfuerant, quid fieri uelit, ostendit: atque omnes ad portum Icium conueni-

imperare naues actuarias comandare che si faccino naui da remi.

re iubet. quo ex portu commodissimum in Britanniá
traiectum esse cognouerat, circiter millium passuum
XXX transmissum a continenti. huic rei quod satis
esse uisum est militum, relinquit: ipse cum legioni-
bus expeditis quattuor, et equitibus octingentis in fi-
nes Treuirorum proficiscitur: quòd hi neque ad conci
lia ueniebant, neque imperio parebant, Germanosq́.
transrhenanos solicitare dicebantur. hæc ciuitas lon-
ge plurimum totius Galliæ equitatu ualet, magnasq́.
habet copias peditum, Rhenumq́., ut supra demon-
strauimus, tangit. in ea ciuitate duo de principatu in-
ter se contendebant, Induciomarus, et Cingetorix: ex
quibus alter, simulatque de Cæsaris legionũq. aduen
tu cognitum est, ad eum uenit; se, suosq́. omnes in of
ficio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos
confirmauit; quæq́. in Treuiris gererentur, ostendit.
at Induciomarus equitatũ, peditatumq́. cogere: ijsq́.
qui per ætatem in armis esse non poterant, in siluam
Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per
medios fines Treuirorum a flumine Rheno ad initiũ
Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. sed po-
stea quàm non nulli principes ex ea ciuitate, & fa-
miliaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri
exercitus perterriti, ad Cæsarem uenerunt, et de suis
priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciui
tati consulere non possent; ueritus, ne ab omnibus de-
sereretur, Induciomarus, legatos ad Cæsarem mittit,
sese iccirco a suis discedere, atque ad eum uenire no-
luisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne-

omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiã laberetur: itaque ciuitatem in sua potestate esse: seq., si Cæsar permitteret, ad eum in castra uenturum, & suas, ciuitatisq. fortunas eius fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de caussa ea dicerẽtur, quæq. eum res ab instituto consilio deterreret; tamẽ, ne æstatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum CC obsidibus uenire iussit. his adductis, et filio, propinquisq. eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusq. est, uti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliauit. quod cum merito eius a se fieri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum ualere, cuius tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui; &, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Iccium cum legionibus peruenit. ibi cognoscit, XL naues, quæ in Meldis factæ erant, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas inuenit. eodem equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium quattuor, principesq. ex omnibus ciuitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos

obsi-

obsidum loco secum ducere decreuerat: quòd, cum ipse abesset, motum Galliæ uerebatur. erat una cum ceteris Dumnorix Heduus, de quo a nobis antea dictũ est. hunc secum ducere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quòd iam in concilio Heduorum Dumnorix dixerat, sibi a Cæsare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Hedui grauiter ferebant, neque recusandi, neque deprecandi caussa legatos ad Cæsarem mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quòd, insuetus nauigandi, mare timeret; partim, quòd religionibus sese diceret impediri. posteaquam id obstinate sibi negari uidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ solicitare, seuocare singulos, hortariq́. cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare, non sine caussa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere uereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret: fidem reliquis interponere: iusiurandum poscere: ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi cõsilio administrarent. Hæc a compluribus ad Cæsarem deferebantur. qua re cognita Cæsar, quòd tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuscunque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quòd longius eius amentiam progredi uidebat, pro-

spiciendum

ſpiciendum, ne quid ſibi, ac reip. nocere poſſet. itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quòd Corus uentus nauigationem impediebat, qui magnã partem omnis temporis in his locis flare conſueuit: dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen ſecius omnia eius conſilia cognoſceret, tandem idoneam tempeſtatem nactus, milites, equitesq. conſcendere naues iubet. At, impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduorum a caſtris, inſciente Cæſare, domum diſcedere cœpit. qua re nuntiata, Cæſar, intermiſſa profectione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatus ad eum inſequendum mittit, retrahiq. imperat: ſi uim faciat, neque pareat, interfici iubet. nihil hunc, ſe abſente, pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. ille autem reuocatus reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorumq. fidem implorare cœpit, ſæpe clamitans liberum ſe, liberæq. ciuitatis eſſe. illi, ut erat imperatum, circumſiſtunt, hominemq. interficiunt. at Hedui equites ad Cæſarem omnes reuertuntur. His rebus geſtis, Labieno in continente cum tribus legionibus, et equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, et rei frumentariæ prouideret, quæq. in Gallia gererentur, cognoſceret, et conſilium pro tempore, et pro re caperet, ipſe cum legionibus quinque, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad ſolis occaſum naues ſoluit, et leui Africo prouectus, media circiter nocte uento intermiſſo, curſum non tenuit; et longius

delatus

delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam reli ctam conspexit. tum rursus æstus commutationem se cutus, remis contendit, ut eam partem insulæ cape- ret, qua optimum esse egressum superiore æstate co- gnouerat. qua in re admodum fuit militum uirtus lau danda, qui uectorijs, grauibusq. nauigijs, non inter misso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquauerunt. accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore; neque in eo loco ho stis est uisus. sed, ut postea Cæsar ex captiuis compe- rit, cum magnæ manus eò conuenissent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, priuatisq., quas sui quisque cõmodi caussa fecerat, amplius octin gentæ uno erant uisæ tempore, a litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiæ consedissent, co- hortibus decem ad mare relictis, et equitibus trecen tis, qui præsidio nauibus essent, de tertia uigilia ad hostes contendit, eo minus ueritus nauibus, quòd in litore molli, atque aperto deligatas ad anchoras re- linquebat, et præsidio nauibus Q. Atrium præfecit. ipse, noctu progressus millia passuum circiter XII, hostiũ copias conspicatus est. illi equitatu, atque esse- dis ad flumẽ progressi, ex loco superiore nostros prohi bere, et prælium committere cœperunt: repulsi ab e- quitatu, se in siluas abdiderunt, locum nacti egregie et natura, et opere munitum, quem domestici belli, ut uidebatur, caussa iam ante præparauerant. nam, cre

bris

bris arboribus ſuccisis, omnes introitus erant præclu ſi. ipſi ex ſiluis rari propugnabant, noſtrosq́. intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis ſeptimæ, teſtudine facta, et aggere ad munitiones ad iecto, locum ceperunt, eosq́. ex ſiluis expulerunt, pau cis uulneribus acceptis. ſed eos fugientes longius Cæ ſar perſequi uetuit, et quòd loci naturam ignorabat, et quòd, magna parte diei conſumpta, munitioni ca- ſtrorum tempus relinqui uolebat. Poſtridie eius diei, mane, tripartito milites equitesq́. in expeditionem miſit, ut eos, qui fugerant, perſequerentur. iis ali- quantum itineris progreſſis, cum iam extremi eſſent in conſpectu, equites a Q. Atrio ad Cæſarem uene- runt, qui nuntiarent, ſuperiori nocte maxima coorta tempeſtate, prope omnes naues afflictas, atque in litus eiectas eſſe; quòd neque anchoræ, funesq́. ſub- ſiſterent, neque nautæ, gubernatoresq́. uim tempe- ſtatis pati poſſent; itaque ex eo concurſu nauium ma gnum eſſe incommodum acceptũ. His rebus cognitis, Cæſar legiones, equitatumq́. reuocari, atque itinere deſiſtere iubet: ipſe ad naues reuertitur: eadem fere, quæ ex nuntiis, litterisq́. cognouerat, corã perſpicit, ſic, ut, amiſſis circiter XL nauibus, reliquæ tamen re fici poſſe magno negotio uiderentur. itaque ex legioni bus fabros deligit, et ex continente alios accerſiri iu- bet: Labieno ſcribit, ut, quamplurimas poſſet, iis le gionibus, quæ ſunt apud eum, naues inſtituat: ipſe etſi res erat multæ operæ, ac laboris, tamen commodiſſi- mũ eſſe ſtatuit, omnes naues ſubduci, et cũ caſtris una

munitione

munitione coniungi. in his rebus circiter dies x consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis, subductis nauibus, castrisq. egregie munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit. ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. eò cum uenisset, maiores iam undique in eum locum copiæ Britannorum conuenerant. summa imperij, belliq. administrandi communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. sed nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioq. præfecerant. Britanniæ pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars ab ijs, qui prædę, ac belli inferendi caussa ex Belgio transierát, qui omnes fere ijs nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaq. ædificia fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus: utuntur autem nummo æreo, aut anulis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia: ære utuntur importato. materia cuiusque generis, ut in Gallia, est, præter fagum, atque abietem. leporẽ et gallinam, et anserem gustare fas non putant: hæc tamen

men alunt, animi, uoluptatisq. cauſſa. loca ſunt temperatiora, quàm in Gallia, remiſſioribus frigoribus. inſula natura triquetra, cuius unum latus eſt contra Galliam. huius lateris alter angulus, qui eſt ad Cantium, quò fere omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem ſolem, inferior ad meridiem ſpectat. huius latus tenet circiter millia paſſuum quingenta: alterum uergit ad Hiſpaniam, atque occidentem ſolem, qua ex parte eſt Hybernia dimidio minor, ut exiſtimatur, quàm Britannia: ſed pari ſpatio tranſmiſſus, atque ex Gallia, eſt in Britanniam. in hoc medio curſu eſt inſula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores obiectæ inſulæ exiſtimantur: de quibus inſulis non nulli ſcripſerunt, dies continuos triginta ſub bruma eſſe noctem. nos nihil de eo percunctantibus reperiebamus, niſi quòd certis ex aqua menſuris breuiores eſſe noctes, quàm in continēte, uidebamus. huius eſt longitudo lateris, ut fert illorū opinio, ſeptingentorum millium paſſuum. tertium eſt cōtra ſeptemtrionem, cui parti nulla eſt obiecta terra: ſed eius angulus lateris maxime ad Germaniam ſpectat. hoc millia paſſuum octingenta in longitudinem eſſe arbitrantur. ita omnis inſula eſt in circuitu uicies centena millia paſſuum. ex his omnibus longe ſunt humaniſſimi, qui Cantiū incolunt, quæ regio eſt maritima omnis, neque multū a Gallica differunt cōſuetudine. interiores plerique frumenta non ſerunt: ſed lacte, et carne uiuūt: pellibusq. ſunt ueſtiti: omnes uero ſe Britanni luteo inficiunt, quod cæruleū efficit colorem:

il passaggio

rem: atque hoc horribiliore sunt in pugna adspectu:
capilloq́. sunt promisso, atque omni parte corporis ra
sa, præter caput, et labrũ superius. uxores habent de
ni, duodeniq́. inter se cõmunes, et maxime fratres
cum fratribus, et parentes cũ liberis. sed si qui sunt ex
his nati, eorum habẽtur liberi, a quibus primum uir
gines quæque ductæ sunt. equites hostiũ, essedariiq́.
acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixe
runt, ita tamen, ut nostri omnibus partibus superio-
res fuerint, atque eos in siluas, collesq́. compulerint,
sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nõ nul
los ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, impru
dentibus nostris, atque occupatis in munitione castro
rum, subito se ex siluis eiecerunt, impetuq́. in eos fa
cto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter
pugnauerunt: duabusq́. missis subsidio cohortibus a
Cæsare, atque his primis legionũ duarũ, cum hæ, in-
termisso perexiguo loci spatio, inter se cõstitissent, no
uo genere pugnæ perterritis nostris, per medios auda
cissime proruperunt, seq́. inde incolumes receperunt.
eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. il
li, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc
in genere pugnæ cũ sub oculis omnium, ac pro castris
dimicaretur, intellectum est, nostros, propter grauita
tem armorum, quòd neque insequi cedentes possent,
neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse
ad huius generis hostẽ; equites autem magno cum pe
riculo dimicare, propterea quòd illi etiã consulto ple
runque cederent, et, cũ paullulũ ab legionibus nostros

remouissent,

remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prœlio contenderent. equestris autem prœlij ratio et cedentibus, & insequentibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisq. interuallis prœliarentur, stationesq. dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integriq;, & recentes defatigatis succederent. postero die, procul a castris hostes in collibus constiterunt, rariq. se ostendere, et lentius, quàm pridie, nostros equites prœlio lacessere cœperũt. sed meridie, cum Cæsar pabulandi caussa tres legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic, uti ab signis, legionibusq. nõ absisterent. nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cũ post se legiones uiderent, præcipites hostes egerunt: magnoq. eorũ numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quæ undique conuenerant, auxilia discesserunt, neque post id tempus unquam summis nobiscũ copijs hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumẽ Thamesim in fines Cassiuellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre transiri potest. eò cum uenisset, animaduertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita: eiusdemq. generis sub aqua

defixæ sudes flumine tegebantur. iis rebus cognitis a
captiuis, perfugisq. Cæsar, præmisso equitatu, confe
stim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate, atque
impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua exta
rent, ut hostes impetum legionum, atque equitum su
stinere non possent, ripasq. dimitterent, ac se fugæ
mádarent. Cassiuellaunus, ut supra demóstrauimus,
omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus
copiis, millibus circiter quattuor essedariorum reten
tis, itinera nostra seruabat: paullulumq. ex uia exce
debat, locisq. impeditis, atque siluestribus sese occul
tabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos
cognouerat, pecora, atque homines ex agris in siluas
compellebat: et, cum equitatus noster liberius uastan
di, prædandiq. caussa se in agros effunderet, omnibus
uiis notis, semitisq. essedarios ex siluis emittebat; et,
cum magno periculo nostrorũ equitum, cum iis con-
fligebat; atque hoc metu latius uagari probibebat.
relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum
discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris uastan-
dis, incendiisq. faciendis hostibus noceretur, quantũ
labore, atque itinere legionarii milites efficere pote-
rant. interim Trinobantes, prope firmissima earum
regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adolescens,
Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliá
uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate re-
gnum obtinuerat, interfectusq. erat a Cassiuellauno,
ipse fuga mortem uitauerat, legatos ad Cæsaré mit-
tunt: pollicenturq. sese ei dedituros, & imperata fa

cturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Cassiuellauni defendat; atque in ciuitatē mittat, qui præsit, imperiumq́. obtineat. his Cæsar imperat obsides quadraginta, frumentumq́. exercitui: Mandubratiumq́. ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumq́. miserunt: Trinobátibus defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, quæ Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationib. missis sese Cæsari dediderunt. ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse, siluis, paludibusq́. munitum, quò satis magnus hominum, pecorisq́. numerus conuenerit. oppidum autem Britanni uocant, cum siluas impeditas uallo, atque fossa munierunt, quò, incursionis hostium uitandæ caussa, conuenire consueuerunt. eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseq́. ex alia parte oppidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorū repertus: multiq́. in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse ad mare, supra demonstrauimus, quibus regionibus quattuor reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copijs, castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. hi cum ad castra uenissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam

nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc prœlio nuntiato, tot detrimẽtis acceptis, uastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cum statuisset hiemare in continente propter repentinos Galliæ motus, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: et, quid in annos singulos uectigalis populo R. Britãnia penderet, constituit. interdicit, atque imperat Cassiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. his deductis, quòd et captiuorum magnum numerum habebat, et non nullæ tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum reportare cõstituit. ac sic accidit, ut, ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. at ex ijs, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curauerat, numero LX, perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes reijcerentur. quas cum aliquandiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat, necessario angustius milites collocauit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cum soluisset uigilia, prima luce terram attigit, omnesq. incolumes naues perduxit. subductis nauibus, concilioq.

Gallo-

Gallorum Samarobrinæ peracto, quòd eo anno frumentum Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesq. in plures ciuitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios Q. Ciceroni; tertiam in Essuos L. Roscio; quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Treuirorum, hiemare iussit: tres in Belgio collocauit: his M. Crassum quæstorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium, legatos, præfecit: unam legionem, quam proxime trans Padum cõscripserat, et cohortes V. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, et Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catiuulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam, legatos, præesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit. atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam, et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum centum continebantur. ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaq. hiberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. huic Cæsar, pro eius uirtute, atque in se beneuolẽtia, quòd in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorũ locum restituerat. tertiũ iam hunc annum regnãtem inimici palam, multis etiã ex

ciuitate auctoribus interfecerunt. defertur ea res ad Cæsarem. ille ueritus, quòd ad plures res pertinebat, ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibiq. hiemare; quorum opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quæstoribusq., quibus legiones tradiderat, certior factus est, in hiberna peruentum, locumq. hibernis esse munitum. diebus circiter XV, quibus in hiberna uentum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, et Catiuulco: qui, cum ad fines regni sui Sabino, Cottæq. præsto fuissent, frumentumq. in hiberna comportauissent, Induciomari Treuiri nuntijs impulsi, suos concitauerunt; subitoq. oppressis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnanda uenerunt. cum celeriter nostri arma cepissent, uallumq. adscendissent; atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquiũ prodirent; habere sese, quæ de re communi dicere uellent; quibus controuersias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi caussa C. Carpineius eques Romanus, familiaris Q. Titurij, et Q. Iunius ex Hispania quidã, qui iam ante, missu Cæsaris, ad Ambiorigem uentitare consueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimum ei confiteri debere, quòd eius opera

ra stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset; quodq. ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici, obsidũ numero missos, apud se in seruitute, & cathenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suaq. esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quàm ipse in multitudinẽ: ciuitati porro hanc fuisse belli caussam, quòd repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse; quòd non adeo sit imperitus rerum, ut suis copijs populum R. se superare posse confidat: sed esse Galliæ commune consilium, omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio uenire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim cum de recuperanda communi libertate consiliũ initum uideretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationẽ officij: pro beneficijs Cæsaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductã Rhenum transisse; hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, uelint ne prius, quàm finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronẽ, aut ad Labienum deducere; quorum alter millia passuum circiter quinquaginta, alter paullo amplius ab ijs absit: illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum: quod cum faciat, & ciuitati sese consulere,

quòd hibernis leuetur, et Cæsari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quæ audierant, ad legatos deferunt. illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeq. hac re permouebantur, quòd, ciuitatem ignobilem, atque humilem Eburonum, sua sponte, populo R. bellum facere ausam, uix erat credendum. itaque ad concilium rem deferunt: magnaq. inter eos ex his tot caussis cõtrouersia orta est. L. Aurunculeius, compluresq. tribuni mil. et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum, neque ex hibernis iniussu Cæsaris discedendum existimabant: quantã suis magnas copias etiã Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant: rẽ esse testimonio, quòd primum hostium impetum, multis ultro uulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria nõ premi: interea et ex proximis hibernis, et a Cæsare conuentura subsidia: postremo, quid esse leuius, aut turpius, quàm, auctore hoste, de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius, sero facturos, clamitabat, cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent; aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum: breuẽ consulendi esse occasionẽ: Cæsarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neq. Eburones, si ille adesset, tanta cum contẽptione nostri ad castra uenturos esse: non hostẽ auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum:

magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, et superiores nostras uictorias: ardere Galliam, tot contumelijs acceptis, sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta: postremo, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re, Ambiorigē ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiā in utranque partem esse totam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidē, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utranque partem habita disputatione, cum a Cotta, primisq. ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita uultis, Sabinus, et id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauissime ex uobis mortis periculo terrear: hi sapienter, si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis cōiuncti, communē cum reliquis belli casum sustineant, nec reiecti, et relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex concilio: comprehendunt utrunque, & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rē, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediā noctem perducitur. tandem dat Cotta permotus manus:

nus: superat sententia Sabini: pronuntiatur, prima luce ituros: consumitur uigilijs reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circũspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum, & uigilijs periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisq. impedimentis. At hostes, postea quàm ex nocturno fremitu, uigilijsq. de profectione eorum senserunt, collocatis insidijs, bipartito in siluis, oportuno, atque occulto loco, a millibus passuum circiter duobus, Romanorum aduentum exspectabant: &, cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraque parte eius uallis subito sese ostenderunt; nouissimosq. premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt. tum demum Titurius, uti qui nihil ante prouidisset, trepidare, & concursare, cohortesq. disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerunque ijs accidere consueuit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat; et in appellandis cohortandisq. militibus imperatoris, et in pugna militis officia præstabat. cumq. propter longitudinem

agmi-

agminis minus facile per se omnia obire, et, quid quo quo loco faciendum esset, prouidere possent, iusserũt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit; quòd non sine summo timore, et desperatione id factum uidebatur. præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgo milites ab signis discederent; quæq. quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret; et clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæcunque Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria posita existimarent. erant et uirtute, et numero pugnandi pares nostri: tametsi a duce, et a fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in uirtute ponebant; et quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animaduersa, Ambiorix pronũtiari iubet, ut procul tela conijciant, neu propius accedant: et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum, et quotidiana exercitatione nihil ijs noceri posse: rursus, se ad signa recipientes, insequantur. quo præcepto ab ijs diligentissime obseruato, cum quæpiã cohors ex orbe excesserat, atque impetũ fecerat, hostes uelocissime refugiebãt. interim ea parte nu

dari

dari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locũ, unde erant egressi, reuerti cœperant, et ab ijs, qui cesserãt, et ab ijs, qui proximi steterant, circumueniebantur: sin autẽ locum tenere uellẽt, neque uirtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine coniecta tela a confertis uitari poterant. tamẽ, tam multis incõmodis conflictati, multis uulneribus acceptis, resistebant; et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebãt. tum T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, uiro forti, et magnæ auctoritatis, utrunque femur tragula transijcitur. Q. Lucanius, eiusdẽ ordinis, fortissime pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinesq. adhortans, in aduersum os funda uulneratur. his rebus permotus Q. Titurius cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibusq. parcat. ille appellatus respondit, si uelit, secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutẽ pertineat; ipsi uero nihil nocitum iri; inq. eam rem se, suamq. fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur, pugna ut excedant, et cum Ambiorige una colloquantur, sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturũ negat, atque in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circũ se habebat, et primorũ

ordinum centuriones se sequi iubet: et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere, imperata facit: suisq., ut idem faciant, imperat. interim dum de condicionibus inter se agunt, lõgiorq. consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumuentus interficitur. tum uero, suo more, uictoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuq. in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostiũ premeretur, aquilam intra uallum proiecit. ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. alij ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex prælio elapsi incertis itineribus per siluas ad T. Labienũ legatum in hiberna perueniunt; atque eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac uictoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur: neque diem, neque noctem intermittit; peditatumq. se subsequi iubet. re demonstrata, Aduaticisq. concitatis, postero die in Neruios peruenit: hortaturq., ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro ijs, quas acceperint, iniurijs, occasionem dimittant. interfectos esse legatos duos, magnãq. partem exercitus interisse demonstrant, nihil esse negotij subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem profitetur adiutorem. facile hac oratione
Neruijs

Neruijs persuadet. itaque confestim dimissis nuntijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quá maximas manus possunt, cogunt; et de improuiso ad Ciceronis hiberna aduolant, non dum ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoq. accidit, quod fuit necesse, ut non nulli milites, qui lignationis, munitionisq́. caussa in siluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. his circumuentis magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atque horum omnium socij, et clientes legioné oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; uallum conscendunt. ægre is dies sustentatur, quòd omné spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti uictoriam in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim a Cicerone litteræ, magnis propositis præmijs, si pertulissent. obsessis omnibus uiis missi intercipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitionis caussa comportauerant, turres CXX excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi uidebantur, perficiuntur. hostes postero die, multo maioribus copijs coactis, castra oppugnant, fossam complent. a nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non uulneratis facultas quietis datur. quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: pin

næ,

næ,loricæq. ex cratibus attexuntur.ipſe Cicero,cum tenuiſſima ualetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi tempus ad quietem relinquebat: ut ultro militum concurſu, ac uocibus ſibi parcere cogeretur. Tunc duces, principesq. Neruiorum, qui aliquem ſermonis aditum,cauſſamq.amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui ſeſe uelle dicunt. facta poteſtate,eadem,quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem eſſe in armis Galliam: Germanos Rhenum tranſiſſe: Cæſaris, reliquorumq. hiberna oppugnari. addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem oſtentant, fidei faciundæ cauſſa: errare eos dicunt, ſi quidquam ab ijs præſidij ſperent, qui ſuis rebus diffidant: ſeſe tamen ſcire hoc eſſe in Ciceronem, populumq. R. animo, ut nihil, niſi hiberna, recuſent, atque hanc inueteraſcere conſuetudinem nolint: licere illis incolumibus per ſe ex hibernis diſcedere, &, in quaſcunque partes uelint, ſine metu proficiſci. Cicero ad hæc, unum modo reſpondit: non eſſe conſuetudinem populi R. ullam accipere ab hoſte armato condicionem: ſi ab armis diſcedere uelint, ſe adiutore utantur, legatosq. ad Cæſarem mittant: ſperare ſe, pro eius iuſtitia, quæ petierint, impetraturos. ab hac ſpe repulſi Neruij, uallo pedum XI, & foſſa pedum XV, hiberna cingunt. hæc ſuperiorum annorum conſuetudine a noſtris cognouerant; et,quoſdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebãtur. ſed nulla his ferramentorũ copia, quæ eſſet ad hunc uſum idonea, gladijs ceſpites circũcidere,manibus, ſagulisq.terrã ex-

haurire

*haurire cogebantur. qua quidem ex re hominum
multitudo cognoſci potuit. nam minus horis tribus de
cem millium paſſuum circuitu munitionem perfece-
runt: reliquisq́. diebus turres ad altitudinem ualli,
falces, teſtudinesq́., quas ijdem captiui docuerant,
parare, ac facere cœperunt. ſeptimo oppugnationis
die, maximo coorto uento, feruentes fuſili ex argilla
glandes, fundis, et feruefacta iacula in caſas, quæ mo
re Gallico ſtramentis erant tectæ, iacere cœperunt.
hæ celeriter ignem comprehenderunt, et, uenti ma-
gnitudine, in omnem caſtrorum locum diſtulerunt. ho
ſtes maximo clamore inſecuti, quaſi parta iam, at-
que explorata uictoria, turres, teſtudinesq́. agere, et
ſcalis uallum adſcendere cœperunt. at tanta militum
uirtus, atque ea præſentia animi fuit, ut, cum undi-
que flamma torrerentur, maximaq́. telorum multi-
tudine premerentur, ſuaq́. omnia impedimenta, at-
que omnes fortunas conflagrare intelligerent, non mo
do demigrandi cauſſa de uallo decederet nemo, ſed
pæne ne reſpiceret quidem quiſquam, ac tum omnes
acerrime, fortiſſimeq́. pugnarent. hic dies noſtris lon
ge grauiſſimus fuit, ſed tamen hunc habuit euentum,
ut eo die maximus numerus hoſtium uulneraretur,
atq. interficeretur; ut ſe ſub ipſo uallo conſtipauerāt,
receſſumq́. primis ultimi non dabant. Paullum quidē
intermiſſa flamma, et quodam loco turri adacta, et
contingente uallum, tertiæ cohortis centuriones, ex
eo, quo ſtabant, loco receſſerunt, ſuosq́. omnes remoue
runt; nutu, uocibusq́. hoſtes, ſi introire uellēt, uocare*

cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq. succensa est. erant in ea legione fortissimi uiri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. ij perpetuas controuersias inter se habebant, uter alteri anteferretur, omnibusq. annis de loco summis simultatibus contendebant. ex ijs Pulfio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ uirtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controuersijs iudicabit. Hæc cum dixisset, procedit extra munitiones, &, quæ pars hostium confertissima uisa est, in eam erumpit. ne Varenus quidem tum uallo sese continet, sed omnium ueritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque unũ ex multitudine procurrentem traijcit: quo percusso, et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, et in illum uniuersi tela conijciunt; neque dant regrediendi facultatẽ. transfigitur scutum Pulfioni, & uerutũ in balteo defigitur. auertit hic casus uaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumq. hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim a Pulfione omnis multitudo conuertit. illum ueruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio, cominus rem gerit, atque uno interfecto reliquos paullum propellit. dum cupidius instat, in locum inferiorẽ deiectus concidit. huic rursus circumuento fert subsidiũ Pulfio, atque ambo

incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, et certamine utrunque uersauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutiq. esset; neque dijudicari posset, uter utri uirtute anteferẽdus uideretur. quanto erat in dies grauior, atque asperior oppugnatio, et maxime, quòd, magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores litteræ, nuntijq. ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat unus intus Neruius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui a prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamq. ei fidem præstiterat. hic seruo spe libertatis, magnisq. persuadet præmijs, ut litteras ad Cæsarẽ deferat. has ille in iaculo illigatas affert; et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione uersatus, ad Cæsarẽ peruenit. ab eo de periculo Ciceronis, legionisq. cognoscit. Cæsar, acceptis litteris circiter hora XI diei statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorẽ mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuũ XXV: iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq. ad se uenire. exijt cum nuntio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si reip. cõmodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ueniat: reliquam partem exercitus, quòd paullo aberat longius, non putat exspectãdam: equites circiter quadringentos ex proximis hi-
bernis

bernis cogit. hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuũ xx progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionemq. ei attribuit, quòd ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatũ, litteras publicas, frumentumq. omne, quod eò tolerandæ hiemis caussa deuexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatũ erat, non ita multum moratus in itinere, cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, et cæde cohortum cognita, cum omnes ad eum Treuirorum copiæ uenissent, ueritus, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetũ sustinere non posset, præsertim quos recenti uictoria efferri sciret, litteras Cæsari remittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes peditatus, equitatusq. copias Treuirorum tria millia passuũ longe ab suis castris consedisse. Cæsar, consilio eius probato, etsi, opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat, tamen unum cõmunis salutis auxiliũ in celeritate ponebat: uenit magnis itineribus in Neruiorũ fines: ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoq. in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conscriptam litteris mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abijciat. in litteris scribit, se cum legionibus

profectum celeriter affore: hortatur, ut pristinã uirtutem retineat. Gallus periculũ ueritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animaduersa. tertio die a quodam milite conspicitur; dempta ad Ciceronẽ defertur. ille perlectam in conuentu militũ recitat; maximaq. omnes lætitia afficit. tum fumi incendiorum procul uidebantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarẽ omnibus copijs contendunt. eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallũ ab eodem Verticone, quem supra demonstrauimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem deferat; hunc admonet, iter caute, diligenterq. faciat; perscribit in litteris, hostes ab se discessisse, omnemq. ad eum multitudinem conuertisse. quibus litteris circiter media nocte, Cæsar, allatis, suos facit certiores; eosq. ad dimicandum animo confirmat. postero die luce prima mouet castra; et circiter millia passuum quattuor progressus trans uallem magnam, & riuum, hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare: tamen, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittendum de celeritate existimabat. consedit, et, quàm æquissimo loco potest, castra cõmunit: atque hæc, etsi erant exigua, per se uix hominum millium septem, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustijs uiarũ, quàm maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam

contemptio-

contemptionem hostibus ueniat. interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere uallem transire posset. eo die paruulis equestribus prœlijs ad aquam factis, utrique sese suo loco continent; Galli, quòd ampliores copias, quæ non dum conuenerant, exspectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra uallem, ut pro castris prœlio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, riuumq. transiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, prœliumq. cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto, equites cedere, seq. in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore uallo muniri, portasq. obstrui, atque in ijs administrãdis rebus quàm maxime cõcursari, et cum simulatione agi timoris iubet. quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciemq. iniquo loco constituunt: nostris uero etiã de uallo deductis propius accedunt; et tela intra munitionẽ ex omnibus partibus cõijciunt; præconibusq. circummissis, pronuntiari iubẽt, seu quis Gallus, seu Romanus uelit ante horam tertiã ad se transire, sine periculo licere; post id tẽpus non fore potestatem. ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quòd eà non posse introrumpere uidebãtur, alij uallum manu scindere, alij fossas cõplere inciperent. tũc Cæsar, omnibus portis eruptione facta, equitatuq. emisso, celeriter hostes dat in fugã, sic, ut omnino pugnandi caussa

resisteret nemo: magnumq́. ex his numerum occidit, atque omnes armis exsuit. longius prosequi ueritus, quòd siluæ, paludesq́. intercedebant: neq. etiã paruulo detrimento illum locum relinqui uidebat: omnibus suis incolumibus copijs, eodem die ad Ciceronem peruenit. institutas turres, testudines, munitionesq́. hostium admiratur: legione producta, cognoscit, non decimum quenque esse relictum militem sine uulnere. ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, et quanta cum uirtute sint res administratæ: Ciceronem pro eius merito, legionemq́. collaudat: centuriones sigillatim, tribunosq́. mil. appellat: quorum egregiam fuisse uirtutem, testimonio cognouerat: de casu Sabini, et Cottæ certius ex captiuis cognoscit: postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, et confirmat: quod detrimentum culpa, et temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet; quòd, beneficio deorum immortalium, et uirtute eorum expiato incõmodo, neque hostibus diutina lætitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de uictoria Cæsaris fama perfertur; ut, cũ ab hibernis Ciceronis millia passuum quinquaginta abesset, eoq́. post horã nonã diei Cæsar peruenisset, ante mediã noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio uictoriæ, gratulatioq́. ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq́. omnes

omnes in Treuiros reducit. Cæsar Fabium cum legio nē in sua remittit hiberna: ipse cum tribus legionibus circum Samarobrinam trinis hibernis hiemare constituit; et, quòd tanti motus Galliæ extiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decreuit. nã, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ ciuitates de bello consultabant, nuntios, legationesq. in omnes partes dimittebant; et, quid reliqui consilij caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaq. in locis desertis concilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus intercessit sine solicitudine Cæsaris, quin aliquem de concilijs, et motu Gallorum nuntium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni tertiædecimæ præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui caussa conuenisse. neque longius millia passuum octo ab hibernis suis absuisse, sed, nuntio allato de uictoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæsar, principibus cuiusq. ciuitatis ad se uocatis, alias territando, cum se scire, quæ fierent, denuntiaret; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones, quæ est ciuitas in primis firma, et magnæ inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusq. maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti,

regno, domoq. expulerunt, et, missis ad Cæsarem satisfaciundi caussa legatis, cum is omnem ad se senatum uenire iussisset, dicto audientes non fuerunt. tantum apud homines barbaros ualuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq. omnium uoluntatis commutationem attulit; ut præter Heduos, et Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro uetere, ac perpetua erga populum R. fide, alteros pro recentibus belli Gallici officijs, nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis. idq. adeo haud scio mirandum ne sit, cum compluribus alijs de caussis, tum maxime, quòd, qui uirtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantũ se eius opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, grauissime dolebant. Treuiri uero, atque Induciomarus totius hiemis nullũ tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; ciuitates solicitarẽt; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello, et enchtherorum transitu: non esse fortunã amplius tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules, dãnatosq. tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit; ac tãtam sibi iam ijs rebus in Gallia auctoritatem cõparauerat, ut undique ad eũ legationes concurrerent, gratiamq. atque amicitiã publice, priuatimq. peterent.

ubi

ubi intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones, Carnutesq. conscientia facinoris instigari; altera Neruios, Aduaticosq. bellum Romanis parare; neque sibi uoluntariorum copias deferre, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit. hoc more Gallorum est initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati conuenire coguntur; et qui ex is nouissimus uenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generũ suum, quem supra demonstrauimus, Cæsaris secutũ fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat; bonaq. eius publicat. his rebus confectis, in concilio pronuntiat accersitum se a Senonibus, et Carnutibus, alijsq. compluribus Galliæ ciuitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumq. agros populaturum, ac prius, quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæq. fieri uelit, præcipit. Labienus, cũ et loci natura, et manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac legionis periculo nihil timebat, sed, ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque a Cingetorige, atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq. undique conuocat. ijs certá diem conueniendi dicit. interim prope quotidie cũ omni equitatu Induciomarus sub castris eius uagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi, aut territandi caussa. equites plerunque omnes tela intra uallum

con-

conijciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisq. opinionem, quibuscunque poterat rebus, augebat. cũ maiore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs intra castra cõtinuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treuiros perferri posset. interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conijciũt; et magna contumelia uerborum nostros ad pugnam euocant. nullo a nostris dato responso, ubi uisum est, sub uesperum dispersi, ac dissipati discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit, atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, uidebat, omnes, unum peterẽt Induciomarum, neu quis quenquã prius uulneraret, quàm illum interfectum uideret, quòd, mora reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat, magna proponit ijs, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. comprobat hominis consilium fortuna; et, cum unum omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehẽsus Induciomarus interficitur; caputq. eius refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt, consectantur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant, copiæ discedunt; paulloq. habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. VI.

VLTIS de caussis Cæsar maiorem Galliæ motũ exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio reip. caussa maneret, quos ex cisalpina Gallia consulis sacramẽto rogauisset, ad signa conuenire, et ad se proficisci iuberet: magni interesse etiã in reliquum tempus, ad opinionẽ Galliæ, existimans, tantas uideri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copijs posset. quod cum Pompeius et reip. & amicitiæ tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis, & adductis legionibus, duplicatoq. earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, et copijs docuit, quid populi R. disciplina, atque opes possent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treuiris imperium defertur. illi finitimos, atque Germanos solicitare, et pecuniam polliceri non desistunt. cũ ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant: inuentis non nullis ciuitatibus, iureiurãdo inter

se

ſe confirmant : obſidibusq́. de pecunia cauent: Ambiorigem ſibi ſocietate, et fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæſar, cum undique bellum parari ui deret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis ciſrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis, Senones ad imperatum non uenire, & cum Carnutibus, finitimisq́. ciuitatibus conſilia cõmunicare, a Treuiris Germanos crebris legationibus ſolicitari; maturius ſibi de bello cogitandũ putauit. itaque, nõ dum hieme confecta, proximis quattuor legionibus coactis, de improuiſo in fines Neruiorum contendit; et prius, quã illi aut conuenire, aut profugere poſſent, magno pecoris, atque hominũ numero capto, atque ea præda militibus conceſſa, uaſtatisq́. agris, in deditionem uenire, atque obſides ſibi dare coegit. eo celeriter con fecto negotio, rurſus legiones in hiberna reduxit. Cõcilio Galliæ primo uere, ut inſtituerat, indicto, cum reliqui præter Senones, Carnutes, Treuirosq́. uenisſent, initium belli, ac defectionis hoc eſſe arbitratus, ut omnia poſtponere uideretur, concilium in Lutetiã Pariſiorum transfert. confines erant hi Senonibus, ciuitatéq́. patrum memoria coniunxerant, ſed ab hoc conſilio abfuiſſe exiſtimabantur. Hac re pro ſuggeſtu pronuntiata, eodẽ die cum legionibus in Senones proficiſcitur, magnisq́. itineribus eò peruenit. cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius conſilij fuerat, iubet in oppida multitudinẽ conuenire: conantibus, prius quàm id effici poſſet, adeſſe Romanos nũtiatur: neceſſario ſententia deſiſtunt, legatosq́., deprecandi

cauſſa,

caussa, ad Cæsarem mittunt: adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. libenter Cæsar, petentibus Heduis, dat ueniam; excusationemq. accipit: quòd æstiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. obsidibus impetratis centum, hos Heduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos, obsidesq. mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadē ferunt responsa. peragit concilium Cæsar, equitesq. imperat ciuitatibus. hac parte Galliæ pacata, totus et mente, et animo in bellum Treuirorum, et Ambiorigis insistit: Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio ciuitatis motus existat. his rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, siluisq. muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros uenisse Germanos in amicitiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacessendum; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasq. legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis quinq. in Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in siluas, paludesq.

ludesq. confugiunt; suaq. eodem conferunt. Cæsar, partitis copijs cum C. Fabio legato, et M. Crasso quæstore, celeriterq. effectis pontibus, adijt tripartito ædificia, uicosq. incendit; magno pecoris, atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapij legatos ad eum pacis petendæ caussa mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigẽ, aut eius legatos finibus suis recepissent. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapijs relinquit; ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc a Cæsarẽ geruntur, Treuiri, magnis coactis peditatus, equitatusq. copijs, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iamq. ab eo non longius bidui uia aberant, cum duas uenisse legiones missu Cæsaris cognoscunt, positis castris a millibus passuum XV, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, quinque cohortium præsidio impedimentis relicto cum uigintiquinque cohortibus, magnoq. equitatu, contra hostẽ proficiscitur; et, mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem difficili transitu flumen, ripisq. præruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorũ quotidie spes. loquitur in concilio palam; quoniã Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitusq. fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die

prima

prima luce castra moturum. celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero non nullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primisq. ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit; et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu, & tumultu, quàm populi R. fert consuetudo, castra moueri iubet. his rebus fugæ similem profectionem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. uix agmen nouissimum extra munitiones processerat, cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copijs tã exiguã manum, præsertim fugientem, atque impeditã, adoriri nõ audeãt; flumen transire, et iniquo loco prælium committere non dubitant. quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumẽ eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum, præmissis paullum impedimentis, atq. in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito, atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus uirtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: eum adesse, et hæc coram cernere existimate. simul signa ad hostem conuerti, aciemq. dirigi iubet: et, paucis turmis præsidio ad impedimẽta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes iaciũt. illi, ubi præ

ter

ter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis ſignis ad ſe
ire uiderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac
primo cócurſu in fugá coniecti proximas ſiluas peti-
uerunt: quos Labienus equitatu conſectatus, magno
numero interfecto, cópluribus captis, paucis poſt die-
bus ciuitatem recipit. ná Germani, qui auxilio uenie-
bant, percepta Treuirorum fuga, ſeſe domum contule
runt. cum ijs propinqui Induciomari, qui defectionis
auctores fuerant, comitati eos ex ciuitate exceſſere.
Cingetorigi, qué ab initio permanſiſſe in officio demó
ſtrauimus, principatus, atq. imperium eſt traditum.
Cæſar, poſtquam ex Menapijs in Treuiros uenit, dua
bus de cauſſis Rhenum tranſire conſtituit. quarum
erat altera, quòd auxilia contra ſe Treuiris miſerant:
altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his có
ſtitutis rebus, paullum ſupra eú locú, quò antea exer
citum traduxerat, facere pontem inſtituit. nota atque
inſtituta ratione, magno militú ſtudio, paucis diebus
opus efficitur: firmo in Treuiris præſidio ad pontem
relicto, ne quis ab ijs ſubito motus oriretur, reliquas
copias, equitatumq. traducit. Vbij, qui ante obſides
dederant, atque in deditionem uenerant, purgandi ſui
cauſſa ad eum legatos mittunt; qui doceant, neque
ex ſua ciuitate auxilia in Treuiros miſſa, neque ab
ſe fidem læſam: petunt, atque orant, ut ſibi parcat,
ne, communi odio Germanorum, innocentes pro no
centibus pœnas pendant. ſi amplius obſidum uellet,
dare pollicentur. cognita Cæſar cauſſa, reperit ab
Sueuis auxilia miſſa eſſe; Vbiorum ſatisfactionem
accepit

accepit, aditus, uiasq. in Sueuos perquirit. Interim paucis post diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in unum locum copias cogere; atque ijs nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denuntiare, ut auxilia, peditatus, equitatusq. mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant; suaq. omnia ex agris in oppida conferant; sperans barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci. mandat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quæq. apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata faciunt; et, paucis diebus intermissis, referunt Sueuos omnes, posteaquam certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerant, cum omnibus suis sociorumq. copijs, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: siluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, et pro natiuo muro obiectam, Cheruscos a Sueuis, Sueuosq. a Cheruscis, iniurijs, incursionibusq. prohibere: ad eius initium siluæ Sueuos aduentũ Romanorum exspectare constituisse. Quoniã ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur de Galliæ, Germaniæq. moribus, et quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non solũ in omnibus ciuitatibus, atque pagis, partibusq., sed pæne etiã in singulis domibus factiones sunt: earũq. factionũ sunt principes, qui summã auctoritatẽ eorum iudicio habere existimantur, quorũ ad arbitrium, iudiciumq.

summa omnium rerum, consiliorumq. redeat. idq. eius rei caussa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. suos enim opprimi quisque, et circumueniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. námque omnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. cum Cæsar in Galliam uenit, alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. ij cum per se minus ualerent, quòd summa auctoritas antiquitus erat in Heduis, magnæq. eorum erant clientelæ, Germanos, atque Ariouistum sibi adiunxerãt, eosq. ad se magnis iacturis, pollicitationibusque perduxerant. prælijs uero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Heduis ad se traducerent; obsidesq. ab ijs principum filios acciperent; et publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros; et partem finitimi agri per uim occupatam possiderent; Galliæq. totius principatũ obtinerent. qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi caussa Romã ad senatum profectus, infecta re redierat. aduentu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Heduis redditis, ueteribus cliẽtelis restitutis, nouis per Cæsarem cõparatis; quòd ij, qui se ad eorũ amicitiã aggregauerant, meliore cõdicione, atque imperio æquiore se uti uidebãt, reliquis rebus eorũ, gratia, dignitateq. amplificata, Sequani principatũ dimiserant. in eorum locũ Rhemi

successerant;

successerãt, quos quòd adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita et nouam, et repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Hedui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo. nam plebs pæne seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, et nulli adhibetur consilio. plerique, cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ caussa concurrit; magnoq. ij sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controuersiis publicis, priuatisq. constituunt; et, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, ijdem discernunt; præmia, pœnasq. constituunt: si quis aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicunt. hæc pœna apud eos est grauissime. quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur; ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermonemq. defugiũt, ne quid ex cõtagione incõmodi accipiant: neque

ijs petentibus ius redditur, neque honos ullus commu
nicatur. his autem omnibus Druidibus præeſt unus,
qui ſummam inter eos habet auctoritatem. hoc mor
tuo, ſi quis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit;
at, ſi ſunt plures pares, ſuffragio Druidum adlegi-
tur; non nunquam etiam de principatu armis conten
dunt. ij certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ
regio totius Galliæ media habetur, conſidunt in loco
conſecrato. huc omnes undique, qui controuerſias
habent, conueniunt; eorumq́. iudicijs, decretisq́.
parent. Diſciplina in Britannia reperta, atque inde
in Galliam translata eſſe exiſtimatur. et nunc, qui
diligentius eam rem cognoſcere uolunt, plerunque il
lò diſcendi cauſſa proficiſcuntur. Druides a bello ab-
eſſe conſueuerunt, neque tributa una cum reliquis pẽ
dunt, militiæ uacationem, omniumq́. rerum habent
immunitatem; tantis excitati præmijs, et ſua ſponte
multi in diſciplinam conueniunt, et a propinquis, pa-
rentibusq́. mittuntur: magnum ibi numerum uerſuũ
ediſcere dicuntur. itaque non nulli annos uicenos in
diſciplina permanent; neque fas eſſe exiſtimant ea lit
teris mandare, cũ in reliquis fere rebus, publicis pri
uatisq́. rationibus Græcis litteris utãtur. id mihi dua
bus de cauſſis inſtituiſſe uidentur; quòd neque in uul
gus diſciplinam efferri uelint, neque eos, qui diſcunt,
litteris confiſos minus memoriæ ſtudere; quod fere
plerisq́. accidit, ut præſidio litterarum, diligentiam
in perdiſcendo, ac memoriam remittant. in primis hoc
uolunt perſuadere, non interire animas, ſed ab alijs
poſt

post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerũ natura, de deorum immortalium ui, ac potestate disputant, et iuuentuti tradunt. alterum genus est equitum. ij, cum est usus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris aduentum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarẽt) omnes in bello uersantur; atque eorum, ut quisque est genere, copijsq. amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesq. habet. hanc unam gratiam, potentiamq. nouerunt. natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam caussam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq. in prœlijs, periculisq. uersantur, aut pro uictimis homines immolãt, aut se immolaturos uouent, administrisq. ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quòd pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur; publiceq. eiusdem generis habent instituta sacrificia. alij immani magnitudine simulacra habent; quorum contexta uiminibus mẽbra uiuis hominibus cõplent; quibus succensis, circumuenti flamma examinantur homines. supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora dijs immortalibus esse arbitrantur. sed, cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. deum maxime Mercurium colunt; huius sunt plurima simulacra:

hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc uiarum, atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasq. habere uim maximam arbitrantur. post hunc, Apollinem, & Martem, et Iouem, & Mineruam. de his eandẽ fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem, Apollinem morbos depellere, Mineruam operum, atque artificiorum initia tradere, Iouem imperium cælestium tenere, Martem bella regere. huic, cũ prœlio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerunque deuouent; quæ superauerint, animalia capta immolant; reliquasque res in unum locum conferunt. multis in ciuitatibus harum rerũ exstructos cumulos locis consecratis conspicari licet: neque sæpe accidit, ut, neglecta quispiã religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauissimumq. ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idq. ab Druidibus proditũ dicunt. ob eam caussam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt; et dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant, ut noctem dies subsequatur. in reliquis uitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi cũ adoleuerint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur, filiumq. in puerili ætate in publico, in conspectu patris assistere turpe ducunt. uiri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus cõmunicant. huius omnis pecuniæ

conium-

coniunctim ratio habetur, fructusq. seruantur. uter eorum uita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorũ temporum peruenit. uiri in uxores, sicuti in liberos, uitæ, necisq. habent potestatem; et cum pater familias illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspicionem uenit, de uxoribus in seruilem modum quæstionem habent; &, si compertum est, igni, atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa; omniaque, quæ uiuis cordi fuisse arbitrantur, in ignẽ inferunt, etiam animalia, ac, paullo supra hanc memoriam, serui, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, una cremabantur. quæ ciuitates commodius suam remp. administrare existimantur, habent legibus sancitum, si quis quid de rep. a finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, ne ue cum quo alio communicet: quòd sæpe homines temerarios, atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitũ est. magistratus, quæ uisa sunt, occultant; quæq. esse ex usu iudicauerint, multitudini prodũt. de rep. nisi per cõcilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druides habent: qui rebus diuinis præsint; neque sacrificijs student: deorũ numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorũ opibus aperte iuuãtur, Solem, et Vulcanũ, et Lunam: reliquos ne fama quidẽ acceperunt. uita

omnis in uenationibus, atque in studijs rei militaris cõsistit: ab paruulis duritiei, ac labori studẽt. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali hoc uires, neruosq́. confirmari putant. intra annum uero uigesimum feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio; quòd et promiscue in fluminibus perluuntur, et pellibus, aut paruis rhenonũ tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. agriculturæ nõ student; maiorq́. pars uictus eorũ in lacte, et caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet; sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusq́. hominũ, qui una coierunt, quantũ eis, et quo loco uisum est, attribuunt agri; atq. anno post, aliò transire cogunt. eius rei multas afferunt caussas; ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura cõmutent; ne latos fines parare studeant, potentioresq́. humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora, atque æstus uitandos ædificẽt; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, dissensionesq́. nascuntur, ut animi æquitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis æquari uideat. ciuitatibus maxima laus est, quálatissimis circum se uastatis finibus solitudines habere. hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. cum bellum ciuitas

tas

tas aut illatum defendit, aut infert, magiſtratus, qui ei bello præſint, ut uitæ necisq. habeant poteſtatem, deliguntur. in pace nullus communis eſt magiſtratus; ſed principes regionum, atque pagorum inter ſuos ius dicunt, controuerſiasq. minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiuſque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ cauſſa fieri prædicant. atque, ubi quis ex principibus in cõcilio ſe dixit ducem fore, qui ſequi uelint, profiteantur; conſurgunt ij, qui & cauſſam, & hominem probant, ſuumq. auxilium pollicentur: atque ab multitudine collaudantur: qui ex ijs ſecuti nõ ſunt, in deſertorum, ac proditorum numero ducuntur: omniumq. rerum ijs poſtea fides abrogatur. hoſpites uiolare fas non putant: qui quaque de cauſſa ad eos uenerunt, ab iniuria prohibent, ſanctosq. habent; ijs omnium domus patent, uictusq. communicatur. ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli uirtute ſuperarent, & ultro bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agriq. inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quæ fertiliſſima ſunt, Germaniæ loca circum Herciniam ſiluam, quam Eratoſtheni, & quibuſdam Græcis fama notam eſſe uideo, quam illi Orciniam appellant uulgo, Tectoſages occuparunt, atque ibi conſederunt. quæ gens ad hoc tẽpus ijs ſedibus ſe continet, ſummãq. habet iuſtitiæ, et bellicæ laudis opinionem. nunc, quòd in eadem inopia, egeſtate, patientiaq. Germani permanent, eodẽ uictu, & cultu corporis utuntur: Gallis autem pro-

pinquitas,

pinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam, atque usus largitur, paullatim assuefacti superari, multisq. uicti prœlijs, ne se quidem ipsi cũ illis uirtute comparant. Huius Hercyniæ siluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. oritur ab Heluetiorũ, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaq. fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, et Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis a flumine regionibus, multarumq. gentium fines propter magnitudinem attingit. neque quisquam est huius Germaniæ, qui se aut audisse, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, cum dierũ iter LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera ferarũ nasci constat, quæ reliquis in locis uisa non sint: ex quibus quæ maxime differant ab ceteris, & memoriæ prodenda uideantur, hæc sunt. est bos cerui figura: cuius a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisq. directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. ab eius summo sicut palmæ, ramiq. late diffunduntur. eadem est feminæ, marisq. natura, eadem forma, magnitudoq. cornuum. sunt item quæ appellantur alces. harum est consimilis capris figura, & uarietas pellium, sed magnitudine paullo antecedunt: mutilæq. sunt cornibus, et crura sine nodis, articulisq. habent, neque quietis caussa procumbunt, neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut subleuare possunt. his sunt arbores

pro

pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paullum modo reclinatæ quieté capiunt: quarum ex uestigijs, cum est animaduersum a uenatoribus, quò se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut a radicibus subruunt, aut abscidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsæ concidunt. tertium est genus eorum, qui Vri appellantur. ij sunt magnitudine paullo infra Elephantos, specie, & colore, & figura tauri. magna uis est eorum, & magna uelocitas, neque homini, neque feræ, quam conspexerunt, parcunt. hos studiose foueis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere uenationis exercent; & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, et figura, et species multũ a nostrorũ boum cornibus differt. hæc studiose conquisita ab labris argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur. Cæsar postquam per Vbios exploratores cõperit, Sueuos sese in siluas recepisse, inopiam frumenti ueritus, quòd, ut supra demõstrauimus, minime omnes Germani agriculturæ student, cõstituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut corũ auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum

centorum rescindit; atque in extremo pōte turrim tabulatorum quattuor constituit, præsidiumq. cohortiū duodecim pontis tuendi caussa ponit; magnisq. eum locum munitionibus firmat. ei loco, præsidioq. C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam siluā, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni, finibusq. Treuirorū ad Neruios pertinet, millibusq. amplius quingentis in longitudinem patet, L. Minucium Basilium cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque oportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat; ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit. Basilius, ut imperatum est, facit; celeriter, contraq. omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. nam magno accidit casu, ut in ipsum incautum, atque etiam imparatum incideret; priusque eius aduentus ab hominibus uideretur, quàm fama, ac nuntijs afferretur. sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisq. comprehensis, ipsum effugere mortem. sed hoc quoque factum est, quòd, ædificio circumdato silua, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui uitandi æstus caussa plerunque siluarum, ac fluminum petunt propinquitates,

pinquitates, comites familiaresq. eius angusto in loco equitum nostrorũ uim paullisper sustinuerunt. ijs pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem siluæ texerunt. sic ad subeundum periculum, et ad uitandum, multum fortuna ualuit. Ambiorix, an copias suas iudicio non conduxerit, quòd prœlio dimicandum non existimauerit; an tempore exclusus, et repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certe, clam dimissis per agros nuntijs, sibi quenque consulere iussit: quorum pars in Arduennam siluã, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, ij in insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consuerunt. multi ex suis finibus egressi, se, suaq. omnia alienissimis crediderũt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaq. copia est, se exanimauit. Segni, Condrusiq., ex gente, et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treurosq., legatos ad Cæsarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret, ne ue omniũ Germanorũ, qui essent citra Rhenum, caussam esse unam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerentur, imperauit: si

ita

ita fecissent, fines eorum se uiolaturum negauit. tũ, copijs in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum ad Vatucam contulit. id castelli nomen est. hoc fere est in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius hiemandi caussa consederant. hunc cũ reliquis rebus locũ probabat Cæsar, tum quòd superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem subleuaret. præsidio impedimentis legionem quartamdecimam reliquit, unam ex ijs tribus, quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. ei legioni, castrisq. Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosq. equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum uersus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci iubet, C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasq. Arduennæ partes, ire cõstituit, quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens, post diem septimum sese reuersurum confirmat: quá ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentũ sciebat: Labienum, Treboniumq. hortatur, si reip. commodo facere possint, ad eam diem reuertantur; ut, rursus cõmunicato consilio, exploratisq. hostiũ rationibus, aliud initium belli capere possint. erat, ut supra demonstrauimus, manus certa nulla, nõ præsidium, non oppicum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo: ubi

cuique

cuique aut uallis abdita, aut locus silueſtris, aut palus impedita ſpem præſidij, aut ſalutis aliquam offerebat, conſederat. hæc loca uicinitatibus erant nota, magnamq. res diligentiam requirebat, non in ſumma exercitus tuenda, (nullum enim poterat uniuerſis perterritis, ac diſperſis periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſeruandis; quæ tamen ex parte res ad ſalutem exercitus pertinebat. nam et prædæ cupiditas multos longius euocabat; ac ſiluæ incertis, occultisq. itineribus confertos adire prohibebant. ſi negotium confici, ſtirpemq. hominum ſceleratorum interfici uellet, dimittendæ plures manus, diducendiq. erant milites. ſi continere ad ſigna manipulos uellet, ut inſtituta ratio, et conſuetudo exercitus R. poſtulabat; locus ipſe erat præſidio barbaris; neque ex occulto inſidiandi, et diſperſos circumueniendi ſingulis deerat audacia, ut in eiuſmòdi difficultatibus, quátum diligentia prouideri poterat, prouidebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etſi omnium animi ad ulciſcendum ardebant, quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæſar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit, omnes euocat ſpe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in ſiluis Gallorum uita, quàm legionariorum periclitaretur; ſimul ut, magna multitudine circúfuſa pro tali facinore, ſtirps ac nomé ciuitatis tollatur. magnus undique numerus celeriter conuenit. hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesq. appetebat ſeptimus; quem ad diem Cæſar ad impediméta legionemq. reuerti cóſtituerat.

ſtituerat. hic, quantum in bello fortuna poſſit, et quã tos afferat caſus, cognoſci potuit. diſſipatis, ac perter ritis hoſtibus, ut demonſtrauimus, manus erat nulla, quæ paruam modo timoris cauſſam afferret. trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburo nes, atque ultro omnes ad prædam euocari. cogunt equitum duo millia Sicambri, qui ſunt proximi Rhe no, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vſipetes, ſupra docuimus: tranſeuntes Rhenum na- uibus, ratibusq́., triginta millibus paſſuum infra eũ locum, ubi pons erat imperfectus, præſidiumq́. ab Cæſare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga diſperſos excipiunt, magno pecoris nu mero, cuius ſunt cupidiſſimi barbari, potiuntur. inui tati præda longius procedunt. non hos palus, in bello latrocinijsq́. natos, non ſiluæ morantur: quibus in lo cis ſit Cæſar, ex captiuis quærunt, profectum longius reperiunt, omnemq́. exercitum diſceſſiſſe cognoſcũt: atque unus ex captiuis, Quid uos, inquit, hanc mi- ſeram, ac tenuem ſectamini prædam, quibus iam li cet eſſe fortunatiſſimis? tribus horis ad Vatucam ue nire poteſtis: huc omnes ſuas fortunas exercitus Ro- manorum contulit: præſidij tantum eſt, ut ne murus quidem cingi poſſit, neque quiſquam egredi extra munitiones audeat. oblata ſpe Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt; ipſi ad Vatu- cam contendunt, uſi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui per omnes ſuperiores dies præceptis Cæſaris ſumma diligentia milites in caſtris

continuiſſet,

continuiſſet, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi paſſus eſſet, ſeptimo die, diffidens Cæſarem de numero dierum fidem ſeruaturũ, quòd longius eum progreſſum audiebat, neque ulla de eius reditu fama afferebatur, ſimul eorum permotus uoci bus, qui illius patientiam, pæne obſeſſionem appella bant; ſiquidem ex caſtris egredi non liceret; nullum eiuſmodi caſum exſpectans, quo, nouem oppoſitis le gionibus, maximoq́. equitatu, diſperſis, ac pæne deletis hoſtibus, in millibus paſſuum tribus offendi poſſet; quinque cohortes frumentatum in proximas ſege tes miſit, quas inter, et caſtra unus omnino collis inte rerat. complures erant in caſtris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc ſpatio dierum conualuerant circiter CCC ſub uexillo una mittuntur: magna præ terea multitudo calonum, magna uis iumentorum, quæ in caſtris ſubſederat, facta poteſtate ſequitur. hoc ipſo tempore, et caſu Germani equites interue niunt, protinusq́. eodem illo, quo uenerant, curſu ab Decumana porta in caſtra irrumpere conantur: nec prius ſunt uiſi obiectis ab ea parte ſiluis, quàm caſtris appropinquarent, uſque eò, ut qui ſub uallo tenderét mercatores, recipiendi ſui non haberent facultatem. inopinantes noſtri re noua perturbantur: ac uix primum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet. circunfundũtur hoſtes ex reliquis partibus, ſiquê aditũ reperi re poſſent: ægre noſtri portas tuẽtur, reliquos aditus locus ipſe per ſe, munitioq́. defendit; totis trepidatur caſtris, atque alius ex alio cauſſam tumultus quærit:

neque, quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. alius iam capta castra pronuntiat: alius, deleto exercitu, atque imperatore, uictores barbaros uenisse contendit: plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt; Cottæq., et Titurij calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium. perrumpere nituntur, seq. ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionē superioribus prœlijs fecimus; ac diem iam quinctum cibo caruerat. hic, diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: uidet imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis, atque in porta cōsistit. sequuntur hunc centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. paullisper prœliū una sustinent. relinquit animus Sextium, grauibus acceptis uulneribus. deficiens, ægre, per manus tractus, seruatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemq. defensorum præbeant. interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic uero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. modo conscripti, atque usus militaris imperiti ad tribunū mil. cēturionesq. ora conuertunt; quid ab his præ

cipiatur,

cipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. barbari signa procul conspicati ab oppugnatione desistunt, redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerāt. postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. calones in proximum tumulū procurrunt, hinc celeriter deiecti se in signa, manipulosq. conijciunt. eo magis timidos perterrent milites. alij, cuneo facto, ut celeriter perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sint castra: et si pars aliqua circumuēta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alij, ut in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. hoc ueteres nō probant milites, quos sub uexillo una profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrūpunt, incolumesq. ad unum in castra perueniunt omnes. hos sub secuti calones, equitesq. eodem impetu, militum uirtute seruantur. at ij, qui in iugo constiterant, nullo etiā nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse alijs uim, celeritatemque uiderant, imitari potuerunt; sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. centuriones, quorum non nulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, caussa uirtutis, in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. militum pars, horum

uirtute ſummotis hoſtibus, præter ſpem incolumis in caſtra peruenit; pars a barbaris circumuenta perijt. Germani, deſperata expugnatione caſtrorum, quòd noſtros iam conſtitiſſe in munitionibus uidebant, cum ea præda, quam in ſiluis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. ac tantus fuit etiam poſt diſceſſum hoſtium terror, ut ea nocte, cum C. Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra ueniſſet, fidem non haberent, adeſſe cum incolumi Cæſarem exercitu. ſic omnium animos timor præoccupauerat, ut, pæne alienata mente, deletis omnibus copijs, equitatum ſe ex fuga recepiſſe dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contenderent. quem timorem Cæſaris aduentus ſuſtulit. Reuerſus ille, euentus belli non ignarus, unum, quòd cohortes ex ſtatione, et præſidio eſſent emiſſæ, queſtus, ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium aduentu potuiſſe iudicauit, multo etiã amplius, quòd pæne ab ipſo uallo, portisq. caſtrorum barbaros auertiſſent. quarum omniũ rerum maxime admirandũ uidebatur, quòd Germani, qui eo cõſilio Rhenum tranſierant, ut Ambiorigis fines depopularẽtur, ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæſar, ad uexãdos rurſus hoſtes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes, partes dimittit. omnes uici, atque omnia ædificia, quæ quiſque cõſpexerat, incẽdebãtur: præda ex omnibus locis agebatur: frumẽta nõ ſolũ a tãta multitudine iu

mentorum,

mentorum, atque hominum consumebantur, sed etiá anni tempore, atque imbribus procubuerant; ut, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen ijs, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum ui deretur. ac sæpe in eum locum uentum est, tanto in omnes partes diuiso equitatu, ut non modo uisum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captiui, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam a Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio uincerent; semperq. paullum ad summam felicitatem defuisse uideretur; atque ille latebris, aut siluis, aut saltibus se eriperet; et noctu occultatus, alias regiones, partesq. peteret, non maiore equitum præsidio, quàm quattuor, quibus solis uitam suam committere audebat. tali modo uastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortum Rhemorum reducit; concilioq. in eum locum Galliæ indicto, de coniuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit; et de Accone, qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronuntiata, more maiorum supplicíú sumpsit. non nulli iudicium ueriti profugerunt: quibus cum aqua, atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treuirorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit; frumentoq. exercitui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO LIB. VII.

VIETA Gallia, Cæſar, ut conſtituerat, in Italiá ad conuentus peragendos proficiſcitur. ibi cognoſcit de P. Clodij cæde; de ſenatusq́. conſulto certior factus, ut omnes Italiæ iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere inſtituit. eæ res in Galliam tranſalpinam celeriter perferuntur. addunt ipſi, & affingunt rumoribus Galli, quod res poſcere uidebatur, retineri urbano motu Cæſarem, neque in tantis diſſenſionibus ad exercitum uenire poſſe. hac impulſi occaſione, qui iam ante ſe populi R. imperio ſubiectos dolerent, liberius, atque audacius de bello conſilia inire incipiunt. indictis inter ſe principes Galliæ concilijs, ſilueſtribus, ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc caſum ad ipſos recidere poſſe demóſtrát; miſerantur communem Galliæ fortunam; omnibus pollicitationibus, ac præmijs depoſcunt, qui belli initium faciant, & ſui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. eius in primis rationem habendam eſſe dicunt, prius quàm eorum clandeſtina conſilia efferantur; ut Cæſar ab exercitu intercludatur: id eſſe facile; quòd neque legiones, abſente imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque imperator ſine

ne præsidio ad legiones peruenire possit: postremo, in acie præstare interfici, quàm non ueterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis caussa recusare; principesq. se ex omnibus bellum facturos pollicentur; & , quoniam in præsentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, ut iureiurando, ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, quod more eorum grauissima cæremonia continetur, ne, facto initio belli, a reliquis deserantur. tunc, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. ubi ea dies uenit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Genabin dato signo concurrunt; ciuesq. Romanos, qui negotiandi caussa ibi constiterant, in ijs C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iussu Cæsaris præerat, interficiunt; bonaq. eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliæ ciuitates fama perfertur. nam ubi maior, atque illustrior incidit res, clamore per agros, regionesque significant; hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt; ut tunc accidit. nam, quæ Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summæ potentiæ adolescens, cuius pater

principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam caussam, quòd regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito eius consilio, ad arma concurritur, ab Gobanitione patruo suo, reliquisq. principibus, qui hanc tentandam fortunam nõ existimabant, expellitur ex oppido Gergouia, non tamen desistit; atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. hac coacta manu, quoscunque adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, ut communis libertatis caussa arma capiant: magnisq. coactis copijs aduersarios suos, a quibus paullo ante erat eiectus, expellit ex ciuitate; rex ab suis appellatur; dimittit quoquo uersus legationes: obtestatur, ut in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosq. omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium cõsensu ad eum defertur imperium. qua oblata potestate, omnibus ijs ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. armorũ quantum quæque ciuitas domi, quodq. ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatui studet: summæ diligentiæ summam imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore cõmisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de caussa, auribus defectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreát alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu, Lucteriũ Cadurcũ, summæ hominem

minem

minem audaciæ, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Hedui de consilio legatorũ, quos Cæsar ad exercitũ reliquerat, copias equitatus, peditatusq. subsidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumẽ Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum reuertuntur: legatisq. nostris renuntiant se, Biturigum perfidiam ueritos, reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, ut, si flumẽ transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circumsisterent. id ea ne de caussa, quam legatis pronuntiarũt, an perfidia adducti fecerint, quòd nihil nobis constat, nõ uidetur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiã Cæsari nuntiatis, cum iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in transalpinam Galliam profectus est. eò cum uenisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. nam si legiones in prouinciam accerseret, se absente in itinere prœlio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati uiderentur, suam salutem recte committi uidebat. interim Lucterius Cadurcus, in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. progressus in Nitiobriges, & Gebalos, ab utrisque obsides accipit; et, magna coacta

manu,

manu, in prouinciam Narbonem uersus, eruptioné facere contendit. qua re nuntiata, Cæsar omnibus cõ silijs anteuertendum existimauit, ut Narbonem pro ficisceretur. eò cum uenisset, timentes confirmat; præ sidia in Ruthenis, prouincialibus, Volscis, Artomicis, Tolosatibus, circumq́. Narbonem, quæ loca erát hostibus finitima, constituit; parté copiarum ex prouincia, supplementumq́., quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, represso iam Lucterio, et remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediebat: tamen discussa niue sex in altitudinem pedum, atque ita uijs patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quòd se Gebenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quàm latissime possent, uagentur, et quammaximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nuntijs ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circũsistunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim cũ uideat omne ad se bellum translatum. quorũ ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Cæsar, biduũ in ijs locis moratus, quòd, hæc de Vercingetorige usu uétura, opinione præ-

ne præceperat per cauſſam ſupplementi, equitatusq. cogendi ab exercitu diſcedit; Brutũ adoleſcentẽ is copijs præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quá latiſſime peruagentur: daturum ſe operam, ne lõgius triduo ab caſtris abſit. his conſtitutis rebus omnibus, ſuis inopinátibus, quá maximis poteſt itineribus Viennam peruenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eó præmiſerat, neque diurno, neque nocturno itinere intermiſſo, per fines Heduorum in Ligones contendit; ubi duæ legiones hiemabant; ut, ſi quid etiam de ſua ſalute ab Heduis iniretur conſilij, celeritate præcurreret. eó cũ perueniſſet, ad reliquas legiones mittit, priusq. in unum locũ omnes cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nuntiari poſſet. hac re cognita, Vercingetorix rurſus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum oppidũ, quos ibi, Heluetico prœlio uictos, Cæſar collocauerat, Heduisq. attribuerat, oppugnare inſtituit. magnam hæc res Cæſari difficultatem ad conſilium capiendum afferebat, ſi reliquã partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, ſtipẽdiariis Heduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis præſidiũ uideretur poſitum eſſe; ſin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris ſubuectionibus laboraret. præſtare uiſum eſt tamen, omnes difficultates perpeti, quàm, tanta cõtumelia accepta, omnium ſuorum uoluntates alienare. itaque cohortatus Heduos de ſupportando commeatu præmittit ad Boios, qui de ſuo aduentu doceant, hortenturq.

hortenturque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant; duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumétaria uteretur, oppugnare instituit. idq. biduo circũuallauit. tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipse ut quamprimum ita faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam ré ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi caussá, quod eò mitterent, comparabant. huc biduo Cæsar peruenit; &, castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæq. ad eam rem usui sint, militibus imperat; et, quòd oppidum Genabi pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses paullo ante mediá noctem siletio ex oppido egressi flumen transire cœperunt. qua re per exploratores nuntiata, Cæsar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit; atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quòd pontis, atque itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant. oppidum diripit, atque incendit; prædam militibus donat, exercitum

tum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, ubi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. ille, oppidum Biturigũ, positum in uia, Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido, cũ legati ad eum uenissent oratum, ut sibi ignosceret, suæq. uitæ consuleret; ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma, iumentaq. conquirerent, equitatus hostium procul uisus est; qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quẽ simulatq. oppidani conspexerunt, atque in spem auxilij uenerunt; clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab ijs iniri consilij intellexissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suosque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet, prœliumq. equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CCCC submittit: quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque, in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseq. ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum

Aua-

Auaricum, quod erat maximum munitissimumq. in finibus Biturigũ, atque agri fertilissima regione, profectus est, quòd, eo oppido recepto, ciuitatem Biturigũ se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat: docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione, & commeatu Romani prohibeantur: id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent: & quòd anni tempore subleuentur, pabulum secari non posse, necessario dispersos hostes ex ædificijs petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis caussa, rei familiaris commoda negligenda, uicos atque ædificia incendi oportere, hoc spatio a Boia quoquo uersus, quò pabulandi caussa adire posse uideantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a castris progressuros, neque interesse, ipsos ne interficiant, impedimentis ue exsuant, quibus amissis bellum geri non possit: præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita, ad copiam cõmeatus prædáque tollendam: hæc si grauia, aut acerba uideantur, multo illa grauius æstimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere

accidere uictis. Omnium conſenſu hac ſententia pro-
bata, uno die amplius XX urbes Biturigum incendun
tur. hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus
partibus incendia conſpiciuntur: quæ etſi magno cum
dolore omnes ferebant, tamen hoc ſibi ſolatij propo-
nebant, quòd ſe, prope explorata uictoria, celeriter
amiſſa recuperaturos confidebant. deliberatur de A-
uarico in communi concilio, incendi placeret, an defen
di. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges,
ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ &
præſidio, & ornamento ſit ciuitati, ſuis manibus ſuc
cendere cogerentur: facile ſe loci natura defenſuros
dicunt, quòd prope ex omnibus partibus flumine, &
palude circumdata, unum habeat, & perangustum
aditum. datur petentibus uenia, diſſuadente primo
Vercingetorige, post concedente, & precibus ipſo-
rum, & miſericordia uulgi. defenſores idonei oppi
do deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæſarem
itineribus ſubſequitur, & locum caſtris deligit pa
ludibus ſiluisq. munitum, ab Auarico longe millia
paſſuum XV. ibi per certos exploratores in ſingula
diei tempora, quæ ad Auaricum agerentur, cogno
ſcebat; &, quid fieri uellet, imperabat: omnes no
ſtras pabulationes frumentationesq. obſeruabat, di
ſperſosq., cum longius neceſſario procederent, adorie
batur, magnoq. incommodo afficiebat: etſi, quantũ
ratione prouideri poterat, ab noſtris occurrebatur, ut
incertis tẽporibus, diuerſisq. itineribus iretur. caſtris
ad eam partem oppidi poſitis, Cæſar, quæ intermiſſa
a flumine

a flumine, & palude editum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, uineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumuallare loci natura prohibebat: de re frumentaria Boios, atque Heduos adhortari non destitit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, usque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore e longinquioribus uicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen uox est ab ijs audita populi R. maiestate, & superioribus uictorijs indigna. quinetiam Cæsar, cum in opere singulas legiones appellaret, &, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare, omnes perferre acerbitates, quàm non ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. hæc eadem centurionibus, tribunisq. mil. mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigẽ consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricũ, atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter

equites

equites prœliari conſueſſent, inſidiarũ cauſſa eò profe ctum; quò noſtros poſtero die pabulatum uẽturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra mane peruenit. illi celeriter per exploratores aduentu Cæſaris cognito, carros, impedimentaq; ſua in arctiores ſiluas abdiderũt, copias omnes in loco edito, atque aperto inſtruxerũt. qua re nuntiata, Cæſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri iuſſit. collis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, nõ latior pedibus quinquaginta. hoc ſe, colle interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimq. diſtributi in ciuitates, omnia uada, ac ſaltus eius paludis certis cuſtodijs obtinebant, ſic animo parati, ut ſi eã paludem Romani perrumpere conarentur, hæſitantes premerent ex loco ſuperiore: ut qui propinquitatem loci uiderent, paratos prope æquo marte ad dimicandum exiſtimarent; qui iniquitatem condicionis perſpicerent, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſcerent. indignantes milites Cæſar, quòd conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent tantulo ſpatio interiecto, & ſignum prœlij expoſcentes, edocet quanto detrimento, & quot uirorum fortium morte neceſſe eſſet conſtare uictoriam: quos cum ſic animo paratos uideret, ut nullum pro ſua laude periculum recuſarent, ſummæ ſe iniquitatis condemnari debere, niſi eorum uitam ſua ſalute habeat cariorem. ſic milites conſolatus, eodem die reducit in caſtra; reliqua, que ad oppugnationem oppidi pertinebant,

tinebāt, administrare instituit. Vercingetorix cum ad suos rediisset, proditionis insimulatus, quòd castra propius Romanos mouisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd eius discessu Romani tanta oportunitate, & celeritate uenissent, non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorū habere beneficio. tali modo accusatus ad hæc respondit: quòd castra mouisset, factum inopia pabuli, etiā ipsis hortantibus: quòd propius Romanos accessisset, persuasum loci oportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum uero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quò sint profecti: summam imperij se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiam studere omnes uideret, quòd diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interuenerint, fortunæ; si alicuius indicio uocati, huic habendam gratiam, quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et uirtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint: imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere uictoria posset, quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere uideantur: hæc ut intelligatis, inquit, sincere a me pronuntiari, audite Romanos milites. producit seruos, quos

in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, uinculisq. excruciauerat. ij iam ante edocti, quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt: fame & inopia adductos, clá ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. hæc a me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera, sine uestro sanguine, tantum exercitum uictorem fame pæne consumptum uidetis: quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, a me prouisum est. conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant, summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandū; nec maiori ratione bellum administrari posse. statuunt, ut decem millia hominū delecta ex omnibus copijs in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus cōmunem salutem cōmittendam censent; quòd pæne in eo, si oppidum retinuissent, summam uictoriæ constare intelligebant. singulari militū nostrorū uirtuti consilia cuiusquemodi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimū. nam & laqueis falces auertebát, quas cū destinauerant, tormētis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtra

hebant, eo ſcientius, quòd apud eos magnæ ſunt fer-
rariæ, atq. omne genus cuniculorum notum, atq. uſi-
tatum eſt. totum autem murum ex omni parte turri-
bus contabulauerát, atque has corijs intexerant. tum,
crebris diurnis, nocturniſq. eruptionibus, aut aggeri
ignem inferebant, aut milites occupatos in opere ado
riebantur; & noſtrarum turrium altitudinem, quan
tum has quotidianus agger expreſſerat, cõmiſſis
ſuarum turrium malis adæquabant; et apertos cuni-
culos præuſta, & præacuta materia, & pice ferue-
facta, & maximi ponderis ſaxis morabantur, mœni-
buſq. appropinquare prohibebant. Muri autẽ omnes
Gallici hac fere forma ſunt. trabes directæ, perpetuæ,
in longitudinem, paribus interuallis, diſtantes inter
ſe binos pedes, in ſolo collocantur. eæ reuinciuntur ex
trorſus, et multo aggere ueſtiuntur. ea autem, quæ di
ximus, interualla grandibus in fronte ſaxis effarciun
tur. ijs collocatis, et coagmentatis, alius inſuper ordo
adijcitur, ut idem illud interuallum ſeruetur, neq. in-
ter ſe cõtingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatijs,
ſingulæ ſingulis ſaxis interiectis, arte contineantur.
ſic deinceps omne opus contexitur, dum iuſta muri al
titudo expleatur. hoc cum in ſpeciem, uarietatemq.
opus deforme non eſt, alternis trabibus, ac ſaxis,
quæ rectis lineis ſuos ordines ſeruant, tum ad utili-
tatem & defenſionem urbium ſummam habet opor
tunitatem, quòd & ab incendio lapis, & ab arie-
te materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes
quadragenos plerunque introrſus reuincta, neque
perrumpi,

perrumpi, neque distrahi potest. ijs tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore, frigore, et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superauerunt, et diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX exstruxerunt. cum is murum hostium pæne contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesq. cohortaretur, ne quod omnino tẽpus ab opere intermitteretur, paullo ante tertiam uigiliam est animaduersum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderãt. eodemq. tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alij faces, atque aridam materiem de muro in aggerẽ eminus iaciebant; picem, reliquasq. res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quò primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset. tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, duæq. partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremq. interscinderẽt, omnis uero ex castris multitudo ad restinguendũ concurreret. cum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperq. hostibus spes uictoriæ redintegraretur, eo magis, quòd deustos pluteos turriũ uidebãt, nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebãt, semperq. ipsi recentes defessis succederẽt, omnẽq. Galliæ salutem in illo uestigio temporis positã arbitrarentur; accidit inspectãtibus nobis, quod di-

gnum memoria uisum prætermittendum non existimauimus. Quidam ante portã oppidi Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignẽ e regione turris proijciebat: scorpione ab latere dextro traiectus, exanimatusq́. concidit. hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est a propugnatoribus uacuus relictus locus, quàm, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quòd neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequẽdum tardabat. iamq́. hoc facere noctu apparabant, cum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentesq́. proiectæ ad pedes suorũ omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, et uirium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententia uiderunt, quòd plerunque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, et significare de fuga Romanis cœperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiæ præoccuparentur, cõsilio destiterunt. postero die Cæsar promota turri, perfectisq́. operibus, quæ face

re

re instituerat, magno coorto imbri, non inutilē hanc
ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est,
quòd paullo incautius custodias in muro dispositas ui
debat, suosq. languidius in opere uersari iussit, &,
quid fieri uellet, ostendit. legiones intra uineas in oc
culto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis
laboribus fructū uictoriæ perciperent, ijs, qui primi
murum adscendissent, præmia proposuit, militibusq.
signum dedit. illi subito ex omnibus partibus euola-
uerunt, murumq. celeriter cōplerunt. hostes, re no-
ua perterriti, muro, turribusq. deiecti, in foro, ac lo
cis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo,
ut, si qua ex parte obuiam contra ueniretur, acie in-
structa depugnarent. ubi neminem in æquum locum
sese demittere, sed toto undique muro circūfundi ui-
derūt, ueriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis
armis, ultimas oppidi partes continenti impetu peti
uerunt: parsq. ibi, cum angusto exitu portarū se ipsi
premerent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab
equitibus est interfecta. nec fuit quisquā, qui prædæ
studeret. sic et Genabensi cæde, et labore operis inci
tati, non ætate confectis, non mulieribus, non infanti
bus pepercerūt. denique ex omni eo numero, qui fuit
circiter XL millium, uix octingenti, qui, primo cla-
more audito, se ex oppido eiecerant, incolumes ad
Vercingetorigem peruenerunt. quos ille, multa iam
nocte, silentio ex fuga excepit, ueritus, ne qua in ca-
stris ex eorū cōcursu, et misericordia uulgi seditio ori
retur; ut, procul in uia dispositis familiaribus suis,

 princi-

principibusq. ciuitatum, disparandos, deducendosq. ad suos curaret, quæ cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. postero die concilio conuocato, consolatus, cohortatusq. est, ne se admodum animo demitterent, ne ue pertubarentur incõmodo: non uirtute, neque acie uicisse Romanos, sed artificio quodã, et scientia oppugnationis; cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerũ euentus exspectent: sibi nunquam placuisse Auaricũ defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter maioribus cõmodis sanaturum: nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum; atque unum consilium totius Galliæ effecturum; cuius consensu, ne orbis quidem terrarũ possit obsistere: idq. se prope iã effectum habere: interea æquum esse ab ijs communis salutis caussa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quòd ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat, plusq. animo prouidere, et præsentire existimabatur, quòd, re integra, primo incendendũ Auaricum, post deserendũ censuerat. itaque ut reliquorum imperatorum res aduersæ auctoritatem minuunt; sic huius ex contrario dignitas incõmodo accepto in dies augebatur. simul in spem ueniebant eius affirmatione

tione de reliquis adiungendis ciuitatibus: primumq́. eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quæ impetrarentur, sibi patienda et perferenda existimarent. nec minus, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atque earum principes donis, pollicitationibusq́. alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. qui Auarico expugnato refugerant, armandos, uestiendosq́. curat. simul ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerũ militum ciuitatibus, quem, et quam ante diem in castra adduci uelit; sagittariosq́. omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, et ad se mitti iubet. his rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. interim Teutomatus, Ollouiconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cũ magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici complures dies cõmoratus, summamq́. ibi copiam frumenti, et reliqui commeatus nactus, exercitũ ex labore, atque inopia refecit. iam prope hieme cõfecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellũ uocaretur; et ad hostem proficisci cõstituisset, siue eum ex paludibus, siluisq́. elicere, siue obsidione premere posset; legati ad eum principes Heduorũ ueniunt oratum, ut maxime necessario tẽpore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem; quòd,

cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuessent; duo magistratum gerant, et se uterque eorũ legibus creatũ esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem, florentem, et illustrem adolescentem; alterum Cotũ, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, et magnæ cognationis; cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas: quòd si diutius alatur controuersia, fore, uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque auctoritate. Cæsar, etsi, a bello, atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent; ne tanta, et tam coniuncta populo R. ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusq. rebus ornasset, ad uim, atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige accerseret; huic rei præuertendũ existimauit; et, quòd, legibus Heduorum, ijs, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de iure, aut legibus eorũ diminuisse uideretur, ipse in Heduos proficisci statuit, senatumq. omnem, et quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. cum prope omnis ciuitas eò conuenisset; docereturque, paucis clã uocatis: alio loco, alio tẽpore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatũ; cum leges duos ex una familia, uiuo utroque,

non ſolum magiſtratus creari uetarent, ſed etiam in ſenatu eſſe prohiberent; Cotum magiſtratum deponere coegit; Conuictolitanem, qui per ſacerdotes, more ciuitatis, intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere iuſſit. hoc decreto interpoſito, cohortatus Heduos, ut controuerſiarum, ac diſſenſionũ obliuiſcerentur, atque, omnibus omiſſis his rebus, huic bello ſeruirent, eaque, quæ meruiſſent, præmia ab ſe deuicta Gallia exſpectarent, equitatumq́. omnẽ, et peditum millia decem ſibi celeriter mitterent, quæ in præſidijs rei frumentariæ cauſſa diſponeret, exercitum in duas partes diuiſit; quattuor legiones in Senones, Pariſiosq́. Labieno ducendas dedit; ſex, ipſe in Auernos, ad oppidum Gergouiã ſecundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi attribuit, partem ſibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit; cum uterque utrique eſſet exercitui in conſpectu, fereq́. e regione caſtris caſtra poneret; diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent. erat in magnis Cæſaris difficultatibus res, ne maiorẽ æſtatis partẽ flumine impediretur; quòd nõ ferè ante autumnũ Elauer uado trãſiri ſoleat. itaque ne id accideret, ſilueſtri loco caſtris poſitis, e regione * unius eorum põtiũ, quos Vercingetorix reſcindẽdos curauerat, poſtero die cũ duabus legionibus in occulto reſtitit; reliquas copias cũ omnibus impedimentis, ut conſueuerat, miſit, dẽptis quartis quibuſque cohortibus, uti numerus

* unum

legionum

legionum constare uideretur, ijs, quàm longissime possent, progredi iussis; cum iam ex diei tempore cõiecturam caperet, in castra peruentum; ijsdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontẽ reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibusq. traductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quinctis castris Gergouiam peruenit; equestriq. prœlio eo die leui facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non prius agendũ constituit, quàm rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris pro oppido in monte positis, mediocribus circũ se interuallis, separatim singularum ciuitatum copias collocauerat; atque omnibus eius iugi collibus occupatis, quà despici poterat, horribilẽ speciem præbebat; principesq. earum ciuitatũ, quos sibi ad cõsilium capiendũ delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat; seu quid cõmunicandum, seu quid administrandum uideretur; neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri prœlio interiectis sagittarijs, quid in quoque esset animi, ac uirtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus mõtis egregie munitus, atque ex omni parte circũcisus: quẽ si tenerent nostri, et aquæ magna parte, et pabulatiõe libera prohibituri hostes uidebãtur. sed is locus præsidio ab ijs nõ nimis firmo tenebatur.

tamen

tamen ſilentio noctis Cæſar ex caſtris egreſſus, prius
quàm ſubſidium ex oppido uenire poſſet, deiecto præ
ſidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit; foſſáq.
duplicem duodenum pedum a maioribus caſtris ad
minora perduxit: ut tuto ab repentino hoſtium incur
ſu etiam ſinguli commeare poſſent. Dum hæc ad Ger
gouiam geruntur, Conuictolitanis Heduus, cui magi
ſtratum adiudicatum a Cæſare demonſtrauimus, ſo
licitatus ab Aruernis pecunia, cum quibuſdam ado
leſcentibus colloquitur: quoruun erat princeps Lita
uicus, atque eius fratres, ampliſſima familia nati ado
leſcentes. cum ijs primum communicat, hortaturq́.
eos, ut ſe liberos, et imperio natos meminerint: unam
eſſe Heduorum ciuitatem, quæ certiſſimam Galliæ
uictoriam diſtineat; eius auctoritate reliquas conti-
neri; qua traducta, locum conſiſtendi Romanis in
Gallia non fore: eſſe non nullo ſe Cæſaris beneficio af
fectum, ſic tamen, ut iuſtiſſimam apud eum cauſſam
obtinuerit; ſed plus communi libertati tribuere. cur
enim potius Hedui de ſuo iure, et de legibus ad Cæſa
rem diſceptaturi, quàm Romani ad Heduos, ueniát?
Celeriter adoleſcentibus, et oratione magiſtratus, et
præmio deductis, cum ſe uel principes eius conſilij
fore profiterentur; ratio perficiẽdi quærebatur: quòd
ciuitatem temere ad ſuſcipiendum bellum adduci poſ
ſe non confidebant. placuit, ut Litauicus decem illis
millibus, quæ Cæſari ad bellum mitterentur, præfice
retur, atq. ea ducẽda curaret, fratresq́. eius ad Cæſa
rẽ præcurrerẽt. reliqua, qua ratione agi placeat, cõ
ſtituunt.

ſtituunt. Litauicus, accepto exercitu, cum millia paſſuum circiter XXX ab Gergouia abeſſet, conuocatis ſubito militibus, lacrymáſ, Quò proficiſcimur, inquit, milites? omnis noſter equitatus, nobilitas omnis interijt: principes ciuitatis Eporedorix, et Virdumarus, inſimulati proditionis, ab Romanis indicta cauſſa interfecti ſunt. hæc ab ijs cognoſcite, qui ex ipſa cæde fugerunt. ná ego, fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ geſta ſunt, pronuntiare. producuntur ij, quos ille edocuerat, quæ dici uellet: atque eadem, quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt: omnes equites Heduorum interfectos, quòd collocuti cum Aruernis dicerentur, ipſos ſe inter multitudinem militum occultaſſe, atque ex media cæde profugiſſe. Conclamant Hedui, & Litauicum obſecrant, ut ſibi conſulat. quaſi uero, inquit ille, conſilij ſit res, ac non neceſſe ſit nobis Gergouiam contendere, et cum Aruernis noſmet coniungere. an dubitamus, quin, nefario facinore admiſſo, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, ſiquid in nobis animi eſt, perſequamur eorum mortem, qui indigniſſime interierunt; atque hos latrones interficiamus. oſtendit ciues Romanos, qui eius præſidij fiducia una erant. continuo magnum numerum frumenti, commeatusq́. diripit, ipſos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota ciuitate Heduorum dimittit: in eodem mendacio de cæde equitum, & principum permanet: hortatur, ut ſimili ratione, atque ipſe fecerit, ſuas iniurias perſequantur. Eporedorix

dorix Heduus, summo loco natus adolescens, et summæ domi potentiæ, & una Virdumarus, pari ætate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Diuitiaco traditum, ex humili loco ad summam dignitatẽ perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter se de principatu contentio; & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. ex ijs Eporedorix, cognito Litauici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi R. deficere: quòd futurum prouideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento æstimare posset. magna affectus solicitudine hoc nuntio Cæsar, quòd semper Heduorum ciuitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quattuor, equitatumq. omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quòd res in celeritate posita esse uidebatur. C. Fabium legatũ cum legionibus duabus castris præsidio relinquit. fratres Litauici cum comprehendi iussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore promoueantur; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Heduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atque impedit; interdicitque omnibus, ne quenquam interficiant.

Epo-

Eporedorigem, et Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites uersari, suosq. appellare iubet. ijs cognitis, et Litauici fraude perspecta, Hedui manus tendere, et deditionem significare, et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar, nuntijs ad ciuitatẽ Heduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusq. horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergouiam mouit. medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponũt: summis copijs castra oppugnata demonstrãt: cum crebro integri defessis succederent, nostrosq. assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset ijsdem in uallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos uulneratos: ad hæc sustinẽda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluteosq. uallo addere, et se in posterum diem similẽ ad casum parare. ijs rebus cognitis, Cæsar, summo studio militũ, ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiã geruntur, Hedui, primis nuntijs a Litauico acceptis, nullũ sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios auaritia, alios iracundia et temeritas, quæ maxime illi hominũ generi est innata, ut leuem auditionẽ habeãt pro re cõperta. bona ciuiũ Romanorũ diripiũt,

cædes faciunt; in seruitutem abstrahunt. adiuuat rẽ proclinatam Conuictolitanis, plebemq. ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium tribunum mil. iter ad legionem facientẽ, fide data, ex oppido Cauillono educũt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exsuunt, repugnãtes diem noctemq. obsidẽt: multis utrinque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. interim, nuntio allato, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litauici, fratrumq. bona publicant: legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittunt: hæc faciunt recuperandorum suorum caussa. sed contaminati facinore, et capti cõpendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, et timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, ciuitatesq. reliquas legationibus solicitant. quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quàm mitissime potest, legatos appellat: nihil se, propter inscientiam, leuitatemq. uulgi, grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Heduos beneuolentia diminuere. ipse, maiorẽ Galliæ motũ exspectans, ne ab omnibus ciuitatibus circũsisteretur, consilia inibat, quẽadmodũ a Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata a timore defectionis, similis fugæ uideretur. hæc cogitãti accidere uisa est facultas bene rei gerẽdæ. nam cum

minora in castra operis perspiciendi caussa uenisset, animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus uix præ multitudine cerni poterat. admiratus, quærit ex perfugis caussam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope æquum, sed siluestrem, et angustum, quà esset aditus ad alteram partem oppidi: uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterũ amisissent, quin pæne circumuallati, atque omni exitu, et pabulatione interclusi uiderẽtur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige euocatos. hac re cognita, Cæsar mittit cõplures equitum turmas eò de media nocte: ijs imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis peruagarentur: prima luce, magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionesq. cum cassidibus, equitum specie, ac simulatione, collibus circumuehi iubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis caussa uagarentur. longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. hæc procul ex oppido uidebantur, ut erat a Gergouia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legioné unam eodem iugo mittit, et paullum progressam inferiore loco cõstituit, siluisq. occultat. augetur Gallis suspicio, atque omnes illò munitionum copiæ traducuntur. uacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibns suorum, occultatisq. signis

militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus caſtris in minora traducit: legatiſque, quos ſingulis legionibus præfecerat, quid fieri uellet, oſtendit: in primis monet, ut contineant milites, ne ſtudio pugnandi, aut ſpe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incōmodi, proponit: hoc una celeritate poſſe uitari: occaſionis eſſe rem, non prœlij. his rebus expoſitis, ſignum dat, et ab dextera parte alio adſcenſu eodem tempore Heduos mittit. oppidi murus ab planicie, atque initio adſcenſus, recta regione, ſi nullus anfractus intercederet, MCC paſſus aberat. quidquid huic circuitus ad moliendum cliuum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat. a medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis ſex pedum murum, qui noſtrorū impetum tardaret, produxerant Galli, atque, inferiore omni ſpatio uacuo relicto, ſuperiorem partē collis uſque ad murum oppidi denſiſſimis caſtris cōpleuerant. milites, ſigno dato, celeriter ad munitionē perueniunt, eamq. tranſgreſſi trinis caſtris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Theutomatus, rex Nitiobrigum, ſubito in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieuerat, ſuperiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix ſe ex manibus prædantium militū eriperet. conſecutus id, quod animo propoſuerat, Cæſar receptui cani iuſſit: legioniſq. decimæ, qua cū erat concionatus, ſigna conſtitere. at reliquarum milites legionū, non exaudito tubæ ſono, quòd ſatis magna uallis intercedebat,

tamen a tribunis militum, legatisq., ut erat a Cæsare præceptum, retinebantur. sed, elati spe celeris uictoriæ, et hostium fuga, superiorumq. temporum secundis prœlijs, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod nõ uirtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi, portisq. appropinquarunt. tũ uero ex omnibus urbis partibus, orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerũt. matresfamilias de muro uestem, argentumq. iactabant; et pectore nudo prominẽtes, passis manibus obtestabãtur Romanos, ut sibi parcerent, neu, sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidẽ, atque infantibus abstinerent. non nullæ de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius centurio legionis octauæ, quẽ inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neque cõmissurum, ut prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab ijs subleuatus murũ adscendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murũ extulit. interim ij, qui ad alterã partẽ oppidi, ut supra demõstrauimus, munitionis caussa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiã crebris nuntijs incitati, oppidũ ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno cõcursu eò contenderunt. eorum ut quisque primus uenerat, sub muro consistebant, suorumq. pugnantium numerum augebat. quorum cum magna multitudo conuenisset, matresfamilias, quæ paullo ante Romanis de muro

manus tendebant, suos obtestari, et, more Gallico, passum capillum ostentare, liberosq. in conspectum proferre cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul et cursu, et spatio pugnæ defatigati, non facile recentes, atque integros sustinebant. Cæsar cum iniquo loco pugnari, hostiumq. augeri copias uideret, præmetuens suis ad T. Sextiũ legatum, quẽ minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostiũ constitueret, ut, si nostros depulsos loco uidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentum pugnæ exspectabat. cum acerrime cominus pugnaretur, hostes loco & numero, nostri uirtute confiderent, subito sunt Hedui uisi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextera parte alio adscensu, manus distinendæ caussa, miserat. ij similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod insigne pacatis esse consueuerat, tamen id ipsum sui fallendi caussa milites ab hostibus factũ existimabãt. eodem tẽpore L. Fabius centurio, quiq. una murum adscenderant, circumuenti, atque interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius eiusdẽ legionis centurio, cũ portas exscindere conatus esset, a multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me una uobiscum seruare non possum,

ueſtræ quidem certe ſaluti proſpiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. uos, data facultate, uobis conſulite. ſimul irrupit in medios hoſtes; duobusq́. interfectis, reliquos a porta paullum ſubmouit. conantibus auxiliari ſuis, fruſtra, inquit, meæ uitæ ſubuenire conamini, quem iam ſanguis, uiresq́. deficiunt. proinde hinc abite, dum eſt facultas, uosq́. ad legionem recipite. ita pugnans poſt paullum concidit, ac ſuis ſaluti fuit. noſtri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amiſſis, deiecti ſunt loco. ſed intolerantius Gallos inſequentes legio decima tardauit, quæ pro ſubſidio paullo equiore loco conſtiterat. hanc rurſus tertiæ decimæ legionis cohortes exceperunt; quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum ſuperiorem. legiones, ubi primum planiciem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit. eo die milites ſunt paullo minus ſeptingenti deſiderati. poſtero die Cæſar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatemq́. militum reprehendit; quòd ſibi ipſi iudicauiſſent, quò procedendum, aut quid agendum uideretur, neque, ſigno recipiendi dato, cõſtitiſſent, neque a tribunis mil. legatisq́. retineri potuiſſent: expoſuit, quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad Auaricum ſenſiſſet, cum, ſine duce, & ſine equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam uictoriam dimiſiſſet, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet: quantopere eorũ animi magnitudinẽ

admiraretur,

admiraretur, quos non caſtrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuiſſet, tantopere licentiam, arrogantiamq. reprehendere, quòd plus ſe, quàm imperatorem, de uictoria, atque exitu rerum ſentire exiſtimarent: nec minus ſe in milite modeſtiam, & continentiam, quàm uirtutem, atque animi magnitudinem, deſiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hác cauſſam animo permouerētur, neu, quod iniquitas loci attuliſſet, id uirtuti hoſtium tribuerent, eadem de profectione cogitás, quæ ante ſenſerat, legiones ex caſtris eduxit, aciemq. idoneo loco conſtituit. Cum Vercingetorix nihilo minus in æquū locum deſcenderet, leui facto equeſtri prœlio, atque eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. cum hoc idem poſtero die feciſſet, ſatis ad Gallicam oſtentationem minuendam, militumq. animos confirmandos factum exiſtimans, in Heduos caſtra mouit. ne tum quidem inſecutis hoſtibus, tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atque exercitum traduxit. ibi a Virdumaro, atque Eporedorige Heduis appellatus, diſcit, cum omni equitatu Litauicum ad ſolicitandos Heduos profectum: opus eſſe, & ipſos præcedere ad confirmandam ciuitatem. etſi multis iam rebus perfidiá Heduorum Cæſar perſpectá habebat, atque horū diſceſſu admaturari defectionem ciuitatis exiſtimabat; tamen retinendos eos non cenſuit; ne aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquam ſuſpicionem. diſcedentibus his breuiter ſua in Heduos me

rita exposuit, quos, et quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis socijs, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, & quam in fortunam, quamq. in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, et gratiam antecessisse uiderentur. his datis mandatis, eos ab se dimisit. Nouiodunũ erat oppidum Heduorum, ad ripas Ligeris, oportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerũ equorum, huius belli caussa in Italia, atque Hispania coemptorum, miserat. eò cum Eporedorix, Virdudumarusq. uenissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Heduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamq. partem senatus ad eũ conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia cõcilianda publice missos; non prætermittendum tantum cõmodum existimauerunt. itaque, interfectis Nouioduni custodibus, quiq. eò, negotiandi, aut itineris caussa, cõuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt; obsides ciuitatũ Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt; oppidũ, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine, atque incendio corruperũt; ipsi ex finitimis regionibus

copias cogere, præsidia, custodiasq. ad ripas Ligeris disponere, equitatumq. omnibus locis, inijciendi timoris caussa, ostentare cœperunt; ut, ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent. quam ad spem multum eos adiuuabat, quòd Liger ex niuibus creuerat, ut omnino uado transiri non posse uideretur. quibus rebus cognitis Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quàm essent maiores eò copiæ coactæ, dimicaret. nam ut commutato consilio iter in prouinciã conuerteret, id ne tum quidẽ necessario faciũdum existimabat, cum infamia, atque indignitas rei, et oppositus mons Gebenna, uiarumq. difficultas impediebat; tum maxime, quòd adiungi Labieno, atque ijs legionibus, quas una miserat, uehementer cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; uadoq. per equites inuento, pro rei necessitate oportuno, ut brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui uim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit; frumentumq. in agris, & copiã pecoris nactus, repleto ijs rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dũ hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia uenerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cũ quattuor legionibus Lutetiam proficiscitur. id est oppidũ Parisiorum, positum in in-

sula

ſula fluminis Sequanæ. cuius aduentu ab hoſtibus co gnito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuene rũt. ſumma imperij traditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus ætate, tamen, propter ſingularẽ ſcientiã rei militaris, ad eum eſt honorem euocatus. is cum animaduertiſſet perpetuam eſſe paludẽ, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic conſedit, noſtroſq. tranſi tu prohibere inſtituit. Labienus primo uineas age- re, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. poſtquã id difficilius confiteri animaduertit, ſilẽtio e caſtris tertia uigilia egreſſus, eodem, quo uenerat, itinere Melodunum peruenit. id eſt oppidum Senonum in inſula Sequanæ poſitum, ut paullo ante Lutetiam diximus. deprehenſis naui- bus circiter L, celeriterq. coniunctis, atque eò militi bus impoſitis, et rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, ſine contentione oppido potitur. refecto ponte, quem ſu perioribus diebus hoſtes reſciderant, exercitum tra ducit, et ſecundo flumine ad Lutetiam iter facere cœ pit. hoſtes, re cognita ab ijs, qui a Meloduno profuge rant, Lutetiã incendi, ponteſq. eius oppidi reſcindi iu bent. ipſi profecti palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, contra Labieni caſtra conſidunt. iã Cæſar a Gergouia diſceſſiſſe audiebatur: iã de Heduorũ defe ctione, et ſecundo Galliæ motu rumores afferebãtur; Galliq. in colloquijs, interclusũ itinere, et Ligere Cæ ſarẽ, inopia frumẽti coactum, in prouinciã cõtendiſſe confirmabant.

confirmabant. Bellouaci autem, defectione Heduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque iam, ut aliquid acquireret, prœlioq. hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. nanque altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis, instabãt: alteram Camulogenus parato, atque instructo exercitu tenebat. tum legiones, a præsidio, atque impedimentis interclusas, maximũ flumen distinebat. tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxiliũ petendum uidebat: itaque, sub uesperum concilio conuocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter, industrieq. administrarent, naues, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; et, prima confecta uigilia, quattuor millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibiq. se exspectari, iubet. quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiã lintres: has magno sonitu remorũ incitatas, in eãdẽ partem mittit. ipse post paullo, silentio egressus cũ tribus legionibus, eum locum petit, quò naues appelli iusserat. eò cum esset uentum exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi,

dispositi, inopinantes, quòd magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. exercitus, equitatusq́. equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. uno fere tẽpore sub lucem hostibus nuntiatur, in castris Romanorum præter consuetudinẽ tumultuari, et magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumq́. remorum in eadem parte exaudiri, et paullo infra milites nauibus transportari. quibus rebus auditis, quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Heduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam, & præsidio e regione castrorum relicto, et parua manu Metiosedum uersus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suæ pristinæ uirtutis, et tot secundissimorum præliorum memoriam tenerẽt, atque ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarẽt; dat signum prælij. primo concursu, ab dextero cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conijciuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. ac, incerto etiã nunc exitu uictoriæ, cum septimæ legionis

gionis tribunis esset nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergũ hostium legionem ostẽderunt, signaq. intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectiq. sunt. eandem fortunã tulit Camulogenus. at ij, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, cum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemq. ceperunt, neque nostrorum militum, uictorumq. impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fugientibus permisti, quos non siluæ, montesq. texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum: ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. inde cum omnibus copijs ad Cæsarem peruenit. defectione Heduorum cognita, bellum augetur. legationes in omnes partes circummittũtur: quantum gratia, auctoritate, pecunia ualent, ad solicitandas ciuitates nituntur: nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt a Vercingetorige Hedui, ut ad se ueniat, rationesq. belli gerendi communicet. re impetrata, cõtendũt, ut ipsis summa imperij tradatur: et, re in controuersiã deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. eodẽ conueniunt undique frequentes multitudines. suffragijs res permittitur. ad unũ omnes Vercingetorigẽ probant imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri absuerunt; illi, quòd amicitiam Romanorum sequebantur; Treuiri, quòd aberant longius, et ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, & neutris

auxilia

auxilia mitterent. magno dolore Hedui ferunt se deiectos principatu. queruntur fortunæ commutationẽ; et Cæsaris indulgentiam in se requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inuiti, summæ spei adolescentes, Eporedorix, et Virdumarus Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei constituit diem: huc omnes equites quindecim millia numero celeriter conuenire iubet. peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturũ, neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibusq. Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi fruméta corrumpant, ædificiaq. incendant; qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq. se consequi uideãt. His constitutis rebus, Heduis, Segusianisq., qui sunt finitimi ei prouinciæ, decem millia peditum imperat. huc addit equites octingentos. his præficit fratrẽ Eporedorigis, bellumq. inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximosq. pagos Aruernorum in Heluios, item Ruthenos, Cadurcosq. ad fines Volgarum, Aremicorumq. depopulandos mittit. hic nihilo minus clandestinis nuntijs legationibusq. Allobroges solicitat; quorũ mentes non dum a superiore bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperiũ totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casu prouisa erãt præsidia cohortiũ duarũ et uiginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare legato

ad

ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cũ finitimis prœlio congressi pelluntur, et C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, cõpluribusq́. alijs interfectis, intra oppida murosq́. compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat, et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia, atque Italia subleuari poterat, trãs Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat; equitesq́. ab his accersit, et leuis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueuerant. eorum aduentu, quòd minus idoneis equis utebantur, a tribunis mil. reliquisq́. equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germanisq́. distribuit. interea, dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Aruernis, equitesq́. qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt. magno horum coacto numero, cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium prouinciæ ferri posset, circiter millia passuum decem ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit; conuocatisq́. ad concilium præfectis equitum, uenisse tempus uictoriæ demõstrat: fugere in prouinciã Romanos, Galliaq́. excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatẽ satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque otiũ parũ profici: maioribus enim coactis copijs reuersuros, neque finem belli facturos; proinde, agmine impeditos adoriantur: si pedites suis auxilium ferant, atque in

eo morentur, iter facere non posse: sin, id quod ma-
gis futurum confidebat, relictis impedimentis, suæ
saluti consulant, & usu rerum necessariarum, & di-
gnitate spoliatum iri: nam de equitibus hostium, quin
nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne
ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant
animo, copias se omnes pro castris habiturum, & ter
rori hostibus futurum. conclamant equites, sanctissi-
mo iureiurando confirmari oportere; ne tecto recipiã
tur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem adi-
tum habeat, qui non bis per hostium agmen perequi-
tasset. probata re, atque omnibus ad iusiurandum
adactis, postero die in tres partes distributo equitatu,
duæ se acies a duobus lateribus ostendunt: una a pri
mo agmine iter impedire cœpit. qua re nuntiata, Cæ
sar suum quoque equitatum, tripartito diuisum, ire
contra hostem iubet. pugnatur una omnibus in parti
bus: consistit agmen: impedimenta inter legiones reci
piuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauius
premi uidebantur, eò signa inferri Cæsar, aciemq́. con
uerti iubebat. quæ res & hostes ad insequendum tar
dabat, & nostros spe auxilii confirmabat. tandẽ Ger
mani ab dextro latere, summũ iugum nacti, hostes
loco depellunt, fugientes usque ad flumen, ubi Vercin
getorix cum pedestribus copiis consederat, persequun
tur, compluresq́. interficiunt. qua re animaduersa, re
liqui, ne circumuenirentur, ueriti, se fugæ mandant.
omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Hedui capti ad
Cæsarem perducuntur: Cotus, præfectus equitum,

qui

qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat; & Cauarillus, qui, post defectioné Litauici, pedestribus copijs præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit; protinusq́. Alexiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterq́. impedimenta ex castris educi, & se subsequi iussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusq́. legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam castra fecit. perspecto urbis situ, perterritisq́. hostibus, quòd equitatu, qua maxima parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laboré milites, Alexiam circumuallare instituit. ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari non posse uideretur. cuius collis radices; duo duabus ex partibus flumina subluebát. ante id oppidum planicies circiter millia passuum tria in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant; fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedum produxerát. eius munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI M passuú tenebat. castra oportunis locis erant posita; ibiq́. castella

O uiginti

uigintitria facta, in quibus castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidiis tenebantur. opere instituto, fit equestre prœlium in ea planicie, quam intermissam collibus trium millium passuum in longitudinem patere, supra demōstrauimus. summa ui ab utrisque contenditur. laborantibus nostris, Cæsar Germanos submittit, legionesq. pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti, seipsi multitudine impediunt; atque, angustioribus portis relictis, coarctantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. fit magna cædes: non nulli, relictis equis, fossam transire, & maceriam transcendere conantur. paullum legiones Cæsar, quas pro uallo constituerat, promoueri iubet. non minus, qui intra munitiones erát, Galli perturbantur: ueniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. non nulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, cōpluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, prius quàm munitiones ab Romanis perficiantur, cōsilium capit, omnē a se equitatū noctu dimittere. discedentibus mandat, ut suā quisque eorū ciuitatē adeat; omnesque, qui per ætatē arma ferre possint, ad bellū cogant: sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant; neu se de cōmuni libertate optime meritum in cruciatū hostibus dedant: qui

ſi indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta ſecum interitura demonſtrat: ratione inita, frumentũ ſe exigue dierum triginta habere, ſed paullo etiam lõgius tolerare poſſe, parcendo. his datis mandatis, quà erat noſtrum opus intermiſſum, ſecunda uigilia ſilentiõ equitatum dimittit; frumentum omne ad ſe referri iubet; capitis pœnam ijs, qui non paruerint, conſtituit; pecus, cuius magna erat ab Mandubijs compulſa copia, uiritim diſtribuit, frumentum parce, & paullatim metiri inſtituit; copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ exſpectare, & bellum adminiſtrare parat. quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Cæſar hæc genera munitionis inſtituit. foſſam pedum uiginti latam directis lateribus duxit; ut eius ſolum tantundem pateret, quantum ſumma labra diſtabant. reliquas omnes munitiones ab ea foſſa pedibus CCCC reduxit: id hoc conſilio, quoniam tantum eſſet neceſſario ſpatium complexus, ne facile totum opus militum corona cingeretur; ne de improuiſo, aut noctu ad munitiones hoſtium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſtinatos coniicere poſſent. hoc intermiſſo ſpatio, duas foſſas, quindecim pedes latas, eadem altitudine perduxit: quarum interiorem campeſtribus, ac demiſſis locis, aqua ex flumine deriuata, compleuit. poſt eas aggerem, et uallum duodecim pedum exſtruxit. huic loricã, pinnasq. adiecit, grandibus ceruis, eminentibusq. ad cõmiſſuras pluteorum, atque aggeris: qui adſcẽſum

hostium tardarent, & turres toto opere circūdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent. erat uno tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri, necesse, diminutis nostris copijs, quæ longius ab castris progrediebantur: et non nunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere, summa ui conabantur. quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum, haud admodum firmis ramis accisis, atque horum delibratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. quini erát ordines coniuncti inter se, atque implicati; quò qui intrauerant, se ipsi acutissimis uallis induebant. hos cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad summum fastigio. huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo præacuti, & præusti, demittebantur; ita, ut nō amplius quattuor digitis ex terra eminerēt. simul, confirmandi, & stabiliendi caussa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultādas insidias uiminibus, ac uirgultis integebatur. huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabát. id ex similitudine floris lilium appellabant. ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terrā infodiebātur; mediocribusq.

intermissis spatijs, omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus, quàm potuit æquissimas, pro loci natura quatuordecim millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorẽ hostem perfecit: ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius discessu munitionum præsidia circumfundi possent, neu cum periculo ex castris egredi cogerentur: dierum triginta pabulum, frumentumq́. habere omnes conuectum iubet. Dum hæc ad Alexiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem habere possent. imperant Heduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambuaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs millia trigintaquinque, parem numerum Aruernis, adiunctis Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, Vellauijs, qui sub imperio Aruernorum esse consueuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xanthonibus, Ruthenis, Carnutibus uigintiduo millia, Bellouacis decem, totidẽ Lemouicibus, octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Heluetijs; Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrogibus quina millia, Aulercis, Cenomanis totidem, Atrebatibus quattuor millia, Bellocassis, Lexouijs, Aulercis, Eburonibus, terna, Rauracis, et Boijs triginta.

ginta. uniuerſis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq. eorum conſuetudine Armoricæ appellantur, quo ſunt in numero Curioſolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Oſiſſini, Lemouices, Vnelli, Sena. ex his Bellouaci ſuum numerum non contulerunt; quòd ſe ſuo nomine, atque arbitrio cũ Romanis bellum geſturos dicerent, neque cuiuſquam imperio obtemperaturos. rogati tamen a Cómio, pro eius hoſpitio duo millia miſerunt. huius opera Commij, ita ut antea demonſtrauimus, fideli atque utili ſuperioribus annis erat uſus in Britannia Cæſar: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem eſſe iuſſerat; iura, legesq. reddiderat; atque ipſi Morinos attribuerat. tanta tamen uniuerſæ Galliæ conſenſio fuit libertatis uindicandæ, & priſtinæ belli laudis recuperãdæ, ut neque beneficijs, neque amicitiæ memoria mouerentur, omnesq. & animo, & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII *millibus, et peditum circiter* CCXL. *hæc in Heduorum finibus recenſebantur; numerusq. inibatur: præfecti conſtituebantur: Commio Atrebati, Virdumaro, et Eporedorigi Heduis, Vergaſillauno Aruerno, conſobrino Vercingetorigis, ſumma imperij traditur. ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum conſilio bellum adminiſtraretur. omnes alacres, et fiduciæ pleni ad Alexiam proficiſcuntur. nec erat omniũ quiſquam, qui adſpectum modo tãtæ multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur, præſertim ancipiti prælio; cũ ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus, peditatusq. cernerentur.*

tur. at ij, qui Alexiæ obsidebātur, præterita die, qua suorum auxilia exspectauerant, consumpto omni frumento, inscij, quid in Heduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant, ac uarijs dictis sententijs, quarum pars deditionem, pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda uidetur oratio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. hic, summo in in Aruernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos ciuium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum ijs mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium uestrū consensu pristinæ residere uirtutis memoria uidetur. animi est ista mollicies, non uirtus, inopiam paullisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiā probarem. nam apud me multum dignitas potest, si ullā, præterquam uitæ nostræ, iacturam fieri uiderem. sed in consilio capiendo omnē Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. quid, hominū millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis, consanguineisq. nostris, animi fore existimatis, si pæne in ipsis cadaueribus prœlio decertare cogentur? nolite hos uestro auxilio spoliare, qui uestræ salutis caussa suum periculum neglexerint; nec stultitia, ac temeritate uestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prosternere, ac per-

petuæ seruituti addicere. an, quòd ad diem non uenerint, de eorum fide, constantiaq. dubitatis? quid ergo, Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine caussa quotidie exerceri putatis? si illorum nuntijs confirmari non potestis, omni aditu præsepto, ijs utimini testibus, appropinquare eorum aduentum; cuius rei timore exterriti, diem, noctemq. in opere uersantur. quid ergo mei consilij est? facere, quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonumq. fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum uidebantur, uitã tolerauerunt, neque se hostibus tradiderunt. cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis caussa institui, & posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam quid huic simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaq. illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt, iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani uero quid petunt aliud, aut quid uolunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesq. bello cognouerunt, horum in agris, ciuitatibusq. considere, atque his æternam iniungere seruitutẽ? neque enim unquã alia cõdicione bella gesserũt. quòd si ea, quæ in lõginquis nationibus gerũtur, ignoratis; respicite finitimã Galliam, quæ in prouinciã redacta, iure et legibus cõmutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sentẽtijs dictis, cõstituunt, ut, qui ualetudine, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant; atq. omnia prius experiantur,

riantur, quàm ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quàm deditionis, aut pacis subeundam condicionem. Mandubij, qui eos oppido receperant, cum liberis, atque uxoribus exire coguntur. ij cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in seruitutem receptos cibo iuuarent. hos Cæsar, dispositis in uallo custodijs, recipi prohibebat. interea Commius, et reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alexiã perueniunt, et, colle exteriore occupato, nõ longius quingentis passibus a nostris munitionibus considunt. postero die equitatu ex castris educto, omnem eã planiciem, quam in longitudinem tria millia passuum patere demonstrauimus, cõplent; pedestresq́. copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alexia despectus in campum. concurritur, his auxilijs uisis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiã excitantur: itaque productis copijs ante oppidum considunt; et proximã fossam cratibus integunt, atque aggere explent, seq́. ad eruptionem, atque omnes casus comparant. Cæsar, omni exercitu ad utranque partem munitionum disposito, ut, si usus ueniat, suum quisque locum teneat, et nouerit, equitatum ex castris educi, et prœlium cõmitti iubet. erat ex omnibus castris, quæ summum undique iugum tenebãt, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ euentũ exspectabãt. Galli inter equites, ra

ros

ros ſagittarios, expeditosq́. leuis armaturæ interiecerant, qui ſuis cedentibus auxilio ſuccurrerent: et noſtrorum equitum impetum ſuſtinerent. ab his cóplures de improuiſo uulnerati, prœlio excedebant. cum ſuos pugna ſuperiores eſſe Galli cóſiderent, et noſtros premi multitudine uiderent; ex omnibus partibus, et iј, qui munitionibus continebantur, et iј, qui ad auxilium conuenerant, clamore, et ululatu ſuorum animos confirmabant. quòd in conſpectu omniũ res gerebatur, neque recte, aut turpiter factũ cælari poterat; utroſque et laudis cupiditas, et timor ignominiæ ad uirtuté excitabat. cum a meridie prope ad ſolis occaſum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hoſtes impetum fecerunt, eosq́. propulerunt. quibus in fugam coniectis, ſagittariј circumuenti, interfectiq́. ſunt. item ex reliquis partibus noſtri cædétes uſque ad caſtra inſecuti, ſui colligendi facultatem non dederunt. at iј, qui ab Alexia proceſſerant, mæſti, prope uictoria deſperata, ſe in oppidum receperunt. uno die intermiſſo, Galli, atque hoc ſpatio, magno cratium, ſcalarum, harpagonum numero effecto, media nocte ſilentio ex caſtris egreſſi, ad campeſtres munitiones accedunt, ſubito clamore ſublato, qua ſignificatione, qui in oppido obſidebátur, de ſuo aduétu cognoſcere poſſent, crates proiјcere, fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de uallo deturbare, reliquaq́., quæ ad oppugnationem pertinent, adminiſtrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba ſignũ ſuis Vercingetorix, atque ex oppido educit.

noſtri,

nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedũt; fundis libralibus, sudibusq́., quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto, multa utrinque uulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius, et C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerãt, qua ex parte premi nostros intellexerant, ijs auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant, dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quàm propius successerunt; aut se ipsi stimulis inopinantes induebant. aut, in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex uallo, turribus traiecti pilis muralibus interibãt: multis undique uulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cũ lux appareret. ueriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumueni rentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ca, quæ a Vercingetorige ad eruptionẽ præparata erãt, proferunt, priores fossas explent, diutius in ijs rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerũt, quàm munitionibus appropinquarent: ita, re infecta, in oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitionesq́. cognoscunt. erat a septemtrionibus collis, quẽ quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerãt, nostri necessario pæne iniquo loco, et leniter decliui castra fecerunt. hæc

C. Antistius

C. Antiſtius Reginus, et C. Caninius Rebilus, lega
ti, cum duabus legionibus obtinebant. cognitis per ex
ploratores regionibus, duces hoſtium ſexaginta mil-
lia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ
maximam uirtutis opinionem habebant; quid, quoq́.
pacto agi placeat, occulte inter ſe conſtituunt. adeun
di tempus definiunt, cum meridies eſſe uideatur. ijs
copijs Vergaſillaunum Aruernum, unum ex quat-
tuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, præfi-
ciunt. ille ex caſtris prima uigilia egreſſus, prope cõ
fecto ſub lucẽ itinere, poſt montem ſe occultauit, mili
tesq́. ex nocturno labore ſeſe reficere iuſſit: cum iam
meridies appropinquare uideretur, ad ea caſtra, quæ
ſupra demonſtrauimus, contendit; eodẽq́. tempore e-
quitatus ad campeſtres munitiones accedere, et reli
quæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtendere cœperunt. Ver-
cingetorix ex arce Alexiæ ſuos conſpicatus, ex oppi-
do egreditur; e caſtris lõgurios, muſculos, falces, reli
quaq́., quæ eruptionis cauſſa parauerat, profert. pu
gnatur uno tẽpore omnibus locis, atque omnia tentã
tur. quæ minime uiſa pars firma eſſet, huc cõcurri-
tur. Romanorũ manus tãtis munitiõibus diſtinetur,
nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terren-
dos noſtros ualuit clamor, qui poſt tergum pugnãti-
bus extitit, quòd ſuũ periculum in aliena uident uir-
tute cõſiſtere. omnia enim plerunque, quæ abſunt, ue
hementius hominum mentes perturbant. Cæſar ido-
neum locum nactus, quid quaque in parte geratur, co
gnoſcit, laborãtibus ſubmittit, utriſque ad omnia oc-
currit:

currit: unum illud esse tempus prædicat, quo maxime contendi conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstrauimus. exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. alij tela conijciunt. alij, testudine facta, subeunt. defatigatis inuicem integri succedunt. agger ab uniuersis in munitionem coniectus, et adscensum dat Gallis, et ea, quæ in terram occultauerant Romani, contegit. nec iam arma nostris, nec uires suppetunt. his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborãtibus mittit, et imperat, si sustinere nõ posset, deductis cohortibus eruptione pugnaret; id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omniũ superiorum dimicationũ fructum in eo die, atque hora docet consistere. interiores, desperatis cãpestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentãt. huc ea, quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, et cratibus aditus expediunt: falcibus uallum, ac loricam rescindunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cũ cohortibus sex: post cum alijs septem Fabium legatum: postremo ipse, cum uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto prœlio, ac repulsis hostibus, eò, quò Labienũ miserat, cõtẽdit; cohortes quattuor ex proximo castello educit: equitũ

se

ſe partem ſequi, partem circumire exteriores muni
tiones, et ab tergo hoſtes adoriri iubet. Labienus,
poſtquam neque aggeres, neque foſſæ uim hoſtiũ ſu
ſtinere poterant, coactis una de quadraginta cohor-
tibus, quas ex proximis præſidijs deductas fors obtu
lit, Cæſarem per nuntios facit certiorem, quid facien
dum exiſtimet. accelerat Cæſar, ut prœlio interſit.
eius aduentu ex colore ueſtitus cognito, quo inſigni in
prœlijs uti conſueuerat, turmisq́. equitum, et cohorti
bus uiſis, quas ſe ſequi iuſſerat, ut de locis ſuperiori-
bus hæc decliuia, et deuexa cernebantur, hoſtes com-
mittunt prœliũ. utrinque clamore ſublato, excipitur
rurſus ex uallo, atque omnibus munitionibus cla-
mor. noſtri, emiſſis pilis, gladijs rem gerunt. repente
poſt tergũ equitatus cernitur: cohortes aliæ appropin
quant: hoſtes terga uertunt: fugientibus equites oc-
currunt: fit magna cædes. Sedulius dux, et princeps
Lemouicum occiditur: Vergaſillaunus Aruernus ui
uus in fuga cõprehenditur: ſigna militaria ſeptuagin
ta quattuor ad Cæſarẽ referuntur. pauci ex tanto nu
mero ſe incolumes in caſtra recipiunt. cõſpicati ex op
pido cædem, et fugã ſuorũ, deſperata ſalute, copias a
munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex
caſtris Gallorum fuga. quòd niſi crebris ſubſidijs, ac
totius diei labore milites fuiſſent defeſſi, omnes ho-
ſtium copiæ deleri potuiſſent. de media nocte miſſus
equitatus nouiſſimum agmen conſequitur. magnus
numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga
in ciuitates diſcedunt. poſtero die Vercingetorix,

concilio

concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussa demonstrat; &, quoniam sit fortunæ cedendum, ad utranque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuum tradere uelint. mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. iubet arma tradi, principes produci. ipse in munitione pro castris consedit: eò duces producũtur. Vercingentorix deditur: arma proijciuntur. reseruatis Heduis, atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit. his rebus confectis, in Heduos proficiscitur: ciuitatem recipit. eò legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum: legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruernisq. reddit: T. Labienum cum duabus legionibus, et equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium & L. Minucium Basilium cum duabus legionibus in Rhemis collocat, ne quam a finitimis Bellouacis calamitatem accipiant: C. Antistium Reginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Ruthenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabiloni, & Matisconæ in Heduis ad Ararim, rei frumentariæ caussa collocat: ipse Bibracte hiemare constituit. Huius anni rebus cognitis, Romæ dierum uiginti supplicatio indicitur.

A. HIRTII, VEL OPPII,

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO LIB. VIII.

OACTVS *assiduis tuis uocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiæ uideretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis, contexui, nouissimeq. imper fecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usque ad exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris. quos utinam qui legent, scire possint, quàm inuitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ, atque arrogan tiæ crimine, qui me medium interposuerim Cæsaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab alijs esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scien tia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset: adeoq. probantur omnium iudicio, ut prærepta, non præbita, facultas scriptoribus uideatur. cuius tamen rei maior nostra, quàm reliquorum, est admiratio. ceteri enim, quàm bene, atque emendate; nos, etiam quàm facile, atque celeriter eos perfecerit,*

rit, ſcimus. Erat autẽ in Cæſare cũm facultas, atque elegantia ſumma ſcribendi, tum uerisſima ſuorum ſcientia conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello intereſſem. quæ bella quanquam ex parte nobis Cæſaris ſermone ſint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiũt, aliter, quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. ſed ego nimirum, dum omnes excuſationis cauſſas colligo, ne cum Cæſare conferar, hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo, quòd me iudicio cuiuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.

OMNI Gallia deuicta, Cæſar cum a ſuperiore æſtate nullum bellandi tẽpus intermiſiſſet, militesq. hibernorum quiete reficere a tantis laboribus uellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli conſilia nuntiabantur, coniurationesq. facere. cuius rei uerisimilis cauſſa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum eſſet, neque, ulla multitudine in unum locum coacta, reſiſti poſſe Romanis, nec, ſi diuerſa bella complures eodem tempore intuliſſent ciuitates, ſatis auxilij, aut ſpatij, aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia perſequenda: non eſſe autem alicui ciuitati ſortem incommodi recuſandam, ſi tali mora reliquæ poſſent ſe uindicare in libertatẽ. quæ ne opinio Gallorũ confirmaretur, Cæſar M. Antonium quæſtorem ſuis præfecit hibernis: ipſe, equitatus præſidio, pridie Kal. Ianuarij ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionem duodecimam, quam non lon

ge a finibus Heduorum collocauerat in finibus Bituri
gum, eiq́. adiungit legionem undecimam, quæ proxi
ma fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda
relictis, reliquum exercitum in copioſiſſimos agros
Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura
oppida haberent, unius legionis hibernis non pote-
rant contineri, quin bellũ pararent, coniurationesq́.
facerent. repentino aduentu Cæſaris accidit, quod
imperatis, diſiectisq́. fuit neceſſe, ut, ſine timore ul
lo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur,
quàm confugere in oppida poſſent. nãque etiam illud
uulgare incurſionis ſignum hoſtium, quod incendijs
ædificiorum intelligi conſueuit, Cæſaris id erat inter-
dicto ſublatum: ne aut copia pabuli, frumentique, ſi
longius progredi uellet, deficeret, aut hoſtes incen-
dijs terrerentur. multis hominũ millibus captis, per-
territi Bituriges, qui primum aduentum effugere po
tuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut pri
uatis hoſpicijs confiſi, aut ſocietate conſiliorum, con
fugerant, fruſtra. nam Cæſar magnis itineribus om-
nibus locis occurrit; nec dat ulli ciuitati ſpatiũ de alie
na potius, quàm de domeſtica ſalute cogitandi. qua
celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitan-
tes, terrore ad condiciones pacis adducebat; tali con
dicione propoſita Bituriges, cũ ſibi uiderent clemen
tia Cæſaris reditum patere in eius amicitiam, finiti-
masq́. ciuitates ſine ulla pœna dediſſe obſides, atque
in fidem receptas eſſe, idem fecerunt. Cæſar militibus
pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus die-
bus,

bus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſime permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus duo millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusq́. in hiberna remiſſis, ipſe ſe recepit die XL *Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. qua re cognita, cum non amplius decem & octo dies in hibernis eſſet commoratus, legiones quartádecimam et ſextam ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ cauſſa, ſuperiore commentario demõſtratum eſt. ita cum duabus legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur. cum fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, deſertis uicis, oppidisq́., quæ tolerádæ hiemis cauſſa, conſtitutis repente, exiguis ad neceſſitatem ædificijs, incolebant, (nuper enim deuicti complura oppida dimiſerant) diſperſi profugiunt. Cæſar erumpentes, eo maxime tempore, acerrimas tempeſtates cum ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit, atque, in tecta partim Gallorum, partim coniectis celeriter ſtramentis, quæ tentoriorũ integendorum gratia erant inædificata, milites contegit, equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quaſcũque petiſſe dicebantur hoſtes: nec fruſtra. nã plerũq. magna præda potiti noſtri reuertuntur. oppreſſi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum, tectis expulſi, nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec*

ſiluarum præſidio tẽpeſtatibus duriſſimis tegi poſſẽt: diſperſi, magna parte amiſſa ſuorum, diſſipantur in finitimas ciuitates. Cæſar tempore anni difficillimo, cum ſatis haberet, conuenientes manus diſſipare, ne quod initium belli naſceretur; quantumq́. in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tẽpus æſtiuorum nullum ſummum bellum poſſe conflari; C. Trebonium cũ duabus legionibus, quas ſecum habebat, in hibernis Genabi collocauit: ipſe, cum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasq́. præſtabant, finitimasq́. ijs ciuitates, duce Corbeo Bellouaco, et Cõmio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Sueſſionũ, qui Rhemis erant attributi, facerent impreſſionẽ; pertinere autem nõ tantum ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutẽ ſuam iudicaret, nullam calamitatem ſocios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rurſus undecimam; litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueſſionum legiones duas, quas habebat, adduceret; alteramq́. ex duabus a T. Labieno accerſit. ita, quantum hibernorum oportunitas, belliq́. ratio poſtulabat, perpetuo ſuo labore, inuicem legionibus expeditionum onus iniungebat. his copijs coactis, ad Bellouacos proficiſcitur; caſtrisq́. in eorum finibus poſitis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hoſtium cõſilia cognoſceret. equites officio functi, renuntiant paucos in ædificijs eſſe inuentos, atque hos, non qui agrorum incolendorum

lendorum caussa remansissent, (nanque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. a quibus cum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quodque esset consiliũ eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in unũ locum conuenisse; itemq. Ambianos, Aulercos, Caletes, Velliocassos, Atrebates locum castris excelsum, impedita circũdatum palude, delegisse; omnia impediméta in ulteriores siluas contulisse; cóplures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Corbeo obtemperare, quòd ei summo odio esse nomen populi R. intellexissent: paucis ante diebus, ex his castris Commium discessisse ad auxilia Germanorũ adducenda, quorum et uicinitas propinqua, et multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, ut, si diceretur Cæsar cũ tribus legionibus uenire, offerrent se ad dimicandum; ne, miseriore, ac duriore postea condicione, cũ toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quẽ delegissent; pabulatione autẽ, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidijs prohibere Romanos. quæ Cæsar cum consentientibus plurimis cognouisset, atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeq. a temeritate barbarorum remota esse iudicaret; omnibus rebus inseruiendum statuit, quo celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis enim uir-

tutis ueterrimas legiones ſeptimam, octauam, et nonam habebat, ſummæ ſpei, delectæq. iuuentutis undecimam; quæ, octauo iam ſtipendio functa, tamen, collatione reliquarum, non dum eandem uetuſtatis, et uirtutis ceperat opinionem. itaque conſilio aduocato, rebus ijs, quæ ad ſe eſſent delatæ, omnibus expoſitis, animos multitudinis confirmat: ſi forte hoſtes trium legionum numero poſſet elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita conſtituit; ut legio ſeptima, octaua, nona, ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus eſſe conſueuit) cogeret undecima; ne maioris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quàm ipſi depopoſciſſent. hac ratione pæne quadrato agmine inſtructo, in conſpectũ hoſtium, celerius opinione eorum, exercitũ adducit. quas legiones repente inſtructas uelut in acie certo gradu accedere Galli cũ uiderent, quorũ erant ad Cæſarem plena fiduciæ conſilia perlata, ſiue certaminis periculo, ſiue ſubito aduentu, ſeu exſpectatione noſtri cõſilij, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Cæſar, etſi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantã multitudinẽ hoſtium, ualle intermiſſa, magis in altitudinẽ depreſſa, quàm late patente, caſtra caſtris hoſtium confert. hæc imperat uallo pedũ XII muniri, coronisque pro hac ratione eius altitudinis inædificari; foſſam duplicẽ, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinẽ trium tabulatorũ, pontibus transiectis,

iectis, constratisq.coniungi;quorum frontes uiminea loricula munirentur, ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset,hoc audacius, longiusq. tela promitteret; alter,quo propior hostem in uallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioresq. turres imposuit. huius munitionis duplex erat consilium.nanque et operum magnitudinem, et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum;et,cum pabulatum,frumentatumq. longius esset proficiscendum,paruis copijs castra munitione ipsa uidebat posse defédi. interim,crebro paucis utrinque procurrentibus,inter bina castra palude interiecta,contendebatur: quam tamen paludem nó nunquam aut nostra auxilia,aut Gallorum Germanorumq. transibant: acriusq. hostes insequebantur, aut uicissim hostes, eodé transgressi, nostros longius submouebant.accidebat auté quotidianis pabulationibus id,quod accidere erat necesse,cum raris,disiectisq.ex ædificijs pabulú conquireretur,ut impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum,ac seruorú nostris afferebat, tamé stultas cogitationes incitabat barbarorú, atque eo magis, quòd Cómius, qué profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixerá,cú equitibus uenerat: qui tametsi numero non amplius erant quingétis: tamé Germanorú aduentu barbari inflabantur.Cæsar cú animaduerteret hosté cóplures dies castris paludi, et loci natura munitis se tenere:

neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a maiore exercitu posse; litteras ad Trebonium mittit, ut, quã celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret; atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se ueniret: ipse equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq. ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerẽt. quod cum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerunque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, siluestribus locis insidias disponunt; eodemq. equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumuẽtos aggrederentur. cuius mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungẽdi muneris obuenerat. nãque ij, cũ repẽte hostium equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatẽ contempsissent, cupidius insecuti a peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quã cõsuetudo fert equestris prælij, se receperunt, amisso Vertisco, principe ciuitatis, præfecto equitũ: qui cũ uix equo propter ætatẽ posset uti, tamẽ consuetudine Gallorũ, neque ætatis excusatione in suscipiẽda præfectura usus erat, neq. dimicari sine se uoluerat. inflãtur, atq. incitãtur hostiũ animi secundo prælio, principe, et præfecto Rhemorũ interfecto. nostri detrimẽto admonẽtur, diligẽtius exploratis lo-

cis stationes disponere, ac moderatius cedentẽ insequi hostẽ. nõ intermittũtur interim quotidiana prœlia in cõspectu utrorũque castrorũ, quæ ad uada, trãsitusq. fiebant paludis. qua cõtentione Germani, quos propterea Cæsar traduxerat Rhenũ, ut equitibus interpositi prœliarentur, cum constantius uniuersi paludẽ transissent, paucisq. resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ij, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperẽt, aut non nulli pudore coacti longius profugerẽt. quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrũ secundis, minimisq. rebus insolentiores, an aduersis mediocribusq. timidiores essent. compluribus diebus ijsdem in castris consumptis, cũ propius accessisse legiones, et C. Treboniũ legatum cognouissent; duces Bellouacorum ueriti similem obsessionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, unaq. reliqua impedimenta: quorũ perturbatum, et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorũ etiam expeditos sequi Gallos cõsueuit) oppressi luce, copijs armatorum, castrorum uias instruunt; ne prius Romani persequi se inciperent, quàm lõgius agmẽ impedimentorum suorum processisset. at Cæsar neque resistentes tãto collis adscensu lacessendos iudicabat, neque

neque non usque eò legiones admouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. ita, cum paludem impeditam a castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id iugũ, quod trans paludem, pæne ad hostium castra pertineret, mediocri ualle a castris eorum intercisum animaduerteret; pontibus palude constrata, legiones traducit, celeriterq. in summam planiciem iugi peruenit: quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur: ibi legionibus instructis ad ultimum iugũ peruenit; aciemq. eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostiũ cuneos conijci possent. barbari, confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimq. copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorũ pertinacia cognita, Cæsar, uiginti cohortibus instructis, castrisq. eo loco metatis, muniri iubet castra. absolutis operibus, legiones pro uallo instructas collocat: equites frænatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, cum Romanos ad insequẽdum paratos uiderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibarijs eodẽ loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. fasces, ubi consederant (nã in acie sedere Gallos consuesse, superioribus cõmentarijs declaratũ est) per manus stramentorũ, ac uirgultorũ, quorũ summa erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq. tẽpore diei, signo pronuntiato, uno tempore incenderunt.

incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorũ: quod ubi accidit, barbari uehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis; tamen, id cõsilium cum fugæ caussa initum suspicaretur, legiones promouet; et turmas mittit ad insequendum: ipse, ueritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius præcedit. equites, cum intrare fumum, et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intrauerant, uix suorum ipsi priores partes aduerterent; equorum insidias ueriti, liberam facultatẽ sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita, fuga timoris simul, calliditatisq́. plena, sine ullo detrimento, millia nõ amplius decẽ progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, cum sæpe in insidijs equites, peditesq́. disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam cõperit Cæsar, Corbeum, Bellouacorum ducem, fortissimorum millia sex peditum delegisse, equitesq́. ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocaret, quẽ in locum, propter copiá frumenti, ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito cõsilio, Cæsar, legiones plures, quàm solebat, educit; equitatumq́. qua cõsuetudine pabulatoribus mittere præsidio cõsueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cũ legionibus quá potest maxime appropinquat. hostes in insidijs dispositi, cũ sibi

delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, siluis undi que impeditissimis, aut altissimo flumine, uelut inda gine, munitũ, hunc insidijs circumdederunt nostri. ex plorato hostium cõsilio, ad prœliandum animo, atque armis parati, cum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationẽ recusarent, turmatim in eum locum de-uenerunt. quorum aduentu cum sibi Corbeus obla-tam occasionem rei gerendæ existimaret, primus cũ paucis se ostendit, atque in proximas turmas impe-tum facit. nostri constanter impetum sustinent insi-diatorum; neque plures in unum locum conueniunt; quod plerunque equestribus prœlijs cum propter ali quem timorẽ accidit, tum multitudine ipsorum detri mẽtum accipitur. cum dispositis turmis inuicem rari prœliarentur; neque ab lateribus circumueniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Corbeo prœliante, ex siluis. fit magna contentione diuersum prœliũ: quod cum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt le-uis armaturæ pedites, quos ante legiones missos do-cui; turmisq. nostrorum interpositi cõstanter prœlian tur. pugnatur aliquãdiu pari cõtentione: deinde, ut ra tio postulabat prœlij, qui sustinuerãt primos impetus insidiarũ, hoc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab in sidiãtibus imprudentes acceperant detrimentũ. acce dunt propius interim legiones: crebriq. eodẽ tempore et nostris, et hostibus nuntij afferuntur, imperatorẽ

instructis

instructis copiis adesse. qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri acerrime præliantur; ne, si tardius rem gessissent, uictoriæ gloriam communicasse cum legionibus uiderentur. hostes concidunt animis, atque itineribus diuersis fugá quærunt, nequidquam: nam, quibus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant, iis ipsi tenebantur: uicti tamen, perculsique, maiore parte amissa, consternati, quò sors tulerat, confugiunt, partim siluis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate uictus Corbeus, excedere prœlio, siluasq. petere, haud inuitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissime prœliando, compluresq. uulnerando, cogeret elatos iracundia uictores in se tela conii cere. tali modo re gesta, recentibus prœlii uestigiis, ingressus Cæsar, cum uictos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus octo millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum uidebat, tamen, exercitu traducto, progreditur. at Bellouaci, reliquæq. ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his uulneratis, receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, et fortissimis peditibus, cú aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, ut legati, obsidesq. ad Cæsarem mittantur. hoc omnibus probato

consilio Commius Atrebas ad eos profugit Germa-
nos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ce
teri e uestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petũtq́.
ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimica
tione inferre integris posset, pro sua clementia, atque
humanitate nunquam profecto esset illaturus: affli-
ctas opes equestri prœlio Bellouacorum esse: delecto
rum peditum multa millia interiisse, uix refugisse
nuntios cædis; tamen magnum, ut in tanta calamita
te, Bellouacos eo prœlio commodum esse consecutos,
quòd Corbeus, auctor belli, cõcitator multitudinis es
set interfectus: nunquam enim senatum tantum in ci
uitate illo uiuo, quantũ imperitam plebem potuisse.
hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem
tempore superiore anno Bellouacos, ceterasq́. Galliæ
ciuitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex om
nibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem re
liquorum deditione esse perductos: scire atque intelli
gere se, caussam peccati facillime mortuis delegari:
neminé uero tantum pollere, ut, inuitis principibus,
resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infir
ma manu plebis bellũ concitare et gerere posset: sed
tamen se contentũ fore ea pœna, quam sibi ipsi con-
traxissent. Nocte insequẽti legati respõsa ad suos re-
ferunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum ci-
uitatum legati, quæ Bellouacorũ speculabantur euen
tum: obsides dant: imperata faciunt: excepto Com-
mio, quem timor cohibebat cuiusquam fidei suam cõ
mittere salutem. nam superiore anno T. Labienus,

Cæſare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commiū comperiſſet ſolicitare ciuitates, et coniurationem contra Cæſarem facere, infidelitatem eius ſine ulla perfidia iudicauit comprimi poſſe: quem quia non arbitrabatur uocatum in caſtra uenturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Voluſenum Quadratum miſit, qui eum per ſimulationem colloquij curaret interficiendum. ad eam rem delectos tradidit centuriones. cum in colloquium uentum eſſet, et, ut conuenerat, manū Commij Voluſenus arripuiſſet; centurio, uelut inſueta re permotus, celeriter a familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem non potuit; grauiter tamen primo ictu gladio caput percuſſit. cum utrinque gladij diſtricti eſſent; non tam pugnandi, quàm diffugiendi fuit utrorunque conſilium; noſtrorum, quòd mortifero uulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quòd, inſidijs cognitis, plura, quàm uidebant, extimeſcebant. quo facto ſtatuiſſe Commius dicebatur, nunquam in conſpectū cuiuſquam Romani uenire. Bellicoſiſſimis gentibus deuictis, Cæſar, cum uideret nullam iam eſſe ciuitatem, quæ bellum pararet, quo ſibi reſiſteret, ſed non nullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere; ad præſens imperiū euitandum, plures in partes exercitum dimittere cōſtituit: M. Antonium quæſtorē cum legione undecima ſibi cōiungit: C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diuerſiſſimā partē Galliæ; quòd ibi quaſdā ciuitates in armis eſſe audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat,

ſatis

ſatis firmas duas legiones habere exiſtimabat. T. Labienum ad ſe euocat: legionemq́. duodecimam, quæ cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod ſimile incommodum accideret de incurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis accidiſſet; quia repentino latrocinio, atque impetu incolæ illorũ erant oppreſſi: ipſe ad deuaſtandos, depopulandosq́. fines Ambiorigis proficiſcitur: quẽ perterritum, atque fugientem cum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperaſſet, proximum ſuæ dignitati eſſe ducebat, adeo fines eius uaſtare ciuibus, ædificijs, pecore, ut odio ſuorum Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. cum in omnes fines partium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimiſiſſet; atq. omnia cædibus, incendijs, rapinis uaſtaſſet; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit; quorum ciuitas, propter Germaniæ uicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat: neque imperata unquam, niſi exercitu coacta, faciebat. interim C. Caninius legatus, cum magnã multitudinem conueniſſe hoſtium in fines Pictonũ litteris nuntijsq́. Duracij cognouiſſet, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanſerat, quòd pars quædam ciuitatis eius defeciſſet, ad oppidum Lemouicum cõtendit. quo cũ aduentaret; atque ex captiuis certius cognoſceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium,

Dura-

Duracium clauſum, Lemouicum oppugnari; neque infirmas legiones hoſtibus committere auderet, caſtra munito loco poſuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouiſſet, copijs omnibus ad legiones conuerſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. cum complures dies in oppugnationem conſumpſiſſet; et, magno ſuorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuiſſet; rurſus ad obſidendum Lemouicum redit. eodem tempore C. Fabius legatus cõplures ciuitates in fidem recipit, obſidibus firmat, litteriſq́. C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerãtur. quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, aduẽtu Fabij cognito, deſperata ſalute, ſi tempore eodem coactus eſſet et Romanorum & externum ſuſtinere hoſtem, et reſpicere, ac timere oppidanos; repente eo ex loco cum copijs recedit; nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinẽ, cõſtratum, copias traduxiſſet. Fabius, etſi nõ dum in cõſpectum uenerat hoſtiũ, neque ſe cum Caninio coniunxerat, tamen, doctus ab ijs, qui locorum nouerãt naturam, potiſſimum credidit, hoſtes perterritos eũ locum, quem petebant, petituros. itaque cum copijs ad eundẽ pontem contendit; equitatumq́. tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum proceſſiſſet, ſine defatigatione equorum in eadẽ ſe reciperẽt caſtra. cõſequuntur equites noſtri, ut erat præceptum, inuaduntq́. Dumnaci agmẽ: et fugiẽtes perterritosq́. ſub ſarcinis in itinere

Q *aggreſſi,*

aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut cõfligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius præceptis, ut res gereretur, Q. Titatius Varus, præfectus equitum, singularis et animi, et prudentiæ uir, suos hortatur, agmenq. hostiũ cõsecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prœlium cõmittit. consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prœlium acri certamine. nanque nostri, contemptis pridie, superatisq. hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi prœlij, fortissime contra pedites prœliãtur; hostesq. nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerãt, delendi equitatus nostri nacti occasioné uidebãtur. cũ aliquandiu summa cõtẽtione dimicaretur, Dũnacus instruit aciẽ; quæ suis esset equitibus inuicem præsidio. tũ repente cõfertæ legiones in cõspectum hostiũ ueniunt. quibus uisis perculsæ barbarorũ turmæ, ac perterritæ acies hostiũ, perturbato impedimentorũ agmine, magno clamore discursuq. passim fugæ se mãdãt. at nostri equites, qui paullo ante cũ resistentibus fortissime cõflixerãt, lætitia uictoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedẽtibus circumfusi, quantũ equorum uires ad persequẽdum, dextræq. ad cedendũ ualent, tantum eo prœlio interficiunt. itaque amplius

millibus

millibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerant interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. qua ex fuga, cum constaret Drapetem Senonẽ, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, seruis ad libertatem uocatis, exsulibus omnium ciuitatũ accitis, receptis latronibus, impedimenta, et commeatus Romanorũ interceperat, nõ amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis, prouinciam petere, unaq. consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Galliæ facere in prouinciã impetum uoluisse, cognitum est; Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit; ne de timore, aut detrimento prouinciæ, magna infamia, perditorum hominũ latrocinijs, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasq́. proficiscitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. nõ enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ: dato uero spatio, ac tẽpore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re summa felicitas celeritasq́. in recipiendis ciuitatibus Fabium cõsequitur. nã Carnutes, qui sæpe uexati, nunquã pacis fecerãt mẽtionẽ, datis obsidibus ueniunt in deditionem; ceteræq́. ciuitates, positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutũ, aduentu Fabij, legionumq́., imperata sine mora faciũt. Dũnacus, suis finibus expulsus, errans, latitansq́., solus

extremas Galliæ regiones petere coactus est. at Drapes unaq. Luterius, cum legiones, Caniniumq. adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu', putarent prouinciæ fines intrare posse; nec iam liberá uagandi, latrocinandiq. facultaté haberent; consistunt in agris Cadurcorum. ibi cum Luterius apud suos ciues quondam, integris rebus, multum potuisset; semperq. auctor nouorum consiliorú, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidú Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drapetis copijs; oppidanosq. sibi coniungit. quò cum confestim C. Caninius uenisset, animaduerteretq. omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatú, sed ne legiones quidem possent; tripartito cohortibus diuisis, trina excelsissimo loco castra fecit; a quibus paullatim, quantú copiæ patiebantur, uallum in oppidi circuitu ducere instituit. quod cum animaduerterent oppidani, miserrimaq. Alexiæ memoria soliciti similé casum obsessionis uererentur; maximeq. ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendá; constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importádum frumentum proficisci. eo consilio probato, proxima nocte, duobus millibus armatorum relictis,

reliquos ex oppido Drapes, et Luterius educunt: ij paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. non nunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob caussam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare conatur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia. magna copia frumenti cõparata, confidunt Drapes, et Luterius non longius ab oppido decem millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent: ipsi inter se prouincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit. Luterius agmen iumentorum ad oppidum adducit: dispositis ibi præsidijs, hora noctis circiter decima, siluestribus angustisq. itineribus frumentum importare in oppidum instituit. quorum strepitum uigiles castrorum cum sensissent; exploratoresq. missi, quæ agerentur, renuntiassent, Caninius celeriter cũ cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij repentino malo perterriti diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut uiderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. profugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris intra millia passuum decem. qua re ex compluribus cognita, cum

intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem, ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. sed cum in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem, Germanosq. pedites summæ uelocitatis omnes ad castra hostium permittit. ipse legionem unam intra castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. cum propius hostẽ accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa. at Germanos, equitesq. imprudentibus omnibus de improuiso aduolasse, & prœlium commisisse. qua re cognita, legionem armatam instructamq. adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani, equitesq., signis legionis uisis, uehemẽtissime prœliantur. cõfestim omnes cohortes undique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse eo prœlio Drapes. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pæne militis uulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur; externoq. hoste deleto, cuius timore augere præsidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. uenit eodẽ cum suis copijs postero die C. Fabius, partemq. oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus XV in Bellouacis reliquit; ne qua rursus nouorum consiliorum ad ca-

piendum bellum facultas daretur: ipſe reliquas ciuitates adit; obſides plures imperat; timentes omnium animos conſolatione ſanat. Cum in Carnutes ueniſſet, quorum conſilio in ciuitate ſuperiore commentario Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum, quòd præcipue eos, propter conſcientiá facti, timere animaduertebat; quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem ſceleris ipſius, & concitatorem belli Guturnatum ad ſupplicium depoſcit. qui etſi ne ciuibus quidem ſuis ſe committebat, tamen celeriter, omnium cura quæſitus, in caſtra perducitur. cogitur in eius ſupplicium Cæſar contra naturam ſuam, maximo militum conſenſu; qui omnia pericula, et detrimenta belli a Guturnato accepta referebant; adeo ut uerberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur. ibi crebris litteris Caninij fit certior, quæ de Drapete, & Luterio geſta eſſent, quoque in conſilio permanerent oppidani. quorum etſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna eſſe afficiendam iudicabat; ne uniuerſa Gallia non uires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam putaret; ne hoc exemplo ceteræ ciuitates, locorum opportunitate fretæ, ſe uindicarent in libertatem; cum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam eſſe unam æſtatem ſuæ prouinciæ; quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum ultra periculum uererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus duabus relinquit, qui iuſtis itineribus ſe ſubſequeretur: ipſe cum omni

equitatu quàm poteſt celerrime ad Caninium conten dit. cum, contra exſpectationē omnium, Cæſar Vxel lodunum ueniſſet; oppidumq. operibus clauſum ani maduerteret; neque ab oppugnatione recedi uideret ulla condicione poſſe; magna autē copia frumenti abū dare oppidanos, ex perfugis cognoſceret; aqua prohibere hoſtem tentare cœpit. flumen infimā uallem diui debat, quæ pæne totum montem cingebat, in quo poſi tum erat præruptum undique oppidum Vxellodunū. hoc auertere loci natura prohibebat. ſic enim imis ra dicibus mōtis ferebatur, ut nullam in partem, depreſſis foſſis, deriuari poſſet. Erat autem oppidanis diffici lis & præruptus eò deſcenſus; ut, prohibentibus noſtris, ſine uulneribus ac periculo uitæ neque adire flu men, neque arduo ſe recipere poſſent adſcēſu. qua dif ficultate eorum cognita, Cæſar, ſagittarijs funditoribusq. diſpoſitis, tormentis etiā quibuſdam locis cōtra facillimos deſcenſus collocatis, aqua fluminis prohibe bat oppidanos, quorū omnis poſtea multitudo aquatum unum in locum conueniebat. ſub ipſius enim oppidi murum magnus fons prorumpebat, ab ea parte, quæ fere pedum CCC interuallo fluminis circuitu ua cabat. hoc fonte prohiberi poſſe oppidanos cum optarent reliqui, Cæſar unus uideret, non ſine magno peri culo, e regione eius, uineas agere aduerſus montem, & aggeres ſtruere cœpit magno cum labore, & con tinua dimicatione. oppidani enim loco ſuperiore decurrunt, et eminus ſine periculo prœliātur, multosq. pertinaciter ſuccedentes uulnerant. non deterrentur

tamen

tamen milites nostri uineas proferre, & labore atque operibus locorum uincere difficultates. eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspicione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum nouem. collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent aquari oppidani; non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti oppidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma existit. quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea uineis & aggere suppressa cõprehendebant id ipsum, quod morabatur. milites contra nostri, quanquã periculoso genere prælij, locoq. iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, et in conspectu exercitus nostri: magnusq. utrinque clamor oriebatur: ita ut quisque poterat, maxime insignis, quo notior, testatiorque uirtus eius esset, telis hostium flammæq. se offerebat. Cæsar, cum complures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, &, simulatione mœnium occupandorum, clamorem

undique

undique iubet tollere. quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisq. disponunt. ita nostri sine prœlij facto, celeriter opera flámma cõprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiá parte suorum siti amissa, in sentétia permanebát. ad postremũ cuniculis uenæ fontis intercisæ sunt, atq. auersæ. quo facto repente fons perennis exhaustus, tantá attulit oppidanis salutis desperationé, ut id non hominum cõsilio, sed deorum uoluntate factum putarent. itaque necessitate coacti, se tradiderunt. Cæsar, cum suá lenitaté cognitá omnibus sciret, neque uereretur, ne quid crudelitate naturæ uideretur asperius fecisse, neque exitũ cõsiliorum suorũ animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exẽplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, uitamq. concessit; quo testatior esset pœna improborum. Drapes, qué captum esse a Caninio docui, siue indignatione et dolore uinculorũ, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atq. ita interijt. eodem tempore Luterius, qué profugisse ex prœlio scripsi, cum in potestatem uenisset Epasnacti Arueni, (crebro enim mutádis locis, multorum fidei se cõmittebat, quòd nusquá diutius sine periculo cõmoraturus uidebatur, cum sibi conscius esset, quàm inimicũ deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus amicissimus populi R. sine dubitatione ul-

la uinctú ad Cæsaré duxit. Labienus interim in Treuiris equestre prœlium secundum facit; cōpluribusq. Treuiris interfectis, et Germanis, qui nullis aduersus redegit potestaté, atque in ijs Surum Heduum, qui et R. auxilia denegabant, principes eorú uiuos in suam uirtutis et generis summá nobilitaté habebat, solusq. ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas uideret, iudicaretq. superioribus æstiuis Galliá deuictam et subactá esse, Aquitaniá nunquá ipse adisset, sed per P. Crassum quadá ex parte deuicisset, cú duabus legionibus in eá parté est profectus, ubi extremum tempus cōsumeret æstiuorú. quá rem, sicut cetera, celeriter feliciterq. confecit. náq. omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eú miserút, obsidesq, ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cú equitum præsidio Narbonem profectus est, exercitú per legatos in hiberna deduxit, quattuor legiones in Belgio collocauit cú M. Antonio, et C. Trebonio, et P. Vatinio, et Q. Tullio legatis; duas in Heduos misit, quorú in omni Gallia summá esse auctoritaté sciebat; duas in Treuiris ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem coniunctá Oceano continerent; duas reliquas in Lemouicum fines non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percucurrisset; publicas cōtrouersias cognouisset; bene meritis præmia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in

remp.

rremp. fuiſſet totius Galliæ defectione, quam ſuſtinuerat fidelitate, atque auxilijs prouinciæ illius. his rebus confectis, ad legiones in Belgium ſe recipit, hibernauitq. Nemetocennæ. ibi cognoſcit, Commium Atrebatem prælio cum equitatu ſuo contendiſſe. ná, cum Antonius in hiberna ueniſſet, ciuitasq. Atrebatum in officio maneret; Commius, qui poſt illam uulnerationem, quam ſupra commemoraui, ſemper ad omnes motus paratus ſuis ciuibus eſſe conſueſſet, ne conſilia belli quærentibus auctor armorum, duxque deeſſet, parente Romanis ciuitate, cum ſuis equitibus ſe ſuosq. latrocinijs alebat, infeſtisq. itineribus commeatus cõplures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus Antonio præfectus equitum C. Voluſenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem ad eam uirtutem, quæ ſingularis in eo erat, magnũ odiũ Commij adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, diſpoſitis inſidijs, ſæpius eius equites aggreſſus, ſecũda prælia faciebat. nouiſſime, cum uehementius cõtenderetur, ac Voluſenus ipſius intercipiendi Commij cupiditate pertinacius eum cũ paucis inſecutus eſſet; ille autem fuga uehementi Voluſenum longius produxiſſet; repente omnium ſuorũ inuocat fidem, atque auxilium, ne ſua uulnera, perfidia interpoſita, paterentur inulta; cõuerſoq. equo, ſe a ceteris incautius permittit in præfectum. faciunt idem omnes eius equites, paucosq. noſtros conuertunt,

tunt, atque inſequuntur. Commius incenſum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceaq́. infeſta mediũ femur eius magnis uiribus tranſiicit. præfecto uulnerato, non dubitant noſtri reſiſtere, & conuerſi hoſtem pellere. quod ubi accidit, complures hoſtiũ, magno noſtrorum impetu pulſi, uulnerantur, et partim in fuga proteruntur, partim intercipiũtur. quod ubi malũ dux equi uelocitate euitauit; grauiter uulneratus præfectus, ut uitæ periculum aditurus uideretur, refertur in caſtra. Commius autem, ſiue expiato ſuo dolore, ſiue magna parte amiſſa ſuorum, legatos ad Antonium mittit, ſeq́. ibi futurum, ubi præſcripſerit, & ea facturũ, quæ imperauerit, obſidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum ueniat cuiuſquã Romani. quã poſtulationem Antonius cum iudicaret ab iuſto naſci timore, ueniam petenti dedit; obſides accepit.

SCIO Cæſarem ſingulorum annorum ſingulos commentarios feciſſe: quod ego non exiſtimaui mihi eſſe faciendum: propterea quòd inſequens annus L. Paullo, & C. Marcello cos. nullas habet Galliæ magnopere res geſtas. ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæſar, exercitusq́. eo tempore fuiſſent, pauca ſcribenda, coniungendaq́. huic cõmentario ſtatui.

CAESAR, cum in Belgio hiemaret, unum illud propoſitum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli ſpem, aut cauſſam dare armorum. nihil enim minus uolebat, quàm ſub diſceſſu ſuo neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi; ne, cum exer

citum

citum deducturus esset, bellũ aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. itaque honorifice ciuitates appellando, principes maximis præmijs afficiendo, nulla onera noua imponẽdo, defessam tot aduersis prœlijs Galliam, condicione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quammaximis itineribus est profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonij, quæstoris sui, cõmendaret sacerdotij petitionem. contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui, M. Antonij repulsa, Cæsaris intercedentis conuellere gratiam cupiebant. hunc etsi augurem prius factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi caussam municipia & colonias adeundi existimauit, ut ijs gratias ageret, quòd frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent, simulq. se et honorẽ suũ insequentis anni cõmendaret petitione; propterea quòd insolenter aduersarij sui gloriarentur, L. Lentulum, et C. Marcellum cos. creatos, qui omnem honorẽ et dignitatẽ Cæsaris exspoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum, cum is multo plus gratia, suffragijsq. ualuisset, quòd sibi cõiunctus et familiaritate, et necessitudine legationis esset. exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipijs et colonijs incredibili honore, atque amore. tum primum enim ueniebat ab illo uni-

uersæ

uersæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumq. omnium, quà Cæsar iturus erat, excogitari posset. cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. hostiæ omnibus locis immolabantur: tricliniјs stratis fora, tẽplaq. occupabantur, ut uel exspectatissimi triumphi lætitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliæ togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemotecennam rediјt; legionibusq. ex omnibus hibernis ad fines Treuirorum euocatis, eò profectus est, ibiq. exercitum lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo maiore cõmendatione cõciliaretur ad cõsulatus petitionẽ. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatẽ existimabat. ibi quanquã crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis solicitari; certiorq. fiebat, id agi paucorum consiliјs, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim, liberis sententiјs patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. nam C. Curio tribunus pl. cum Cæsaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeiј dominatio atque arma non minimum

nimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusq. dimitteret: fore eo facto liberam, & sui iuris ciuitatem. neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cœpit. quod ne fieret, consules, amiciq. Pompeij iusserunt; atque ita rem moderando, discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat uniuersi, conueniensq. superiori facto. nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæsaris dignitatẽ, contra legem Pompeij, & Crassi retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris prouincijs: sententijsq. dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat, senatus frequẽs in alia omnia transiit. quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Cæsare mitterentur. neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, cum de uoluntate aduersariorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pópeio legionẽ remisit, et ex suo numero XV, quá in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet tradi. in eius locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidijs XV deducebatur: ipse exercitum distribuit per hiberna: C. Treboniũ cum

legionibus

legionibus IV in Belgio collocat: C. Fabium cum totidem in Heduos deducit. ſic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam, ſi Belgæ, quorum maxima uirtus, et Hedui, quorum auctoritas ſumma eſſet, exercitibus continerentur. ipſe in Italiam profectus eſt. quò cum ueniſſet, cognoſcit, per C. Marcellum conſulem legiones duas ab ſe remiſſas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas eſſe. hoc facto quanquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæſarem pararentur: tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur, iure potius diſceptandi, quàm belli gerendi.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO CIVILI LIB. I.

ITTERIS *a Fabio C. Cæſaris conſulibus redditis, ægre ab ijs impetratum eſt, ſumma tribunorum pl. contentione, ut in ſenatu recitarentur. ut uero ex litteris ad ſenatum referretur, impetrari non potuit. referunt conſules de rep. in ciuitate. L. Lentulus conſul ſenatui reiq. pub. ſe non defuturũ pollicetur; ſi audacter, ac fortiter ſententias dicere uelint: ſin Cæſarem reſpiciant, atque eius gratiam ſequantur, ut ſuperioribus fecerint temporibus; ſe ſibi conſiliũ capturum, neque ſenatus auctoritati obtemperaturum; habere ſe quoque ad Cæſaris gratiam, atque amicitiam receptum. in eandem ſententiam loquitur Scipio: Pompeio eſſe in animo, reip. non deeſſe, ſi ſenatus ſequatur; ſin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, ſi poſtea uelit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quòd ſenatus in urbe habebatur, Pompeiusq. aberat, ex ipſius ore Pompeij mitti uidebatur. dixerat aliquis leniorem ſententiam ut primo M. Marcellus, ingreſſus in eã orationem, non oportere ante de rep. ad ſenatũ referri, quàm delectus tota Italia habiti; et exercitus cõſcripti eſſent; quo præſidio tuto, et libere ſenatus, quæ uellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui*

censebat, ut Pompeius in suas prouincias proficisceretur; ne qua esset armorum caussa: timere Cæsarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad urbem Pompeius uideretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidij, paucis fere mutatis uerbis, sequebatur. ij omnes conuicio L. Lentuli consulis, correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidij pronuntiaturum se omnino negauit. Marcellus, perterritus conuicijs, a sua sententia discessit. sic uocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeij, plerique compulsi, inuiti, & coacti Scipionis sententiam sequuntur; uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat; si non faciat, eum aduersus remp. facturum uideri. intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. refertur confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiæ graues. ut quisque acerbissime crudelissimeq. dixit, ita quammaxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. misso ad uesperum senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, a Pompeio euocantur. laudat Pompeius, atque in posterum confirmat: segniores castigat, atque incitat. multi undique ex ueteribus Pompeij exercitibus, spe præmiorum, atque ordinum, euocantur; multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ a Cæsare, accersuntur. completur urbs ad ius comitiorum. tribunos pl. C. * Curio euocat. omnes amici consulum, necessarij Pompeij, atque eorum, qui ueteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum: quorũ uocibus, et

concurſu terrentur infirmiores, dubij confirmantur; pleriſque uero libere poteſtas decernēdi eripitur. pollicetur L. Piſo cenſor ſeſe iturum ad Cæſarem, item L. Roſcius prætor, qui de his rebus eum doceant. ſex dies ad eā rem conficiendam ſpatij poſtulant. dicuntur etiā a non nullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui uoluntatem ſenatus ei proponant. omnibus his reſiſtitur; omnibusq́. oratio conſulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem ueteres inimicitiæ Cæſaris incitant, et dolor repulſæ. Lentulus æris alieni magnitudine, et ſpe exercitus, ac prouinciarum, et regum appellandorū largitionibus mouetur: ſeq́. alterum fore Syllam, inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperij redeat. Scipionem eadem ſpes prouinciæ atque exercituū impellit; quos ſe, pro neceſſitudine, partiturū cum Pompeio arbitratur: ſimul iudiciorū metus, adulatio, atque oſtentatio ſui, et potētiū, qui in rep. iudicijsq́. tum plurimum pollebāt. ipſe Pompeius ab inimicis Cæſaris incitatus, quòd neminē dignitate ſecū exæquari uolebat, totum ſe ab eius amicitia auerterat, et cū cōmunibus inimicis in gratiā redierat; quorū ipſe maximā partē illo affinitatis tempore adiunxerat Cæſari. ſimul infamia duarum legionū permotus, quas ab itinere Aſiæ, Syriæq́. ad ſuā potentiā, dominatumq́. conuerterat, rē ad arma deduci ſtudebat. His de cauſſis aguntur omnia raptim atque turbate; neque docēdi Cæſaris propinquis eius ſpatiū datur; nec tribunis pl. ſui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris interceſſionem retinēdi, quod L.

Sylla reliquerat, facultas tribuitur; ſed de ſua ſalute die ſeptimo cogitare coguntur; quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus tēporibus tribuni pl. octauo denique mēſe ſuarum actionum reſpicere, ac timere conſueuerāt. decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quò, niſi pæne in ipſo urbis incendio, atque deſperatione omnium ſalutis, latorum audacia, nunquam ante diſceſſum eſt; dent operam cōſules, prætores, tribuni pl. quiq. proconſules ſunt ad urbem, ne quid reſp. detrimenti capiat. Hæc S. C. perſcribuntur ad VII. iduū Ianuarij. itaque quinque primis diebus, quibus haberi ſenatus potuit, qua ex die cōſulatum inijt Lentulus, biduo excepto comitiali, et de imperio Cæſaris, et de ampliſſimis uiris tribunis pl. grauiſſime acerbiſſimeq. decernitur. profugiunt ſtatim ex urbe tribuni pl. ſeſeq. ad Cæſarē cōferunt. is eo tempore erat Rauēnæ, exſpectabatq. ſuis leuiſſimis poſtulatis reſpōſa; ſi qua hominum æquitate res ad otium deduci poſſet. Proximis diebus habetur ſenatus extra urbē. Pompeius eadē illa, quæ per Scipionē oſtenderat, agit: ſenatus uirtutē cōſtantiáq. collaudat: copias ſuas exponit: legiones habere ſeſe paratas X: præterea cognitū cōpertūq. ſibi, alieno eſſe animo in Cæſarē milites, neq. ijs poſſe perſuaderi, uti eū defendāt, aut ſequātur. Statim de reliquis rebus ad ſenatū refertur, tota ut Italia delectus habeatur: Fauſtus Sylla proprӕt. in Mauritaniā mittatur. pecunia uti ex ærario Pōpeio detur. refertur etiā de rege Iuba, ut ſocius ſit, atque amicus. Marcellus uero paſſurū ſe in præſentia negat. de Fau-

ſto impedit Philippus tribunus pl. de reliquis rebus S. C. perſcribuntur, prouinciæ priuatis decernuntur, duæ conſulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: Philippus, et Marcellus priuato conſilio prætereuntur, neq. eorum ſortes deii ciuntur. in reliquas prouincias prætores mittuntur. neq. exſpectant, quod ſuperioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populũ referatur; paludatiq́ue, uotis nuncupatis, exeunt. conſules, quod ante id tem pus acciderat nunquam, ex urbe proficiſcuntur, liEtoresq́. habent in urbe et Capitolio priuatim, cõtra omnia uetuſtatis exẽpla. tota Italia delectus haben tur: arma imperantur: pecuniæ a municipiis exigun tur, et e fanis tolluntur: omnia diuina, et humana iu ra permiſcentur. quibus rebus cognitis, Cæſar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in ſe cõmemorat: a quibus et inductum, et deprauatum Põpeium queritur, inuidia, atque obtre ctatione laudis ſuæ, cuius ipſe honori, et dignitati ſem per fauerit, adiutorq́. fuerit. nouum in rep. introductum exẽplum queritur, ut tribunicia interceſſio armis notaretur, atq. opprimeretur, quæ ſuperioribus annis armis eſſet reſtituta: Syllam, nudata omnibus rebus tribunicia poteſtate, tamen interceſſionem libe ram reliquiſſe; Põpeium, qui amiſſa reſtituiſſe uidea tur, bona etiã, quæ ante habuerat, ademiſſe: quotieſcunque ſit decretũ, darent magiſtratus operã, ne quid reſp. detrimenti caperet; qua uoce, et quo S. C. popu lus R. ad arma ſit uocatus; factum in pernicioſis legibus

bus, in ui tribunicia, in secessione populi, templis, locisq. editioribus occupatis: (atque hæc superioris ætatis exēpla expiata Saturnini, atq. Gracchorũ casibus docet) quarum rerum illo tēpore nihil factum, ne cogitatum quidē. nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. hortatur, cuius imperatoris ductu nouē annis rēp. felicissime gesserint, plurimaq. prœlia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniamq. pacauerint. ut eius existimationem, dignitatemq. ab inimicis defendant. Cōclamant legionis tertiædecimæ, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reliquæ non dum conuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, tribunorumq. pl. iniurias defendere. Cognita militũ uoluntate, Ariminũ cum ea legione proficiscitur: ibiq. tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, et subsequi iubet. eò L. Cæsar adolescens uenit; cuius pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo sermone confecto, cuius rei caussa uenerat, habere se a Pōpeio ad eũ priuati officij mandata demonstrat; uelle Pompeium, se Cæsari purgatum; ne ea, quæ reip. caussa egerit, in suā cōtumeliam uertat: semper se reip. cōmoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cæsarē, quoque pro sua dignitate debere & studium et iracundiā suam reip. dimittere, neque adeo grauiter irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret, reip. noceat. pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pōpeij coniuncta. eadem fere, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq. Pōpeiũ

commemoraſſe demonſtrat. quæ res etſi nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea, quæ uellet, ad eũ perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeij mandata ad ſe detulerint, ne grauentur ſua quoque ad eum poſtulata deferre; ſi paruo labore magnas cõtrouerſias tollere, atque omnem Italiam metu liberare poſſent: ſibi ſemper reip. primam fuiſſe dignitatem uitaq. potiorem: doluiſſe ſe, quòd populi R. beneficiũ ſibi per cõtumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptoq. ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cuius abſentis rationem haberi proximis comitijs populus iuſſiſſet; tamen hanc honoris iacturá ſui reip. cauſſa æquo animo tuliſſe: cum litteras ad ſenatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent; ne id quidẽ impetrauiſſe: tota Italia delectus haberi, retineri legiones duas, quæ ab ſe, ſimulatione Parthici belli, ſint adductæ: ciuitatem eſſe in armis: quonam hæc omnia, niſi ad ſuam perniciem, pertinere? ſed tamen ad omnia ſe deſcendere paratũ, atque omnia pati reip. cauſſa: proficiſcatur Pompeius in ſuas prouincias; ipſi exercitus dimittátur; diſcedant in Italia omnes ab armis; metus e ciuitate tollatur; libera comitia, atque omnis reſp. ſenatui populoq. R. permittatur: hæc quo facilius certiſq. cõdicionibus fiant, et iureiurando ſanciátur; aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere: fore uti per colloquia oẽs cõtrouerſiæ cõponátur. Acceptis mãdatis Roſcius cũ L. Cæſare Capuá peruenit ibiq. cõſules, Pompeiũq. inuenit; poſtulata Cæſaris renuntiat.

quoniam

nuntiat.illi,re deliberata,reſpondent; ſcriptaq́. ad eũ
mandata per eos remittunt: quorũ hæc erat ſumma:
Cæſar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet,
exercitus dimitteret: quæ ſi feciſſet, Põpeium in Hi-
ſpanias iturum. interea, quoad fides eſſet data, Cæſa-
rem facturum quæ polliceretur, nõ intermiſſuros con
ſules, Pompeiumq́. delectus. Erat iniqua condicio, po
ſtulare, ut Cæſar Arimino excederet, atque in prouin
ciã reuerteretur; ipſum et prouincias, et legiones alie
nas tenere: exercitum Cæſaris uelle dimitti; delectus
habere: polliceri ſe in prouinciam iturum, neque, an-
te quem diẽ iturus ſit, definire: ut, ſi, peracto Cæſa-
ris cõſulatu, Põpeius profectus non eſſet, nulla tamen
mendacij religione obſtrictus uideretur. tẽpus uero
colloquio nõ dare, neque acceſſurum polliceri, magnã
pacis deſperationẽ afferebat. itaque ab Arimino M.
Antonium cum cohortibus quinque Arretiũ mittit:
ipſe Arimini cũ duabus legionibus ſubſiſtit, ibiq́. de-
lectum habere inſtituit: Piſaurum, Fanum, Anconã
ſingulis cohortibus occupat. interea certior factus, Ti
gnium Thermum prætorẽ cohortibus quinque tene-
re, oppidum munire, omniumq́. eſſe Tigniorum opti-
mam erga ſe uoluntatẽ, Curionem cum tribus cohor-
tibus, quas Piſauri et Arimini habebat, mittit. cuius
aduentu cognito, diffiſus municipij uoluntatis Ther-
mus cohortes ex urbe educit, et profugit: milites in
itinere ab eo diſcedunt, ac domum reuertuntur: Curio
omnium ſumma uoluntate Tignium recipit. Quibus
rebus cognitis, confiſus municipiorum uoluntatibus
Cæſar

Cæſar cohortes legionis XIII ex præſidijs deducit, Auximumq. proficiſcitur: quod oppidũ Actius, cohortibus introductis, tenebat, delectumq. toto Piceno, circũmiſſis ſenatoribus, habebat. aduẽtu Cæſaris cognito, decuriones Auximi ad Actiũ Varũ frequentes conueniunt: docent, ſui iudicij rẽ non eſſe; neque ſe, neque reliquos municipes pati poſſe, C. Cæſarem, imperatorẽ bene de rep. meritum, tãtis rebus geſtis, oppido, mœnibusq. prohiberi: proinde habeat rationem poſteritatis, & periculi ſui. Quorum oratione permotus Actius Varus, præſidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. hanc ex primo ordine pauci Cæſaris conſecuti milites, conſiſtere cogunt: cõmiſſoq. prælio, deſeritur a ſuis Varus: nonnulla pars militum domũ diſcedit: reliqui ad Cæſarẽ perueniunt: atque una cũ ijs deprehẽſus L. Puppius, primipili cẽturio, adducitur, qui hunc eundem ordinẽ in exercitu Cn. Põpeij antea duxerat. At Cæſar milites Actianos collaudat, Puppium dimittit, Auximatibus agit gratias, ſeq. eorũ facti memorẽ fore pollicetur. Quibus rebus Romã nuntiatis, tantus repente terror inuaſit, ut, cum Lentulus conſul ad aperiendũ ærarium ueniſſet, ad pecuniã Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto ſanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæſar enim aduentare, iam iamq. adeſſe. eius equites falſo nuntiabantur. hunc Marcellus collegã, et plerique magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Põpeius, pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas, a Cæſare acceptas, in Apulia, hibernorum

hibernorum cauſſa, diſpoſuerat. delectus intra urbẽ intermittuntur; nihil citra Capuã tutum eſſe omnibus uidetur. Capuæ primum ſeſe confirmãt, et colligunt; delectumq́. colonorum, qui lege Iulia Capuã deducti erant, habere inſtituunt; gladiatoresq́., quos ibi Cæſar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque ijs equos attribuit, & ſe ſequi iuſſit: quos poſtea, monitus a ſuis, quòd ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Cãpaniæ, cuſtodiæ cauſſa, diſtribuit. Auximo Cæſar progreſſus, omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionum præfecturæ libentiſſimis animis eum recipiunt, exercitumq́. eius omnibus rebus iuuant. etiã ex Cingulo, quod oppidum Labienus conſtituerat, ſuaq́. pecunia exædificauerat, ad eũ legati ueniunt, quæq́. imperauerit, ſeſe cupidiſſime facturos pollicentur. milites imperat: mittũt. interea legio duodecima Cæſarẽ conſequitur. cum his duabus Aſculum Picenum proficiſcitur. id oppidũ Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Cæſaris aduentu cognito, profugit ex oppido; cohorteſq́; ſecum abducere conatus, a magna parte militum deſeritur. relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, miſſum a Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum cauſſa: a quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipſum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas poteſt, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in ijs Camerino fugientem Vlcillem *

Hirum

Hirum cum ſex cohortibus, quas ibi in præſidio habuerat, excipit. quibus coactis, tredecim efficit: cũ ijs ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit; Cæſaremq. adeſſe cũ legionibus duabus, nuntiat. Domitius per ſe circiter XX cohortes ex Alba, et Marſis, et Pelignis, et finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Aſculo, expulſoq. Lentulo, Cæſar conquiri milites, qui ab eò diſceſſerant, delectumq. inſtitui iubet: ipſe, unum diem ibi, rei frumentariæ cauſſa, moratus, Corfinium contendit. eò cũ ueniſſet, cohortes quinque præmiſſæ a Domitio ex oppido, pontẽ fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia paſſuum circiter tria. ibi cum antecurſoribus Cæſaris prœlio commiſſo, celeriter Domitiani, a ponte repulſi, ſe in oppidum receperunt. Cæſar, legionibus traductis, ad oppidum conſtitit, iuxtaq. murum caſtra poſuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno propoſito præmio, cum litteris mittit; qui petant, atque orent, ut ſibi ſubueniat: Cæſarem duobus exercitibus, et locorũ anguſtijs facile intercludi poſſe, frumentoq. prohiberi: quod niſi fecerit, ſe cohorteſq. amplius triginta, magnumq. numerum ſenatorum, atque equitum Romanorum in periculum eſſe uenturum. interim, ſuos cohortatus, tormenta in muris diſponit: certaſq. cuique partes ad cuſtodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex ſuis poſſeſſionibus pollicetur, quaterna in ſingulos iugera, et pro rata parte centurionibus, euocatiſque. Interim Cæſari nuntiatur, Sulmonẽſes,

quod

quod oppidum a Corfinio ſeptem millium interuallo abeſt, cupere ea facere, quæ uellet, ſed a Q. Lucretio ſenatore, et Actio Peligno probiberi, qui id oppidum ſeptem cohortium præſidio tenebāt. mittit eò M. Antonium cum legionis octauæ cohortibus quinque. Sulmonenſes, ſimul atque noſtra ſigna uiderunt, portas aperuerunt; uniuerſiq. & oppidani, et milites obuiā gratulantes Antonio exierunt: Lucretius et Actius de muro ſe deiecerunt. Actius ad Antoniū deductus petit, ut ad Cæſarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, et Actio, eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæſar eas cohortes cum exercitu ſuo coniunxit, Actiūq. incolumem dimiſit. Cæſar tribus primis diebus caſtra magnis operibus munire, et ex finitimis municipijs frumentum comportare, reliquasq. copias exſpectare inſtituit. eo triduo legio octaua ad eum uenit, cohortesq. ex nouis Galliæ delectibus XXII, equitesq. a rege Norico circiter trecenti. quorum aduentu altera caſtra ad alteram oppidi partem ponit. ijs caſtris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum uallo caſtellisq. circummunire inſtituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore miſſi ad Pompeium reuertuntur. Litteris perlectis, Domitius diſſimulans, in cōſilio pronuntiat, Pompeium celeriter ſubſidio uenturum; hortaturq. eos, ne animo deficiant, quæq. uſui ad defendendum oppidum ſint, parent. ipſe arcano cum paucis familiaribus ſuis colloquitur; conſiliumq. fugæ capere conſtituit. cum uultus Domitii cum oratione non conſentiret, atque om-

omnia trepidàtius timidiusq. ageret, quàm superioribus diebus cõsuesset, multumq. cum suis, consultandi caussa, secreto præter consuetudinem colloqueretur, concilia conuentusq. hominum fugeret; res diutius tegi, dissimulariq. non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio, aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copijs ueniret. id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circummnnitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij, prima uespere secessionem faciunt, atque ita inter se per tribunos mil. centurionesq., atque honestissimos sui generis colloquuntur; obsideri se a Cæsare; opera munitionesq. prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ cõsiliũ capere; debere se suæ salutis rationẽ habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamq. oppidi partem, quæ munitissima uideretur, occupant: tantaq. inter eos dissensio extitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarẽtur. post paullo tamen, internuntijs ultro citroq. missis, quæ ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt: itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, et custodiunt; legatosq. ex suo numero ad Cæsarẽ mittunt; sese paratos esse portas aperire, quæq. imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius potestatẽ tradere. Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi

magni

magni interesse arbitrabatur quamprimũ oppido potiri, cohortesq́. ad se in castra traducere, ne qua aut * largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntijs commutatio fieret uoluntatis; quòd sæpe in bello paruis momentis magni casus intercederent; tamen, ueritus, ne, militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos, qui uenerant, collaudat, atque in oppidum dimittit, portas, murosq́. asseruari iubet: ipse ijs operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum cõsuetudo, sed perpetuis uigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. et præfectos circummittit; atq. hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiã singulorum hominum occultos exitus asseruent. neque eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquie- * uerit. tanta erat summa rerum exspectatio, ut nullus in aliam partẽ mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euẽtus exciperẽt. quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigiliis custodibusq́. nostris colloquitur, uelle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. facta potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat; ueteremq́. amicitiam commemorat; Cæsarisq́. in se beneficia exponit; quæ erant maxima:

quòd

quòd per eum in collegium pontificum uenerat; quòd prouinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quòd in petitione consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Cæsar interpellat: se, non maleficij caussa, ex prouincia egressum, sed uti se a contumelijs inimicorum defenderet; ut tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret; ut se, & populum R. paucorum factione oppressum, in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuerti liceat, petit; quòd de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suã spem solatio: adeo esse perterritos non nullos, ut suæ uitæ durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumq. liberos, tribunos mil. equitesq. Romanos ad se produci iubet. erant senatorij ordinis L. Domitius, et P. Lẽtulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius, præterea filius Domitij, alijq. complures adolescentes, & magnus numerus equitũ Romanorũ, et decurionũ, quos ex municipijs Domitius euocauerat. hos omnes productos a contumeliis militũ, conuicijsq. prohibet: pauca apud eos loquitur; quòd sibi aperte eorũ gratia relata nõ sit, pro suis in eos maximis beneficijs dimittit omnes incolumes. HS LX, quod aurũ adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab duumuiris Corfiniensibus, Domitio reddit; ne continentior in uita hominum, quàm in pecunia fuisse uideatur: etsi eã pecuniam publicam esse constabat, datamq. a Pompeio in

peio in ſtipendium. milites Domitianos ſacramentum apud ſe dicere iubet: atque eo die caſtra mouet: iuſtumq. iter conficit, ſeptem omnino dies ad Corfiniũ cõmoratus, et per fines Marrucinorum, Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius, ijs rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium geſtæ, Luceria proficiſcitur Canuſium, atque inde Brundiſium: copias undique omnes ex nouis delectibus ad ſe cogi iubet; ſeruos, paſtores armat; atque his equos attribuit: ex ijs circiter trecentos equites cõficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus ſex profugit, Rutilus Lupus prætor Taracina cum tribus; quæ procul equitatum Cæſaris conſpicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, ſigna ad Curium transferunt, atque ad eum trãſeunt. item reliquis itineribus non nullæ cohortes in agmen Cæſaris, aliæ in equites incidunt. reducitur ad eum deprehenſus ex itinere Cn. Magius Cremona, præfectus fabrũ Cn. Pompeij: quem Cæſar ad eũ remittit cum mãdatis: quoniam ad id tẽpus facultas colloquendi non fuerit, atque ad ſe Brundiſium ſit uenturus, intereſſe reip. et communis ſalutis, ſe cum Pompeio colloqui; neque uero idem perfici longo itineris ſpatio, cum per alios condiciones ferantur, ac ſi coram de omnibus condicionibus diſceptetur. His datis mãdatis, Brundiſium cum legionibus ſex peruenit, ueteranis quattuor, reliquis, quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siliciam miſerat. reperit Conſules

Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisij cum cohortibus uiginti. neque certum inueniri poterat, obtinendi ne caussa Brundisij ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus, regionibusq. Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia nauium ibi restitisset: ueritusq., ne Italiã ille dimittendã non existimaret, exitus administrationesq. Brundisini portus impedire instituit: quorum operũ hæc erat ratio. Quà fauces erãt angustissimæ portus, molem, atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quòd his locis erat mare uadosum. longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo uersus pedum triginta, e regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quattuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis, collocatisq. alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra, atque aggere cõtegebat, ne aditus, atque incursus ad defendendum impediretur: a fronte, atque ab utroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauium incendijsq. defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq. multis tormẽtis, et omni genere telorum cõpletas ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrũperet, atq. opera disturbaret.

dall'uno ó dal altro fianco.
impeto.

sic

ſic quotidie utrinq. eminus fundis, ſagittis, reliquisq. telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæſar adminiſtrabat, ut cōdiciones pacis dimittendas non exiſtimaret. ac, tametſi magnopere admirabatur, Magium quem ad Pōpeium cum mandatis miſerat, ad ſe non remitti; atque ea res ſæpe tentata, etſi impetus eius conſiliaq. tardabat; tamen omnibus rebus in eo perſeuerandum putabat. itaque Caninium Rebilum legatū, familiarem, neceſſariumq. Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij cauſſa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur: in primis, ut ipſe cum Pompeio colloqueretur, poſtulat. magnopere ſeſe confidere demonſtrat, ſi eius rei ſit poteſtas facta, fore, ut æquis condicionibus ab armis diſcedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque exiſtimationis ad Libonem peruēturam, ſi, illo auctore, atque agente, ab armis ſit diſceſſum. Libo, a colloquio Caninij digreſſus, ad Pompeiū proficiſcitur: paullo poſt renuntiat, quòd conſules abſint, nihil ſine illis de cōpoſitione agi poſſe. ita ſæpius rē fruſtra tentatam Cæſar aliquando dimittendam ſibi iudicabat, et de bello agendum. Prope dimidia parte operis a Cæſare effecta, diebusq. in ea re conſumptis nouem, naues a conſulibus Dyrrhachio remiſſæ, quæ priorem partē exercitus eò deportauerant, Brundiſium reuertuntur. Pompeius ſiue operibus Cæſaris permotus, ſiue etiam quòd ab initio Italia excedere conſtituerat, aduentu nauium profectionē parare incipit: et, quo facilius impetū Cæſaris tardaret, ne ſub ipſa profectione milites oppidum irrumperent,

rumperent, portas obſtruit, uicos plateaſq. inædificat, foſſas tranſuerſas uijs perducit, atque ibi ſudes ſtipiteſq. præacutos defigit. hæc leuibus cratibus, terraq. inæquat. aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murũ ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis præſepit. his paratis rebus, milites ſilentio naues conſcendere iubet; expeditos autem ex euocatis ſagittarijs, funditoribuſq. raros in muro turribuſq. diſponit; hos certo ſigno reuocare conſtituit, cũ omnes milites naues cõſcendiſſent; atque ijs expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundiſini, Põpeianorum militum iniurijs, atque ipſius Pompeij contumelijs permoti, Cæſaris rebus fauebant. itaque, cognita Põpeij profectione, concurſantibus illis, atque in ea occupatis, uulgo ex tectis ſignificabant. per quos re cognita, Cæſar ſcalas parari, militeſq. armari iubet, ne quã rei gerendæ facultatẽ dimittat. Pompeius ſub noctem naues ſoluit. qui erant in muro cuſtodiæ cauſſa collocati, eo ſigno, quod conuenerat, reuocantur, notiſq. itineribus ad naues decurrunt. milites, poſitis ſcalis muros adſcendunt, ſed moniti a Brundiſinis, ut uallum cæcũ, foſſaſq. caueant, ſubſiſtunt, et, longo itinere ab ijs circumducti, ad portũ perueniunt, duaſq. naues cũ militibus, quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis lintribuſq. deprehendunt, deprehenſaſq. excipiunt. Cæſar, etſi ad ſpem conficiendi negotij maxime probabat, coactis nauibus, mare trãſire, et Põpeium ſequi, prius quàm ille ſeſe tranſmarinis auxilijs confirmaret; tamen rei

eius

eius moram, temporisq. longinquitatem timebat; quòd, omnibus coactis nauibus; Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Piceniq., et a Freto naues essent exspectandæ: sed id, propter anni tempus, longum, atque impeditum uidebatur. interea ueterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta; auxilia, equitatum parari; Galliam, Italiamq. tentari se absente, nolebat. itaque in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues cōquirant, Brundisiumq. deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionē proprætorē cum legionibus tribus. eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, non dū profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eijciunt. ille perterritus, quòd omnem prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis Brutijsq., per legatos suos, ciuium R. delectus habebat: equitum peditumq. certum numerū a ciuitatibus Siciliæ exigebat. quibus rebus pæne perfectis, aduētu Curionis cognito, quæritur in

cõcione sese proiectum, ac proditum a Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; et ab se, reliquisq. in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. hæc in concione questus, ex prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero, cum in Africam uenisset, inuenit in prouincia cum imperio Atium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat; atque eam sua sponte uacuam occupauerat; delectuq. habito, duas legiones effecerat, hominum, et locorum notitia, et usu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis ante annis ex prætura eam prouinciam obtinuerat. hic uenientem Vticam cum nauibus Tuberonem portu atque oppido probibet, neque affectum ualetudine filium exponere in terram patitur, sed, sublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. coacto senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab decem tribunis pl. contra dicenttbus inimicis, Catone uero acerrime repugnante, et pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso con-

sule

ſule Pompeio: qui ſi improbaſſet, cur fieri paſſus eſſet? ſin probaſſet, cur ſe uti populi beneficio prohibuiſſet? patientiam proponit ſuam, cum de exercitibus dimittendis ultro poſtulauiſſet; in quo iacturã dignitatis, atque honoris ipſe facturus eſſet. acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarẽt, atque omnia permiſceri mallẽt, quã imperium exercitusq. dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus prædicat, crudelitatem et inſolentiam in circumſcribendis tribunis pl. condiciones a ſe latas, et expetita colloquia, et denegata cõmemorat. pro quibus rebus orat, ac poſtulat, remp. ſuſcipiant, atque una ſecum adminiſtrent. ſin timore defugiant, illis ſe oneri non futurum, et per ſe remp. adminiſtraturum. legatos ad Pompeium de compoſitione mitti oportere: neque ſe reformidare, quòd in ſenatu paullo ante Pompeius dixiſſet, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremq. eorum, qui mitterent, ſignificari: tenuis atque infirmi hæc animi uideri: ſe uero, ut operibus ante ſtuduerit, ſic iuſtitia, et æquitate uelle ſuperare. Probat rem ſenatus de mittendis legatis: ſed, qui mitterentur, nõ reperiebãtur, maximeq. timoris cauſſa pro ſe quiſque id munus legationis recuſabat. Põpeius enim diſcedens ab urbe in ſenatu dixerat, eodem ſe habiturũ loco, qui Romæ remanſiſſent, et qui in caſtris Cæſaris fuiſſent. ſic triduũ diſputationibus, excuſationibusq. extrahitur. ſubiicitur etiam L. Metellus tribunus pl. ab inimicis Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat, reliquasq. res, quaſ-

cunque agere instituerat, impediat. cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis ijs, quæ agere destinauerat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam peruenit. quò cũ uenisset, cognoscit missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante, Corfinij captum, ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliã nauibus actuarijs septem; quas, Sicilia, et in Cosano a priuatis coactas seruis, libertis, colonis suis compleuerat: præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia ueterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. quibus mandatis acceptis, Massiliẽses portas Cæsari clauserunt. Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq. supra Massiliam incolebant, ad se uocauerant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem cõuexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, et portas reficiebãt. Euocat ad se Cæsar Massiliensium XV primos: cum his agit, ne initium inferẽdi belli a Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatẽ sequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. cuius orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renũtiant: intelligere se, diuisum esse populum R. in partes duas: neque

hoc est, quæ facile agerentur, hoc est impellerentur

et habitauant

hauevano portato

neque sui iudicij, neque suarum esse uirium, discernere, utra pars iustiorem habeat caussam: principes uero esse earum partium Cn. Pompeium, et C. Cæsarem, patronos ciuitatis, quorum alter agros Volgarum, Arecomicorum, et Heluorum publice ijs concesserit, alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaq. auxerit: quare paribus eorum beneficijs parem se quoque uoluntatem tribuere debere, et neutrũ eorum cõtra alterum iuuare, aut urbe, aut portibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliã peruenit; atque ab ijs receptus, urbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classẽ quoquouersus dimittũt: onerarias naues, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portũ deducunt: earum clauis, aut materia, atque armamẽtis instructis ad reliquas armandas reficiendasq. utuntur: frumenti quod inuentũ est, in publicum cõferunt: reliquas merces cõmeatusq. ad obsidionẽ urbis, si accidat, reseruãt. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones tres Massiliã adducit: turres, uineasq. ad oppugnationẽ urbis agere, naues longas Arelate numero duodecim facere instituit. quibus effectis, armatisq. diebus triginta, a qua die materia cæsa est, adductisq. Massiliã, his D. Brutũ præfecit: C. Treboniũ legatũ ad oppugnationẽ Massiliæ reliquit. Dũ hæc parat, atque administrat, C. Fabium legatũ cũ legionibus tribus, quas Narbone circũq. ea loca hiemãdi caussa disposuerat, in Hispaniã præmittit; celeriterq. Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tẽpo

re

re ab L. Afranio legato præsidiis tenebátur: legiones reliquas, quæ longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisq. itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quē a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, et Varro, legati Pompeij, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorē, alter a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrum, Lusitaniamq. pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copijs ad Afranium proficiscatur; Varro cum ijs, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliaq. totius Lusitaniæ a Petreio, Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit. constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius locis oportunitatem gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranij tres, Petreij duæ, præterea scutati citerioris prouinciæ, et cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriusque prouinciæ circiter quinque millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad sex millia ~~auxilia~~ peditum, equitum tria millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse petiuerat, nominatim.

ex

usando ...

ex omnibus ciuitatibus nobilissimo & fortissimo quoque euocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis, montanisq́; , qui Galliam prouinciã attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq́. esse uenturum. simul a tribunis mil. centurionibusq́. mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quòd pignore animos centurionum deuinxit, et largitione redemit militum uoluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos litteris, nuntijsq́. tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum quattuor. his pontibus pabulatum mittebat; quòd ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de caussa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroq́. inter se equestribus prælijs contendebant. huc cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabiæ duæ flumen transissent; impedimentaque, et omnis equitatus sequeretur; subito, ui iumentorum, et aquæ magnitudine, pons est interruptus, et reliqua multitudo equitũm interclusa. quo cognito a Petreio, et Afranio, ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quẽ oppido castrisq́. coniunctum habebat, legiones quattuor, equitatumq́. omnẽ transiecit, duabusq́. Fabianis occurrit legionibus. cuius aduẽtu nuntiato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diuersamq́. aciem in duas partes constituit;

conſtituit; ne ab equitatu circumueniri poſſet. ita cõgreſſus impari numero, magnos impetus legionum equitatusq́. ſuſtinet. commiſſo ab equitibus prœlio, ſigna duarum legionum procul ab utrisque conſpiciũtur; quas C. Fabius ulteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat, ſuſpicatus fore id, quod accidit, ut duces aduerſariorum occaſione, et beneficio fortunæ ad noſtros opprimendos uterentur: quarum aduentu prœlium dirimitur, ac ſuas uterque legiones reducit in caſtra. Eo biduo Cæſar cum equitibus nongentis, quos ſibi præſidio reliquerat, in caſtra peruenit. pons, qui fuerat tempeſtate interruptus, pæne erat refectus. hunc noctu perfici iuſſit. Ipſe, cognita locorum natura, ponti caſtrisq́. præſidio ſex cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: et poſtero die omnibus copijs, triplici inſtructa acie, ad Ilerdam proficiſcitur; et ſub caſtris Afranij conſtitit; et, ibi paulliſper ſub armis moratus, facit æquo loco pugnandi poteſtatẽ. poteſtate facta, Afranius copias educit, et in medio colle ſub caſtris cõſtitit. Cæſar, ubi cognouit per Afranium ſtare, quo minus prœlio dimicaretur; ab infimis radicibus mõtis, intermiſſis circiter paſſibus quadringentis, caſtra facere conſtituit: et, ne in opere faciẽdo milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, et procul uideri neceſſe erat; ſed a fronte cõtra hoſtem pedum quindecim foſſam fieri iuſſit. prima et ſecunda acies in armis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat. poſt hos opus in occulto acies ter-

tia

tia faciebat: sic omne prius est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri. sub uesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. postero die omnem exercitum intra fossam continet: et, quòd longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit: singulaq. latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: fossasq. ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusque, terrendi caussa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, et prælio lacessunt. neque iccirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum trium, et munitione fossæ. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. tertio die Cæsar uallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaq. ad se traduci iubet. Erat in oppido Ilerda, et proximo colle, ubi castra Petreius atque Afranius habebát, planicies circiter passuũ trecentorũ: atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, et cõmunisset, ab oppido, et põte, et cõmeatu omni, quẽ in oppidũ contulerát, se interclusurũ aduersarios cõfidebat. hoc sperás, legiones tres ex castris educit: acieq. in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eũ tumulũ iubet. qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes,

breuiore

breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur prœlio, et, quòd prius in tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, atque, alijs summissis præsidijs, terga uertere, seq. ad signa legionum recipere coguntur. genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari, dispersiq. pugnarent; si premerentur, pedem referre, et loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisq. barbaris genere quodam pugnæ assuefacti; quod fere fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, uti multum earum regionum consuetudine moueatur. hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnæ. circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere, neque sine graui caussa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locũ non tenuit, atque in proximũ collem sese recepit. Cæsar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinẽq. acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit: hostẽ insolentẽ, atque acriter nostros insequentẽ, supprimit, rursusq. terga uertere, seq. ad oppidum Ilerdam recipere, et sub muro consistere cogit. sed nonæ legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptũ detrimentũ uolunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montẽ, in quo

erat

erat oppidum positũ, succedunt. hinc se recipere cum uellét, rursus illi ex loco superiore nostros premebát. præruptus locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, et neque subsidia a lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab oppido autem decliui fastigio uergebat, in longitudinem passuũ circiter quadringentorũ. hac nostris erat receptus; quòd eò, incitati studio, inconsultius processerát. hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quòd sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen uirtute, et patientia nitebantur, atque omnia uulnera sustinebant. augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebátur; ut integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: ut, summissis in eundẽ locũ cohortibus, defessos reciperet. hoc cũ esset modo pugnatũ continenter horis quinque; nostriq. grauius a multitudine premerétur; consumptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus mõtem in cohortes faciunt; paucisq. deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum uirtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita uario certamine pu-

gnatum

gnatum est. nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis quartædecimæ, qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat. uulnerantur amplius sexcenti. ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, &, præter eum, centuriones quattuor, milites amplius ducenti. sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quòd, cum esse omnium iudicio inferiores uiderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, et initio locũ tumulumq. tenuissent, quæ caussa pugnandi fuerat; et nostros primo congressu terga uertere coegissent; nostri autem, quòd, iniquo loco, atque impari congressi numero, quinque horis prœlium sustinuissent, quòd montem gladijs districtis adscendißét, quòd ex loco superiore terga uertere aduersarios coegissent, atque in oppidum compulissent. illi eum tumulum, pro quo pugnatũ est, magnis operibus munierunt, præsidiumq. ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tẽpestas cooritur, ut, nunquam illis locis maiores aquas fuisse, constaret. tum autem ex omnibus montibus nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontesq. ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. castra enim, ut supra demonstratum est, cũ essent inter flumina duo, Sicorim, et Cingam, spatio millium triginta; neutrum

horum

horum transiri poterat; necessarioq. omnes his angustijs continebantur: neque ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ij, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reuerti, neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaq. ueniebant, in castra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quòd Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam cõuexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi caussa progressi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritiq. earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ cõsectabantur, quibus erat procliue transnare flumen; quòd consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia. multũ erat frumentum prouisum, & conuectum superioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, et loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat. eæ permanserunt aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat; neq; ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quod illis prohi-

bere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quòd ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, et tela uitare. Nuntiatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. uenerant eò sagittarij ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisq. impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. erant præterea cuiusque generis hominum millia circiter sex cũ seruis liberisque: sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filij, et equestris ordinis: erant legationes ciuitatum: erant legati Cæsaris. hos omnes flumina continebát. ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusq. legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesq. ante missis equitibus aggreditur. celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliumq. committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in mótes proximos conferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutẽ momentum. nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarij circiter ducenti, equites pauci, calonũ atque impedimẽtorũ non magnus numerus. his tamen omnibus annona
creuit:

creuit: quæ fere res inopia non solũ præsentis, sed etiã futuri temporis timor ingrauescere consueuit. iamq. ad denarios quinquaginta in singulos modios annona peruenerat, et militũ uires inopia frumenti diminuerat; atque incõmoda in dies augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat; ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresq. haberentur. Cæsar ijs ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusque, et eorum amici, pleniora etiam, atque uberiora, Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingebat: ut pæne bellum confectum uideretur. quibus litteris, nuntijsq. Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alij ut principes talem nuntium attulisse, alij ne euentum belli exspectasse, aut ex omnibus nouissimi uenisse uiderentur. Cum in his angustijs res esset: atque omnes uiæ ab Afranianis militibus, equitibusq. obsiderentur: nec põtes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naues faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britaniæ docuerat. carinæ primum, ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium uiminibus contextũ corijs integebatur. has perfectas carris

iunctis deuehit noctu millia paſſuum a caſtris XXII. militesq́. his nauibus flumen tranſportat; continentemq́. ripæ collem improuiſo occupat. hunc celeriter, prius quàm ab aduerſarijs ſentiatur, communit. huc legionem poſtea traducit; atque ex utraque parte põtem inſtitutum perficit biduo. ita commeatus, et qui frumenti cauſſa proceſſerant, tuto ad ſe recipit; et rẽ frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit: qui inopinantes pabulatores, et ſine ullo diſſipatos timore aggreſſi, quã maximum numerum iumentorum, atque hominum intercipiunt: cohortibusq́. cetratis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuunt, alij, ut prædæ ſubſidio ſint, alij, ut uenientibus reſiſtant, atque eos propellant: unamq́. cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, ſecluſam a reliquis circumueniunt, atque interficiunt; incolumesq́. cum magna præda eodem ponte in caſtra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Maſſilienſes, uſi L. Domitij conſilio, naues longas expediunt numero decemſeptem: quarum erant undecim tectæ. multa his minora nauigia addunt; ut ipſa multitudine noſtra claſſis terreatur: magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, imponũt: atque hos præmijs, pollicitationibusq́. incitant. certas ſibi depoſcit naues Domitius, atque has colonis, paſtoribusq́., quos ſecum adduxerat, complet. ſic, omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naues procedunt, quibus præerat D.

Brutus.

Brutus. hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero nauiũ Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos uiros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ij manus ferreas, atque harpagones parauerant; magnoq. numero pilorum, tragularum, reliquorumq. telorũ se instruxerant. ita, cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. pugnatum utrinque est fortissime, atque acerrime: neque multum Albici nostris uirtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis: atque ij, modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresq. indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suã probare operam studebant. ipsi Massilienses, et celeritate nauium, et scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusq. eorum excipiebant: &, quod licebat latiore spatio, producta longius acie, circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere si possent, contendebant: cum propius erat necessario uentum, ab scientia gubernatorum, atque artificij, ad uirtutẽ montanorum confugiebant. Nostri, quòd minus exercitatis remigibus, minusq. peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorũ cognitis, tum etiã grauitate et tarditate nauium impediebantur. factæ enim subito ex humida materia,

non eundem usum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obijciebant: atque, iniecta manu ferrea, & retenta utraque naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues transcendebant; &, magno numero Albicorum, & pastorum interfecto, partẽ nauium deprimunt, non nullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum cõpellunt. eo die naues Massiliensium cum ijs, quæ sunt captæ, intereunt IX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nuntiatur. simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi, perterriti uirtute equitũ, minus libere, minus audacter uagabantur. alias, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias stationesq. equitum uitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere, proiectis sarcinis, fugiebant: postremo etiã plures intermittere dies, et, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscẽses et Calaguritani, qui erant cum Oscensibus cõtributi, mittunt ad eum legatos, seseq. imperata facturos pollicentur. hos Taraconenses, & Lacetani, et Ausetani, et paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberũ attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento iuuent. pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis iumentis, in castra deportant. transit etiã cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio; et signa ex statione transfert. magna celeriter fit cõmu

tatio

tatio rerũ, perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumẽtaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam uenire dicebantur. multæ longinquiores ciuitates ab Afranio deſciſcunt, & Cæſaris amicitiã ſequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduerſariorum, Cæſar, ne ſemper magno circuitu per pontẽ equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum, foſſas pedum triginta in latitudinem cõplures facere inſtituit, quibus partem aliquã Sicoris auerteret, uadumq. in eo flumine efficeret. his pæne effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq. perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq. intercluderentur; quòd multũ Cæſar equitatu ualebat: itaque conſtituunt ipſi locis excedere, & in Celtiberiã bellum transferre. huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res, quòd ex duobus contrarijs generibus, quæ ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant, ciuitates uictæ nomen, atque imperium abſentis timebant: quæ in amicitia manſerant Põpeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant; Cæſaris autem in barbaris erat nomen obſcurius. hinc magnos equitatus, magnaq. auxilia exſpectabant; et ſuis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito conſilio, toto flumine Ibero naues cõquirere, et Octogeſam adduci iubent. id erat oppidum poſitũ ad Iberum, milliaq. paſſuum a caſtris aberat XX ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontẽ imperãt fieri: legionesq. duas flumen Sicorim traducunt: caſtraq. muniunt uallo pedũ duodecim.

decim. qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemq. opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat, ut equites, etsi difficulter, atque ægre fiebat, possent tamé, atque auderent flumen transire; pedites uero tantummodo humeris, ac summo pectore extarent; ut tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. sed tamen eodem fere té pore pons in Ibero prope effectus nuntiabatur: et in Sicori uadum reperiebatur. Iá uero eo magis illi maturandum iter existimabant. itaque, duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum duabus legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt; & cum de tertia uigilia Petreius, atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt, et, magna multitudine circumfusa, morari, atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur, equitatus nostri prœlio nouissimos illorum premi uehementer, ac non nunquam sustinere extremum agmen atque interrumpi, alias inferri signa, & uniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi: totis uero castris milites circulari, et

dolere

dolere hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci: centuriones tribunosq. militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret: paratos esse sese: posse, et audere eà transire flumen, quà traductus esset equitatus. quorum studio, et uocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obijcere, conandum tamen, atque experiendum iudicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uidebantur sustinere non posse. hos cum legione una præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoq. numero iumentorum in flumine supra atque infra constituto, traducit exercitum. pauci ex his militibus, ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interijt tamen nemo. traducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicéq. aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus studium, ut, milliũ sex ad iter addito ad uadũ circuitu, magnaq. fluminis mora interposita, eos qui de tertia uigilia exissent, ante horá diei noná consequerentur. quos ubi Afranius procul uisos cũ Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus cõstitit, aciéq. instruit. Cæsar in campis exercitũ reficit; ne defessum prælio obijciat. rursus conantes progredi insequitur, et moratur. illi necessario maturius, quàm constituerant, castra ponunt: (suberant enim montes, atque a millibus passuum quinque itinera difficilia, atque angusta excipiebant. hos intra montes se recipiebant;

piebant; ut equitatum effugerent Cæsaris; præsidijsq. in angustijs collocatis, exercitum itinere prohiberẽt; ipsi sine periculo, ac timore Iberum copias traducerent; quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) et, totius diei pugna, atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte ijs, qui adaquandi caussa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. quo cognito, signum dari iubet, et uasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, ueriti ne nõctu, impediti, sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiasq. in castris continẽt. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perspiciat. uterque idem suis renuntiat; quinque millia passuũ proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera, et montuosa; qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostẽ prohiberi nihil esse negotij. Disputatur in cõcilio a Petreio, et Afranio, et tẽpus profectionis quæritur. plerique censebant, ut noctu iter facerẽt: posse prius ad angustias ueniri, quàm sentirentur. alij, quòd pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clá exiri, circũfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca,

atque

atque itinera obsideri: nocturnaq. prœlia esse uitãda; quòd perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quàm religioni, consulere consueuerit: at lucem multum per se pudorẽ omnium oculis, multum etiã tribunorum mil. & centurionum præsentiã afferre: quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrumpendũ: etsi aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salua, locum quem petant, capi posse. Hæc uicit in concilio sententia; et prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar, exploratis regionibus, albẽte cælo, omnes copias castris educit; magnoq. circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. nanque itinera, quæ ad Iberum, atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur; ipsi erant transcendendæ ualles maximæ, ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediebant; ut arma per manus necessario traderentur, militesq. inermes, subleuatiq. alij ab alijs magnã partem itineris cõficerent. sed hunc laborẽ recusabat nemo; quòd eum omnium laborũ finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, et frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites, uisendi caussa, læti ex castris procurrebãt, cõtumeliosisq. uocibus prosequebãtur, necessarij uictus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdã reuerti. erat enim iter a proposito diuersum; cõtrariãq. in partẽ iri uidebatur. duces uero eorũ suũ consilium laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent. multumq. eorum opinionem adiuuabat, quòd sine

iumentis

iumentis impedimentisq. ad iter profectos uidebant;
ut non posse diutius inopiam sustinere cōsiderent. sed,
ubi paullatim retorqueri agmen ad dexteram conspe
xerunt; iamq. primos superare regionem castrorum
animaduertunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens
laboris, quin, statim castris exeundum, atque occur
rendum, putaret. conclamatur ad arma; atque om-
nes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeūt,
rectoq. ad Iberum itinere contendunt. erat in celeri-
tate omne positum certamen, utri prius angustias,
montesq. occuparent: sed exercitum Cæsaris uiarum
difficultates tardabant; Afranij copias equitatus Cæ
saris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis
huc erat necessario deducta, ut, si priores montes,
quos petebant, attigissent, ipsi periculum uitarent,
impedimenta totius exercitus, cohortesque, in castris
relictas, seruare non possent; quibus interclusis exer
citu Cæsaris auxilium ferri nulla ratione poterat. con
fecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus na-
ctus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit.
Afranius, cum ab equitatu nouissimum agmen pre-
meretur, et ante se hostem uideret, collem quendam
nactus, ibi constitit. ex eo loco quattuor cetratorum
cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium
excelsissimus, mittit. hunc magno cursu concitatos
iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus
copijs contenderet, et, mutato itinere, iugis Octoge
sam perueniret. hunc cum obliquo itinere cetrati pe
terent; conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes

impetum facit; nec minimam partem temporis equitum uim cetrati sustinere potuerunt; omnesq́. ab his circumuenti, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. erat occasio bene gerendæ rei. neque uero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatũ undique equitatu, cum in loco æquo, atque aperto confligeretur. idq́. ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. concurrebant legati, centuriones, tribuniq́. mil. ne dubitaret prœlium committere; omnium esse militum paratissimos animos; Afranianos cõtra multis rebus sui timoris signa misisse; quòd suis non subuenissent; quod de colle non recederent; quòd uix equitum incursus sustinerent; collatisq́. in unum locum signis conferti, neque ordines, neque signa seruarent: quòd si iniquitatem loci timeret, datum iri tamẽ aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem uenerat, se, sine pugna, et sine uulnere suorum, rem conficere posse; quòd re frumentaria aduersarios interclusisset. cur, etiam secundo prœlio, aliquos ex suis amitteret? cur uulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim cum non minus esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio. mouebatur etiam misericordia ciuiũ, quos interficiendos uidebat: quibus saluis, atque incolumibus, rem obtinere malebat. hoc consilium Cæsaris a plerisque non probabatur. milites uero palam

inter

*inter se loquebantur; quoniam talis occasio uictoriæ
dimitteretur, etiam cum uellet Cæsar, sese non esse
pugnaturos. ille in sua sententia perseuerat; et paullũ
ex eo loco digreditur, ut timorẽ aduersarijs minuat.
Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in ca-
stra sese referunt. Cæsar, præsidijs montibus disposi-
tis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proxi
me potest hostium castris castra communit. Poste-
ro die duces aduersariorum perturbati, quòd omnem
rei frumentariæ, fluminisq́. Iberi spem amiserant,
de reliquis rebus consultabant. erat unum iter, Iler
dam si reuerti, uellent; alterum, si Tarconem pete-
rent. Hæc consultantibus eis, nuntiatur aquatores ab
equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras statio
nes disponunt equitum, et cohortiũ alariarum; legio
nariasq́. interijciunt cohortes; uallumq́. ex castris ad
aquã ducere incipiunt; ut intra munitionem et sine ti
more, et sine stationibus aquari possent. id opus inter
se Petreius, atque Afranius partiuntur: ipsiq́., per
ficiendi operis caussa, lõgius progrediuntur. quorum
discessu liberam nacti milites colloquiorum faculta-
tem, uulgo procedunt; et, quem quisque in castris no
tum, aut municipẽ habebat, conquirit, atque uocat.
primũ agunt gratias omnes omnibus, quòd sibi per-
territis pridie pepercissent; eorũ se beneficio uiuere:
deinde imperatoris fidẽ quærunt, recte ne se illi sint
cõmissuri; et, quòd nõ ab initio fecerint, armaq́. cum
hominibus necessarijs, ut cõsanguineis cõtulerint, cõ
querũtur. his prouocati sermonibus, fidẽ ab impera-*

tore de Petreij, et Afranij uita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse uideantur. quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos cõfirmant; legatosq. de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarẽ mittunt. interim alij suos in castra, inuitandi caussa, adducunt: alij ab suis adducuntur; adeo, ut una castra iam facta ex binis uiderentur. compluresq. tribuni militum, et centuriones ad Cæsasarem ueniunt, seq. ei commendant. hoc idem fit a principibus Hispaniæ; quos illi euocauerant, et secum in castris habebant obsidum loco. ij suos notos, hospitesq. quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranij etiã filius adolescens de sua, et parentis sui salute cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. erant plena lætitia, et gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula uitasse, et eorũ, qui sine uulnere tantas res confecisse uidebantur. magnumq. fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat; consiliumq. eius a cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq. in castra recipit, sic paratus, ut uidebatur, ut, quicunque accidisset casus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius uero non deserit sese; armat familiam; cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbarisq. equitibus paucis, beneficiarijs suis, quos suæ custodiæ caussa habere consueuerat, improuiso ad uallum aduolat; colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris; quos deprehendit, interficit. reliqui

coeunt

coeũt inter se; et, repẽtino periculo exterriti, sinistras sagis inuolunt, gladiosq. distringunt, atque ita se a cetratis, equitibusq. defendunt, castrorum propinquitate confisi; seq. in castra recipiunt; et ab ijs cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit; militesq. appellat; neu se, neu Pompeiũ absentem, imperatorem suum, aduersarijs ad supplicium tradant, obsecrat. fit celeriter concursus in prætorium. postulant, ut iurent omnes, se exercitum, ducesq. non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. princeps in hæc uerba iurat: ipse ad idem iusiurandum adigit Afraniũ. subsequuntur tribuni militum, centurionesq. centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producatur. productos palam in prætorio interficiunt. sed plerique, quos ceperant, cælant, noctuq. per uallum emittunt. sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, uana religio iurisiurãdi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesq. militum conuertit, et rẽ ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquij uenerant, summa diligentia conquiri, et remitti iubet. sed ex numero tribunorum militum, centurionumq. non nulli sua uoluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit: centuriones, ampliorisq. ordinis equites Romanos in tribunicium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione;

tione: aquabantur ægre: frumenti copiam legionarij non nulli habebant, quòd dierum uigintiduorum ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. cetrati, auxiliaresq. nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguæ, et corpora insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustijs res: sed ex propositis consilijs duobus explicitius uidebatur, ad Ilerdam reuerti: quòd ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium expleturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rē posse casus recipere intelligebant. hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui nouissimum agmen carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur. genus erat hoc pugnæ. expeditæ cohortes nouissimũ agmen claudebãt: pluresq. in locis campestribus subsistebant. si mons erat adscēdendus: facile ipsa loci natura periculum repellebat: quòd ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. cum uallis, aut locus decliuis suberat; neque ij, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites uero ex loco superiore in aduersarios tela conijciebant: tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut, cum eiusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere iuberēt, magnoq. impetu equitatũ repellerent; eo summoto, repente incitato cursu sese in ualles uniuersi dimitterēt, atque ita

transgressi, rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos prœlijs, in medium reciperent agmen, ultroq. eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. tali dũ pugnatur modo; lente, ac paullatim proceditur; crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. millia enim progressi quattuor, uehementiusq. peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibiq. una fronte contra hostem castra muniunt, neque iumentis onera deponunt. ubi Cæsaris castra posita, tabernaculaq. constituta, et dimissos equites pabulandi caussa animaduertere; sese subito proripiunt hora circiter sexta eiusdem diei; et spem nacti moræ, discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. quare animaduersa, Cæsar, relictis ijs munitionibus, subsequitur; præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora decima subsequi, pabulatores, equitesq. reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouissimũ agmen, adeo, ut pæne terga conuertant: compluresq. milites, etiã non nulli centuriones interficiũtur. instabat agmen Cæsaris, atque uniuersum imminebat, tum uero, neque ad explorandum idoneum locũ castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario; et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt. sed ijsdem de caussis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prœlio non lacessit; et eo die

taber-

tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent. illi, animaduerso uitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraq. castris conuertunt. hoc idem postero die a prima luce faciunt, totumq. in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; & praesenti malo alijs malis remedia dabantur. prima nocte aquandi caussa nemo egreditur ex castris. proximo die, praesidio in castris relicto, uniuersas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. his eos supplices malis Caesar necessariam subire deditionem, quàm praelio decertare, malebat. conatur tamen eos uallo, fossaq. circumuenire; ut quammaxime repentinas eorum eruptiones demoretur: quo necessario descensuros existimabat. illi, & inopia pabuli adducti, et quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. in his operibus, consilijsq. biduum consumitur. tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat, illi impediendae rei, quae munitionis caussa fiebat, hora circiter octaua signo dato, legiones educunt, aciemq. sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit. contra opinionem enim militum famamque omnium, uideri praelio diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de caussis, quae sunt cognitae, quominus dimicare uellet, mouebatur, atque hoc etiam magis, quòd spatij breuitas

uitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, non multum ad summam uictoriæ iuuare poterat. non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant. tertia uacabat, ad incursum, atque impetum militum relicta. si prœlium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de caussa constituerat signa inferentibus resistere, prior prœlio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex: legio quincta et tertia in subsidijs locum alariæ cohortis obtinebat: Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex quincta legione tenebãt: has subsidiariæ ternæ, et rursus aliæ totidem, suæ cuiusque legionis, subsequebantur, sagittarij, funditoresq́. media continebantur acie: equitatus latera cingebat. tali instructa acie, tenere uterque propositum uidebatur; Cæsar, ut, nisi coactus prœlium non committeret; ille, ut opera Cæsaris impediret. producitur tamen res; aciesq. ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere; illi uadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. qua re animaduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ, equitumq́. partẽ flumen transijcit, crebrasq. in ripis custodias disponit. tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, et frumenti inopia, colloquium petunt, et, id si fieri possit, semoto a militibus loco. ubi id a Cæsare negatum, et, palam si colloqui uellent, concessum

est

est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranij. uenitur in eum locum, quem Cæsar deligit. audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quòd fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare uoluerint: sed satis iam fecisse officio, satisq. supplicij tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc uero, pæne ut feminas circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se uictos confiteri: orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demississime, atque subiectissime exponit. ad ea Cæsar respondit. Nulli omnium has partes, uel querimoniæ, uel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui, etiam bona conditione, et loco, et tempore æquo, confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta, suisq. interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruarit, et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum uitæ consulendum putarunt: sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque colloquij, neque indutiarum iura seruasse; et homines imperitos, et per colloquium deceptos crudelissime interfecisse: accidisse igitur his, quod plerunque hominibus nimia pertinacia, atque

arrogantia accidere ſoleat, uti eò recurrant, et id cupidiſſime petant, quod paullo ante contempſerint: neque nunc ſe illorum humilitate, neque aliqua temporis oportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ, ſed eos exercitus, quos contra ſe multos iam annos aluerint, uelle dimitti: neque enim ſex legiones alia de cauſſa miſſas in Hiſpaniam, ſeptimamq́. ibi conſcriptam, neque tot, tantasq́. claſſes paratas, neque ſummiſſos duces rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad uſum prouinciæ prouiſum, quæ, et propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium deſiderarit: omnia hæc iampridem contra ſe parari: in ſe noui generis imperia conſtitui; ut idem ad portas urbanis præſideat rebus, et duas bellicoſiſſimas prouincias abſens tot annos obtineat: in ſe iura magiſtratuum commutari, ne ex prætura, et conſulatu, ut ſemper, ſed per paucos probati, et electi in prouincias mittantur: in ſe ætatis excuſationem nihil ualere, quòd ſuperioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in ſe uno non ſeruari quod ſit omnibus datum ſemper imperatoribus, ut, rebus feliciter geſtis, aut cum honore aliquo, aut certe ſine ignominia domum reuertantur, exercitumq́. dimittant: quæ tamen omnia et ſe tuliſſe patienter, et eſſe laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipſe, quod tamen ſibi difficile non ſit, ſed ne illi habeant, quo contra ſe uti poſſint: proinde, ut eſſet dictum, prouincijs excederent, exercitumq́.

citumq́. dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam, atque extremam pacis esse conditionem. Id uero militibus fuit pergratum, et iocundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci, ut, qui aliquid uicti incommodi exspectauissent, ultro inde præmium missionis ferrent. nam, cum de loco, et tempore eius rei controuersia inferretur, et uoce, et manibus uniuersi ex uallo, ubi cōstiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur, neque, omni interposita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus defferretur. paucis cum esset in utranque partem uerbis disputatum; res huc deducitur, ut ij, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim: reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neue quis inuitus sacramento cogatur a Cæsare, cauetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum ueniatur, se frumentum daturum pollicetur: addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, ijs, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro ijs rebus soluit. quascunque postea controuersias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem introduxerunt. Petreius, atque Afranius, cum stipendium ab legionibus, pæne seditione facta, flagitarentur, cuius illi diem non dum uenisse dicerent; Cæsar ut cognosceret, postulatum est; eoq́. utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas ātecedere, reliquas subsequi iussit, ut nō lōgo inter se spatio castra

 facerent:

facerent: eiq. negotio Q. Fusium Calenum legatum præfecit. hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIB. II.

DVM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uineas, turresq. ad oppidum agere instituit. una erat proxima portui, naualibusque, altera ad partem, qua est aditus ex Gallia, atque Hispania ad id mare, quod adigit ad hostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditum habet a terra. huius quoque spatij pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & ualle altissima munita longam, & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni prouincia uocat: uimina, materiamq. comportari iubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta exstruit. sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaq. multitudo

titudo tormentorum, ut eorum uim nullæ contextæ uiminibus uineæ ſuſtinere poſſent. aſſeres enim pedũ XII cuſpidibus præfixi, atque hi maximis baliſtis miſſis, per quattuor ordines cratium in terra defigebantur. itaque, pedalibus lignis coniunctis inter ſe, porticus integebatur; atque hac agger inter manus proferebatur. antecedebat teſtudo pedum ſexaginta, æquandi loci cauſſa facta; item ex fortiſſimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, et lapides defendi poſſent. ſed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem adminiſtrationem tardabat. crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignesque aggeri, et turribus inferebantur. quæ facile noſtri repellebant milites; magnisq. ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionẽ fecerant, in oppidum reijciebant. Interim L. Naſidius, ab Cn. Pompeio cum claſſe nauium ſedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio, Maſſilienſibusq. ſubſidio miſſus, Freto Siciliæ, imprudente, atque inopinante Curione, prouehitur: appulſisq. Meſſanam nauibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum, ac ſenatus fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. hac adiuncta, ad reliquas naues curſum Maſſiliam uerſus perficit; præmiſſaq. clam nauicula, Domitium, Maſſilienſesq. de ſuo aduẽtu certiores facit; eosq. magnopere hortatur, ut rurſus cum Bruti claſſe, additis ſus auxilijs, confligant. Maſſilienſes poſt ſuperius incommodum ueteres ad eundem numerum ex naualibus

bus productas naues refecerant, summaq. industria armauerant, (remigum, gubernatorumq. magna copia suppetebat) piscatoriasq. adiecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti. has sagittarijs, tormentisq. compleuerant. tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamiliæ, uirginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quàm ante dimicauerant, naues conscendunt. communi enim fit uitio naturæ, ut inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, uehementiusque exterreamur, ut tum accidit. aduentus enim L. Nasidij summa spe, & uoluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum uentum, ex portu exeunt, et Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidiũ perueniunt: ibique naues expediunt: rursusq. se ad confligendum animo confirmant: & consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæsarem, captiuæ Massiliensium accesserant sex. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. itaque, suos cohortatus, quos integros superauissent, ut uictos contemnerent, plenus spei bonæ, atque animi aduersus eos proficiscitur. facile erat, ex castris C. Trebonij, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuuentus, quæ in oppido remanserat, omnesq. superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisq.

cisq.

cisq. custodijs, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiecti uictoriam ab dijs exposcerét. neque erat quisquam omnium, qui non in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. nam & honesti ex iuuentute, & cuiusque ætatis amplissimi, nominatim euocati, atque obsecrati, naues conscenderant; ut, si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore uiderent; si superauissent, uel domesticis opibus, uel externis auxilijs de salute urbis confiderent. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad uirtuté defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur, &, quibus in pugna uitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda: deductisq. nostris paullatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur; &, si quando nostri, facultatem nacti, ferreis iniectis manibus nauem religauerant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque uero coniuncti Albici comminus pugnã deficiebant: neque multum cedebant uirtute nostris. simul ex minoribus nauibus magna uis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus, atque impeditis uulnera inferebant. conspicatæq. naues triremes duæ nauem D. Bruti,

quæ

quæ ex signo facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerant: sed tantum, re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, ut paruo momento antecederet. illæ adeo grauiter inter se, incitatæ, conflixerunt, ut uehementissime utræque ex concursu laborarent; altera uero, perfracto rostro, tota collabefieret. qua re animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterq. ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naues nulli usui fuerunt, celeriterq. pugna excesserunt. non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ periculum adire cogebant. itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quattuor captæ, una cum Nasidianis profugit; quæ omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. at ex reliquis una præmissa Massiliam, huius nuntij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionarijs, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem, paruamq. fecerant. huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat uis, propugnabant:

bant: hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoquouersus pedes XXX. sed parietũ crassitudo pedum V, postea uero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inuentum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium adhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectũ plutei, ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraq. eum locum tigna transuersa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraq. ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt, easq. asseribus religauerunt: has trabes paullo longiores atque eminentiores, qui extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumẽta perpẽdere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamq. contabulationem summam lateribus, lutoq. constrauerunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonesq. insuper iniecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterẽt. storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quattuor pedes fecerunt: easq. ex tribus partibus, quæ ad hostes uergebant, eminentibus
trabi-

trabibus circum turrem præpendentes religauerunt. quod unum genus tegumenti, alijs locis erant experti nullo telo, neque tormento traijci posse. ubi uero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere cœperunt; ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant. intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, parietes lateribus exstruebant: rursusq. alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant: ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item ut primo tecta, extremis lateribus instruebant; exq. ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasq. eleuabant. ita tuto, ac sine ullo uulnere, ac periculo sex tabulata exstruxerunt: fenestrasq., quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt, musculum pedum LX longum, ex materia bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrem, murumq. perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes quattuor, collocantur: inq. eis columnellæ pedum in altitudinem V defiguntur, has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quæ musculi tegẽdi caussa ponant; collocẽtur. eo super tigna bipedalia inijciunt: eaq. laminis, clauisq. religant, ad extremum musculi tectum

trabesq.

trabesq. extremas: quadratas regulas, quattuor patentes digitos, defigunt, quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq. musculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. super lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. coria autem, ne rursus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne, tectum uineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admouent, ut ædificio iungatur. quo malo perterriti subito oppidani, saxa quàm maxima possunt uectibus promouent, præcipitataq. muro in musculum deuoluunt. ictum firmitas materiæ sustinet; &, quidquid incidit, fastigio musculi delabitur. id ubi uident, mutant consilium: cupas, tæda, ac pice refertas, incendunt; easque de muro in musculum deuoluunt. inuolutæ labuntur: delapsæ, ab lateribus longurijs, furcisq. ab opere remouentur. interim sub musculo milites uectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. musculus ex turri latericia a nostris, telis, tormentisq. defenditur: hostesq. ex muro, ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas. compluribus iam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. tum hostes, turris repentina ruina

commoti,

commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis se se porta foras uniuersi proripiunt; ad legatos, atque exercitum supplices manus tendunt. qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit: militesq. auersi a prœlio, ad studium audiendi, et cognoscendi feruntur. ubi hostes ad legatos exercitumq. peruenerunt, uniuersi se ad pedes proijciunt: orant, ut aduentus Cæsaris exspectetur: captã suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subrutam, itaque a defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus, cum uenisset, si imperata non facerent, ad nutum e uestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemq. delerent. hæc, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia, fletuq. pronũtiantur. quibus rebus cõmoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistũt, operibus custodias relinqunt. indutiarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curã, et diligentiã remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, et defectionis odio, et contemptione sui, et diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabãtur: ægreq. tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauiterq. eam rem pertulerunt; quòd

stetisse

ſtetiſſe per Trebonium, quo minus oppido potirētur, uidebatur. At hoſtes ſine fide tempus, atque occaſionem fraudis, ac doli quærunt. interiectis aliquot diebus, noſtris languentibus, atque animo remiſſis, ſubito, meridiano tempore, cum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino labore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet; arma uero omnia repoſita, contectaq. eſſent; portis ſe foras erumpunt; ſecundo, magnoq. uento ignem operibus inferunt. hunc ſic diſtulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, teſtudo, turris, tormentaq. flammam conciperent, et prius hæc omnia conſumerentur, quàm, quemadmodum accidiſſet, animaduerti poſſet. Noſtri, repentina fortuna permoti, arma, quæ poſſunt, arripiunt. alij ex caſtris ſeſe incitant. fit in hoſtes impetus eorum: ſed muro, ſagittis, tormentisq. fugientes perſequi prohibentur. illi ſub murum ſe recipiunt; ibiq. muſculum, turrimq. latericiam libere incendunt. ita multorum menſium labor, hoſtiū perfidia, et ui tempeſtatis, puncto temporis interijt. tentauerunt hoc idem Maſſilienſes. poſtero die, eandem nacti tempeſtatem, maiori cum fiducia ad alterā turrem aggeremq. eruptione pugnauerunt; multūq. ignem intulerunt. ſed, ut ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant, ita, proximi diei caſu admoniti, omnia ad defenſionem parauerant. itaque, multis interfectis, reliquos, infectare, in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quæ ſunt amiſſa, multo maiore ſtudio militum adminiſtrare, et reficere inſtituit. nam, ubi tantos ſuos labores, et appara-

X tus

*tus male cecidiſſe uiderunt; indutijsq́. per ſcelus uio
latis, ſuam uirtutem irriſui fore perdoluerunt; quòd,
unde agger omnino comportari poſſet, nihil erat reli
quum, omnibus arboribus longe, lateq́. in finibus
Maſſilienſium exciſis, et conuectis; aggerem noui ge
neris, atque inauditum ex latericijs duobus muris,
ſenum pedum craſſitudine, atque eorum murorum
contignationem facere inſtituerunt, æqua fere latitu
dine, atque ille congeſtus ex materia fuerat agger.
ubi autem ſpatium inter muros, aut imbecillitas ma
teriæ poſtulare uideretur, pilæ interponuntur, tranſ
uerſaria tigna inijciũtur, quæ firmamẽto eſſe poſſint.
et, quicquid eſt contignatum, cratibus conſternitur,
crateſq́. luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac
ſiniſtra muro tectus, aduerſus plutei obiectu, operi
quæcunque uſui ſunt, ſine periculo ſupportat. celeri-
ter res adminiſtratur: diuturni laboris detrimentum
ſolertia, et uirtute militũ breui recõcinnatur. portæ,
quibus locis uidetur, eruptionis cauſſa in muro relin-
quuntur. quod ubi hoſtes uiderunt ea, quæ diu, lõgoq́.
ſpatio refici non poſſe ſperaſſent, paucorũ dierum ope
ra, et labore ita refecta, ut nullius perfidiæ, neque e-
ruptioni locus eſſet; neque quidquã omnino relinque-
retur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri
poſſet; eodẽq́. exemplo ſentiunt totam urbem, quà ſit
aditus, ab terra, muro, turribusq́. circumiri poſſe, ſic,
ut ipſis cõſiſtendi in ſuis munitionibus locus nõ eſſet;
cum pæne ædificata in muris ab exercitu noſtro mœ
nia uiderẽtur; ac tela manu conijcerentur; ſuorumq́.*

tor-

tormentorum usum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire; pariq.condicione e muro, ac turribus bellandi data, uirtute se nostris adæquare non posse intelligunt; ad easdem deditionis condiciones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ uires suæ, quæ uoluntas erga Cæsarem totius prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus; neque se in ullam partem mouebat. postea uero, cum Cæsarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe, atque exspectatione, et consentire omnem citeriorem prouinciam, quæq. postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latius, atque inflatius Afranius præscribebat; se quoque ad motum fortunæ mouere cœpit; delectum habuit tota prouincia; legionibus completis, duabus cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerũ coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio, Petreioq. mitteret; naues longas x, Gaditanis, ut facerent, imperauit; cõplures præterea Hispali faciendas curauit: pecuniam omnem, omniaq. ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit.

tulit. eò sex cohortes, præsidij caussa, ex prouincia misit: Caiumq. Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eò, procurandæ hereditatis caussa, uenerat, missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, et publica in domum Gallonij contulit: ipse habuit graues in Cæsarem conciones: sæpe ex tribunali prædicauit, aduersa Cæsarem prœlia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: hæc se certis nuntijs, certis auctoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius prouinciæ, sibi ad remp. administrandam HS CLXXXX millia, & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat: qui uerba, atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaq. eò deducebat; & iudicia in priuatos reddebat: prouinciam omnem in sua, & Pompeij uerba per iusiurandum adigebat. cognitis ijs rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. ratio autem hæc erat belli, ut secum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentumq. omne ibi contineret. prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. in insula, frumento, nauibusq. comparatis, bellum duci, non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessarijsq. rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispanijs relinquere; quòd, magna esse Pompeij

peij beneficia; et magnas clientelas in citeriore prouincia, ſciebat. itaque, duabus legionibus miſſis in ulteriorem Hiſpaniam cum Q. Caſſio tribuno pl. ipſe cum equitibus ſexcentis, magnis itineribus, progreditur; edictumq́. præmittit, ad quam diem magiſtratus, principesq́. omnium ciuitatum ſibi eſſe præſto Cordubæ uellet. quo edicto tota prouincia per uulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem ſenatus Cordubam mitterent; nullus ue ciuis Romanus paullo notior, quin ad diem conueniret. ſimul ipſe Cordubæ conuentus per ſe portas Varroni clauſit; cuſtodias, uigiliasq́. in muro, turribusq́. diſpoſuit. cohortes duas, quæ Colonicæ appellabantur, cum eò caſu ueniſſent, tuendi oppidi cauſſa, apud ſe retinuit. Iiſdem diebus Carmonenſes, quæ eſt longe firmiſſima totius prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone præſidio, per ſe cohortes eiecit, portasq́. præcluſit. hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet; ne itinere, aut traiectu intercluderetur. tanta ac tam ſecunda in Cæſarem uoluntas prouinciæ reperiebatur. Progreſſo ei paullo longius litteræ a Gadibus redduntur; ſimul atque cognitum ſit de edicto Cæſaris, conſenſiſſe Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quæ eſſent ibi in præſidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem, inſulamq́. Cæſari ſeruarent: hoc inito conſilio, denũtiauiſſe Gallonio, ut ſua ſponte, dum ſine periculo liceret, excederet Gadibus: ſi id non feciſ-

set, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseq. Hispalim recepit, atque in foro, et porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum, itinere conuerso, sese Ilipam Italicam uéturum promisisset, certior a suis factus est, præclusas esse portas: tum uero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionem, cui iusserit, tradere. ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic tradi iubet. tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem uenit: relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecuniæ, tradit; &, quod ubique habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; ciuibus Romanis, quòd oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quòd præsidia expulissent; Gaditanis, quòd conatus aduersariorum infregissent, seseq. in libertaté uindicassent; tribunis mil. centurionibusq. qui eò præsidij caussa uenerant, quòd eorum consilia sua uirtute confirmassent; pecunias, quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit ijs, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognouerat, tributis quibusdam publicis, priuatisq. præmijs; reliquos in posterú bona spe complet; biduumq. Cor

dubæ

dubæ commoratus, Gades proficiscitur; pecunias, monumentaq., quæ ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet; prouinciæ Q. Cassiũ præficit; huic quattuor legiones attribuit; ipse ijs nauibus, quas M. Varro, quasq. Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. ibi totius fere citerioris prouinciæ legationes Cæsaris aduentum exspectabant. eadem ratione priuatim, ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit; pedibusq. Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: ibi, legem de dictatore latam, seseq. dictatorem dictum a M. Lepido prætore, cognoscit. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, et mutatione uictus, (panico enim uetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, in publicum cõtulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium uoluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem est profectus. hunc conspicatæ naues, quæ, missu Bruti, consuetudine quotidiana, ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. ex ijs unum

ipsius nauigium contendit, et fugere perseuerauit, auxilioq. tempestatis ex conspectu abijt; duo, perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma, tormentaq. ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naues ex portu, naualibusq. educunt: pecuniam ex publico tradũt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, et uetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis, cõseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Atij Vari despiciens, duas legiones ex quattuor, quas a Cæsare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduoq., & noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. hic locus abest a Clupeis passuum uigintiduo millia, habetque non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontorijs continetur. huius aduentum L. Cæsar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam præstolans, quas naues, Vticæ ex prædonum bello subductas, P. Atius reficiendas, huius belli caussa, curauerat; ueritusq. nauium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaq. ad proximum litus triremе constrata, & in litore relicta, pedibus Adrumentum profugerat. id oppidum C. Considius Longus, unius legionis præsidio, tuebatur. reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumentum se receperunt. hunc secutus M. Rufus quæstor nauibus duodecim, quas

quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in litore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcium Vticã nauibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduiq. iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit: C. Caniniũ Rebilum legatum cum legionibus reliquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quòd is locus peridoneus castris habebatur. id autem est iugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum, atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticã uergit. abest directo itinere ab Vtica paullo amplius passus mille. sed hoc itinere est fons, quò mare succedit longius: lateq. is locus restagnat: quem si quis uitare uoluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoq. coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Vtica, altera theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castaa difficili, et angusto. simul animaduertit, multa undique portari, atque agi plenissimis uijs, quæ, repẽtini tumultus timore, ex agris in urbem conferantur. huc equitatũ mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. eodemq. tempore his rebus subsidio DC equites Numidæ ex oppido, peditesq. CCCC mittũtur a Varo; quos auxilij caussa rex Iuba paucis diebus ãte Vticã miserat. huic et paternũ hospitiũm cum Põpeio, et

ſimultas cum Curione intercedebat; quòd tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. concurrunt equites inter ſe. neque uero primum impetum noſtrorum Numidæ ferre potuerunt: ſed, interfectis circiter CXX, reliqui ſe in caſtra ad oppidum receperunt. Interim, aduentu longarum nauium, Curio pronuntiari onerarijs nauibus iubet, quæ ſtabant ad Vticam numero circiter CC. ſe in hoſtium habiturum loco, qui non e ueſtigio ad caſtra Corneliana uela duxiſſet. qua pronuntiatione facta, temporis puncto, ſublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, et, quò imperatum eſt, tranſeunt. quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit, atque uniuerſi exercitus conclamatione imperator appellatur. poſtero die Vticam exercitum ducit, et prope oppidum caſtra ponit. non dum opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nuntiant, magna auxilia equitum, peditumq. ab rege miſſa, Vticam uenire. eodemq. tempore uis magnæ pulueris cernebatur; et ueſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu. nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum ſuſtineant, ac morentur: ipſe celeriter, ab opere deductis legionibus, aciem inſtruit: equitesq. cõmittunt prœlium: et prius, quàm plane legiones explicari, et conſiſtere poſſent, tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quòd nullo ordine, & ſine timore iter fecerant, in fugam ſe conijciunt: equitatuq. omni fere incolumi, quòd ſe per

litora

litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Curionis, cum manipularibus suis uigintiduo, ad Atium Varum perfugiunt. ij, seu uere, quam habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt. nam, quæ uolumus, & credimus libenter, &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus. confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione; maxime opus esse, in conspectum exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque, una ualle non magna interiecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus; quem fuisse Corfinij, supra demõstratum est. hic, dimissus a Cæsare, in Africam uenerat: legionesq. eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeo, ut, paucis mutatis centurionibus, ijdem ordines, manipuliq. constarent. hanc nactus appellationis causam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademq. in obsidione perpessi; neu pro ijs pugnarent, a quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. his pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atque Atium secuti essent, exspectare deberent. Hac habita

oratione,

oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit. at in castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is uarijs hominũ sermonibus celeriter augetur. unusquisque enim opiniones fingebat, et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanauerat, atque alius alij tradiderat; plures auctores eius rei uidebantur. ciuile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere, et sequi, quod uellent; legiones eæ, quæ paullo ante apud aduersarios fuerant, (nam etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudo) quæ offerrentur; municipia etiam diuersis partibus coniuncta. neque enim ex Marsis, Pelignisq. ueniebant, ut qui superiore nocte in contubernijs, commilitonesq. non nulli grauiores sermones militum uulgo durius accipiebant. non nulla etiam ab ijs, qui diligentiores uideri uolebant, fingebantur. quibus de caussis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis castraq. Vari oppugnanda censerent; quòd huiusmodi militum consilijs otium maxime contrarium esse arbitrarentur. postremo præstare dicebant, per uirtutem in pugna belli fortuna experiri, quàm, desertos, & cirumuentos a suis, grauissimum supplicium pati. porro erant, qui censerent, de tertia uigilia in castra Corneliana recedendum; ut, maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine

nauium et tutius, et facilius in Siciliam receptus daretur. Curio, utrunque improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, et opere, et natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut uero quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum exercitus beneuolentiā imperatoribus, & res aduersæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quòd illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quòd si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, hæc dissimulare, et occultare, quàm per nos cōfirmari, præstat? an non, uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. nanque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenētur: quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque tāti sum animi, ut sine spe castra oppugnāda censeā; neque tāti timoris; ut ipse deficiā: atq. omnia prius experiēda arbitror;

magnaq.

magnaq. ex parte iam me una uobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem aduocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italiæ, beneficio, atque auctoritate eorũ, suam fecerit. Vos enim, uestrumq. factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta; neque sine caussa & Cæsar amicissime de uobis, & illi grauissime iudicauerunt. Pompeius enim, nullo prœlio pulsus, uestri facti præiudicio demotus, Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, prouinciamq. Siciliam, atque Africam, sine quibus urbem, atque Italiã tueri non potest, uestræ fidei commisit. Adsunt, qui uos horten tur, ut a nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario scelere obstringere? aut quid irati grauius de uobis sentire possunt, quàm, ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere iudicant? et in eorum potestatem ueniatis, qui se per uos perisse existimant? An uero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pul sos exercitus? duos superatos duces? duas receptas prouincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectũ aduersariorum uenerit Cæsar. an, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? uos autem, incerta uictoria, Cæsarem secuti, dijudicata iam belli fortuna, uictum sequamini? cum uestri officij præmia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos a uobis dicunt; & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne uero L. Domitium, an uos

L. Domi-

L. Domitius deseruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam nobis, salutem fuga petiuit? non, proditi per illum, Caesaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem uos tenere quî potuit? cum, proiectis fascibus, & deposito imperio, priuatus, & captus ipse in alienam uenisset potestatem. relinquitur noua religio, ut, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis diminutione sublatum est. At credo, si Caesarem probatis, in me offenditis: qui de meis in uos meritis praedicaturus non sum; quae sunt adhuc & mea uoluntate, & uestra exspectatione leuiora. sed tamen sui laboris milites semper, euentu belli, praemia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamq. cur praeteream? An poenitet uos, quòd saluum atque incolumẽ exercitum, nulla omnino naue desiderata, traduxerim? quòd classem hostium primo impetu aduueniens profligauerim? quòd bis per biduum equestri praelio superauerim? quòd ex portu, sinuq. aduersariorum CC naues onerarias adduxerim? eoq. illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint? Hac uos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli praeiudicia sequimini? Equidem me Caesaris militem dici uolui: uos me imperatoris nomine appellauistis. cuius si uos poenitet; uestrum uobis beneficium

beneficium remitto, mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Qua oratione permoti milites, crebro etiã dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur. discedentem uero ex concione, uniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prœlium cõmittere, & suam fidem, uirtutemq. experiri. quo facto commutata omnium uoluntate, & opinione, consensu suo constituit Curio, cum primum sit data potestas, prœlio rem committere. postero die productos, loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Atius dubitat copias producere; siue solicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno, aut difficili, et arduo adscensu. hanc, uterque, si aduersariorum copiæ transire conarentur, exspectabat; quo æquiore loco prœlium cõmitteretur. simul a sinistro cornu P. Atij equitatus omnis, & una leuis armaturæ interiecti cõplures, cum se in uallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinorum cohortes mittit: quorũ primum impetũ equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab ijs, qui una procurrerant, leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi uidebat. Tum Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd

magnum habere uſum in re militari ſciebat, Perterritum, inquit, hoſtem uides Curio: quid dubitas uti temporis oportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie ſibi confirmaſſent, ſequi ſeſe iubet, et præcurrit ante omnes: adeoq́. erat impedita uallis, ut in adſcenſu, niſi ſubleuati a ſuis, primi non facile eniterentur. ſed, præoccupatis animis Atianorum militum timore, et fuga, et cæde ſuorum, nihil de reſiſtendo cogitabant; omnesq́. iam ſe ab equitatu circumueniri arbitrabantur. itaque prius, quàm telum abijci poſſet, aut noſtri propius accederent, omnis Vari acies terga uertit, ſeq́. in caſtra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium conſecutus, magna uoce Varum nomine appellans requirebat; uti unus eſſe ex eius militibus, et monere aliquid uelle, ac dicere uideretur. ubi ille, ſæpius appellatus, aſpexit, ac reſtitit, et, quis eſſet, aut quid uellet, quæſiuit; humerum apertum gladio appetit: paullumq́. abfuit, quin Varum interficeret. quod ille periculum, ſublato ad eius conatum ſcuto, uitauit. Fabius, a proximis militibus circũuentus, interficitur. ac fugientium multitudine, ac turba portæ caſtrorum occupâtur; atque iter impeditur; pluresq́. in eo loco ſine uulnere, quàm in prœlio, aut fuga, intereunt. neque multum abfuit, quin etiã caſtris expellerentur: ac nõ nulli protinus eodem curſu in oppidum contenderunt. ſed cum loci natura, tũ munitio caſtrorum aditum prohibebat; quòd ad prœ

lium egreſſi Curionis milites, iÿs rebus indigebant, quæ ad oppugnationem caſtrorum erant uſui. itaque Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduerſariorum circiter ſexcentis interfectis, atque uulneratis: qui omnes, diſceſſu Curionis, multiq. prætcrea, per ſimulationem uulnerum, ex caſtris in oppidum propter timorem ſeſe recipiũt. Qua re animaduerſa Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatore in caſtris, et paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia ſilentio exercitum in oppidum reducit. Poſtero die Curio Vticam obſidere, et uallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate otiÿ; Vticenſes, pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficiÿs, illi amiciſſimi; conuentus, qui ex uariÿs generibus conſtaret; terror ex ſuperioribus prœliÿs magnus. itaque de deditione omnes palã loquebantur; et cum P. Atio agebant, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc cum agerentur, nuntiÿ, præmiſſi ab rege Iuba, uenerunt, qui illum cũ magnis copiÿs adeſſe dicerent, et de cuſtodia, ac defenſione urbis hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nuntiabantur hæc eadẽ Curioni, ſed aliquandiu fides fieri non poterat. tantã habebat ſuarũ rerum fiduciã. iamq. Cæſaris in Hiſpania res ſecundæ in Africam nuntiÿs, ac litteris perferebãtur. quibus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe regem auſurum exiſtimabat. ſed, ubi certis auctoribus comperit, minus V, et XX millibus longe ab Vtica eius copias

pias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit. statimq. in Siciliã misit, uti duæ legiones, reliquusq. equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, et loci munitione, et maris propinquitate, et aquæ, et salis copia: cuius magna uis iam ex proximis erat salinis eò congesta. non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque, suorum omnium consensu, Curio reliquas copias exspectare, et bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq. consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello, et controuersiis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, eius præfectum, cum mediocribus copijs missum, Vticæ appropinquare. his auctoribus temere credens, consilium commutat, et prælio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. his rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. sed rex cum omnibus copijs insequebatur, et, sex millium passuum interuallo a Sabura, consederat. equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant.

hos oppressos somno, et dispersos adorti, magnum eorum numerũ interficiunt: multi perterriti profugiũt. quo facto ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq́. ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta uigilia exierat, cohortibus quinque castris præsidio relictis. progressus millia passuum sex, equites conuenit: rem gestam cognouit: ex captiuis quærit, quis castris ad Bagradam præsit: respondent, Saburam: reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit: proximaq́. respiciens signa, Videtis ne, inquit, milites captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares eße non potuerũt. proinde ad prædam, ad gloriam properate; ut iam de præmijs uestris, et de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ geßerant equites, præsertim cum eorum exiguus numerus cũ tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter prædicant. multa præterea spolia præferebantur. capti homines, equitesq́. producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne uictoriam morari uideretur. ita spei Curionis militum studia non deerant. equites sequi iubet sese; iterq́. accelerat, ut quammaxime ex fuga perterritos adoriri posset. at illi, itinere totius noctis confecto, subsequi non poterant: atque alij alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus a Sabura de nocturno prælio,

duo

duo millia Hispanorum, et Gallorum equitum, quos suæ custodiæ caussa circum se habere consueuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Sabu ræ submittit: ipse cum reliquis copijs, elephantisq. XL lentius subsequitur, suspicatus, præmissis equiti bus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitũ, peditumq. instruit: atque his imperat, ut, simulatione timoris, paullatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum prœlij daturum, et, quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu XVI millium spatio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, et circuire ordines, atque hortari incipit: sed peditatu dumtaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio: suosq. hortatur, ut spem omnem in uirtute reponant. nec militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis, et labore confectis, studium ad pugnandum, uirtusq. deerat. sed ij, numero ducenti, (reliqui in itinere substiterant) quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circuire aciem nostram, et auersos proterere incipit. cum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostro-

rum effugiebant; rursusq. ad ordines suos se recipientes, circumibant, et ab acie excludebant. sic neque in loco manere, ordinesq. seruare, neque procurrere, et casum subire, tutú uidebatur. hostium copiæ, summissis ab rege auxilijs, crebro augebantur. nostros uires lassitudine deficiebant. simul ij, qui uulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, ut extremo uitæ tempore homines facere consuerũt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabãt, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. plena erant omnia timoris, et luctus. Curio ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in reliquis rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atque eò inferri signa iubet. hos quoque præoccupat missus a Sabura equitatus. tum uero ad summam desperationem nostri perueniunt; et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. hortatur Curionem Cn. Domitius, præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: et se ab eo non discessurum pollicetur. at Curio, nunquam amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. equites perpauci ex prælio se recipiunt. sed ij, quos ad nouissimum agmen, equo-
rum

rum reficiendorum caussa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt. milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliā nauibus reportentur. pollicetur: magistrisq. imperat nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamq. se puluerem uenientium cernere: quarum rerum nihil omnino acciderat: alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga nauium onerariarū magistros incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiumq. conueniebant. sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine, atque onere non nulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresq. familiæ, qui aut gratia, aut misericordia ualerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent. reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in re-

gnum remisit; cum Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum uectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, et Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri uellet, Vticæ constituit, atque imperauit: diebusq́. æque post paucis, se in regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIB. III.

ICTATORE *habente comitia Cæsare, consules creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, ut arbitri darentur, per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumq́ue, qui fere bella, & ciuiles dissensiones sequi consueuit, & ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimauit. item, prætoribus, tribunisq́. pl. rogationes ad populum ferentibus, non nullos, ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus,*

ribus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia, alijs audientibus iudicibus, alijs sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti uellet; perinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio uideri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio uideretur. His rebus, & ferijs Latinis, comitijsque omnibus perficiundis XI dies tribuit: dictaturaq. se abdicat, & ab urbe proficiscitur, Brundisiumq. peruenit: eò legiones VII, equitatum omnem uenire iusserat. sed tantum nauium reperit, ut anguste XV millia legionariorum militum, et quingentos equites transportare possent. hoc unum inopia nauium Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequẽtiores imponuntur, quòd multis Gallicis tot bellis defecerant; longumq. iter ex Hispania magnum numerum diminuerat; & grauis autumnus in Apulià, circumq. Brundisium, ex saluberrimis Galliæ, & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat. Pompeius, anni spatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum a bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusq. insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, et Aegypto classem coegerat, magnam omnibus locis ædificandam curauerat; magná impera-

imperatam Asiæ, Syriæ, regionibusq. omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat; magnam societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. legiones effecerat ciuium Romanorum IX, quinque ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat, unam ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus; qui dimissi a superioribus imperatoribus, in ijs prouincijs consederant; duas ex Asia, quas Lentulus consul scribendas curauerat. præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. his Antonianos milites admiscuerat. præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones duas: saggittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisq. ciuitatibus tria millia numero habebat, funditorum cohortes sex, mercenarias duas, equites septem millia: ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. ex Macedonia CC erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti uirtute. quingentos ex Gabinianis Alexandria, Gallos, Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidij caussa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat, DCCC, quos ex seruis suis, pastorumq. suorum coegerat. CCC Tarcundarius, Castor, & Donilaus

societatem

laus ex Gallogræcia dederat. horum alter una uenerat, alter filium miserat. CC ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotæ. huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat; atque eum, quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. frumenti uim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisq. regionibus comparauerat. hiemare Dyrrhachio, Apolloniæ, omnibusq. oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet: eiusq. rei caussa omni in ora maritima classem disposuerat. præerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius, Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodijs C. Marcellus cum C. Pomponio, Liburnicæ, atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperij respiciebat. Cæsar, ut Brundisium uenit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum, ac periculorum esset peruentum, æquo animo mancipia, atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naues conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaque ex uictoria, & ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnibus, imperaret, quod uellet; quodcunque imperauisset, se æquo animo esse facturos; II. non.

Candia
Durano

non. Ian. naues soluit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attigit Ceauniorum. saxa inter, & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus nauibus ad unam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Hispilo, & Minucius Rufus cum Asiaticis nauibus XVIII, quibus iussu D. Lælij præerant; M. Bibulus cum nauibus CX Corcyræ. sed neque ij, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi; cum Cæsar omnino XII naues longas præsidio duxisset; in quibus erat & ipse: neque Bibulus, impeditis nauibus, dispersisq. remigibus, satis mature occurrit: quòd prius ad continentem uisus est Cæsar, quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. expositis militibus, naues eadem nocte Brundisium a Cæsare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatusq. transportari possent. huic officio præpositus erat Fusius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius a terra prouectæ naues, neque usæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter XXX, in eas diligentiæ suæ, ac doloris iracundia erupit, omnesq. incendit; eodemq. igne nautas, dominosq. nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperãs. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum

tum ſtationes, litoraq. omnia longe, lateq. claſſibus occupauit: cuſtodijsq. diligentius diſpoſitis, ipſe grauiſſima hieme in nauibus excubabat, neque ullum laborem, aut munus deſpiciens, neque ſubſidium expectans, ſi in Cæſaris conſpectum ueniret. Sed poſt diſceſſum Lyburnarum, ex Illyrico M. Octauius cum ijs, quas habebat, nauibus Salonas peruenit; ibiq. concitatis Dalmatis, reliquisq. barbaris, Iſſam a Cæſaris amicitia auertit: conuentum Salonis cum neque pollicitationibus, neque denuntiatione periculi permouere poſſet, oppidum oppugnare inſtituit. eſt autem oppidum & loci natura, & colle munitum. ſed celeriter ciues Romani, ligneis effectis turribus, ſeſe munierunt: &, cum eſſent infirmi ad reſiſtendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium deſcẽderunt; ſeruosq. omnes puberes liberauerunt; &, præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. quorum cognita ſententia, Octauius quinis caſtris oppidum circumdedit; atque uno tempore obſidione, & oppugnationibus eos premere cœpit. illi, omnia perpeti parati, maxime re frumentaria laborabant. qua de re miſſis ad Cæſarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per ſe incommoda ſuſtinebant: et, longo interpoſito ſpatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effeciſſet, nacti occaſionem meridiani temporis, diſceſſu eorum, pueris mulieribusq. in muro diſpoſitis, ne quid quotidianæ conſuetudinis deſideraretur, ipſi, manu

facta,

facta, cum ijs, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperunt. his expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusq. eos castris expulerunt, &, magno numero interfecto, reliquos, atque ipsum Octauium in naues cõfugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. iamq. hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis receptis, Octauius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est, L. Vibullium Rufum, Pompeij praefectum, bis in potestatẽ peruenisse Caesaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. hunc pro suis beneficijs Caesar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eundemq. apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. erat autem haec summa mãdatorũ: debere utrunque pertinaciae finẽ facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrinque incõmoda accepta; quae pro disciplina, & praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, et Sardinia, duabusq. Hispanijs, et cohortibus in Italia, atque Hispania ciuium Romanorum centum, atque triginta: se morte Curionis, et detrimento Africani exercitus tanto, militumq. deditione ad Corcyram: proinde sibi, ac reip. parcerent, quantumq. in bello fortuna posset, iam ipsi incõmodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque

consideret, & pares ambo uiderentur: si uero alteri paullum modo tribuisset fortuna; non esse usurũ conditionibus pacis eum, qui superior uideretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum consideret: condiciones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romæ a senatu, et a populo peti debere: interea & reip. et ipsis placere oportere, si uterque in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositisq. armis, auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusq. iudicio fore utrunque contentum: hæc quo facilius Pōpeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumq. copias dimissurum. Vibullius, his expositis a Cæsare, non minus necessariũ esse existimauit, de repentino aduentu Cæsaris Pōpeium fieri certiorẽ, uti ad id consilium capere possit, ante quàm de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato, et nocte, et die itinere, atque mutatis ad celeritatẽ iumentis, ad Pōpeium contendit; ut, adesse Cæsarem omnibus copiis, nuntiaret. Pōpeius erat eo tẽpore in Candauia; iterq. ex Macedonia in hiberna Apolloniã Dyrrhachiumq. habebat. sed, re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniã petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodẽ die Oricũ proficiscitur. quò cũ uenisset; L. Torquatus, qui iussu Pōpeii oppido præerat, præsidiũq. ibi Parthinorũ habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum adscendere, atque arma capere iubet. illi autem cum se contra imperium populi R.

li R. pugnaturos esse negarent; oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; et se, atque oppidum Cæsari dedit; incolumisq. ab eo cõseruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora Apolloniã proficiscitur. eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesq. ab Apolloniatibus exigere cœpit. illi uero daturos se negare; neque portas consuli præclusuros; neque sibi iudicium sumpturos contra, atque omnis Italia, populusq. R. iudicauisset. quorum cognita uoluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoq. recipiunt. hos sequuntur Bellidenses, Amatini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq. Epirus; &, legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis ijs rebus, quæ erant Orici, atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnisq. itineribus, contendit. simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiserat, ut pæne omnes in Epiro, finitimisq. regionibus signa relinquerent; complures arma proijcerent, at fugæ simile iter uideretur. sed, cum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraq. metari iussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq. se eum non deserturum, eundemq. casum subiturũ, quẽcunque ei fortuna tribuisset. hoc idẽ reliqui iurant legati. hos tribuni mil. centurionesq. sequuntur,

tur; atque idem omnis exercitus iurat. Cæſar profe ſto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem prope- * randi facit: caſtraq. ad flumen Apſum ponit, in finibus Apolloniatium; ut uigilijs, caſtellisq. benemeritæ ciuitates tutæ eſſent: ibiq. reliquarum ex Italia legionum aduentum exſpectare, et ſub pellibus hiemare conſtituit. hoc idem Pōpeius facit; et, trans flumen Apſum poſitis caſtris, eò copias omnes, auxiliaq. conduxit. Calenus, legionibus, equitibusq. Brundiſii in naues poſitis, ut erat præceptum a Cæſare, quantum nauium facultatem habebat, naues ſoluit; paullumq. a portu progreſſus, litteras a Cæſare accipit; quibus eſt certior factus, portus, litoraq. omnia claſſibus aduerſariorum teneri. quo cognito, ſe in portum recipit, nauesq. omnes reuocat: una ex ijs, quæ perſeuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quòd erat ſine militibus, priuatoq. conſilio adminiſtrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata eſt: qui de ſeruis, liberisq. omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, et ad unum interficit. ita, exiguo tempore, magno caſu totius exercitus ſalus conſtitit. Bibulus, ut ſupra demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum: et, ſicut mari, portubusq. Cæſarem prohibebat, ita ipſe omni terra earum regionum prohibebatur. præſidijs enim diſpoſitis, omnia litora a Cæſare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naues ad terram religādi poteſtas fiebat. erat res in magna difficultate: ſummisq. anguſtijs rerum neceſſariarum premebātur, adeo, ut cogerentur, ſicuti reliquū

commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra nauibus onerarijs ſupportare. atque uno tempore accidit, ut, difficilioribus uſi tempeſtatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter, et æquo animo ferebant; neque ſibi nudanda litora, et relinquendos portus exiſtimabant. Sed, cũ eſſent in quibus demonſtraui anguſtijs; ac ſe Libo cum Bibulo coniunxiſſet; loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præſidijs terreſtribus præerat; uelle ſe de maximis rebus cũ Cæſare loqui, ſi ſibi eius facultas detur. huc addunt pauca, rei confirmandæ cauſſa, ut de compoſitione acturi uiderentur. interim poſtulãt, ut ſint indutiæ; atque ab ijs impetrant. magnum enim, quod afferebant, uidebatur: et Cæſarem id ſumme ſciebant cupere: et, perfecturum aliquid de Bibuli mandatis, exiſtimabatur. Cæſar eo tempore cum legione una profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, et rem frumentariam expediendam, qua anguſte utebatur. erat autem ad Buthrotum oppoſitum Corcyræ. ibi ab Acilio certior, et Murco per litteras factus de poſtulatis Libonis, et Bibuli, legionem relinquit; ipſe Oricum reuertitur. eò cum ueniſſet, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excuſat Bibulum, quòd is iracundia ſumma erat, inimicitiasq. habebat etiam priuatas cum Cæſare, ex ædilitate, et prætura conceptas: ob eam rem colloquium uitaſſe, ne res maximæ ſpei, maximæq. utilitatis

eius

eius iracundia impedirentur: Pompeij ſummam eſſe, ac fuiſſe ſemper uoluntatem, ut componerentur, atque ab armis diſcederetur: ſed poteſtatem ſe eius rei nullam habere; propterea quòd de conſilij ſententia ſummā belli, rerumq́. omnium Pōpeio permiſerint: ſed, poſtulatis Cæſaris cognitis, miſſuros ad Pōpeiū, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipſis: interea manerent indutiæ, dum ab illo rediri poſſet; ne ue alter alteri noceret. huc addit pauca de cauſſa, et de copijs, auxilijsq́. ſuis. Quibus rebus neque tum reſpondendum Cæſar exiſtimabat: neque nunc, ut memoriæ prodatur, ſatis cauſſæ putamus. Poſtulabat Cæſar, ut legatos ſibi ad Pompeium ſine periculo mittere liceret; idq́. ipſi fore reciperent, aut acceptos per ſe ad eum perducerent: quòd ad indutias pertineret, ſic belli rationem eſſe diuiſam; ut illi claſſe naues, auxiliaq́. ſua impedirent; ipſe ut aqua, terraq́. eos prohiberet; et, ſi hoc ſibi remitti uellent, remitterent ipſi de maritimis cuſtodijs; ſin illud tenerent, ſe quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi poſſe de compoſitione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem eſſe impedimenti loco. Illi neque legatos Cæſaris recipere, neque periculū præſtare eorum, ſed totam rem ad Pompeium reijcere: unū inſtare de indutijs, uehementiſſimeq́. contendere. quos ubi Cæſar intellexit, præſentis periculi, atque inopiæ uitandæ cauſſa, omnem orationē inſtituiſſe, neque ullā ſpem, aut condicionē pacis afferre; ad reliquam cogitationē belli ſeſe recepit. Bibulus, multos dies terra

prohibitus, et grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari poſſet, neque ſuſceptũ officium deſerere uellet, uim morbi ſuſtinere non potuit. eo mortuo, ad neminem unum ſumma imperij redit: ſed ſeparatim ſuam quiſque claſſem ad arbitrium ſuum adminiſtrabat. Vibullius, ſedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæſaris concitauerat, ubi primum, rurſus adhibito Libone, et L. Lucceio, et Theophane, quibus communicare de maximis rebus Põpeius conſueuerat, de mandatis Cæſaris agere inſtituit; eum ingreſſum in ſermonem Pompeius interpellauit, et loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus eſt, quam beneficio Cæſaris habere uidebor? cuius rei opinio tolli non poterit, niſi cum in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor, bello perfecto. Ab iſs Cæſar hæc dicta cognouit, qui ſermoni interfuerunt. conatus tamẽ nihilo minus eſt alijs rationibus per colloquia de pace agere. inter bina caſtra Pompeij, atque Cæſaris unũ flumen tantũ intererat Apſus: crebraq́. inter ſe colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentiũ tranſiiciebatur. mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis; qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere uiderẽtur, ageret; & crebro magna uoce pronuntiaret, liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere; quod etiam fugitiuis ab ſaltu Pyrenæo, prædonibusq́. licuiſſet; præſertim, ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. multa ſuppliciter locutus, ut de ſua, atque

omnium

omnium ſalute debebat, ſilentioq́. ab utriſque militibus auditus, reſponſum eſt ab altera parte, A. Varronem profiteri, ſe altera die ad colloquiũ uenturum, atque una etiã utrinque admodũ tuto legati uenire, et, quæ uellent, exponere poſſent; certumq́. ei rei tẽpus conſtituitur. quò cum eſſet poſtero die uentũ; magna utrinque multitudo cõuenit; magnaq́. erat eius rei exſpectatio: atque omnium intenti animi ad pacem eſſe uidebantur. qua ex frequentia T. Labienus prodijt, ſumma oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. quorũ mediam orationem interrumpunt undique ſubito tela immiſſa; quæ ille obtectus armis militum uitauit. uulnerantur tamen cõplures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones, militesq́. non nulli. Tum Labienus, Deſinite ergo de compoſitione loqui. nam nobis, niſi Cæſaris capite relato, pax eſſe nulla poteſt. Iiſdẽ temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, cauſſa debitorũ ſuſcepta, initio magiſtratus tribunal ſuum iuxta C. Trebonij, prætoris urbani, ſellã collocauit; et, ſi quis appellaſſet de æſtimatione, & de ſolutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut Cæſar præſens cõſtituerat, fore auxilio pollicebatur. ſed fiebat æquitate decreti, et humanitate Trebonij, qui his tẽporibus clementer, et moderate ius dicendũ exiſtimabat, ut reperiri non poſſet, a quibus initiũ appellandi naſceretur. nam fortaſſe inopiam excuſare, et calamitatẽ aut propriam ſuã, aut temporũ queri, et difficultates auctionandi proponere, etiã mediocris eſt animi: in-

tegras uero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad ad quorum cōmodum pertinebat, durior inuentus est Cœlius. & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem caussam uideretur, legem promulgauit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ soluantur. cum resisteret Seruilius consul, reliquiq. magistratus; et minus opinione sua efficeret; ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgauit; unam, qua mercedes habitationū annuas con ductoribus donauit; aliam tabularū nouarum: impetuq. multitudinis in C. Trebonium facto, et nō nullis uulneratis, eū de tribunali deturbauit; de quibus rebus Seruilius consul ad senatum retulit; senatusq. Cœliū ab rep. remouendū censuit. hoc decreto, eum cōsul senatu prohibuit, et cōcionari conantē de rostris dedu xit. ille, ignominia, et dolore permotus, palā se proficisci ad Cæsarē simulauit clā, nūtijs ad Milonē missis, qui, Clodio interfecto, eius nomine erat dānatus; atque, eo in Italiā euocato, quòd, magnis muneribus da tis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi cōiunxit; atque eū in Turinum ad solicitādos pastores præmisit. ipse cū Cassilinum uenisset, unoq. tēpore signa eius militaria, atque arma Capuæ essent cōprehensa, familia Neapoli uisa, atque proditio oppidi appareret, patefactis cōsilijs, exclusus Capua, et periculū ueritus, quòd cōuentus arma ceperat, atque eū hostis lo co habēdum existimabat, cōsilio destitit, atque eo itinere

nere

nere sese auertit. Interim Milo, dimissis circũ municipia litteris, ea, quæ faceret, iussu, atque imperio facere Põpeij, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, solicitabat. apud quos cũ proficere nihil posset; quibusdã solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare
* cœpit. eò cũ a Q. Pedio prætore cum legione lapide ictus esset ex muro, perijt: et Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarẽ, peruenit Turios: ubi, cũ quosdã eius municipij solicitaret, equitibusq. Cæsaris Gallis, atque Hispanis, qui eò præsidij caussa missi erãt, pecuniã polliceretur, ab ijs est interfectus. itaque magnarum initia rerũ, quæ occupatione magistratuũ, et tẽporum solicitam Italiam habebant, celerem, et facilẽ exitũ habuerunt. Libo, profectus ab Orico cũ classe, cui præerat, nauium quinquaginta, Brundisiũ uenit; insulamque, quæ contra Brundisinũ portum est, occupauit; quòd præstare, unum locũ, arbitrabatur, quã necessarius nostris erat egressus, quàm omnium litora, ac portus custodia clausos teneri. hic, repentino aduentu, naues onerarias quasdã nactus incendit; et unã frumento onustam abduxit; magnumq. nostris terrorem iniecit; et, noctu militibus, et sagittarijs in terrã expositis, præsidium equitũ deiecit; et adeo loci oportunitate profecit, ut ad Põpeium litteras mitteret, naues reliquas, si uellet, subduci, et refici iuberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturũ. Erat eo tempore Antonius Brundisij; qui uirtuti militum confisus, scaphas nauium magnarũ circiter LX crati

bus, pluteisq. contexit; eoq. milites delectos imposuit; atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit; nauesq. triremes duas, quas Brundisij faciēdas curauerat, per caussam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. has cum audacius progressas Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit. quæ cū nauibus nostris appropinquassent; nostri ueterani in portum refugiebant; illi, studio incitati, incautius sequebantur. iam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitauerunt; primoq. impetu unam ex his quadriremem cum remigibus, defensoribusq. suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coegerunt. ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per orā maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur. qua necessitate, et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemq. nostrorum omisit. Multi iam menses transierant; & hiems præcipitauerat; neque Brūdisio naues, legionesq. ad Cæsarem ueniebant: ac non nullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari uidebantur; quòd certe sæpe flauerant uēti, quibus necessario cōmittendū existimabat. quantoq. eius amplius processerat tēporis; tāto erāt alacriores ad custodias, qui classibus præerant; maioremq. fiduciā prohibendi habebant: et crebris Pompeij litteris castigabantur, quoniā primo uenientem Cæsarē non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent: duriusq. quotidie tempus ad transportandū lenioribus uentis exspectabant. Quibus rebus

permotus

permotus Cæsar, Brũdisium ad suos seuerius scripsit, ut, nacti idoneum uentum, ne occasionem nauigandi dimitterent; & ad Oricum, siue ad litora Apolloniatium, cursum dirigerent; quòd eò naues eijcere possent. hæc a custodibus classium loca maxime uacabant; quòd se longius partibus committere non auderent. illi, adhibita audacia, & uirtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum naues soluunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumq. præteruehuntur. qui cum essent ex continenti uisi; Q. Coponius, qui Dyrrhachij classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit; &, cum iam nostris, remissiore uento, appropinquasset, idem Auster increbuit, nostrisq. præsidio fuit. neque uero ille ob eam caussam conatu desistebat; sed labore, & perseuerantia nautarum, se uim tempestatis superare posse sperabat; præteruectosq. Dyrrhachium magna ui uenti nihilo secius sequebatur. nostri, usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte uentus remisisset. nacti portũ, qui appellatur Nympham, ultra Lyssum millia passuum tria, eò naues introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leuiusq. tempestatis, quàm classis, periculum existimauerunt. quò simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduũ flauerat, in Africum se uertit. hic subitá cómutationem fortunæ uidere licuit. qui modo sibi timuerant,

rant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaque, tempore commutato, tempestas & nostro texit, et naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unam constratæ omnes numero XVI eliderentur, & naufragio interirent; &, ex magno remigum, propugnatorumq. numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars a nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Cæsar domum remisit. nostræ naues duæ, tardius cursu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lyssum in anchoris constiterunt. has, scaphis, minoribusq. nauigijs compluribus sumptis, Otacilius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tironum sustulerat: altera ex ueterana paullo minus ducentis se compleuerat. hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidij in animi fortitudine. tirones enim, multitudine nauium perterriti, & salo, nauseaq. confecti, iureiurando accepto, nihil ijs nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. at ueteranæ legionis milites, item conflictati & tempestatis, & sentinæ uitijs, nō ex pristina uirtute remittendum aliquid putauerunt; sed, tractandis condicionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorē in terram nauem eijcere cogunt: ipsi idoneum

neum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eá partem oræ maritimæ asseruabant, circiter CCCC, quiq. eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt; &, non nullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. quo facto, conuentus ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumq. curauerat, Antonium recepit, omnibusq. rebus iuuit. Otacilius, sibi timens, oppido fugit, et ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, uniusq. tironum, et equitũ octingẽtorum, plerasque naues in Italiá remittit ad reliquos milites equitesq. transportandos: pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyssi reliquit, hoc consilio, ut, si forte Pompeius, uacuam existimans Italiam, eò transiecisset exercitum, quæ opinio erat edita in uulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosq. ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transuexisset. hoc eodem fere tempore Cæsar, atque Pompeius cognoscunt. nam præteruectas Apolloniam, Dyrrhachiumq. naues uiderant: ipsi iter secundum eas terras direxerant: sed, quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaq. re, diuersa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio coniungeret; Pompeius, ut uenientibus in itinere se opponeret, &, si imprudentes ex insidiis adoriri

adoriri posset. eodemq. die uterque eorum ex castris statiuis a flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clam, & noctu, Cæsar palam, atque interdiu. sed Cæsari, circuitu maiore, iter erat longius, aduerso flumine; ut uado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit: atque, ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit: suosq. omnes castris continuit, ignesq. fieri prohibuit; quo occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. ille, missis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese castris tenuit. altero die ad eum peruenit Cæsar. cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusq. copijs ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdã circa montẽ Amanum acceptis, sese imperatorem appellauerat. quo facto ciuitatibus, tyrannisq. magnas imperauerat pecunias: itẽ a publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat: equitesq. toti prouinciæ imperauerat. quibus coactis, finitimis hostibus, Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones, equitesq. ex Syria deduxerat: summaq. solicitudine, ac timore Parthici belli in prouinciam cum uenisset; ac non nullæ militum uoces audiren-

direntur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros,
contra ciuem, et consulem arma non laturos; dedu-
ctis Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hi
berna legionibus, maximas largitiones fecit; et, cōfir
mandorum militum caussa, diripiendas ijs ciuitates
dedit. interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota pro
uincia exigebantur. multa præterea generatim ad a-
uaritiam excogitabantur. in capita singula seruorũ,
ac liberorum tributũ imponebatur. columnaria, ostia
ria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta,
uecturæ imperabantur. cuius modo rei nomen repe-
riri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uide-
batur. non solum urbibus, sed pæne uicis, castellisq.
singulis cum imperio præficiebantur. qui horum quid
acerbissime, crudelissimeq. fecerat, is et uir, & ciuis
optimus habebatur. erat plena lictorum, et imperio-
rum prouincia, conferta præfectis, atque exactori-
bus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam priua
to imperio compendio seruiebant. dictitabant enim,
se, domo, patriaq. expulsos, omnibus necessarijs ege-
re rebus; ut honesta præscriptione rem turpissimam
tegerent. Accedebāt ad hæc grauissimæ usuræ, quod
in bello plerunque accidere consueuit, uniuersis impe
ratis pecunijs: quibus in rebus prolationem diei dona
tionem esse dicebant. itaque æs alienum prouinciæ eo
biennio multiplicatũ est. nec minus ob eam caussam
ciuibus Romanis eius prouinciæ, sed in singulos con-
uentus, singulasq. ciuitates, certæ pecuniæ impera-
bantur: mutuasq. illas ex S.C. exigi dictitabant: pu
blicanis,

blicanis, uti in ſorte fecerant, inſequentis anni uectigal pro mutuo. præterea Epheſi a fano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, ceteraſq. eius deæ ſtatuas. cum in fanum uentum eſſet, adhibitis compluribus ſenatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, litteræ ei redduntur a Pompeio, mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarẽ; properaret ad ſe cum exercitu uenire, omniaq. poſthaberet. His litteris acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipſe iter in Macedoniam parare incipit: paucisq. poſt diebus eſt profectus. hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutem attulit. Cæſar, Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ cauſſa poſuerat, tentandas ſibi prouincias, longiusq. procedendum exiſtimabat; &, cum ad eum legati ueniſſent ex Theſſalia, Aetoliaque, qui, præſidio miſſo, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Caſſium Longinum cum legione tironũ, quæ appellabatur uigeſimaſeptima, atque equitibus ducẽtis in Theſſaliam, C. Caluiſium Sabinum cum cohortibus quinque, paucisq. equitibus in Aetoliam miſit: maxime eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentaria, ut prouiderent, hortatus eſt. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus, undecima, & duodecima, & equitibus quingentis in Macedoniam proficiſci iubet. cuius prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudiũ profitebatur. Ex his Caluiſius, primo aduentu,

summa omnium Aetolorum receptus uoluntate, præsidijs aduersariorum Calidone, et Naupacto reiectis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione peruenit. hic, cum essent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus, ueteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis, ac suorum opibus Cæsarem enixe iuuabat. eodemq. tempore Domitius in Macedoniã uenit: et, cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna et opinione, et fama omnium. nam plerunque in nouitate fama antecedit. hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; et, cum ab eo millia passuum uiginti abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; ut simul, adesse, et uenire, nuntiaretur. et, quo iter expeditius faceret, M. Fauoniũ ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia diuidit, cum cohortibus octo præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumq. ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotti ad castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. tum, timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, uisisq. equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingũt; atque ex his locis Ambraciam uersus iter facere cœpit. At Scipionem, properantem sequi, litttera sunt consecutæ a M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse,

adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. quibus litteris acceptis consilium Scipio, iterq. commutat: Cassium sequi desistit: Fauonio auxilium ferre contendit. itaque, die ac nocte continuato itinere, ad eum peruenit, tam oportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, et primi antecursores Scipionis uiderentur. ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio, in castris statiuis biduo moratus, ad flumen, quod inter eum, et Domitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado transducit; et, castris positis, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin, productis legionibus, prœlio decertaret. sed, cum esset inter bina castra campus, circiter millium passuum sex; castris Scipionis aciem suam subiecit. ille a uallo non discedere perseuerauit. attamen, ægre retentis Domitianis militibus, est factum, ne prœlio contenderetur, et maxime, quòd riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. quorum studium, alacritatemq. pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui cum magna exspectatione uenisset, temere progressus turpem habuit exitum; et noctu, ne conclamatis quidem uasis, flumen transit, atque in eandem partem, ex qua uenerat, redijt: ibiq. prope flumen edito natura loco castra posuit:

ſtra poſuit; paucis diebus interpoſitis, noctu inſidias equitum collocauit: quo in loco ſuperioribus fere diebus noſtri pabulari conſueuerant. et cum, quotidiana conſuetudine, Q. Varus, præfectus equitum Domitij, ueniſſet; ſubito illi ex inſidijs conſurrexerunt. ſed noſtri fortiter eorum impetum tulerunt; celeriterq. ad ſuos quiſque ordines redijt; atque ultro uniuerſi in hoſtes impetum fecerunt. ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amiſſis, in caſtra ſe receperunt. His rebus geſtis, Domitius, ſperans Scipionem ad pugnam elici poſſe, ſimulauit ſeſe, anguſtijs rei frumẽtariæ adductum, caſtra mouere; uaſisq. militari more conclamatis, progreſſus millia paſſuum tria, loco idoneo, et occulto omnem exercitum, equitatumq. collocauit. Scipio, ad ſequendum paratus, equitatum, magnamq. partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, et cognoſcendum præmiſit. qui cum eſſent progreſſi, primæq. turmæ inſidias intrauiſſent; ex fremitu equorum illata ſuſpicione, ad ſuos ſe recipere cœperunt; quiq. hos ſequebantur, celerem eorum receptum cõſpicati reſtiterunt. noſtri, cognitis inſidijs, ne fruſtra reliquos exſpectarent, duas nacti hoſtium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius, præfectus equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præſidijs, Cæſar, ut ſupra demõſtratũ eſt, tres cohortes Orici, oppidi tuẽdi cauſſa, reliquit; ijsq. cuſtodiã nauium lõgarum tradidit, quas ex Italia tra

duxerat. huic officio, oppidoq. præerat Acilius legatus. is naues nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, et ad terram deligauit; faucibusq. portus nauem onerariam submersam obiecit; et huic alteram coniunxit; super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus cõpleuit, tuendamq. ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Põpeij filius, qui classi Aegyptiæ præerat, ad Oricũ uenit; submersamq. nauim remulco, multisq. contendens funibus abduxit: atque alteram nauẽ, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosq. semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, et classe mœnia oppidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore, et multitudine telorum nostros uicit: deiectisq. defensoribus, qui omnes scaphis exceptis refugerunt, etiam nauẽ expugnauit: eodemq. tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ pæne insulam contra oppidũ effecerat: quattuor biremes, subiectis scutulis, impulsas uectibus in interiorẽ partem transduxit. ita ex utraque parte naues longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, quattuor ex his abduxit, reliquas incendit. hoc cõfecto negotio, D. Læliũ, ab Asiatica classe abductũ, reliquit, qui commeatus Hellide, atque Amantia importari in oppidum prohibebat: ipse, Lyssum profectus, naues onerarias triginta, a M. Antonio relictas, intra portũ

ag-

aggreſſus omnes incēdit: Lyſſum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusq., quos præſidij cauſſa miſerat Cæſar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amiſſis, re infecta inde diſceſſit. Cæſar, poſtquã Pompeium ad Aſparagum eſſe cognouit, eodem cũ exercitu profectus, et expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præſidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq. eum caſtra poſuit; et poſtridie, eductis omnibus copijs, acie inſtructa, decertandi poteſtatem Põpeio fecit. ubi eũ ſuis locis ſe tenere animaduertit; reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit. itaque poſtero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, anguſtoq. itinere, Dyrrhachium profectus eſt, ſperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe, quòd omnem commeatum, totiusq. belli apparatum eò contuliſſet, ut accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius conſilium, quòd diuerſo ab ea regione itinere profectum uidebat, anguſtijs rei frumẽtariæ cõpulſum diſceſſiſſe exiſtimabat: poſtea, per exploratores certior factus, poſtero die caſtra mouit, breuiore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperãs. quod fore ſuſpicatus Cæſar, militesq. adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermiſſo, mane Dyrrhachium uenit, cum primum agmen Põpeij procul cerneretur; atque ibi caſtra poſuit. Põpeius, intercluſus Dyrrhachio, ubi propoſitũ tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito

loco, qui appellatur Petra, aditumq. habet nauibus mediocrem, atque eas a quibusdam protegit uentis, castra cōmunit: eò partem nauium longarum conuenire, frumentum, commeatumq. ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans, et de Italicis commeatibus desperans, quòd tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur, classesq. ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum, rei frumentariæ caussa, L. Canuleium legatum misit: quodq. hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; uecturasq. frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. item Lysso, Parthinisq., et omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum, cum ipsius agri natura, quòd sunt loca aspera, et montuosa, ac plerunque utuntur frumento importato; tum, quòd Pompeius hæc prouiderat; et superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumq. omne cōquisitum, spoliatis, effossisq. eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeij permulti editi, atque asperi colles. hos primum præsidijs tenuit; castellaq. ibi cōmunit. inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumuallare Pōpeium instituit: hæc spectās quòd angusta re frumētaria utebatur, quòdq. Pōpeius multitudine equitum ualebat, quo minore periculo undique frumētum, cō

meatumq.

me atumq. exercitui supportare posset: simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumq. eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti uidebatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Cæsare obsideri, neque audere prœlio dimicare. Pompeius neque a mari, Dyrrhachioq. discedere uolebat; quòd omnẽ apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumq. exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare uellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. relinquebatur, ut, extremá rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quamlatissimas regiones præsidijs teneret, Cæsarisq. copias, quammaxime posset, distineret. idq. accidit. castellis enim XXIV effectis, XV millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pascerentur. atque, ut nostri perpetuas munitiones uidebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos a tergo circumuenire possent. sed illi operibus uincebant; quòd et numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitũ habebant. quæ cum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copijs, et dimicare non constituerat,

tuerat, tamen suis locis sagittarios, funditoresq. mittebat, quorũ magnũ habebat numerũ; multiq. ex nostris uulnerabantur: magnusq. intercesserat timor sagittarũ; atque omnes fere milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præsidijs magna ui uterque utebatur; Cæsar, ut quamangustissime Pompeiũ contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quammaxime circuitu occuparet. crebraq. ob eam caussam prœlia fiebãt. in his, cum legio Cæsaris nona præsidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum, et contrariũ collẽ Pompeius occupauit, nostrosq. opere prohibere cœpit: et, cum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittarijs, funditoribusq. circũiectis, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisq. prolatis, munitiones impediebat. neque erat facile nostris, uno tempore propugnare, et munire. Cæsar, cum suos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere se iussit, et loco excedere. erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebãtur, quòd timore adducti locum relinquere uidebantur. dicitur eo tempore glorians apud suos Põpeius dixisse, nõ recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissẽt inde, quò temere essent progressæ. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulũ contra hostem proferri, et aduersas locari: intra has mediocri latitudine fossã,

tectis

tectis militibus, obduci iussit, locumq. in omnes partes quammaxime impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipiētibus eßēt. his rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere, et instare cœperunt; cratesq. pro munitione obiectas, propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum animaduertisset Caesar, ueritus ne non reducti, sed reiecti uiderentur, maiusq. detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri iussit. milites legionis nonae subito constipati pila coniecerunt; et ex inferiore loco aduersus cliuum incitati cursu, praecipites Pompeianos egerunt. quibus ad recipiendum crates directae, longurijq. obiecti, et institutae fossae magno impedimento fuerunt. nostri uero, qui satis habebant sine detrimento discedere, cōpluribus interfectis, quinque omnino suorū amissis, quietissime se receperunt; paulloq. circa eum locum morati, alijs comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. erat noua, et inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantoq. spatio, et tantis munitionibus, et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam quicunque alterum obsidere conati sunt, perculsos, atque infirmos hostes adorti, aut praelio superatos, aut aliqua offēsione permotos continuerunt, cū ipsi numero militum, equitumq. praestarent. caussa autem obsidionis haec fere esse consueuit, ut frumēto hostes prohibeantur. at tū integras, atque inco

lumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerũ copia abundarent. quotidie enim magnus undique nauium numerus conueniebat, quæ cõmeatum ſupportarent: neque ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte ſecundũ curſum haberet. ipſe autem, conſumptis longe, lateque frumentis, ſummis erat in anguſtijs. ſed tamen hæc ſingulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore, & patientia maximũ bellum confeciſſe. meminerant, ad Alexiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum ſe gentium uictores diſceſſiſſe. non, illis hordeũ cum daretur, non legumina recuſabant: pecus uero, cuius rei ſumma erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. eſt etiam genus radicis inuentũ ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admiſtum lacte multum inopiam leuat. id ſimilitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos panes, cum in colloquijs Pompeiani famem noſtris obiectarent, uulgo in eos iaciebant, ut ſpem eorum minuerent. iamq. frumenta matureſcere incipiebant; atque ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat; quòd celeriter ſe habituros copiam confidebant. crebroq. uoces militũ in uigilijs, colloquijsq. audiebantur, prius ſe cortice ex arboribus uicturos, quàm Põpeium e manibus dimiſſuros. frequenter etiã ex perfugis cognoſcebant, equos eorum uix tolerari, reliqua uero iumenta interiße; uti autem ipſos ualetudi-

ne

ne non bona, cum angustijs loci, & odore tetro, & multitudine cadauerum, et quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia affectos. omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiæ uallium, has, sublicis in terram dimissis, præsepserat; terramq. aggesserat; ut aquam continerent. itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, et puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam præsidijs aberant longius, et celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima ualetudine, summaq. aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq. spem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. illi, cum animaduertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi, uniuersas in multitudinem sagittas conijciebant, et se confestim ad suos recipiebant. quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus: cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani. neque uero conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisq. deiectis, re-

liqui

liqui se uerterunt, & loco cesserunt. sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. at plerique existimant, si acrius insequi uoluisset, bellum eo die potuisse finiri. cuius consilium reprehendendum non uidetur. aliæ enim sunt legati partes, atque imperatoris. alter omnia agere ad præscriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla, a Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prœlio decertare uoluit; quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum; ne imperatorias sibi partes sumpsisse uideretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant. si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco uerebantur. neque multum ad solis occasum temporis supererat. spe enim conficiendi negotij prope in noctem rem deduxerant. ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumultum quendam occupauit: qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormentum ue missum adigi non posset. hoc consedit loco, atque eum cómunijt: omnesq. ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manus caussa, tentauerat; ne ex proximis præsidijs succurri posset. uno loco Volcatius Tullius impetum legionis sustinuit cum cohortibus tribus; atque eam loco depulit. altero Germani, munitiones nostras egressi, cópluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperút. ita,

uno die sex prœlijs factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum milliũ numerũ ex Põpeianis cecidisse reperiebamus, euocatosq. centuriones cõplures. in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui prætor Asiam obtinuerat: signaq. sunt sex militaria relata. nostri non amplius xx omnibus sunt prœlijs desiderati. sed in castello nemo fuit omnino militum, quin uulneraretur: quattuorq. ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. &, cum laboris sui, periculiq. testimonium afferre uellent, millia sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta, Cæsari renuntiauerunt: scutoq. ad eum relato Scæuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, ut erat de se meritus, & de rep. donauit millibus ducentis æris, atque ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiauit. eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte, constabat. cohortemq. postea duplici stipendio, frumento ue, & speciarijs, militaribusq. donis amplissime donauit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; &, in altitudinem pedũ XV effectis operibus, uineis eam partem castrorum obtexit; et, quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, et ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, silentio exercitũ eduxit, et se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, et Caluisium Sabinum, ut demon-

demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum existimabat Cæsar: itaque eò Fusium Calenum misit: et Q. Sabinum, et Cassium cum cohortibus adiungit. quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, et Orchomenum de uoluntate ipsarum ciuitatum recepit: non nullas urbes per uim expugnauit: reliquas ciuitates, circummissis legationibus, amicitia Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prœlio decertare uellet; ut pæne castris Pompeij legiones subijceret: tantumq́. a uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telū tormētū ue adigi posset. Pompeius autem, ut famam, et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omnisq́. eius instructus exercitus telis ex uallo abiectis protegi posset. Hæc cum in Achaia, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemq́. in Macedoniam uenisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium suum, atque illius familiarem; quem, ab illo traditum initio, et commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat: huic dat litteras, mandataq́. ad eum: quorum hæc erat summa: sese omnia de pace expertū nihil adhuc, arbitrari uitio factum eorum, quos esse actores eius

rei

rei uoluisset; quòd sua mandata perferre non oportuno tempore ad Pompeium uererentur: Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset: præesse autem suo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, uires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietẽ Italiæ, pacem prouinciarum, salutem imperij uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione a Fauonio, ut postea, confecto bello, reperiebamus: infectaq. re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit: castellaq. his locis posuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus, rursum eum nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare, quoq. erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. sed, postquam non modo hordeum, pabulumq. omnibus in locis, herbæq. desectæ, sed etiam fructus

ex

ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conádum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, et Aegus, Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari uitute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaq. erat usus. his domi, ob has caussas, amplissimos magistratus mandauerat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curauerat: agrosq. in Gallia ex hostibus captos, præmiaq. rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletesq. ex egentibus effecerat. hi, propter uirtutem, non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed, freti amicitia Cæsaris, et stulta, ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumq. equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant. quibus illi rebus permoti, uniuersi Cæsarem adierunt; palamq. de eorum iniurijs sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium auerterent. Cæsar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, et multa uirtuti eorum concedens, ré distulit totam; illos secreto castigauit, quòd quæstui equites haberent; monuitq. equites, ut ex sua amicitia omnia exspectarent, et ex præteritis suis officijs reliqua sperarent. magnam tamen hæc res illis offensionem, et cótemptionem ad omnes attulit. idq. ita esse, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio, atque animi conscientia intelligebant.

gebant. quo pudore adducti, et fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati, discedere a nostris, & nouam tentare fortunam, nouasq. experiri amicitias constituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium uiderentur; postquam id difficilius uisum est, neque facultas perficiendi dabatur, quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, et fraudata restituere uellent, multis coemptis equis, ad Pompeium transierunt cum ijs, quos sui cōsilij participes habebant. quos Pompeius, quòd erant honesto loco nati, et instructi liberaliter, magnoq. comitatu, et multis iumentis uenerant, uiriq. fortes habebantur, et in honore apud Cæsarē fuerant, quodq. nouum, et præter consuetudinem acciderat, per omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentauit. nam ante id tēpus nemo aut miles, aut eques a Cæsare ad Pompeium transierat; cum pæne quotidie a Pompeio ad Cæsarem perfugerent, uulgo uero uniuersi in Epiro, atque Aetolia conscripti milites, earumq. regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari uidebatur, temporibusq. rerum, & spatijs locorum, & custodiarum uera diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotijs præerant,

erant, aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. quibus ille cognitis, eruptionisq. iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atque aggerem comportare iubet. his paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ, et sagittariorum, aggeremq. omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit; et de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris, præsidijsq. deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, lógissimeq. a maximis castris Cæsaris aberant. eodem naues, quas demonstrauimus, aggere, & leuis armaturæ militibus completas, quasq. ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit; et quid a quoque fieri uelit, præcepit. ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione nona positum habebat. huic, quòd ualetudine minus cómoda utebatur, Fuluium Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV, et uallus contra hostem in altitudinem pedum X. tantundemq. eius ualli agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariam partem erat uallus, humiliore paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum; ut, si ancipiti prœlio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor, quòd millia passuum in circuitu XXIII munitiones erat complexus, perficiendi

ficiendi spatium non dabat. itaque contra mare transuersum uallum, qui has duas munitiones contingeret, non dum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumq. nostris attulit incommodum. nam, ut ad mare nostræ cohortes nonæ legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus: nouusq. eorum aduentus extitit: simulq. nauibus circumuecti milites in interiorẽ uallum tela iaciebant: fossæq. aggere complebantur: & legionarij, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisq. cuiusque generis, telisq. terrebant: magnaq. multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, uiminea tegumenta galeis imposita defendebant. itaque, cum omnibus rebus nostri premerētur, atque ægre resisterent; animaduersum est uitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos uallos, quà perfectum opus non erat, per mare nauibus expositis, in aduersos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitione deiectos terga uertere coegerunt. hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summittit: quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo aduentu cõfirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. itaque, quodcunque addebatur subsidio, id corruptũ timore fugientium, terrorẽ, et periculũ augebat. hominũ enim multitudine receptus impediebatur. in eo prœlio, cum graui uulere esset affectus

aquilifer, et uiribus deficeret, conspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, et uiuus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. nolite obsecro committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemq. ad eum referte. hoc casu aquila conseruatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem. iamq. Pompeiani, magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. et M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosq. firmauit, ut se ex maximo timore colligerẽt. neque multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris tẽporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidijs, eodẽ uenit. qui, cognito detrimẽto, cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum nauibus habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit. qua perfecta munitione, animaduersum est a speculatoribus Cæsaris cohortes quasdã, quod instar legionis uideretur, esse post siluã, et in uetera castra duci. castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cũ se nona legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copijs, atque opera, ut demonstrauimus, circummuniret,

castra

castra eò loco posuit. hæc siluam quandam contingebant, neque, longius a mari passibus CCCC aberát. post, mutato consilio, quibusdá de caussis, Cæsar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisq. intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupauerat; et, quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecerat munitionem. ita minora castra, inclusa maioribus, castella atque arcis locũ obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CCCC; quo liberius, ac sine periculo milites aquarẽtur. sed is quoque, mutato consilio, quibusdá de caussis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. ita cõplures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant. eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renuntiarunt. hoc idem uisum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant. is locus aberat a nouis Pompeij castris circiter passus D. hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, et cupiens eius diei detrimentũ sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberent: ipse diuerso itinere, quàm potuit occultissime, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio nona, multis amissis centurionibus, diminutoq. militũ numero, ad legioné Pompeij, castraq. minora duplici acie duxit. neque eũ prima opinio fefellit. ná & peruenit prius, quàm Pompeius sentire posset: et, tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus,

Pompeianos ex uallo deturbauit. erat obiectus portis Eritius. hic paullisper est pugnatum; cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonij, demonstrauimus, eo loco propugnante. sed tamen nostri uirtute uicerunt: excisoq. Eritio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, et, quòd eò pulsa legio sese receperat, non nullos sibi repugnantes interfecerunt. sed fortuna, quæ plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit. munitionem, quam pertingere a castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Cæsaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ, cum portam quærerent castrorum, quòd eam munitionem esse arbitrarentur. quod cum esset animaduersum, coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisq. noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interiecta mora, et re nuntiata, quinctam legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemq. tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: et acies instructa a nostris; qui castra occupauerant, cernebatur: omniaq. sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetũ faciebat: equitatus Cæsaris, quòd angusto itinere per aggeres adscẽdebat, re-

ceptui

ceptui suo timens, initium fugæ faciebat: dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitũ animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex ijs, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisq. oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex uallo, Pompeium adesse, et suos fugere, cernerẽt, ueriti, ne angustijs intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quò uenerant, receptui consulebant: omniaq. erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, ut, cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, et consistere iuberet, alij, dimissis equis, eundem cursum conficerent, alij ex metu etiam signa dimitterẽt, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius, insidias timens, credo, quòd hæc præter spem acciderant, eius, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesq. eius, angustijs, portisq. Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. ita paruæ res magnum in utranque partem momentum habuerũt. munitiones enim a castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam, et expeditam Cæsaris uictoriã interpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutẽ attulit. duobus his unius diei prœlijs Cæsar desiderauit mili-
 tes

tes nongentos sexaginta, et notos equites R. Felginatem, Tuticanum, Gallum, senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; Agrauium, Puteolis; M. Sacratiuirum, Capua; tribunos mil. L, et centuriones XXX. sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, et fluminis ripis oppressa, suorum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interijt: signaq. sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo prœlio imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est. sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos tradi iuberet, omnesq. deductos, ostentationis, ut uidebatur, caussa, quo maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, solerent ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis accessit, ut nõ de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. non illi paucitatem nostrorum militũ, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, et ancipitem terrorẽ intra extraq. munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, caussæ fuisse cogitabant. non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prœlio dimicatum; sibiq. ipsos multitudine, atque angustijs maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent. non denique communes belli casus recordabantur, quorũ quàm paruulæ sæpe caussæ

uel fasce

uel faſce ſuſpicionis, uel terroris repétini, uel obiectæ
religionis, magna detrimenta intuliſſent; quoties uel
culpa ducis, uel tribuni uitio in exercitu eſſet offen-
ſum: ſed perinde, ac ſi uirtute uiciſſent, neque ulla cõ
mutatio rerum poſſet accidere, per orbem terrarum,
fama, ac litteris, uictoriam eius diei concelebrabãt.
Cæſar, a ſuperioribus conſilijs depulſus, omnem ſibi
commutandam belli rationẽ exiſtimauit. itaque uno
tempore, præſidijs omnibus deductis, et oppugnatio-
ne dimiſſa, coactoq́. in unum locum exercitu, concio-
nem apud milites habuit; hortatusq́. eſt, ne ea, quæ
accidiſſent, grauiter ferrent, ne ue his rebus terreren
tur, multisq́. ſecundis prœlijs unum aduerſum, et id
mediocre opponerent: habendam fortunæ gratiam,
quòd Italiã ſine aliquo uulnere cepiſſent; quòd duas
Hiſpanias, bellicoſiſſimorum hominum, peritiſſimis,
atque exercitatiſſimis ducibus, pacauiſſent; quòd fi-
nitimas, frumentariasq́. prouincias in poteſtatem
redegiſſent: denique recordari debere, qua facilita-
te inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolum
portubus, ſed etiam litoribus, omnes incolumes eſ-
ſent tranſportati: ſi non omnia cederent ſecunda, for
tunam eſſe induſtria ſubleuandam: quod eſſet acce-
ptum detrimenti, cuiuis potius, quàm ſuæ culpæ,
debere tribui: locum ſecurum ad dimicandum de-
diſſe: potitum eſſe ſe hoſtium caſtris: expuliſſe, ac
ſuperaſſe pugnantes: ſed, ſiue ipſorum perturbatio,
ſiue error aliquis, ſiue etiam fortuna partam iam
præſentemq́ue uictoriam interpellaſſent, dandam

omnibus operam, ut acceptum incommodum uirtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum uerteret, uti ad Gergouiam accidisset, atque ijs, qui ante dimicare timuissent, ultro se pretio offerrent. Hac habita concione, non nullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumq. studium infamiæ sarciĕdæ, ut nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; et sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores; simulq. omnes arderent cupiditate pugnandi; cum superioris etiam ordinis non nulli, oratione permoti, manendum eo loco, et rem prœlio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumq. interponendum ad recreădos animos putabat; relictisq. munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat. itaque, nulla interposita mora, sauciorŭ modo, et ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum uetuit. his una legio missa præsidio est. his explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit; paruoq. spatio intermisso, ut & militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statimq. egressus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter e conspectu castrorum discessit.

Neque uero Pompeius, cognito consilio eius, moram

ram ullam ad insequendum intulit; sed eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatumq. præmisit ad nouissimum agmen demorandum; neque consequi potuit; quòd multum expedito itinere antecesserat Cæsar. sed, cum uentum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouissimos prælio detinebat. huic suos Cæsar equites opposuit; expeditosq. antesignanos admiscuit CCCC: qui tantum profecere, ut, equestri prælio commisso, pellerent omnes, compluresq. interficerent, ipsiq. incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traductoq. exercitu flumé Genusum, ueteribus suis in castris contra Asparagum consedit; militesq. omnes intra uallum castrorũ continuit; equitatumque, per caussam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis ueteribus castris ad Asparagum consedit: eiusq. milites, quòd ab opere, integris munitionibus, uacabant, alij lignandi, pabulandiq. caussa longius progrediebãtur, alij, quòd subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorũ, depositis in contubernio armis, uallum relinquebant. quibus ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fere prouiderat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit; duplicatoq. eius

diei

diei itinere, VIII millibus passuum ex eo loco processit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Caesar, similiter praemissis prima nocte impedimẽtis, de quarta uigilia ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. hoc idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullũ acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, et progressos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Caesari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensq. Domitio, ne aduentu Pompeij praeoccuparetur, ad eum omni celeritate, et studio incitatus ferebatur. totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illũ a mari, atque ab ijs copijs, quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu abstractum, pari condicione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, cõiuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; sin Apolloniã, Oricumq. oppugnare, et se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamẽ Scipione, necessario illum suis auxiliũ ferre cogeret. itaque, prae-

missis

missis nuntijs ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, ecquid fieri uellet, ostendit: præsidioq. Apolloniæ cohortibus quattuor, Lyssi una, tribus Orici relictis, quiq. erant ex uulneribus ægri, depositis, per Epirũ, atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraq. discedere nollet, quòd legiones, equitatumq. ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copijs Domitiũ aggrederetur. Iis de caussis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, et ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis deesset. sed Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per Cádauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. accessit etiam improuiso aliud incommodum, quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, et Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candauiæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. simul a Pompeio litteris per omnes prouincias, ciuitatesq. dimissis, prœlio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatiusq. multo, quàm res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem, pæne omnibus copijs amissis. hæc itinera infesta reddiderant: hæc ciuitates non nullas ab eius amicitia auerterant. quibus accidit rebus, ut, pluribus dimissi itineribus, a Cæsare ad Domitium, & ab Domitio

ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. sed Allobroges, Roscilli, atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere explorateres Domitij, seu pristina sua cõsuetudine, quòd una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, et Cæsaris profectioné, & aduentum Pompeij docuerunt. a quibus Domitius certior factus, uix IV horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum uitauit, et ad Eginium, quod est obiectum, oppositumq. Thessaliæ, Cæsari uenienti occurrit. coniuncto exercitu Cæsar Gomphos peruenit: quod est oppidum primum Thessaliæ uenientibus ab Epiro: quæ gens paucis ante diebus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumq. ab eo militum petierat. sed eò fama iam præcurrerat, quam supra docuimus, de prœlio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androsthenes, prætor Thessaliæ, cum se uictoriæ Pompeij comitem esse mallet, quàm socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in oppidum cogit; portasq. præcludit; & ad Scipionem, Pompeiumq. nuntios mittit, ut sibi subsidio ueniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum a Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Põpeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas, musculosq. ad repentinam oppugnationem

nem fieri, & crates parari iussit. quibus rebus effe-
ctis, cohortatus milites docuit, quantum usum habe
ret ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri
oppido pleno, atque opulento; simul reliquis ciuita-
tibus urbis huius exemplo inferre terrorem; et id fie
ri celeriter, prius, quàm auxilia concurrerent. ita-
que usus singulari militum studio, eodem, quo uene-
rat, die, post horam nonam, oppidum altissimis mœ
nibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expu
gnauit; et ad diripiendũ militibus concessit; statimq.
ab oppido castra mouit, et Metropolim uenit, sic, ut
nuntios expugnati oppidi, famáq. antecederet. Me-
tropolitæ, eodem primum usi consilio, ijsdem permo
ti rumoribus, portas clauserunt, murosq. armatis
cõpleuerunt: sed postea, casu ciuitatis comprehensis
ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producen
dos curauerat, portas aperuerunt. quibus diligentis-
sime cõseruatis, collata fortuna Metropolitum cum
casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas, præ
ter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tene-
bátur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret.
ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quæ pro-
pe iam matura erat, ibi aduentum exspectare Pom-
peij, eoq. omnem rationem belli conferre constituit.
Põpeius paucis post diebus in Thessaliã peruenit: con
cionatusq. apud cunctum exercitũ, suis agit gratias:
Scipionis milites cohortatur, ut, parta iam uictoria,
prædæ, ac præmiorũ uelint esse participes: receptisq.
omnibus in una castra legionibus, suũ cum Scipione
honorem

honorem partitur; classicumq. apud eum cani, et alterum illi iubet prætorium tendi. auctis copijs Pompeij, duobusq. magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, et spes uictoriæ augetur, adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur; &, siquando quid Pompeius tardius, aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, et consulares, prætoriosq. seruorum habere numero, dicerent. iamq. inter se palam de præmijs, ac sacerdotijs contendebant; in annosq. consulatum definiebant. alij domos, bonaq. eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaq. inter eos in consilio fuit controuersia, oporteret ne L. Hirtij quòd is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs prætorijs absentis rationem haberi: cũ eius necessarij fidem implorarent Pompeij, ut præstaret, quod proficiscenti promisisset; ne per eius auctoritatem deceptus uideretur; reliqui, in labore pari, ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. iam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherq. Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas uerborũ contumelias palã descenderunt: cum Lentulus ætatis honorẽ ostentaret; Domitius urbanam gratiam, dignitatẽq. iactaret; Scipio affinitate Pompeij confideret. postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello cõfecto, ternas tabellas dari ad iudicandum ijs,

qui

qui ordinis essent senatorij, belloq. una cum ipsis interfuissent, sententiasq. de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quiq. inter præsidia Pompeij fuissent, neque operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. nec, quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant.

Re frumentaria præparata, confirmatisq. militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis prœlijs intermisso, quod satis perspectum habere uideretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi, aut uoluntatis ad dimicandum haberet: itaque ex castris exercitum eduxit, aciemq. instruxit, primum suis locis, paulloq. a castris Pompeij longius; continentibus uero diebus, ut progrederetur a castris suis, collibusq. Pompeianis aciem subijceret. quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites prœliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque eius generis prœliorum perciperent. his erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem millium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent,

derent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. nanque etiam per eos dies prœlium ſecundum equeſtre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugiſſe ad Pompeium ſupra docuimus, cum quibuſdam interfecit. Pompeius, quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices mõtis aciem inſtruebat, ſemper, ut uidebatur, ſpectans, ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubijceret. Cæſar, nulla ratione ad pugnã elici poſſe Pompeium exiſtimans, hanc ſibi commodiſſimam belli rationem iudicauit, uti caſtra ex eo loco moueret, ſemperq́. eſſet in itineribus, hoc ſperans, ut, mouendis caſtris, pluribusq́. adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; ſimulq́., in itinere ut aliquam occaſionem dimicandi nanciſceretur, & inſolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His conſtitutis rebus, ſigno iam profectionis dato, tabernaculisq́. detenſis, animaduerſum eſt, paullo ante, extra quotidianam conſuetudinem, longius a uallo eſſe aciem Pompeij progreſſam; ut non iniquo loco poſſe dimicari uideretur. tunc Cæſar apud ſuos, cum iam eſſet agmẽ in portis, Differendum eſt, inquit, iter in præſentia nobis, & de prœlio cogitandum, ſicut ſemper depopoſcimus: animo ſimus ad dimicandum parati: non facile occaſionem poſtea reperiemus. confeſtimq́. expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut poſtea cognitum eſt, ſuorum omnium hortatu ſtatuerat prœlio decertare. nanque etiam in concilio ſuperioribus diebus dixerat, prius, quàm concurrerent acies, fore, ut

exerci-

exercitus Cæſaris pelleretur. id cum eſſent plerique admirati, Scio me, inquit, pæne incredibilem rem polliceri: ſed rationem conſilij mei accipite, quo firmiore animo in prœlium prodeatis. perſuaſi equitibus noſtris, idq. mihi ſe facturos confirmauerunt, ut, cũ propius ſit acceſſum, dextrum Cæſaris cornu ab latere aperto aggrederẽtur; ut, circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quàm a nobis telum in hoſtem iaceretur. ita ſine periculo legionum, et pæne ſine uulnere bellum conficiemus. id autem difficile non eſt, cum tantum equitatu ualeamus. ſimul denuntiauit, ut eſſent animo parati in poſterũ; et quoniam fieret dimicandi poteſtas, ut ſæpe cogitauiſſent, ne uſu, manuq. reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, cum Cæſaris copias deſpiceret, Pompeij conſilium ſummis laudibus efferret. noli, inquit, exiſtimare Pompei, hunc eſſe exercitum, qui Galliam, Germaniamq. deuicerit. omnibus interfui prœlijs: neque temere incognitam rem pronuntio. perexigua pars illius exercitus ſupereſt. magna pars deperijt: quod accidere tot prœlijs fuit neceſſe. multos autumni peſtilentia in Italia conſumpſit: multi domum diſceſſerunt: multi ſunt relicti in cõtinenti. an non audiſtis ex ijs, qui per cauſſam ualetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brundiſij factas? hæ copiæ, quas uidetis, ex delectibus horum annorũ in citeriore Gallia ſunt refectæ; et pleræque sũt ex colonijs tranſpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus prœlijs Dyrrhachinis interijt. Hæc cũ dixiſſet, iu

 rauit

rauit se, nisi uictorem, in castra non reuersurum: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec uero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta essét in concilio, magna spe, et lætitia omnium discessum est. ac iam animo uictoriã percipiebant, quòd de re tanta, et a tam perito imperatore nihil frustra confirmari uidebatur. Cæsar, cum Pompeij castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. erant in sinistro cornu legiones duæ, traditæ a Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cũ cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter aciem mediam, cornuaq. interiecerat: numeroq. cohortes CX expleuerat. hæc erant millia LV, euocatorum circiter duo millia: quæ ex beneficiarijs superiorum exercituũ ad eum conuenerant: quæ tota acie disperserat. reliquas cohortes VII castris, propinquisq. castellis præsidio disposuerat. dextrum cornu eius riuus quidã, impeditis ripis, muniebat. quam ob caussam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresq. omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar, superius, institutum seruans, decimã legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocauerat: tametsi erãt Dyrrhachinis prœlijs uehemẽter attenuatæ: et huic sic adiunxit octauã, ut pæne

unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse iusserat. cohortes in acie LXXX *constitutas habebat. quæ summa erat* MXXII. *cohortes duas castris præsidio reliquerat. sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitiũ præposuerat. ipse contra Pompeium consistit. Simul, his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne a multitudine equitum dextrũ cornu circũueniretur, celeriter ex terna acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuiq. opposuit; et, quid fieri uellet, ostendit; monuitque, eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute constare; simul tertiæ aciei, totiq. exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri uellet, uexillo signum daturũ. exercitum cũ, militari more, ad pugnã cohortaretur, suaq. in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis cõmemorauit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Clodium cũ Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquã abuti militum sanguine, neque remp. alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, uir singulari uirtute. hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & uestro imperatori, quam constituistis,*

*operam date. unum hoc prœlium superest: quo confe
cto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatẽ
recuperabimus. simul respiciens Cæsarem, Faciã, in-
quit, hodie imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo
gratias agas. Hæc cum dixisset, primus ex dextro cor
nu procurrit: atque eum milites electi circiter* CXX
*uoluntarie eiusdem centuriæ sunt prosecuti. Inter
duas acies tantum erat relictum spatij, ut satis esset
ad concursum utriusque exercitus. sed Pópeius suis
prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, ne ue se
loco mouerent; aciemq. eius distrahi paterentur. idq.
admonitu C. Triarij fecisse dicebatur; ut primus ex-
cursus, uisq. militum infringeretur; aciesq. distẽdere-
tur; atque suis ordinibus dispositi, dispersos adoriren
tur: leuiusq. casura pila sperabat, in loco retentis mi
litibus, quàm si ipsi immissis telis occurrissent: simul
fore, ut, duplicato cursu, Cæsaris milites exanima-
rentur, et lassitudine conficerentur. quod nobis qui-
dem nulla ratione factum a Pompeio uidetur: pro-
pterea quòd est quædã animi incitatio, atque alacri-
tas, naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ in
cenditur. hanc nõ reprimere, sed augere imperatores
debent. neque frustra antiquitus institutum est, ut si-
gna undique concinerent, clamoremq. uniuersi tolle
rent. quibus rebus et hostes terreri, et suos incitari
existimauerunt. Sed nostri milites, dato signo, cum
infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent
nõ concurri a Pompeianis, usu periti, ac superioribus
pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt,*

& ad

et ad medium fere ſpatium conſtiterunt, ne, conſumptis uiribus, appropinquarent; paruoq́. intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu, pila miſerunt, celeriterque, ut erat præceptum a Cæſare, gladios ſtrinxerunt. neque uero Pompeiani huic rei defuerunt. nam et tela miſſa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conſeruauerunt; pilisq́. miſſis, ad gladios redierunt. Eodē tempore equites a ſiniſtro Pompeij cornu, ut erat imperatum, uniuerſi procurrerunt: omnisq́. multitudo ſagittariorum ſe profudit: quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit: equitesq́. Pompeiani hoc acrius inſtare, et ſe turmatim explicare, aciemq́. noſtram a latere aperto circuire cœperunt. quod ubi Cæſar animaduertit, quartæ aciei, quam inſtituerat ex cohortium numero, ſignum dedit. illi celeriter procurrerunt; infeſtisq́. ſignis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret, omnesq́. conuerſi non ſolum loco excederēt, ſed protinus incitati fuga montes altiſſimos peterent. quibus ſummotis, omnes ſagittarij, funditoresq́. deſtituti inermes ſine præſidio interfecti ſunt. eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosq́. a tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, et ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere iuſſit. ita, cum recentes, atque integri defeſſis ſucceſſiſſent, alij autem a tergo adorirentur, ſuſtinere Pompeiani non

potuerunt, atque uniuersi terga uerterunt. neque uero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ essent, initiũ uictoriæ oriretur, ut ipse in cohortádis militibus pronũtiauerat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum, atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumuenta, atque initium fugæ factum. sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum uidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritã, animaduertit, aliis diffisus, acie excessit, protinusq. se in castra equo contulit, et iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, et castrorum præsidia confirmo. hæc cum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidés, et tamen euentum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra uallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraq. oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnẽ laborem animo parati, imperio paruerũt. castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiã acrius a Thracibus, barbarisq. auxiliis. nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisq. militaribus, magis de reliqua fuga, quàm de

castrorum defensione, cogitabant. neque uero diutius, qui in uallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti uulneribus, locum reliquerunt; protinusq. omnes, ducibus usi centurionibus, tribunisq. mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. in castris Pompeij uidere licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositũ, recentibus cespitibus tabernacula cõstrata, L. etiã Lentuli, et non nullorũ tabernacula protecta edera, multaq. præterea, quæ nimiã luxuriam, et uictoriæ fiduciã designarent; ut facile existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent uoluptates. atque ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem obijciebãt, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius iam cum intra uallum nostri uersarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatorijs, decumana porta se ex castris eiecit; protinusq. equo citato, Larissam contendit. neque ibi constitit; sed eadem celeritate, paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitũ XXX ad mare peruenit, nauemq. frumentariã conscendit, sæpe, ut dicebatur, querens, tantam se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum uictoriã sperasset, ab eo initio fugæ facto pæne proditus uideretur. Cæsar, castris potitus, a militibus cõtendit, ne, in præda occupati, reliqui negotij gerẽdi facultatẽ dimitterẽt. qua re imperata, montẽ opere circumuenire instituit. Põpeiani, quòd is mõs erat sine aqua, diffisi ei loco, re licto

* licto monte, uniuersi iuris eius Larissam uersus se recipere cœperunt. qua spe animaduersa, Cæsar copias suas diuisit; partemq. legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit: quattuor secum legiones duxit; commodioreq. itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuum VI, aciem instruxit. qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. hunc montem flumen subluebat. Cæsar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxq. iam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperũt. pauci ordinis senatorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planiciem descendere, atque arma proijcere iussit. quod ubi sine recusatione fecerunt; passisq. palmis, proiecti ad terram, flentes, ab eo petierunt salutem: consolatus consurgere iussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conseruauit; militibusq. suis iussit, ne qui eorum uiolarẽtur, neu quid sui desiderarent. hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atque in castra reuerti iussit: eodemq. die Larissam peruenit. in eo prælio non amplius ducentos milites desiderauit; sed centuriones, fortes uiros, circiter XXX amisit. interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem

mentionem ſupra fecimus, gladio in os aduerſum coniecto. neque id fuit falſum, quod ille in pugnam proficiſcens dixerat. ſic enim Cæſar exiſtimabat, eo prœlio excellentiſſimam uirtutem Craſtini fuiſſe; optimeq́. eum de ſe meritum iudicabat. ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidiſſe uidebantur: ſed in deditionem uenerunt amplius millia XXIV. nanque etiam cohortes, quæ præſidio in caſtellis fuerãt, ſeſe Syllæ ſimiliter dediderunt. multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt. ſignaq́. militaria ex prœlio ad Cæſarem ſunt relata CLXXX, et aquilæ LIX. L. Domitius, ex caſtris in montem refugiens, cum uires eum laſſitudine defeciſſent, ab equitibus eſt interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum claſſe ad Brũdiſium uenit; eademq́. ratione, qua factum a Libone antea demonſtrauimus, inſulam obiectam portui Brundiſino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundiſio præerat, tectis, inſtructisq́. ſcaphis, elicuit naues Lælianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in anguſtijs portus cepit: itemq́. per equites diſpoſitos aqua prohibere claſſiarios inſtituit. ſed Lælius, tempore anni commodiore uſus, ad nauigandum onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachioq́. aquam ſuis ſupportabat; neque a propoſito deterrebatur; neque, ante prœlium in Theſſalia factum cognitum, aut ignominia amiſſarũ nauium, aut neceſſariarum rerum inopia, ex portu, inſulaq́. expelli potuit. Iiſdem fere temporibus Caſſius cũ claſſe Syrorum, & Phœnicum, et Cilicum

in

Siciliam uenit : & , cum esset Cæsaris classis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret : perturbatumq. eum nactus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno uento, et secundo completas onerarias naues teda, & pice, & stupa, reliquisq. rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianã classem immisit, atque omnes naues incendit XXXV, *in quibus erant* XX *constratæ : tantusq. eo facto timor incessit, ut, cum esset legio præsidio Messanæ, uix oppidum defenderetur : &, nisi eo ipso tempore quidam nuntij de Cæsaris uictoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur. sed, oportunissime nuntijs allatis, oppidum fuit defensum: Cassiusq. ad Sulpicianã inde classem profectus est Vibonem : applicatisq. nostris ad terram nauibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egerunt. Cassius, secundum nactus uentum, onerarias naues circiter* XL, *præparatas ad incendium immisit : &, flamma ab utroque cornu comprehensa, naues sunt combustæ quinque. cumq. ignis, magnitudine uenti, latius serperet; milites, qui ex ueteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naues conscenderunt, & a terra soluerunt; impetuq. facto in Cassianam claßem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt.*

perunt. sed Cassius, exceptus scapha, refugit. praeterea duae sunt deprehensae triremes. neque multo post de praelio facto in Thessalia cognitum est; ut ipsis Põpeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi a legatis, amicisq. Caesaris arbitrabantur. quibus rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Caesar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascunque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, et bellum renouare posset: et, quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionémq. unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius prouinciae iuniores, Graeci, ciuesq. R. iurandi caussa conuenirent. sed, utrum auertendae suspicionis caussa Pompeius proposuisset, ut quamdiutissime longioris fugae consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. ipse ad anchoram una nocte constitit; et, uocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Caesaris aduentu, ex eo loco discessit, et Mitylenas paucis diebus uenit. biduum tempestate retentus, nauibusq. alijs additis actuarijs, in Ciliciam, atque inde Cyprum peruenit. ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, ciuiumq. R. qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse, excludendi sui caussa; nuntiosq. dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiã

adirent:

adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac non nullis alijs acciderat Rhodi. nam quicunque ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam uenissent, oppido, ac portu recepti non erant: missisq. ad eos nuntijs, ut ex ijs locis discederent, contra uoluntatem suam naues soluere iubebantur. Iamq. de Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & a quibusdam priuatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem usum in naues imposito, duobusq. millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosq. ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusiũ peruenit. ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos, atque amicos regno expulerat: castraq. Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant. ad eum Pompeius misit, ut, pro hospitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosq. hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, ne ueeius fortunam despicerent. in hoc erant numero complures Pompeij milites; quos ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam traduxerat,

belloq.

belloq. confecto apud Ptolemæũ, patrem pueri, reli querat. his tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, ut postea prædicabant, ne, solicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriá, Aegyptumq. occuparet, siue, despecta eius fortuna, ut plerũque in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumq. ad regem uenire iusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillam, præfectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat, na uiculam paruulam conscendit cum paucis suis, et ibi ab Achilla, et Septimio interficitur. item L. Lentulus cõprehenditur a rege, et in custodia necatur. Cæsar, cũ in Asiam uenisset, reperiebat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Ephesi ex fano Dianæ; eiusq. rei caussa, senatores omnes ex prouincia uocaſse, ut, ijs testibus, summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum aduentu Cæsaris profugiſse. ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mineruæ, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum uictoriæ, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, et ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad ualuas se templi, limenq. conuertiſſe. Eodemq. die Antiochiæ in Syria bis tan-

tus

tus exercitus clamor, et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis, quò, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. item Trallibus in templo uictoriæ, ubi Cæsari statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento extitisse ostendebatur. Cæsar, paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri uisum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq. eius loci oportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi iusserat, et altera, quam ex Achaia a Fusio legato euocauerat, equitibusq. octingentis, et nauibus longis Rhodijs decem, et Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. in his erant legionibus hominum tria millia ducẽti. reliqui, uulneribus ex prœlijs, et labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. sed Cæsar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeij morte cognoscit: atque ibi primum e naui egrediens, clamorem militum audit, quos rex in oppidi, præsidij caussa, reliquerat; et concursum ad se fieri uidet, quòd fasces anteferrentur. in hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui prædicabat. hoc sedato tumultu, crebræ cõtinuis diebus ex cõcursu multitudinis cõcitationes fiebãt; compluresq. milites huius urbis omnibus

bus partibus interficiebantur. quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. ipse enim necessario Etesiis tenebatur; qui Alexãdria nauigantibus sunt aduersissimi uenti. Interim controuersias regum ad populum R. et ad se, quòd esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo conuenire, quòd superiore consulatu cum patre Ptolemæo, et lege, et S. C. societas erat facta, ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem eius Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere, et de controuersiis iure apud se potius, quàm inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius eius, eunuchus, nomine Photinus. is primum inter suos queri, atque indignari cœpit, regem ad dicendã caussam euocari: deinde, adiutores quosdam conscios sui nactus ex regijs amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam euocauit; atque eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copijs præfecit. hunc incitatum suis, et regis inflatũ pollicitationibus, quæ fieri uellet, litteris, nuntijsq. edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erãt scripti ex duobus filijs maior, et ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. hæc uti fierent, per omnes deos, perq. fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populũ R. obtestabatur. tabulæ testamẽti, unæ per legatos eius Romã erãt allatæ, ut in ærario ponerẽtur. eæ, cũ propter publicas occupationes poni nõ potuissẽt, apud Põpeiũ sunt depositæ; alteræ eodẽ exemplo

exemplo relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Cæsaré; isq. maxime uellet pro communi amico, atque arbitro controuersias regum componere: subito exercitus regius, equitatusq. omnis uenire Alexandriá nuntiatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumq. Achillæ cognosceret. milites tamen omnes in armis esse iussit: regemq. hortatus est, ut ex suis necessarijs, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, &, quid esset suæ uoluntatis, ostenderet. a quo missi Dioscorides, et Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. quos ille, cum in conspectum eius uenissent, prius, quàm audiret, aut, cuius rei caussa missi essent, cognosceret, corripi, ac interfici iussit. quorum alter, accepto uulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnamq. regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et ut potius priuato paucorú, et latronum consilio, quàm regio, susceptum bellum uideretur. Erant cú Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ uiderétur. millia enim uiginti in armis habebat. hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui iam in cósuetudinem Alexandrinæ uitæ, atque licétiæ uenerant,

nerant, et nomen, disciplinamq́. populi R. dedidicerant, uxoresq́. duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusq́. Syriæ, Ciliciæq́. prouinciæ, finitimarumq́. regionum. multi præterea capitis damnati, exsulesq́. conuenerant: fugitiuisq́. omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaq́. uitæ condicio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorũ si quis a domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorum, quòd in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendij augendi caussa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, uetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. erant præterea equitum millia duo, qui inueterauerant cõ pluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptijs gesserant. hunc usum rei militaris habebant. his copijs fidens Achillas, paucitatemq́. militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriã: præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar, dispositis per uias cohortibus, impetũ eius sustinuit. eodẽq́. tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. simul enim, diductis copijs, pluribus uijs pugnabatur: et magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L missæ ad

Pompeium: quæ, prælio in Theßalia facto, domum redierant. illæ triremes omnes, et quinqueremes aptæ, instructæq. omnibus rebus ad nauigandum, præter has, XXII erant, quæ præsidij caußa Alexandriæ eße consueuerant, constratæ omnes. quas si occupaßent, claße Cæsaris erepta, portum, ac mare totũ in sua potestate haberent, commeatu, auxilijsq. Cæsarem prohiberent. itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit; cum ille celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam consistere uiderent. sed rẽ obtinuit Cæsar; omnesq. eas naues, et reliquas, quæ erant in naualibus, incendit; quòd tam late tueri tam parua manu non poterat; confestimq. ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. hæc insula, obiecta Alexandriæ, portum efficit: sed a superioribus regionibus, in longitudinem passuum nõgentorum in mare iactis molibus, angusto itinere, et ponte cum oppido coniungitur. in hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, et uicus, oppidi magnitudine: quæq. ubique naues imprudentia, aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. ijs autem inuitis, a quibus Pharus tenetur, nõ potest esse, propter angustias, nauibus introitus in portum, hoc tum ueritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusq. expositis, Pharon apprehendit, atque ibi præsidium posuit. quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaq. nauibus ad eum supportari

possent.

possent. demisit enim circum omnes propinquas regiones; atque inde auxilia euocauit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prœlio discederetur, & neutri pellerentur. id efficiebant angustiæ loci: paucisq. utrinque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit. hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse, habitandi caussa, initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusq. habebat ad portum, & ad reliqua naualia. has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, uacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transiecit, unaq. bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta; quæ res apud milites largitiones auxit: magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus, nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuntios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neue animo deficeret, indicatis, deprehensisq. internuntijs, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII, AVT OPPII COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO LIBER I.

ELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaq. omnem classem accersit; ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatheorum Malco euocat; tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaq. adduci iubet. interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse uiderentur, testudinibus, atque musculis aptantur: ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumq. aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantũ munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria; quòd signa contignatione, ac materia sunt ædificia, & structuris, atque fornicibus continentur, tectaq. sunt rudere, aut pauimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc, operibus, uineisq. agendis, a reliqua parte urbis excluderet, illud spectans, primum, ut, cum esset in duas partes urbs diuisa, acies uno consilio, atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis

uero,

uero, ut aqua, pabuloq. abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quodq. utrunque palus large præbere poterat. Neque uero Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Aegypti, regnumq. pertinet, legatos, conquisitoresq., delectus habendi caussa, miserant; magnumq. numerum in oppidum telorum, atque tormentorum conuexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. seruos præterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores uictum quotidianum, stipendiumque præbebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. ueteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacunque regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendum oportunæ essent. omnibus uijs, atque angiportis triplicem uallum obduxerant. (erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat) quæq. partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisq. eis rotis, funibus, iumentisq. obiectis, directis plateis in quamcunque erat uisum partem mouebant. urbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi, atque acutissimi, quæ a nobis fieri uiderant, ea solertia efficie-

bant, ut nostri illorum opera imitari uiderentur: & sua sponte multa reperiebant: unoq. tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atque hæc principes in consilijs, concionibusq. agitabant, populum R. paullatim in consuetudinem eius regni uenire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; ac Cæsarem uenisse cum copijs; neque morte Pompeij quidquam profectú, quo minus Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno prouinciam: idq. agendum mature: nanque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. Interim dissensione orta inter Achillam, qui ueterano exercitui præerat, & Arsinoen, regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum uterque utrique insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere uellet; præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium suum, atque Achillam interficit. hoc occiso, ipsa sine ullo socio, et custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur. is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusq. habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit, ac subsidit. hac uti domini ædificiorum, atque eorum familiæ consueuerunt. nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa, atque turbida,

bida, ut multos, uariosque morbos efficiat. sed ea plebs, ac multitudo cōtenta est necessario, quòd fons urbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuēdarum caussa uicatim, ex priuatis ædificijs specubus, & puteis extracta aqua utebantur. hoc probato consilio, magnū ac difficile opus aggreditur. interseptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris nō intermittebat. quamobrem salsior paullo præter consuetudinē aqua trahebatur ex proximis ædificijs; magnāq. hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent: uulgoque inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. paruo uero temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino, illa inferior corruptior iam, salsiorq. reperiebatur. quo facto, dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti uiderentur; atque alij morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iuberet; alij multo grauiorem extimescerent casum; quòd neque celari Alexandrinis possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio dista-

rent ab ipsis; neque, illis imminentibus, atque insequentibus, ullus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris: quam domicilijs ipsorum non mouerat; quòd ea se fidelem palam nostris esse simulabat, et desciuisse a suis uidebatur: ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neque fallaces essent, neque temerarij, multa oratio frustra absumeretur. cum uero uno tempore et natio eorum, et natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione, et ratione minuebat. nam puteis, fossisq. aquam dulcē posse reperiri affirmabat: omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis uenas habere: quòd si alia esset litoris Aegyptij natura, atque omnium reliquorum, tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, uel a sinistra parte a Prætonio, uel a dextra ab insula; quæ diuersæ nauigationes, nunquam uno tempore aduersis uentis præcluderentur: fugæ uero nullum eße consilium non solum ijs, qui primā dignitatem haberent, sed ne ijs quidem, qui nihil, præterquam de uita, cogitarent: magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares eße poße: magnam autem moram, et difficultatem adscensum in naues habere, præsertim ex scaphis: summam eße cōtra in Alexandrinis uelocitatē, locorumq., et ædificiorum notitiam: hos præcipue in

uictoria insolentes, præcursuros, et loca excelsiora, atque ædificia occupaturos; ita fuga, nauibusq́. nostros probibituros: proinde eius consilij obliuiscerentur, atque omni ratione esse uincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animũ conferant, ne ue quam partem nocturni temporis intermittant. quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisq́. conatibus, non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio trigesima septima ex dedititijs Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues a Domitio Caluino, ad litora Africæ, paullo supra Alexandriam, delata est. hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere probibebantur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenẽdas anchoras. hi, cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum uideretur, nauim conscendit, atque omnem classem sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quòd, cum longius paullo discederet, munitiones nudare nolebat. cumq́. ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherrhonesus; aquandiq́. caussa remiges in terram exposuisset, non nulli ex numero, cum longius a nauibus prædatum processissent, ab equi-

equitibus hostium sunt excepti: ex ijs cognouerunt, Cæsarem ipsum in classe uenisse, nec ullos milites in nauibus habere. qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsariq; redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat; quòd et nullos milites in nauibus habebat, et post horam decimam diei res agebatur, nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quòd nulla satis idonea esset hortatio, qua neque uirtutem posset notare, neque inertiam. quibus de caussis naues, quas potuit, Cæsar ad terram detraxit: quem in locũ illos successuros non existimabat. erat una nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: magnoq; impetu quattuor ad eam constratæ naues, et complures apertæ contenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium: ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quanquam, si quid grauius accidisset, merito casurum iudicabat. prœlium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus et scientia, et uirtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptũ uideretur. ita prœlium secundissimum est factũ. capta est una hostium quadriremis: depressa est altera.

tera. deinde omnibus epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quòd nisi nox prœlium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso uento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco uictricibus suis Alexandriam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non iam uirtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se uictos uiderent, quibus & superioribus locis subleuabantur, ut uix ædificijs defendi possent, et materiam cunctam obijcerent, quòd nostræ classis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. ijdem, postea quàm Ganymedes in concilio confirmauit, sese et eas, quæ essent amissæ, restituturum, et numerum adaucturum, magna spe, et fiducia ueteres reficere naues, accuratiusq. huic rei studere, atque inseruire instituerunt: ac, tametsi amplius centum decem nauibus longis in portu, naualibusq. amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. uidebant enim, non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari posse, si classe ipsi ualerent. præterea nautici homines, et urbis, et regionis maritimæ, quotidianoq. usu a pueris exercitati, ad naturale, ac domesticum bonum refugere cupiebant; et, quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigendi portorij caussa dispositæ. naues ueteres erant in occultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigan-

uigandum non erát usi. has reficiebant: illas Alexandriam reuocabant. deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres, remorum usum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrabat. postremo, non longám nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant, et in ipso portu confligendum uidebant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes uigintiduas, quinqueremes quinque confecerunt. ad has minores, apertasq́. complures adiecerunt: &, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seq́. ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues nouem habebat, (nam, decem missis, una in cursu litore Aegyptio defecerat) Ponticas octo, Lycias quinque, ex Asia duodecim. ex his quinqueremes quinque erant, et quadriremes decem, reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. tamen, uirtute militum confisus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. postquam eò uentum est, ut sibi uterque eorum confideret; Cæsar Pharon classe circumuehitur, aduersasq́. naues hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur. post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quanque earũ sequatur, et cui subueniat, constituit, atque imperat. Nõ dubitanter Alexandrini classẽ producunt, atque

instruunt:

instruunt; in fronte collocant XXII: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum præterea numerum minorum nauigiorum, et scapharũ producunt cum malleolis, ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, et flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. satisq. diu inter ipsos est exspectatum, ab utris trãseundi fieret initium: propterea quòd ei, qui intrassent, ad explicandam classem, et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore uidebantur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine, ac uirtute magis cum nostris hominibus, quàm cum Græcis, comparandus. hic, ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret. qui, ubi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Cæsar uereri, si hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis explicare. nobis rem committe. nos prælium sustinebimus; neque tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, et dolori est. Cæsar, illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. progressas ultra uadum quattuor Rhodias naues circumsistunt Alexandrini; atque in eas impetum faciunt. sustinent illi, aque arte, solertiaq. se explicant: ac tantum do-

ctrina

ctrina potuit, ut in dispari numero nulla transuersa hosti obijceretur, nullius remi detergerentur, sed semper uenientibus aduersæ occurrerent. interim sunt reliquæ subsecutæ. tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci; atque omne certamen in uirtute constitit. neque uero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animũ haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque, et uotis uictoriam suis ab dijs immortalibus exposceret. Minime autem erat par prœlij certamen. nostris enim pulsis, neque terra, neque mari effugium dabatur uictis; omniaq. uictoribus erant futura in incerto: illi, si superasent nauibus, omnia tenerent; si inferiores fuisent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue, ac miserum uidebatur, perpaucos de summa, ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo, aut uirtute cesisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; ut hoc maiori animo cõtenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam uiderent. eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam, atque omnium falleret opinionẽ, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis, nauticisq. solertia, atque ars præsidium ferret; neque numero nauiũ

præstan-

præstantibus multitudo prodesset; neque flexi ad uirtutem ex tanta multitudine uiri uirtuti nostrorũ possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una cum defensoribus, remigibusque; et deprimuutur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt: quas protexerũt ex molibus, atque ædificijs imminentibus, et nostros adire propius prohibuerunt. hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, ut insulam, molemq. ad insulam pertinẽtem in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam, et urbem uno tempore tentari posse confidebat. quo capto consilio, cohortes x, et leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scaphasq. imponit: alteram insulæ partem, distinendà manus caussa, cum constratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis, qui primus insulam cepisset. ac primũ impetum nostrorum pariter sustinuernnt. uno enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabãt; et litora armati defendebãt; quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: et scaphis, nauibusq. longis v mobiliter, et scienter angustias loci tuebantur. sed, ubi, locis primum cognitis, uadisq. pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt alij subsecuti; constanterq. in eos, qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga uerterũt. his pulsis, custodia portus relicta, ad litora, et uicum applicauerunt;

cauerunt; seq. ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. neque uero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum: (ut minora maioribus conferantur) turresq. editæ & coniunctæ muris locum obtinebant. neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandum. sed terror hominibus mentem, consiliumq. eripit, et mẽbra debilitat; ut tunc accidit. qui se in æquo loco, ac plano pares esse confidebant, ijdem, perterriti fuga suorum, et cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificijs consistere ausi non sunt, seq. per molem in mare præcipitauerunt, et octingentorum passuum interuallo ad oppidum enatauerunt. multi tamen ex ijs capti, interfectiq. sunt. sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi iussit; castellumq. ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque ibi præsidiũ posuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propioremq. oppido Alexandrini tuebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur; quòd, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, et repentina latrocinia sublatum iri uidebatur. iamq. eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis e nauibus, sagittisq. depulerat, atque in oppidum redegerat; et cohortium trium instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebant. quo facto imperat pontem aduersus hostem

præuallari,

prævallari, et, quà exitus nauibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque obstrui. quorũ altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se eiecere, et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemq. tempore, quæ consueuerunt nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quæ erat aduersus põtem, et ex nauibus contra molẽ. In his rebus occupato Cæsare, militesq. hortante, remigum magnus numerus, et classiariorũ ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorũ studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. hi primum nauigia hostium lapidibus, ac fundis a mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum uidebantur: sed postquam ultra eũ locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; ut sine signis, certisq. ordinibus sine ratione prodierãt, sic temere in naues refugere cœperunt. quorum fuga incitati Alexandrini ex nauibus egrediebantur, nostrosq. acrius perturbatos insequebantur. simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere; nauesq. a terra repellere properabant; ne hostes nauibus potirẽtur. quibus omnibus rebus perturbati milites nostri, cohortium triũ, quæ in ponte, ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirẽt, fugam suorum uiderent, magnã uim telorũ aduersi sustinerent, ueriti ne ab tergo cir

cumuenirentur, et discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem, in pontem institutã, reliquerunt, et magno cursu incitati ad naues contenderunt. quorum pars, proximas nacta naues, multitudine hominum, atque onere depressa est: pars resistens, et dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexãdrinis interfecta est: non nulli, feliciore exitu, expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discessertunt: pauci alleuati scutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem, et munitiones contendere, eodem in periculo uersatus est: postquam uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit. quò multitudo hominum insecuta cum irrũperet; neque administrandi, neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naues adnatauit. hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, non nullos conseruauit. nauigiũ quidẽ eius, multitudine depressum militum, una cum hominibus interijt. hoc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CCCC, et paullo post eum numerum classiarij, et remiges. Alexãdrini eo loco castellũ magnis munitionibus, multisq. tormẽtis cõfirmauerunt, atque, eggestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittẽda nauigia. Hoc detrimento, milites nostri tantũ abfuerunt; ut perturbarentur, ut incensi potius, atque incitati, magnas accessiones fecerint. nã in operibus hostiũ expugnandis, in

prœlijs

prœlijs quotidianis, quandocunque sors obtulerat, procurrentibus, et erumpentibus Alexandrinis manum comprehendi multũ operibus, et ardentibus studijs militum. nec diuulgata Cæsaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatẽ: ut magis deterrendi, et continendi a periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitãdi ad pugnandum. Alexandrini, cum Romanos et secundis rebus confirmari, et aduersis incitari uiderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, aut suopte consilio, per occultos nuntios regis probato, legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimitteret regem, trãsireq. ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio, puellæ fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem, amicitiamq. uenturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperq. alta cogitãtem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen, petentibus dare ueniam, utile esse statuit: quòd, si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurũ in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conueniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere uellent, splendidius, atque honestius se se contra regem, quàm contra conuenarũ, ac fugitiuorum manum, bellũ esse gesturum. itaque, re

gem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpissimis incendijs, et ruinis esset deformata, ciues suos primum ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo R. sibiq. praestaret; cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dextera dexteram tenens, dimittere coepit adulta iam aetate puerum. at regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarē coepit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Caesaris esse iocundius. compressis pueri lacrymis, Caesar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uiderentur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones, militesq. laetabantur; quòd nimia bonitas eius, fallacijs pueri elusa esset. quasi uero id Caesar, bonitate tantum adductus, et non prudentissimo consilio, fecisset; cum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent; eludentibusq. militibus regis aetatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere uiderent; rumoresq. existerent, magna Caesari praesidia, terrestri itinere, Syria, Ciliciaq. adduci. quod non dū Caesari auditum erat. interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt.

itaque.

itaque, expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione, dispositis nauibus, insidiabantur nostris cõ meatibus. quod ubi Cæsari nuntiatum est, classem iubet expediri, atque instrui. præficitur Ti. Nero. proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. at fortuna, quæ plerunque eos, quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dissimilis Euphranorem persequebatur. nam, cum ad Canopum uentum esset; instructaq. utrinque classis conflixisset; & sua consuetudine Euphranor primus prœlium commisisset; et illic triremem hostium perforasset, ac demersisset; proximã longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuẽtus ab Alexandrinis est. cui subsidium nemo tulit; siue quòd in ipso satis præsidij pro uirtute, ac felicitate eius putarent esse; siue quòd ipsi sibi timebant. itaque unus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi uictrice perijt. Sub idẽ tẽpus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, sciẽtiæq. in bello, et uirtutis, fidei, dignitatisq. in amicitia Cæsaris, missus in Syriã, Ciliciamq. initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copijs, quas celeriter, & propensissima ciuitatũ uoluntate, et sua diligentia, confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ, Pelusiũ adduxit: idq. oppidũ, firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (nanque tota Aegyptus maritimo

accessu Pharo, pedestri Pelusio, uelut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnãtibus, et copiarum magnitudine, quas integras uulneratis, defessisq. subijciebat, et perseuerantia, constantiaq. oppugnandi, quo die est aggressus, in suã redegit potestatem; præsidiumq. ibi suum collocauit. inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesq. eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerunque adest uictori, placarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est fere regionũ illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta: quod nomen a similitudine litteræ cepit. nam pars quædam fluminis Nili, mire deriuata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus interuallo a mari coniungitur. cui loco cum appropinquare Mithridatem rex cognouisset; et transeundum ei flumen sciret; magnas aduersus eum copias misit, quibus uel superari, deleriq. Mithridatem, uel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem optabat eũ uinci; sic satis habebat, interclusum a Cæsare a se retineri. quæ primæ copiæ flumen a Delta transire, et Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequẽtibus uictoriæ societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris uallatis, sustinuit. cum uero incaute, atque insolenter succedere eos munitionibus uideret; eruptione undique

dique facta, magnum numerum eorũ interficit. quòd nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimq. in naues, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent. qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. mittitur a Mithridate nuntius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse, rex. ita pæne sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili nauigatione rex est usus, in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit; ne nauibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi posset, eumq. ad se uictorem incolumi exercitu recepit. consederat cum copijs rex loco natura munito, quòd erat ipse excelsior; planicies ex omnibus partibus subiecta. tribus autẽ ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur. unum latus erat adiectum flumini Nilo: alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret: tertium palude cingebatur. inter castra, & Cæsaris iter flumen intercedebat angustũ, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. aberat autem ab regis castris millia passuum circiter septem. Rex, cum hoc itinere uenire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosq. delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, et

eminus ex ripis prœlium impar inirent. nullum enim processum uirtus habebat, aut periculum ignauia subibat. quæ res incendit dolore milites, equitesq. nostros; quòd tam diu pari prœlio cũ Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani dispersi, uada fluminis quærẽtes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt; & legionarij, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utranque ripam cõtingerent, proiectis repentinoq. aggere iniecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra: nanque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissime gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturũ, protinus uictor ad regis castra pertendit. hæc cum & opere magno uallata, et loci natura munita aduerteret; confertamq. armatorum multitudinem collocatam in uallo uideret; lassos itinere, ac prœliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo uico non longe a suis castris muniuerat, brachijsq. cum opere castrorum coniunxerat, uici obtinendi caussa, Cæsar aggressus, omnibus copijs expugnat; non quo, id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra

sunt

ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt, acer rimeq́. eminus prœliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur; una, qua liberum acceſſum haberi demonſtraui; altera, quæ mediocre interuallum inter caſtra, et flumen Nilum habebat. maxima, electiſſima Alexandrinorũ multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis, uulnerandisq́. noſtris, qui in regione fluminis Nili propugnabant, diuerſis enim telis noſtri figebantur, aduerſi ex uallo caſtrorum, auerſiq́. ex flumine, in quo multæ naues inſtructæ funditoribus, & ſagittarijs noſtros impugnabant. Cæſar, cum uideret milites acrius prœliari non poſſe, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; cumq́. animum aduerteret, excelſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexandrinis; quòd et per ſe munitus eſſet, et ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi decurriſſent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illò circuire caſtra, et ſummum locum aggredi iuſſit; hisq́. Carſulenum præfecit, et animi magnitudine, et rei militaris ſcientia uirum præſtantem. quò ut uentum eſt, paucis defendentibus munitionem, noſtris contra militibus acerrime pugnantibus, diuerſo clamore, et prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes diſcurrere cœperunt. quorum perturbatione noſtrorum animi adeo ſunt incitati, ut pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſsimum locum

caſtro-

castrorum caperent. ex quo decurrentes, magnam multitudinẽ hostium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de uallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna ui oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumq. in nauem, et multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re felicissime, celerrimeq. gesta, Cæsar, magnæ uictoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriã cum equitibus contendit; atque eam partem oppidi uictor introijt, quæ præsidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum adueniens fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorũ, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominãtes deprecari consueuerunt, sacrisq. omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosq. animos regum erãt soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seq. ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi, magna gratulatione uenit, suorum: qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationẽ, sed etiam talẽ aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar, Aegypto, atque Alexandria potitus, reges cõstituit, quos Ptolemæus testamẽto scripserat, atque obtestatus erat populum R. ne mutarentur. nam, maiore ex

duo-

duobus pueris rege amiſſo, minori tradidit regnum, maiori ex duabus filiæ Cleopatræ, quæ manſerat in fide, præſidijsq. eius. minorem Arſinoen, cuius nomine diu regnaſſe impotenter Ganymedē docuimus, deducere ex regno ſtatuit; ne qua rurſus noua diſſenſio, prius quàm diuturnitate cōfirmarentur regis imperia, per homines ſeditioſos naſceretur. legione ueterana ſexta ſecum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmius eſſet eorum regum imperium: qui neque amorem ſuorum habere poterant, quòd fideliter permanſerant in Cæſaris amicitia; neque uetuſtatis auctoritatem, paucis diebus reges conſtituti. ſimul ad imperij noſtri dignitatem, utilitatemq. publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide reges, præſidijs eos noſtris eſſe tutos, & hos, ſi eſſent ingrati, poſſe ijſdem præſidijs coerceri. ſic, rebus omnibus confectis, et collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæſar Aſiam, finitimasq. prouincias adminiſtrandas tradiderat, uenit oratum, ne Armeniam minorem, regnum ſuum, ne ue Cappadociam, regnum Ariobarzanis, poſſideri, uaſtariq. pateretur a Pharnace: quo malo niſi liberarentur, imperata ſibi facere. pecuniamq. promiſſam Cæſari non poſſe ſe perſoluere. Domitius, non tantum ad explicandos ſumptus rei militaris, cum pecuniam neceſſariam eſſe iudicaret, ſed etiam turpe populo R. & Cæſari uictori, ſibiq. infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum, atque amicorum

restringere
per [illegible]

corum ab externo rege occupari, nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaq. dece deret, ne ue, occupatione belli ciuilis, populi R. ius, maiestatemq. tentaret. hanc denuntiationem cũ maiorem uim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI secum ducit, duas in Aegyptum ad Cæsarem mittit, litteris eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas a Deiotaro, quas ille disciplina, atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesq. centum; totidemq. ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret. quæ ex tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat, Quinctumq. Patiscum in Ciliciam ad auxilia accersenda. quæ copiæ celeriter omnes iussu Domitij Comana con uenerunt. Interim legati a Pharnace responsum referunt; Cappadocia se decessisse, Armeniam minorẽ recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius regni caussa integra Cæsari seruaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius, cum animaduerteret eum Cappadocia decessisse, non uoluntate adductum, sed necessitate; quòd facilius Armeniam defendere posset, subiectá suo regno, quàm Cappadociam, longius remotam; quodq. omnes tres legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cũ duas ad Cæsarẽ missas audisset,

audaciusq́. in Armenia ſubſtituiſſet, perſeuerare cœpit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud ius eſſe Cappadociæ, atque Armeniæ: nec iuſte eum poſtulare, ut in Cæſaris aduentum res integra differretur: id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, ut fuiſſet. His reſponſis datis, cum ijs copijs, quas ſupra ſcripſi, profectus eſt in Armeniam; locisq́. ſuperioribus iter facere inſtituit. nam ex ponto a Comanis iugum editum ſilueſtre eſt, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris hæ erant certæ oportunitates, quòd in locis ſuperioribus nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat, & quòd Cappadocia, his iugis ſubiecta, magnam commeatus copiam erat ſubminiſtratura. Cōplures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaq́. munera Domitio ferrent. ea conſtanter omnia aſpernabatur: nec ſibi quidquam fore antiquius, quàm dignitatem populi R. et regna ſociorum recuperare, legatis reſpondebat. magnis et continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore poſitum eſt, plano ipſum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, ſatis magno interuallo ab oppido remotis caſtra poſuit lōge a Nicopoli circiter millia paſſuū ſeptē. quibus ex caſtris, cū locus anguſtus, atque impeditus eſſet tranſeundus, Pharnaces in inſidijs delectos pedites, omnesq́. pæne diſpoſuit equites. magnā autem multitudinem pecoris intra eas fauces diſſipari iuſſit, paganosq́. et oppi-

danos

danos in ijs locis obuersari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret; nihil de insidijs suspicaretur, cũ in agris et pecora, et homines animaduerteret uersari, tanquam amicorum aduentu: sin uero ut in hostium fines ueniret; præda diripienda, milites dißiparentur, dispersiq. cæderentur. hæc cũ administraret, nunquam tamẽ intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium: cum, hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, ueritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolin accessit, castraq. oppido contulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraq. interuallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarũ pro uallo instructa. proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo uersari, flagitareq. a Domitio, ut quàprimum sibi subsidia mitteret, propiusq. ipse Alexandriam per Syriã accederet. qua cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; cũ discedẽdum celeriter Domitio putaret. itaque ab oppido, quà facillimũ accessum, et æquissimum

ad di-

ad dimicādum nostris uidebat, fossas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quattuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius cōstituerat suam non producere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Caesaris magis periculo, quàm suo, commoueretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si condiciones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine caussa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitū eduxit. tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediā aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in subsidijs collocatis. sic utrinque, acie instructa, processum est ad dimicandum. signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur acriter, uarieq. pugnatur. nam tricesima sexta legio, cū extra fossam in equitatū regis impetum fecisset, adeo secundum praelium fecit, ut moenibus oppidi succederet, fossamq. transiret, aduersosq. hostes aggrederetur. at Pontica ex altera parte legio, cū paullulum auersa hostibus cessisset, fossam autē circuire acies secundo conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem; in ipso transitu fossae cōfixa, et oppressa est. Deiotari uero legiones uix impetū sustinuerunt. ita uictrices regis copiae cornu suo dextro, mediaq. acie cōuerterunt se ad tricesimā sex-
tam

tam legionem: quæ tamen fortiter uincentium impetum sustinuit; magnis copijs hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quò Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. ita, Pontica legione pæne tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesimasexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis quinquaginta desideratis. ceciderunt eo prœlio splendidi, ac illustres uiri non nulli equites Romani. quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusq. tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces, rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copijs occupauit: ibiq. et uictor, et crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam, feliciore euentu, destinaret, multa oppida expugnauit; bona ciuium Romanorum, Ponticorumq. diripuit; supplicia cõstituit in eos, qui aliquã formæ, atque ætatis commẽdationem habebant, eaque, quæ morte essent miseriora; Pontumque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ prouincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiã cum laude erat. nanque eò missus æstate cũ duabus legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor, proprætor, quanquam erat prouincia minime copiosa ad exercitus alendos, et finitimo bello, ac dissensionibus uastata, et confecta, tamen prudentia, ac diligentia sua,

quòd

quòd magnam curam ſuſcipiebat, ne quò temere progrederetur, et recepit, et defendit. nanque et caſtella complura, locis editis poſita, quorum opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas, et bellum inferendum, expugnauit; eaq. præda milites donauit: quæ etſi erat tenuis, tamen, in tanta prouinciæ deſperatione, erat grata, præſertim uirtute parta. et cum Octauius ex fuga Pharſalici prœlij magna claſſe in illum ſe ſinum contuliſſet, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum ſemper in remp. ſingulare conſtiterat officium, diſperſis Octauianis nauibus erat potitus; ut uel claſſe dimicare poſſet, adiunctis captiuis nauibus ſociorum: cum diuerſiſſima parte orbis terrarum Cn. Pompeium uictor Cæſar ſequeretur; compluresq. aduerſarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, ſe, reliquijs ex fuga collectis, compuliſſe audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conſcriptæ, proficiſceretur in Illyricum, coniunctisq. copijs cum Q. Cornificio, ſi quod periculum prouinciæ inferretur, depelleret: ſin ea non magnis copijs tuta eſſe poſſet, in Macedoniam legiones adduceret. omnem enim illam partem, regionemq., uiuo Cn. Pompeio, bellum inſtauraturam eſſe credebat. Gabinius, ut in Illyricum uenit, hiberno tempore anni, ac difficili, ſiue copioſiorem prouinciam exiſtimans, ſiue multum fortunæ uictoris Cæſaris tribuens, ſiue uirtute, et ſcientia ſua confiſus, quã ſæpe in bellis periclitatus, magnas res, & ſecundas ductu, auſuq. ſuo geſſerat;

Ff neque

neque prouinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neque nauibus, intercluso mari tempestatibus, cõmeatus supportari poterat; magnisq́. difficultatibus coactus, non ut uolebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita, cum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoq́. est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimiq́. incolebant, in agmine dimicare sit coactus. quo prœlio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis IV, cum reliquis copijs Salonã se recepit; summaq́. ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo perijt. cuius & infelicitas uiui, & subita mors in magnam spem Octauium adduxit prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaq́. Cornificij, et uirtus Vatinij uersari passa nõ est. Vatinius, Brundisii cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornificij ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur; et M. Octauium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusq́. locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per barbaros; etsi, graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum sequebatur; tamen uirtute uicit incommodum naturæ, difficultatesque hiemis, & subitæ præparationis. nam, cum ipse paucas

in portu naues longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Calenum misit, uti sibi classem mitteret. quod cum tardius fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant; nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquam nõ satis iusta ad prœliandum, rostra imposuit. has adiunctas nauibus longis, et numero classis aucto, militibus ueteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, cum exercitus in Græciá transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasq. non nullas ciuitates, quæ defecerát, Octauioq. se tradiderant, partim recipiebat, partim remanétes in suo consilio præteruehebatur: nec sibi ullius rei morá, necessitatemq. iniungebat, quin, quamcelerrime posset, ipsum Octauium persequeretur. hunc oppugnátem Epidaurum terra, mariq., ubi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coegit; præsidiumq. nostrum recepit. Octauius, cum Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulá Thauridem; qua regione Vatinius insequens nauigabat, nõ quòd Octauium ibi restitisse sciret; sed quòd eum longius progressum insequi decreuerat. cum propius Thauridé, accessisset, distensis suis nauibus, quòd et tempestas erat turbulenta, et nulla suspicio hostis, repente aduersam ad se uenientem nauem, antennis ad mediú malú demissis, instructá propugnatoribus

animaduertit. quod ubi conspexit, celeriter uela subduci, demittiq. antennas iubet, et milites armari: et, uexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem ut facerent, significabat. parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. instruitur utrinque acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cum animaduerteret, neque nauiũ se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem cõmittere maluit: itaque primus sua quinqueremi in quadriremẽ ipsius Octauij impetum fecit. celerrime, fortissimeq. contra illo remigante, naues aduersæ rostris cõcurrunt adeo uehemẽter, ut nauis Octauiana, rostro discusso, ligno contineretur. cõmittitur acriter reliquis locis prœliũ; cõcurriturq. ad duces maxime. nam, cum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari prœlium factum est: quantoq. coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda uirtute ex suis nauibus in hostiũ naues transilire non dubitabant; et, dimicatione æquata, longe superiores uirtute, rem feliciter gerebant. deprimitur ipsius Octauij quadriremis: multæ præterea capiũtur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur: ipse Octauius se in scapham confert: in quamplures cum confugerent, depressa scapha, uulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. eò

receptus,

faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. horum odiũ confirmabant non nulli familiares eius: qui, cum in illa societate uersarentur rapinarum, nihilo minus oderant eũ, cuius nomine peccabant: sibiq., quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. quinctam legionem nouam conscribit: augetur odium et ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. complentur equitum tria millia: maximisq. onerantur impensis: nec prouinciæ datur ulla requies. interim litteras accepit a Cæsare, ut in Africam exercitum transiiceret, perq. Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret: quòd magna Cn. Pópeio Iuba Rex miserat auxilia, maioraq. missurus existimabatur. quibus litteris acceptis, insolenti uoluptate efferebatur; quòd sibi nouarum prouinciarũ, et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliaq. adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentũ, nauesq. centum præpararentur, pecuniæq. describerentur, atque imperarentur; ne qua res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut uigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat. exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet; polliceturq. ijs, cum in Mauritaniam transiecisset, HS centena se daturum: quinctá fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam

recepit; eoq. ipso die, meridiana hora, cum in Basilicã iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilij, libellũ, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei tradit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi respõsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraq. bis ferit pugione. clamore sublato, fit a coniuratis impetus uniuersis. Munatius Plancus proximum gladio transiicit lictorẽ. hoc interfecto, Q. Cassium legatum uulnerat. ibi T. Vasius, et L. Mergilio, simili confidentia, Plancum municipem suum adiuuant. erant enim omnes Italicenses. ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemq. leuibus sauciat plagis. concurritur ad Cassium defendẽdum. semper enim berones, compluresq. euocatos cum telis secum habere consueuerat. a quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendã subsequebantur. quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, & Manilius Tusculus. Minucius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, et, relato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certũ cognosceret, cõfectus ne Cassius esset. L. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit lætus in castra; militibusq. uernaculis, et secũdæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassiũ esse, gratulatur. tollitur a multitudine in tribunal, prætor appellatur. nemo enim in prouincia natus, aut uernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iã factus prouincialis, quo in numero erat secunda legio, nõ cũ omni prouincia consenserat

receptus, cũ prœlium nox dirimeret, tempestate magna uelis profugit. sequuntur hunc suæ naues non nullæ, quas casus ab illo periculo uendicarat. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suisq́. omnibus incolumibus, in eum se portũ uictor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. capit ex eo prœlio pentiremem unã, triremes duas, dycrotas octo, compluresq́. remiges Octauianos: postero q́. ibi die fuit, dum suas, captiuasq́. naues reficeret. post diem tertium contendit in insulam Issam; quòd eò se recepisse ex fuga credebat Octauium. erat nobilissimum regionum earum oppidum, cõiunctissimumq́. Octauio. quò ut peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt: comperitq́. ipsum Octauium, paruis, paucisq́. nauigijs, uento secundo, regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. ita breui spatio, re præclarissime gesta, prouincia recepta, et Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, uictor se Brundisium, incolumi exercitu, et classe, recepit. His autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, et prœlio Pharsalico rem feliciter gerebat, Alexandriæq́. cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania proprætor, prouinciæ ulterioris obtinendæ caussa, relictus, siue cõsuetudine naturæ suæ, siue odio, quod in illam prouinciam susceperat quæstor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones; quod uel ex conscientia sua, cũ de se mutuo

mutuo sentire prouinciam crederet, uel initis signis, et testimonijs eorum, qui difficulter odia dissimulāt, animaduertere poterat, et compensare offensionem prouinciæ exercitus amore cupiebat. itaque, cum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centena militibus est pollicitus: nec multo post, cum in Lusitania Medobregam oppidū, montemq́. Herminium expugnasset, quò Medobregenses confugerant; ibiq́. imperator esset appellatus; iterum HS centenis milites donauit. multa præterea, et magna præmia singulis cōcedebat: quæ speciosum reddebāt præsentem exercitus amorem, paullatim tamen, et occulte militarem disciplinā, seueritatemq́. minuebāt. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad ius dicendum Cordubā se recepit, contractumq́. in ea æs alienum, grauissimis oneribus prouinciæ, constituit exsoluere; et, ut largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum caussæ tenues conijciebantur; neque ullum genus quæstus, aut magni, et euidētis; aut minimi, et sordidi, prætermittebatur, quo domus, et tribunal imperatoris uacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturā facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna solicitudo periculorū ad iacturas, et detrimēta rei familiaris adiūgebatur. quibus de caussis accidit, ut, cū Lōginus imperator eadē

faceret,

non patiebantur, discessisse, et ad secundam legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. cognita re, noctu cum V cohortibus undeuicesimanorum egreditur, mane peruenit. ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carnionam cõtendit. hic, cum legio trigesima, et uigesimaprima, et cohortes quattuor, et quinta legio, totusq. conuenisset equitatus, audit quattuor cohortes a uernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesq. ibi se coniunxisse, et T. Thorium Italicensem ducem delegisse. celeriter habito cõsilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumq. aut uoluntate, aut necessitate adductum, (nanque id uarie nuntiabatur) consentire cũ Cordubensibus; duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idẽ facere. Cassius, his rebus incensus, mouet castra, et postero die Segouiá ad flumen Silicense uenit. ibi habita concione, militũ tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis caussa, sibi fidissimos esse, nullumq. periculũ deprecaturos, dum per eos Cæsari prouincia restitueretur. interim Thorius ad Cordubá ueteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum, suaq. uideretur natura; simul, ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se prouinciam recuperare uelle, palá dictitabat.

ctitabat. et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij; cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest. certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pōpeij nomen in scutis inscriptum haberent. frequens legionibus cōuentus obuiam prodit, neque tantum uirorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili aduētu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus cōmotus, cum uideret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, & memoria, tamq. omnibus Cæsarianis, quàm Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conuentum, neque M. Marcellum contra Cæsaris caussam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt; Marcellu, mqui se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciuerunt, prætoremq. appellarunt; & sibi conuentum adiunxerunt; castraq. ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quattuor millia passuum a Corduba citra flumen Betim in oppidi cōspectu loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum procōsulē in Hispaniam citeriorē mittit, subsidio sibi prouinciæq. Cæsaris caussa quāprimum ueniret. ipse hostili modo Cordubēsiū agros uastat, ædificia incēdit. cuius rei deformitate, atque indignitate legiones, quæ Mar

cellum

senserat in odio Cassii. nam legiones trigesimam, & uigesimamprimã, paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterensi, uiuere Cassium. quo nuntio, dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium uisendum proficiscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. facit hoc idem uigesimaprima. subsequitur has quinta. cũ duæ legiones reliquæ essent in castris; secundarij, ueriti ne soli relinquerẽtur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehendi: legionem quintam in castra remittit, cohortibus XXX retentis. indicio Minucij cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis, et gratiæ prouincialem hominem, sibiq. tam familiarem, quàm Laterensem, et Racilium, in eadẽ fuisse coniuratione. nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis tradit excruciandum, item Calpurnium Saluianum; qui profitetur indicium, coniuratorumq. numerum auget, uere, ut quidam existimant, ut non nulli querun tur, coactus. ijsdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures: quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerunt. nã palã sestertijs HS CCIↃↃ cum Calpurnio paciscitur, &

cum Q. Sextio quinquaginta. qui, etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculum uitæ dolorq. uulnerum, pecunia remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. Aliquot post diebus litteras a Cæsare missas accipit; quibus cognoscit, Pompeium, in acie uictum, amissis copijs fugisse. qua re cognita, mistam dolori uoluptatem capiebat. uictoriæ nuntius lætitiam exprimebat: confectum bellum licétiam téporum intercludebat. sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasq. eas iubet referri. quibus parum uidebatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniá imperat. æqua auté ratione delectum instituit: quos ex omnibus cõuentibus, colonijsq. conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat. magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad Traiectum: ipse, classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibiq. moratur: propterea quòd edictó tota prouincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. quæ euocatio uehementer omnes turbauit. interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis uernaculæ fuerat, nuntiat fama, legioné trigesimam, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli

cellum ſibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant, priusq. confligendi ſibi poteſtas fieret, quàm cũ tanta cõtumelia nobiliſſimæ, cariſſimæq. poſſeßiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flammaq. conſumerentur. Marcellus, cum confligere miſerrimum putaret, quòd et uictoris, et uicti detrimentum ad eundem Cæſarem eſſet redundaturum, neque ſuæ poteſtatis eſſet, legiones Betim traducit, atque aciem inſtruit. cum Caſſiũ contra pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore uideret, caußa interpoſita, quòd is in æquum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, ut ſe in caſtra recipiant: itaque copias reducere cœpit. Caſſius, quo bono ualebat, Marcellumq. infirmum eße ſciebat, aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, cõplures nouißimos in fluminis ripis interficit. cum, hoc detrimento, quid tranſitus fluminis uitij, difficultatisq. haberet, cognitum eſſet, Marcellus caſtra Betim transfert: crebroq. uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. erat copijs pedeſtribus multo firmior Marcellus. habebat enim ueteranas legiones, multisque prœlijs expertas. Caſſius fidei magis, quàm uirtuti legionum confidebat. itaque, cum caſtra caſtris collata eßent; et Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aqua Caßianos poſſet; Longinus ueritus, ne genere quodam obſidionis clauderetur in regionibus alienis, ſibiq. infeſtis, noctu ſilẽtio ex caſtris proficiſcitur, celeriq. itinere Vllã contẽdit; quod ſibi

fidele esse oppidum credebat. ibi adeo cõiuncta ponit mœnibus castra, ut et loci natura, (nanque Vlla in edito mõte posita est) et ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, &, quàm proxime potest Vllá, castra castris confert: locorumq. cognita natura, quò maxime rem deducere uolebat, necessitate est adductus; ut neque confligeret; cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus nõ poterat; neque uagari Cassium latius pateretur; ne plures ciuitates ea paterẽtur, quæ passi erant Cordubenses. castellis idoneis locis collocatis, operibusq. in circuitu oppidi continuatis, Vllam, Cassiumq. munitionibus clausit. quæ prius quàm perficerentur, Longinus omnẽ suum equitatum emisit: quẽ magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentariq. Marcellum non pateretur; magno autẽ impedimento, si clausus obsidione, et inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copijs uenit; adiungitq. ei legionem, quam secum adduxerat, compluresq. cohortes auxiliarias Hispanorum. nanque, ut in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania non nullæ ciuitates rebus Cassii studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur utrinque acriter, crebroque, ut accidit, fortuna sæpe ad utrunque transferente uictoriam; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionarijs

narijs trigintaquinque, magnoq́. numero equitum, et
reliquorũ auxiliorum uenit ea mente Vllam, ut ſine
ullo ſtudio contentiones Caſſii, Marcelliq́. compone-
ret. huic uenienti ſine dubitatione Marcellus ſe cre-
dit, atque offert. Caſſius cõtra ſuis ſe tenet præſidijs,
ſiue eo, quòd plus ſibi iuris deberi, quàm Marcello,
exiſtimabat; ſiue eo, quòd, ne præoccupatus animus
Lepidi eſſet obſequio aduerſarij, uerebatur. ponit ad
Vllam caſtra Lepidus; neque habet a Marcello quid
quam diuiſi: ne pugnetur. interdicit: ad exeundum
Caſſium inuitat; fidemq́. ſuam in re omni interponit.
cum diu dubitaſſet Caſſius, quid ſibi faciendum, quid
ue Lepido eſſet credendum; neque ullum exitum con
ſilij ſui reperiret, ſi permaneret in ſententia; poſtu-
lat, uti munitiones diſiicerentur, ſibiq́. liber exitus
daretur. non tantum indutijs factis, ſed prope iam
conſtituta opera cum complanarent, cuſtodiæq́. mu-
nitionum eſſent deductæ; auxilia regis in id caſtellum
Marcelli, quod proximum erat regijs caſtris, neque
opinantibus omnibus, ſi tamen in omnibus fuit Caſ-
ſius, (nam de huius conſcientia dubitabatur) impe-
tum fecerunt, compluresq́. ibi milites oppreſſerunt.
quòd niſi celeriter, indignatione, & auxilio Lepidi,
prælium eſſet diremptum; maior calamitas eſſet acce
pta. cum iter Caſſio patefactum eſſet; caſtra Marcel
lus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore,
Marcellusq́. Cordubam cum ſuis proficiſcitur. Nar
bonem ſub idẽ tempus Trebonius proconſul ad pro-
uinciam obtinendam uenit. de cuius aduentu ut co-

gnouit

gnouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumq. in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibiq. aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello cõmitteret; ut amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam ueniret. progressus secunda, ut hiberna, tempestate, cum in Iberum flumen, noctis uitandæ caussa, se contulisset, inde, paullo uehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere nauem propter uim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa naui perijt. Cum in Syriam Cæsar ex Aegypto uenißet, atque ab ijs, qui Roma uenerant ad eum, cognosceret, litterisq. urbanis animaduerteret, multa Romæ male, & inutiliter administrari, neque ullam partem reip. satis cõmode geri; quòd et contentionibus tribunicijs perniciosæ seditiones orirentur, et ambitione, atque indulgentia tribunorum militũ, et qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemq. militarem fierent, quæ dißoluendæ disciplinæ, seueritatisq. essent; eaq. omnia flagitare aduentum suum uideret; tamẽ præferendum existimauit, quas in prouincias, regionesq. uenisset, eas ita relinquere constitutas,

tutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura,
legesq́. acciperent, et externorum hostium metum de
ponerent. hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se con
fecturũ sperabat; quòd hæ prouinciæ nullo bello pre-
mebantur. in Bithynia, ac Ponto plus oneris uidebat
impendere sibi. non enim excessisse Ponto Pharna-
cem audierat, neque excessurum putabat, cum secun
do prælio esset uehementer inflatus, quod contra Do
mitium Caluinum fecerat. commoratus fere in omni
bus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia
benemeritis et uiritim, et publice tribuit: de contro-
uersiis ueteribus cognoscit, ac statuit reges, tyrãnos,
dynastas prouinciæ, finitimosq́., qui omnes ad eum
concurrerant, receptos in fidem, condicionibus impo
sitis prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit et si-
bi, et populo R. amicissimos. paucis diebus in ea pro
uincia consumptis, Sex. Cæsarem, amicum, et neces
sarium suum, legionibus Syriæ præficit; ipse eadem
classe, qua uenerat, proficiscitur in Ciliciã. cuius pro
uinciæ ciuitates omnes euocat Tarsum: quod oppi-
dum fere totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumq́.
est. ibi, rebus omnibus prouinciæ, et finitimarum ci
uitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bel-
lum gerendum non diutius moratur; magnisq́. itine
ribus per Cappadociam confectis, biduum Mazace
commoratus, Comana, uetustissimum, et sanctissimũ
in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religio-
ne colitur, ut sacerdos eius deæ maiestate, imperio,
et potentia secundus a rege consensu gentis illius ha-

beatur, id homini nobilissimo Nicodemi Bithynio adiudicauit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationemq. generis, iure minime dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum bene meritus uterque eorum de rep. esset, ne aut regni hereditas Ariaratem solicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione esset: ipse iter cœptũ simili uelocitate conficere cœpit. cum propius pontum, finesq. Gallogræciæ accessisset: Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab senatu appellatus, depositis regijs insignibus, neque tantum priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarẽ uenit oratum, ut sibi ignosceret, quòd in ea parte positus terrarũ, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus, imperijsq. in Cn. Pompeij castris fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi R. sed parere præsentibus imperijs. Contra quẽ Cæsar, cũ plurima sua cõmemorasset officia, quæ cõsul ei decretis publicis tribuisset; cumq. defensionẽ eius, nullam posse excusationem eius imprudẽtiæ recipere, coarguisset; quòd homo tantæ prudentiæ, ac diligẽtiæ scire potuisset, quis urbem, Italiãq. teneret; ubi senatus, populusq. R. ubi resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset: sed

tamen

tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio, atque amicitiæ, dignitati, ætatiq. hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent, hospites, atque amici Deiotari, ad deprecandum: de controuersiis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium uestitum ei restituit. legionem autem, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus, natura, disciplinaq. nostra constitutam, habebat, equitatumq. omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Cũ in Pontum uenisset, copiasq. omnes in unũ locum coegisset; quæ numero, atque exercitatione bellorũ mediocres erant (excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculisq. functam, multisq. militibus, partim difficultate itinerum, ac nauigationũ, partim crebritate bellorum, adeo diminutam, ut minus mille hominum in ea esset; reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerát) legati, a Pharnace missi, Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent. maximeq. commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare uoluisse; cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Cæsar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd

auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quàm supplicibus ignoscere; neque prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod cõmemorassent, officiũ utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne uinceretur, quàm sibi, cui dij immortales uictoriam tribuissent: itaque se magnas, et graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere nõ posset, concedere Pharnaci: nã neque interfectis amissam uitã, neque exectis uirilitatem restituere posse; quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent: Ponto uero decederet confestim; familiasq. publicanorum remitteret; ceteraq. restitueret socijs; ciuibusq. Romanis, quæ penes eum essent: si fecisset, iã tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ, bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consuessent. miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; cum, festinantẽ, ac properantẽ Cæsarem, speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quàm res pateretur, quo celerius, honestiusq. ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad urbẽ Cæsarem reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare, lõgiores pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione

manum

manum consereret. Zela est oppidum in Ponto, posi tu ipso, ut in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, uelut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido magni, multiq. intercisi uallibus colles: quorum editissimus unus, qui, propter uictoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentumq. exercitus nostri, superioribus locis, atque itineribus pæne con iunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem. nec multo longius millibus passuum tribus abest ab Zela. hunc locũ Pharnaces, ueteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar, cum ab hoste millia passuum quinque castra posuisset; uideretq. eas ualles, quibus regia castra munirentur, eodẽ interuallo sua castra munituras; si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari iubet intra munitiones. quo celeriter collato, proxima nocte, uigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisq. in castris relictis, prima luce, non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prœlium aduersus Triarium fecerat. huc omnẽ comportari aggerem e castris, seruitiaq. agi iussit; ne quis ab opere miles discederet; cum, spatio non amplius mille passuum, intercisa uallis castra hostium diuideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Parnaces, cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas

interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar, uel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, uel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quàm manu, defendere locũ Pharnaces uideretur: itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro uallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. at Pharnaces, impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum, more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem, quæ aggerem portabat; militum esse credidisset; siue etiam ueterana fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII in acie conflixisse, et uicisse legati eius gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descendere prærupta ualle cœpit. cuius aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationẽ, et eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo in prœlium descenderat, uallem adscendere aduersus arduum collem instructis copijs cœpit; Cæsar, incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus, neque opinans, imparatusq. oppressus, eodẽ tẽpore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciẽ instruit. cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nõ dum ordinibus instructis. falcatæ regiæ quadrigæ

permissos

permiſtos milites perturbãt, quæ tamẽ celeriter multitudine telorum opprimuntur. inſequitur has acies hoſtium; et, clamore ſublato, confligitur multum adiuuante natura loci, plurimum deorum immortaliũ benignitate: qui cum omnibus caſibus belli interſunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari. magno atque acri prœlio facto, comminus dextro cornu, quo ueterana legio ſexta erat collocata, initium uictoriæ natum eſt ab ea parte, cum in procliui detruderentur hoſtes, multo tardius, ſed tamen iiſdem diis adiuuantibus, ſiniſtro cornu, mediaq́. acie, totæ profligantur copiæ regis. quæ quàm facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ, premebantur loci iniquitate. itaque, multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamẽ proiectis, uallem tranſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. at noſtri, uictoria elati, ſubire iniquum locum, munitionesq́. aggredi non dubitarunt. defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. interfecta multitudine omni, aut capta ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, uiuus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet. Tali uictoria toties uictor Cæſar incredibili eſt lætitia affectus, quòd maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratq́., ſubiti periculi recordatione, lætior, quòd uictoria facilis ex difficillimis

rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem sextam decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit: duas legiones cum Cœlio Vintiano in Ponto reliquit. ita per Gallogræciam, Bithyniamq. in Asiam iter facit: omniumq. earum prouinciarum de controuersiis cognoscit, & statuit: iura in tetrarchas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter, celeriterq. gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum, (nã eum Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum adsportauerat in castra, multosq. tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; prouinciasq. populi R. a barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, muniuit. eidem tetrarchiam, legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & possessam paucis ante annis a Deiotaro. neque tamen usquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati uidebatur. rebus felicissime, celerrimeq. confectis, in Italiam celerius omnium opinione uenit.

A. HIRTII, AVT OPPII COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICANO LIBER I.

AESAR, *itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, ad* XIV *Kal. Ian. in Lilybæum peruenit: statimq. ostendit sese naues uelle conscendere; cum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesq. uix sexcentos. tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus uerberaret. hoc eo consilio fecit, ne quis moræ quidquam fore speraret, et ut omnes in dies, horasq. parati essent. Incidit per id tempus, ut tépestates ad nauigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in nauibus remiges, militesq. continere, et nullam prætermittere occasionem profectionis; cum præsertim ab incolis eius prouinciæ nuntiarétur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quattuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones decem, elephanti centum uiginti, classesq. esse complures. tamen non deterrebatur, animoq., et spe confidebat. interim in dies et naues longæ adaugeri, et onerariæ cóplures eodem concurrere, et legiones tironum conuenire, in his ueterana legio quincta, equitum ad duo millia, legionibus collectis sex, et equitũ duobus millibus, ut quæque prima legio uenerat, in naues longas impone-*

imponebatur, equites autem in onerarias. ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ non abest a Lilybæo. ibique commoratus, bona paucorum uendit publice: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI Kal. Ian. & reliquas naues statim est consecutus. ita, uento certo, celeriq. nauigio uectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ uenit. nanque onerariæ reliquæ, præter paucas, uento dispersæ, atque errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim. complura præterea castella, & oppida non longe a mari relinquit. postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat aduersariorum, cui præerat C. Considius, & a Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millibus apparuit. ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum. cuius numerus in præsentia fuit peditum trium millium, equitũ centum quinquaginta. castrisq. ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit; cohibetq. omnes a præda. oppidani interim muros armatis complent. ante portum frequentes considunt ad se defendendum. quorum numerus duarum legionum intus erat. Cæsar, circum oppidum uectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ eius, imprudentiæq.

tiaq. assignabat, quòd neque certum locum guberna toribus, præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius consuetudoq. superioribus tem poribus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore, ijs perlectis, locum certum peterent uniuersi. quod minime Cæsarem fefellerat. nanque nullum por tum terræ Africæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit a Cæsare, ut sibi da ret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque, data facultate, litteras conscribit; & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. quò simul atque capti uus peruenisset, litterasque, ut erat mandatum, Con sidio porrigere cœpisset, prius, quàm acciperet ille, Vnde, inquit, istas? tum captiuus, uenio a Cæsare. tunc Considius, Vnus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo capti uum statim interfici iubet: litterasq. non dum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam, una nocte, & die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum a Con sidio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat; et oppidi egregia munitio, difficilisq. ad oppu gnandum erat accessus; et nuntiabantur auxilia ma-

gna

gna equitatus oppidanis suppetias uenire: non est uisa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus a tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque, castra cum mouere uellet, subito ex oppido erupit multitudo: atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus, iter facere cœperat, occupant, et eius agmen extremum insequi cœperunt. quæ res cum animaduersa esset, subito legionarij consistunt; et equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, urgerentq. in oppidum. postquam repulsi, et coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. quod cum sæpius facerét; & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex ueteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. interim in itinere ex oppidis, et castellis legationes uenire, polliceri frumentum, paratosq. esse, quæ imperasset, facere. itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Kalendis Ian. inde mouit, et peruenit ad oppidum Leptin, liberam ciuitatem, et immunem. legati ex oppido ueniunt obuiam: libenter se omnia

factu-

facturos, quæ uellet, pollicentur. itaque, centurionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. eodem naues onerariæ, et longæ non nullæ casu aduenerunt. reliquæ, ut est ei nuntiatum, incertæ locorum Vticam uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatumq. in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uastarentur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e nauibus exierát, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, non nullos interfecerunt. latent enim in insidijs cum equis inter conualles, et subito exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum litteris, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatq. litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisq. partim nauibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accrescendum mittit. interim cum decem nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. item C. Sallustium Crispum prætoré ad Cercinnam insulam uersus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet; quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. hæc ita imperabat, itaq. unicuique præcipiebat,

bat, ut, si fieri posset, nec locum ullum excusatio habe ret, nec moram tergiuersatio. ipse interea, ex perfugis, et incolis cognitis condicionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. regium enim equitatum in prouincia Africa Scipio alebat. tanta hominum erat dementia, ut mallent regis esse uectigales, quàm cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III non. Ian. castra mouet: Leptiq. sex cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie uenerat, Ruspiná cũ reliquis copijs conuertit: ibiq. sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circũ uillas frumentatum; oppidanisq. imperat, ut plaustra, iumentaq. omnia sequantur. itaque magno frumenti inuento numero, Ruspinam redit. hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua relinqueret, præsidioq. firmata ad classis receptacula muniret. itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quáplurima: ipse cum cohortibus septem, quæ ex ueteranis legionibus in classe cum Sulpicio, et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo: ibiq. classem sub uesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu inscijs, & requirentibus imperatoris consilium, magno metu, ac tristitia solicitabantur. parua enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equi-

equitatumq. innumerabilem, se expositos uidebant: neque quidquam solatij in præsentia, neque auxilium in suorum cōsilio animaduertebant, nisi in ipsius imperatoris uultu uigore, mirabiliq. hilaritate. animū enim altum, et erectū præ se gerebat. huic acquiescebant homines, & in eius scientia, et consilio omnia sibi procliuia omnes fore sperabant. Cæsar, in nauibus una nocte consumpta, iam cælo albescente, cum proficisci conaretur, subito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. hac re cognita, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos aduenientes milites exspectare. itaque, sine mora nauibus eis in portum receptis, et aduectis militum, equitumq. copijs, rursus ad oppidum Ruspinam redit; atque, ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XXX frumentatum est profectus. ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe nauibus onerarijs, quæ deerrassent, subsidio ire, clam hostibus, uoluisse; ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent: neque eam rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relicti milites fuissent; ne, propter suorum paucitatem, et hostium multitudinem, metu deficerent. Interim, cum iam Cæsar progressus esset e castris circiter millia passuū tria, per speculatores, et antecessores equites nuntiatur ei, copias hostiū haud longe a se uisas. et hercle cum eo nuntio puluis ingens conspici cœptus est. hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatū uniuersum, cuius copiā habuit in præsentia non magnam,

magnam, et sagittarios, quorum paruus e castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. iamque, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, et ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit XXX cohortium, cũ equitibus CCCC, et sagittarijs. et hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: et inter eos leuis armaturæ Numidas, et sagittarios pedites interposuerant: et ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: et dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro, sinistroq. cornu opponit: et ita præcipit, ut prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. existimabat enim se cum pedestribus copijs, acie instructa, dimicaturum. cum utrinque exspectatio fieret; neque Cæsar se remoueret; et cum suorum paucitate contra magnam uim hostium artificio magis, quàm uiribus decertandum uideret; subito aduersariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promouere, collesq. complecti, et Cæsaris equitatum extenuare, simulq. ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinẽ ægre sustinebant. acies interim mediæ cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis Numidiæ leuis

armaturæ

armaturæ cum equitibus procurrunt, et inter legionarios pedites iacula conijciunt. hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus, con cursu renouato, peditibus suis succurrerent. Cæsar, nouo genere pugnæ oblato, cum animaduerteret, or dines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim dum equites longius a signis persequuntur, latere nu dato a proximis Numidis iaculis uulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile uita bant) edicit per ordines, ne quis miles a signis quattuor pedes longius procederet. equitatus interim Labieni, suorũ multitudine confisus, Cæsaris paucitatẽ circũire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paullatim cedere: hostis magis, magisq. instare. ita, puncto temporis omnibus legionarijs ab hostiũ equitatu circũuentis, Cæsarisq. copijs in orbẽ compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, uersari in prima acie, simul suos cohortari, non nunquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tã feroculus es? uos quoq. iste uerbis infatuauit. in magnũ mehercule uos periculũ impulit. misereor uestri. Tũ miles, Nõ sum, inquit tiro Labiene, sed de legione decima ueteranus. Tũ Labienus, Nõ agnosco, inquit, signa decumanorũ. Tum miles, Iã me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset; atq. ita pilũ uiri bus contortũ, dum in Labienũ mittere cõtendit, equi

grauiter aduerso pectori affixit; et ait: Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorẽ coniecti, et maxime tironum. circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula uitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, et alternis conuersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro, sinistroq. cornu mediam diuidit; et unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit: neque longius progressus, ueritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum, peditumq. Cæsaris facit. His rebus gestis, et procul hostibus repulsis, conuulneratisque, ad sua præsidia sese, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis MC electis, peditatuq. eiusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrũt. at cohortes, suis ex terrore firmatis, rursusq. renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus, se recipientes, nouissimos adoriri, et impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, et medio campo redintegrari prœlium. cum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec comminus ad manus rediretur; Cæsarisq. equites, iumentaq. ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, uulneribus defatigata ad insequendum hostem, perseuerandũq. cursum tardiorem haberent; dieiq. pars exigua iam

reliqua

reliqua esset; cohortibus, equitibusq. circũdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent; atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, cum iam hostes languide, negligenterq. tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasq. suorum: atque puncto tẽporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemq. deiectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemq. aduersarij, male accepti, tum demũ se ad sua præsidia contulerunt. Interim, ea re gesta, et prœlio dirempto, ex aduersarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, et præterea intercepti hostium complures equites, peditesque, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, et conatu uenisse, ut nouo, atque inusitato genere prœlij tirones, legionarijq. pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: et ita Labienum dixisse pro concione; tantam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministraturum, ut etiam cedendo in ipsa uictoria fatigati uincerentur, atque a suis superarentur: quippe non illorum sibi confideret, primum, quòd audierat Romæ legiones ueteranas dissentire, neque in Africam uelle transire: deinde, quòd triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum, equitũq. leuis armaturæ. Præterea ex fuga, prœlioq. Pompeiano, quos secum a Brundisio transportauerat, equites Germanos Gal.

losque, ibiq. postea ex Hybridis libertinis, seruisq. cõscripserat, armauerat, equoq. frænato uti condocuerat. præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatusq. innumerabilis. deinde legiones conscriptæ ex cuiusque modi generis amplius XII millibus. Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis, Germanisq. DCCC, Numidarum sine frænis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC, peditum ac leuis armaturæ quater tantis, sagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisq. compluribus, his copijs pridie non. Ian. post diẽ tertium, quàm Africã attigit, in campis planissimis, purissimisq. ab hora diei quincta usque ad solis occasum est decertatum. in eo prœlio Petreius grauiter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, uallumq. ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, et a castris alterum eodem; quo tutius ultro, citroq. commeare, auxiliaq. sine periculo sibi succurrere possẽt: tela, tormentaq. ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorumq., epibatarumq. armare, et in castra euocare; uti, si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur. sagittarisq. ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, et cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei, quo prœlium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, et Petreio coniungere.

gere. cuius copiæ legionum octo, et equitum quattuor millium esse nuntiabantur. officinas ferrarias instruere; sagittasq., et tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare; litteras in Siciliã, nuntiosq. mittere, ut sibi crates, materiemq. congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: præterea ferrum, plumbumq. mitteretur. etiam animaduertebat, frumento se in Africa nisi importato uti nõ posse: priore enim anno, propter aduersariorum delectus, quod stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, et bene munita comportasse, omnemq. regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, et eorum incolas intra sua præsidia coegisse commigrare, agros desertos, ac uastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, et blande appellando, aliquantulum fruméti numerum in sua præsidia congesserat; et eo parce utebatur. opera interim ipse quotidie circumire, et alternas cohortes in statione habere propter hostiũ multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ male uagabantur incertæ locorum, atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant, atque expugnauerant. hac re nuntiata Cæsari, classes circum insulas, portusq. di-

posuit; quo tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Vticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis uerbis, assidueq. obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater, istius ætatis cum esset, et animaduertisset, remp. ab audacibus, sceleratisq. ciuibus oppressam, bonosq., aut interfectos, aut exsilio multatos, patria, ciuitateq. carere gloria, et animi magnitudine elatus, priuatus, atque adolescentulus, paterni exercitus reliquijs collectis, pæne oppressam funditus, et deletam Italiam, urbemq. Romanam in libertatem uindicauit: idemq. Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima, notissimaq., conciliauit; adolescentulusque, atque eques Romanus triumphauit. atque ille, non ita amplius rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisq. claritate præditus, in remp. est ingressus. tu contra, et patris nobilitate, et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaq. præditus, non ne eniteris, et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reiq. publicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His uerbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusque modi generisq. XXX, inibi, paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnumq. Bogudis est ingressus: expeditoq. exercitu, numero seruorum, liberorum duorum millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum

Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium
fuit regium. Pompeio adueniente, oppidani usque eò
passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac
murum appropinquaret, subito eruptione facta, pro-
stratos, perterritosq. Pompeianos in mare passim,
nauesq. compulerunt. ita, re male gesta, Cn. Pópe-
ius filius naues inde auertit, neq. postea litus attigit;
classemq. ad insulas Baleares uersus conuertit. Scipio
interim cum ijs copijs, quas paullo ante demonstraui
mus, Vticæ grandi præsidio relicto, profectus, primũ
Adrumeti castra ponit; deinde ibi paucos dies com-
moratus, noctu itinere facto, cum Petreij, et Labie-
ni copijs se coniungit; atque, unis castris factis, III
millia passuum longe considunt. equitatus interim eo-
rum circum Cæsaris munitiones uagari, atque eos,
qui pabulandi, aut aquandi gratia extra uallum pro-
gressi essent, excipere, et ita omnes aduersarios intra
munitiones continere. quare Cæsariani graui annona
sunt conflictati; ideo quòd non dum neque ab Sicilia,
neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; ne-
que per anni tempus in mari classes sine periculo ua-
gari poterant; neque amplius millia passuum sex ter-
ræ Africæ quoquo uersus tenebant; pabuliq. inopia
premebantur. qua necessitate coacti ueterani mili-
tes, equitesque, qui multa terra, mariq. bella confe-
cissent, & periculis, inopiaq. tali sæpe essent confli-
ctati, alga e litore collecta, & aqua dulci elota, et ita
iumentis esurientibus data, uitam eorum produce-
bant. Dum hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæ-

ſaris difficultatibus, copiarumq́. paucitate, non eſt uiſum dari ſpatium conualeſcendi, augendarumq́. eius opum. itaque, comparatis equitum magnis, peditumq́. copijs, ſubſidio ſuis, egreſſus e regno, ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud, coniunctis ſuis copijs, cognito regis Iubæ egreſſu, propius eius regnum copias ſuas admouere: Cirtamq́., oppidum eius regni opulentiſſimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Getulorum, quibus cum condicionem ferrent, ut oppido excederent, idq́. ſibi uacuum traderent, condicionemq́. repudiaſſent, poſtea ab eis capti, interfectiq́. ſunt omnes. inde progreſſi agros, oppidaq́. uexare non deſiſtunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe a Scipione, atque eius ducibus abeſſet, capit conſilium, ſatius eſſe ſibi, ſuoq́. regno ſubſidio ire, quàm, dum alios adiuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan utraque re expelleretur. itaque rurſus ſe recepit, atque auxilia a Scipione etiam abduxit, ſibi, ſuiſq́. rebus timens; elephantiſq́. triginta relictis, ſuis finibus, oppidiſq́. ſuppetias profectus eſt. Cæſar, cum de ſuo interim aduentu dubitatio in prouincia eſſet; neque quiſquam crederet ipſum, ſed aliquem legatum cum copijs in Africam ueniſſe; conſcriptis litteris circum prouinciam, omnes ciuitates facit de ſuo aduentu certiores. interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris deuenire, & de aduerſariorum eius acerbitate, crudelitateq́. commemorare

cæpe-

cæperunt. quorum lacrymis, querelisq. Cæsar commotus, cum antea constitisset in statiuis castris, æstate inita cunctis copijs, auxilijsq. coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit; litterisq. celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, et per Catacospum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hiemis, uentorumq., exercitus sibi quamcelerrime transportaretur, Africam prouinciã perire, funditusq. euerti a suis inimicis: quòd nisi celeriter socijs foret subuentum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quò se reciperent, ab illorum scelere, insidijsq. reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione, & exspectatione, ut postero die, quàm misisset litteras, nuntiumq. in Siciliam, classem, exercitumq. morari diceret, noctes, diesq. oculos, mentemq. ad mare dispositos, directosq. haberet. nec mirum. animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidariq., oppida, castellaq. dirui, deseriq., principesq. ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi: his se miseris suãq. fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, moles q. iacere, in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo cõdocefacere instituit. duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret:

mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. post illos autem aciem suam instruxit; ut, cum ab aduersarijs lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus a sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum hostem: quod ægre, tardeq. fiebat. audere enim elephanti multorum annorum doctrina, usuq. uetusto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspiná ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Petronius, qui Thapso, oppido maritimo, præerat, cum animaduertisset naues singulas cú exercitu Cæsaris, incertas locorum, atque castrorum suorum, uagari, occasionem nactus, nauim, quam ibi habuit actuariam, complet militibus, & sagittarijs: eidem scaphas de nauibus adiungit; ac singulas naues Cæsarianas consectari cœpit: & cum, plures adortus, pulsus, fugatusq. inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hispani, adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus, idemq. et pecuniá, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda curauerat, & ob has caussas timebat sibi. hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseq. Virgilio traderent. itaque, deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem tertium sunt interfecti. qui

cum

cum ducerētur ad necem, petiſſe dicitur maior Titus a centurionibus, uti ſe priorem, quàm fratrem, interficerent; idq́. ab eis facile impetraſſe, atque ita eſſe interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro uallo in ſtationibus eſſe ſolebát, ab utriſque ducibus quotidie mutuis prœlijs inter ſe pugnare non intermittunt. nō nunquam etiam Germani, Galliq́. Labieniani cum Cæſaris equitibus, fide data, inter ſe colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saſerna cum cohortibus tribus, oppugnare, ac ui irrumpere conabatur: quod a defenſoribus propter egregiā munitionē oppidi, & tormentorū multitudinem facile, & ſine periculo defendebatur. quod ubi eius facere equitatus ſæpius nō intermittebat; & cum forte ante portá turma denſa adſtitiſſet; ſcorpione accuratius miſſo, atque eorū decurione percuſſo, & ad decumaná defixo, reliqui perterriti, fuga ſe in caſtra recipiút. quo facto, poſtea ſunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie nō lóge a ſuis caſtris paſſibus CCC inſtruere aciem, ac, maiore diei parte conſumpta, rurſus ſe in caſtra recipere. quod cū ſæpius fieret, neque ex Cæſaris caſtris quiſquam prodiret, neque propius eius copias accederet; deſpecta patientia Cæſaris, exercitusq́. eius, uniuerſis copijs productis, elephantisq́. turritis XXX ante acié inſtructis, quàm latiſſime potuit porrecta equitum, peditumq́. multitudine, uno tépore progreſſus, haud ita longe a Cæſaris caſtris conſtitit in cápo. Quibus rebus cognitis, Cæſar iubet milites, qui extra

munitiones processerant, quiq. pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæq. ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modesteque, sine tumultu, aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quòd si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alij quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusq. præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de uallo perspecularetur, sed mirabili peritus scentia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuntios imperabat, quæ fieri uolebat. animaduertebat enim, quanquam magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis, perterritisq. et concessam uitam, & ignota peccata. quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaq. animi uictoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomẽ, auctoritasq. magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum, & ualli, fossarumq. altitudo, & extra uallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, uel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebãt. scorpionum, catapultarum, ceterorumq. telorũ, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, & tirocinium præparauerat: non hostium ui,

et metu commotus. sapientem se, timidumq. hostiũ opinioni præbebat. neque iccirco copias, quanquam erant paucæ, tironumque, non educebat in aciem, quòd uictoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq. exercitibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari uictoriam. itaque constituerat gloriam, exultationemq. eorum pati, donec sibi ueteranarũ legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim, paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem uideretur, paullatim reducit suas copias in castra; et, concione aduocata, de terrore suo, desperationeq. exercitus Cæsaris uerba facit; et, cohortatus suos, uictoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, &, per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getuliq. diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quòd ipsi, maioresq. eorum beneficio C. Marij usi fuissent, Cæsaremq. eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, litteris ad suos ciues datis, cohortatus, ut, manu facta, se, suosq. defenderent, et ne suis inimicis, aduersarijsq. dicto audientes essent, mittit. Dũ hæc ad Ruspinã fiũt, legati ex Acilla,

la, ciuitate libera, etiam undique ad Cæsarem ueniunt; seq́. paratos, quæcunque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur: tantum orare, & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent: se et frumentum, &, quæcunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. quibus rebus facile a Cæsare impetratis, præsidioq́. dato, C. Messium, ædilicia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, et equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidij relicta, cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim, cum ad urbem cum copijs accessisset, et animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus, equestribus copijs a Labieno adductis, rursus Acillitanos, castris positis, obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit. cuius aduētu C. Decius, quæstorius uir, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat cōmeatui, paruulū nauigiū nactus conscendit, ac se fugæ cōmendat. Sallustius interim prætor a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, cōplet, atque in castra ad Cæsa-

rem

rem mittit. Allienus interim proconsul e Lilybæo in naues onerarias imponit legiones XIII, et XIIII, et equites Gallos DCCC, funditorum, sagittariorumq. mille, ac secundum cōmeatum in Africā mittit ad Cæsarē: quæ naues uentum secundum nactæ, quarto die in portū ad Ruspinā, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerunt, ita Cæsar, duplici lætitia, ac uoluptate uno tempore auctus, frumento, auxilijsq. tādem suis exhilaratis animo, atque leuata solicitudine, deponit legiones; equitesq. ex nauibus egressus, iubet ex languore, nauseaq. reficere; dimissos in castella, munitionesq. disponit. Quibus rebus Scipio, quiq. cum eo essent comites mirari, et requirere: C. Cæsarem, qui ultro consuesset bellum inferre, ac lacessere prœlio, subito cōmutatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque, ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabātur suis rebus amicissimos, magnis præmijs, pollicitationibusq. propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. qui simul ad cū sunt deducti, petierūt, ut sibi liceret sine periculo uerba proloqui. Potestate facta, sæpenumero, inquiunt, imperator, cōplures Getuli, qui sumus cliētes C. Marij, et propemodū omnes ciues Romani, qui sunt in legione quarta, et sexta, ad te uoluimus, in tuaq. præsidia confugere; sed custodijs equitū Numidarū, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. nūc, data facultate, pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime uenimus, ut perspiceremus, num quæ

fossæ,

fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra, portasq. ualli factæ essent; simulq. consilia uestra contra easdem bestias, comparationemq. pugnæ cognosceremus, atque ei renuntiaremus. Qui collaudati a Cæsare, stipendioq. donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter ueritas comprobauit. nanque postero die ex legionibus ijs, quas Getuli nominauerunt, milites legionarij complures a Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspiná geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, seruorum denique, & cuiusque modi generis hominum, qui modo per ætaté arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro; in quo tritici modia millia CCC comportata fuerant, a negotiatoribus Italicis, aratoribusq. ad Cæsarem uenere; quátaq. copia frumenti apud se sit, docent; simulq. orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius et frumentum, et copiæ suæ conseruentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit; præsidiumq. breui tempore se missurum dixit; cohortatusq. ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim, cum copijs Numidiæ fines ingressus, castello in mõtis loco munito locato, in quod Iuba, belli gerédi gratia, et frumentum, et res ceteras, quæ ad bellum usui solent esse, cõportauerat, ui expugnádo, est potitus. Cæsar, postquá legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuiq. armatura copias suas ex secundo cõmeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybæú
ad

ad reliquum exercitum tranſportandum proficiſci: ipſe VI kal. Febr. circiter uigilia prima, imperat, ſpeculatores, apparitoresq. omnes ut ſibi præſto eſſent. itaque, omnibus inſcijs, neque ſuſpicantibus, uigilia tertia iubet omnes legiones ex caſtris educi, atque ſe conſequi ad oppidum Ruſpinam uerſus, in quo ipſe præſidium habuit, et quod primũ ad amicitiam eius acceſſit. inde paruulam procliuitatem digreſſus, ſiniſtra parte campi, propter mare legiones educit. hic campus mirabili planicie patet millia paſſuum XV: quem iugum ingens a mari ortum, neque ita præaltum, uelut theatri efficit ſpeciẽ. in hoc iugo colles sũt excelſi pauci; in quibus ſingulæ turres, ſpeculæq. ſingulæ perueteres erant collocatæ: quarum apud ultimam præſidium, et ſtatio fuit Scipionis. Poſtquam Cæſar ad iugum, de quo docui, adſcendit; atque in unũquenque collem turres, caſtellaq. facere cœpit; atque ea minus ſemihora efficit; et poſtquam non ita lõge ab ultimo colle, turriq. fuit, quæ proxima fuit caſtris aduerſariorum, in qua docui eſſe præſidium, ſtationemq. Numidarum; paulliſper commoratus, perſpectaq. natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit; brachiumq. medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, uſque ad eum, unde egreſſus erat, iubet dirigi, ac muniri. quod poſtquam Scipio, Labienusq. animaduerterunt, equitatu omni ex caſtris educto, acieq. equeſtri inſtructa, a ſuis munitionibus circiter paſſus mille progrediũtur; pedeſtrẽq. copiã in ſecũda acie, minus paſſus CCCC a caſtris ſuis,
 conſtituunt.

constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copiјs moueri. iam, cum non amplius passuum mille quingétis inter hostium aciem, suasq. munitiones esse animaduertisset; intellexissetq. ad impediendos milites suos, et ab opere depellendos hostem propius accedere; necesseq. haberet legiones a munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorũ, ut ad proximum collem propere accurrerent, præsidiumq. inde deturbarent, locumq. caperent; eodemq. iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas adorti, partim uiuos capiunt, non nullos equites fugientes conuulnerauerũt, locoq. sunt potiti. postquam id Labienus animaduertit, quo celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copijs longius abscessisse; equitatus sui alam sinistrá ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, uilla permagna, quattuor turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. itaque non prius uidit turmas Iulianas, quàm suos cædi a tergo sensit. ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli, Germaniq́ue, qui restiterant, ex superiore loco, et post tergum circumuenti, fortiterq. resistentes cóciduntur uniuersi. quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduerterunt: metu,

ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in ſua caſtra fugere cœperunt. Poſtea, Scipione, eiusq. copijs campo, collibusq. exturbatis, atque in caſtra compulſis, cum receptui Cæſar cani iuſſiſſet, equitatumq. omnem intra ſuas munitiones recepiſſet, campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorũ, Germanorumq. qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia ſecuti, partim, pretio, pollicitationibusq. adducti, ad eum ſe cõtulerant, non nulli qui ex Curionis prœlio capti, conſeruatiq. parem gratiam in fide partienda præſtare uoluerant. horum corpora, mirifica ſpecie, amplitudineque, cæſa toto campo, ac proſtrata diuerſe iacebant. His rebus geſtis, poſtero die Cæſar ex omnibus præſidijs cohortes deducit, atque omnes ſuas copias in campo inſtruxit. Scipio, ſuis male acceptis, occiſis, uulneratisque, intra ſuas cõtinere ſe munitiones cœpit. Cæſar inſtructa acie, ſecundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter acceſſit. iamq. minus mille paſſuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ; cum Scipio ueritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisq. rebus ſubleuari eius exercitus cõſueuerat, eductis omnibus copijs quadruplici acie inſtructa, ex inſtituto ſuo, prima equeſtri turmatim directa, elephantisq. turritis interpoſitis, armatisq. ſuppetias ire contendit. quod ubi Cæſar animaduertit, arbitratus Scipionem, ad dimicandum paratum, ad ſe certo animo uenire, in eo loco, quem paullo ante commemoraui, ante oppidum conſtitit, ſuamq. aciem mediam eo oppido texit.

dextrum, sinistrumq. cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum iá prope solis occasum Cæsar exspectauisset; neq. ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoq. se magis defendere, si res coegisset, quàm in campo comminus consistere audere; non est uisa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostesq. mediam aciem suam oppido texisse; sibiq. difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextrum, et sinistrum, ex iniquiore loco, pugnare, præsertim cum milites a mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. itaque, reductis suis copijs in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam, et octo cohortes stipendiarias Numidis, Getulisq. obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu, multumq. expertus, magnisq. operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri prœlio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, uino, oleo, ceterisq. rebus, quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque, itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recipit. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Comminus, & L. Ticida eques

Romanus

Romanus, ab residua classe, cum errauisset, delataq. esset uento ad Thapsum, a Virgilio scaphis, nauiculisq. actuarijs excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera nauis triremis ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad Aegimurum delata, a classe Vari, et M. Octauij est capta; in qua milites ueterani cum uno centurione, & non nulli tirones fuerunt: quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem. qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt, Non uestra, inquit, sponte uos, certo scio, sed illius scelerati uestri imperatoris impulsu, et imperio coactos ciues, & optimum quenque nefarie consectari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est uobis uitam, & pecuniam donare. quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIIII, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quòd mihi uitam incolumitatemque, belli iure capto, polliceris. & forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Ego ne contra Cæsarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusq. exercitum, pro cuius dignitate, uictoriaq. amplius XXXVI annis depugnaui, aduersus, armatusq. consistam? neque

ego istud facturus sum: et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x sumam. tunc ex uirtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs sperare debeas. Postquã hæc centurio præsenti animo aduersus opinionẽ eius est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri uellet; atque ante pedes centurionem interfecit; reliquosq́ue ueteranos a tironibus iubet secerni. abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, et cæde ciuium saginatos. sic extra uallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. tirones autem iubet inter legiones dispertiri, et Commium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiæ caussa esse iußerat, ut suis onerarijs, longisq́. nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ caußa dimittendos ab exercitu, grauissimumq́. in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. nanque, Virgiliarum signo confecto, circiter uigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens. ad hoc autem incommodum acceßerat, quòd Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hiber-

nis

nis exercitum continebat, sed in tertio, quartoq. die procedendo, propiusq. hostem accedendo, castra communiebat; opereq. faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut, præter ipsum militem, et arma, neque uas, neque mancipiũ, neque ullam rem, quæ usu militi eße consueuit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam non acquisierant, aut parauerant, sed etiam, propter annonæ caritatem, ante parta consumpserant. quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui, ex uestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, co rijsq. contectis, permanebant. itaque, subito imbre, grandineque consecuta, grauati pondere, tenebris, aquaq. omnes subruti, disiectiq. nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusq. ad uictum pertinentibus corruptis, per castra paßim uagabantur, scutisque capita contegebant. eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba, de equestri prœlio Scipionis certior factus, euocatusq. ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Cæsaris cum tribus legionibus, equitibusq. frænatis DCCC, Numidis sine frænis, peditibusq. eius armaturæ grandi numero, elephantisq. xxx egreßus e regno ad Scipionẽ est profectus. postquã ad eum peruenit, castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quas

commemoraui, haud ita longe a Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; et, exspectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. postquam uero castra castris contulit; despectis eius copijs, omnem terrorem deponit, ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. quo facto facile fuit intellectu, Scipioni additum animum, fiduciamq́. regis aduentu. nam postero die uniuersas suas, regisq́. copias cum elephantis LX productas in acié, quàm speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus a suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar, postquam animaduertit Scipioni auxilia ferre, quæ exspectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire; propiusq́. Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subruptis: quæ erant transeunda Cæsari ante, quàm ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur: ultraq́. eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condensum.

Hic

Hic cum Labienus animaduertisset, Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius necesse conuallem, oliuetum transgredi, eorum locorum peritus, in insidijs cum parte æquitatus, leuiq. armatura consedit: & præterea post montem, collemq. equites in occulto collocauerat; ut, cum ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Cæsar, eiusq. exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum, cum ad eum locum uenisset, abusi, siue obliti præceptorum Labieni, siue ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim uiuis sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cũ parte equitum uix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Vzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planicie positũ erat, tenebaturq. a Scipione, duo brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumq. eius oppidi conuenirent. is hac ratione opus instruebat, ut, cum propius oppidum copias admouisset, oppugnareq. cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitu-

titudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur. præterea, quo facilius colloquia fieri possent, et si qui perfugere uellét, id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile, & sine periculo fieret. uoluit etiam experiri, cum propius hostē accessisset, haberet ne in animo dimicare. accedebat etiam ad reliquas caussas, quòd is locus depressus erat, puteiq. ibi non nulli fieri poterant. aquatione enim longa, & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebát a legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. equites barbari, leuisq. armaturæ, prœlijs minutis comminus dimicabát. Cæsar ab eo opere cum iam sub uesperem copias in castra reduceret; magno incursu cum omni equitatu, leuiq. armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. equites Cæsariani, ex ui uniuersæ, subitæq. hostium multitudinis pulsi, paulumper cesserunt. quæ res aliter aduersarijs cecidit. nanque Cæsar, ex medio itinere copijs reductis, equitibus suis auxilium tulit. equites autem, aduentu legionum animo addito, conuersis equis in Numidas cupide insequentes, dispersosq. impetum fecerunt, atque eos conuulneratos usque in castra regia repulerunt, multosq. ex ijs interfecerunt. quod ni in noctem prœlium esset coniectum; puluisq. uento flatus omnium prospectibus offecisset: Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris uenissent; equitatusq. cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. interim incredibiliter ex legionibus quarta,

quarta, & sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quam quisque poterat regionem peruenire. itemq́. equites Curiani, diffisi Scipioni, eiusq́. copijs, complures se eodem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, nona, & decima, ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iam non longe a portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, ueriti ne in aduersariorum, ut insidiandi gratia ibi cõmorãtium, classem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt; ac diu, multumq́. iactati, tandem, multis post diebus siti, inopiaq́. confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo casulam nactus Cæsar, quòd Auienus tribunus mil. decimæ legionis nauem cõmeatu familia sua, atque iumẽtis occupauisset, neque militẽ unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis, cẽturionibusque, Maxime uellem, inquit, homines suæ petulãtiæ, nimiæq́. libertatis aliquando finem fecissent, meæq́. lenitatis, modestiæ, patientiæq́. rationem habuissent. sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more militari constituam C. Auiene, quòd in Italia milites populi R. contra remp. instigasti; rapinasq́ per municipia fecisti; quodq́. mihi reiq́. pub. inutilis fuisti; & pro militi-

bus tuam familiam iumentaq́. in naues imposuisti: tuaq́. opera, militibusq́. tempore necessario resp. caret, ob eas res, ignominiæ caussa, ab exercitu meo te remoueo: hodieq́. ex Africa abesse, et, quantum potes, proficisci iubeo. itemq́. te, A. Fontei, quòd tribunus mil. seditiosus, malusq́. ciuis fuisti ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, cum, ordines in meo exercitu beneficio, non uirtute, consecuti, ita uos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni, aut utiles fueritis; & magis in seditione, cõcitandisq́. militibus, aduersariorũ nostrorũ imperatoris, quàm pudoris, modestiæq́. fueritis studiosiores; indignos uos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosq́. facio, &, quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos centurionibus; &, ad singulos non amplius singulis additis seruis, in naui imponẽdos separatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum litteris, mandatisq́. a Cæsare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorũ auctoritate facile adducti, Cæsarisq́. nomine persuasi, a rege Iuba desciscunt; celeriterq́. cuncti arma capiũt; contraq́. regem facere non dubitant. quibus rebus cognitis, Iuba, distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copijs, quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio cõtra Getulos. Cæsar, brachijs perfectis, promotisq́. eò usque, ut telũ ex oppido abijci non posset, castra munit: balistis, scorpionibusq́. crebris ante frõtẽ castrorum, contraq́. oppidum collocatis, defensores

muri

muri deterrere non intermittit: eoq. quinque legiones ex superioribus castris deducit. qua facultate oblata, illustriores, notissimiq. conspectum amicorũ, propinquorumq. efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. nanque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumq. præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, eiusq. beneficio agris, finibusq. donati, post Syllæ uictoriam sub Hyempsalis regis erãt potestate dati, occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cũ equis, calonibusq. suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Vzita locata. quod postquam Scipio, quiq. cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem uiderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere, eum cum aduersarijs colloqui, cum nihilo minus eius sermonem nuntius ad se referret, diceretque, ut reliqua, quæ uellet, perageret. uiator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, uetat te rex colloqui. quo nuntio perterritus, discessit, et dicto audiens fuit regi. usu uenisse hoc ciui Romano miror, et ei, qui a populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunisq. omnibus, Iubæ barbaro potius obedientẽ fuisse, quàm aut Scipionis obtẽperasse nũtio, aut, cæsis eiusdẽ partis ciuibus, incolumẽ reuerti male. Atque etiã superbius Iubæ factũ nõ in M. Aquiniũ, hominẽ nouũ, paruũque senatorẽ, sed in Scipionẽ, hominẽ illa familia, dignitate,

tate, honoribusq́. præstantem. nam, cum Scipio sagu lo purpureo ante regis aduentum uti solitus esset, dici tur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti ueſtitu, atque ipse uteretur. itaque factum est, ut Scipio ad album sese uestitum transferret, & Iubæ, homini superbissimo, inertissimoq́ue, obtemperaret. Postero die uniuersas omnium copias de castris omni bus deducunt; et supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Cæsaris castris aciem constituunt; atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterq́ue, ijs instructis, ante suas munitiones, quæ erát in campo, constituit, sine dubio existimans ultro aduersarios, cum tam magnis copijs, auxilijsq́. regis essent præditi, promptiusq́. prosiluissent, ante se concursuros, propiusq́. se accessuros. equa circũuectus, legionesq́. cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione nõ procedebat; quòd in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. eidem autẽ oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum. uerebaturq́ue, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eũ ador ti conciderent. præterea hæc quoque eum caussa tardauit, quòd erat locus quidã perimpeditus ante aciẽ Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quẽadmodum exercitus utriusque fuerunt in aciẽ instructi. Scipio hoc modo aciẽ direxit. colloca bat in fronte suas, et Iubæ legiones; postea autẽ Numidas

midas in subsidiaria acie, ita extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies a legionarijs militibus uideretur. in cornibus autem duplex esse existimabatur. elephantos dextro, sinistroq. cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. post autem elephantos armaturas leues, Numidasq. substituerat auxliares. equitatum frænatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. propterea Numidas, leuisq. armaturæ infinitam multitudinem ad dextrã partem suæ aciei opposuerat, fere interiecto non minus mille passuum spatio, et ad collis radices magis appulerat, longiusq. ab aduersariorũ, suisq. copijs promouebat: id hoc consilio, ut, cum acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius eius equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitũ Cæsaris, atque perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi. Cæsaris autẽ acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, et ad dextrum perueniam. Habuit legionem nonam, septimam in sinistro cornu, trigesimam, uigesimamnonam, tertiamdecimam, quartamdecimam, uigesimamoctauam, uigesimamsextam in media acie: ipsum autem dextrum cornu secundam aciem fere in earum legionum parte cohortium collocauerat. præterea ex tironum paucas adiecerat. tertiam autem aciem in sinistrum suũ cornu contulerat, et usque ad aciei suæ mediam legio-

nem

nem porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex. id eo consilio fecerat, quòd suũ dextrum latus munitionibus adiuuabatur; sinistrum autem, equitatus hostiũ multitudini resistere posset. eodemq. suum omnem contulerat equitatum: et, quòd ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem quinctam præmiserat; leuéq. armaturam inter equites interposuerat. sagittarios uarie, passimque, locis certis, maximeq. in cornibus collocauerat. Sic utrorunque exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interiecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam decimam diei perstiterunt. iamq. Cæsar dum exercitũ reducere intra munitiones suas cœpisset; subito uniuersus equitatus ulterior Numidarum, Getulorumq. sine frænis ad dextram partẽ se mouere, propiusq. Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. frænati autem Labieni equites in loco permanere, legionesq. distinere: cum subito pars equitatus Cæsaris cum leui armatura contra Getulos iniussu, ac temere longius progressi, paludéque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; leuiq. armatura deserti, ac pulsi, conuulneratique, uno equite amisso, multis equis saucis, leuis armaturæ uigintisex occisis, ad suos refugerunt. quo secundo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudiũ bellantibus fortuna tribuere non decreuit. nanque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim frumenti

menti

menti gratia misit. in itinere prædatores equites Numidas, Getulosq. ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, uallumque, et fossam per medium campum ducere, aduersariorumq. excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitio* nes contra facere, et in iugo, ne a Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilo minus equestribus prœlijs inter se quotidie dimicabãt. Interim Varus classem, quam antea Uticæ, hiemis gratia, subduxerat, cognito legionis septimæ, et octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibiq. Getulis remigibus, epibatisq. complet; insidiandiq. gratia progressus, Adrumetum cum quinquagintaquinque nauibus peruenit. cuius aduentus inscius Cæsar L. Cispium cũ classe XXVII nauium ad Thapsum uersus instationem, præsidij gratia commeatus sui, mittit: itemq. Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum eadem de caussa præmittit. Cispius, quò erat missus, celeriter peruenit: Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum a tempestate nactus cum classe se longius a prospectu remouit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimq. in litore uagantibus, partim in oppido, uictus sui mercandi gratia, progressis, uacua a defensoribus stabat. quibus rebus, Varus, ex perfugis cognitis, occasionem

nactus, uigilia secunda Adrumeto ex cothone egressus primo mane Leptim uniuersa classe uectus, naues onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incendit, et pentiremes duas, uacuas a defensoribus nullo repugnãte cœpit. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum VI, equo admisso, omissis omnibus rebus celeriter peruenit Leptim: ibiq. moratus, omnes ut se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine nauigiorũ perterritum, atque trepidantem, nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæsaris, audaciaq. motus, cum uniuersa classe, conuersis nauibus, Adrumetum uersus fugere cõtendit. quem Cæsar in millibus passuum quattuor consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in ea naue captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum, epibatarumq. cepit. reliquæ naues hostium promontorium superarunt, atque Adrumetũ in cothonem se uniuersæ contulerunt. Cæsar eodem uento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; ibiq. nauibus onerarijs, quæ erant extra cothonem incensis, omnibusq. reliquis alijs, aut subductis, aut in cothonem compulsis, paullisper cõmoratus, si forte uellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. in ea naue captus est P. Vestrius,

eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus; quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat; et postea se ad Pompeium contulerant; inde ex prœlio effugerat, in Africamq. ad Varũ uenerat. quẽ ob periuriũ, perfidiamq. Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quòd eius frater Romæ pecuniam imperatã numerauerat, et quòd ipse suam caussam Cæsari probauerat, se Nasidij classe captum, cum ad necẽ duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, et in omnibus fere uillis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumq. subitum aduentum præparẽt. qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia uigilia legiones duas cum equitatu mittit a castris suis millia passuum decem; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris millia passuũ VII per iugum, et collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarũ legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuiq. armatura insidiaturus, locis idoneis consedit. Cæsar interim, de insidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta decumana legiones se octo ueteranas cũ parte equitatus sequi: atque equitibus præ

missis, neque opinantes insidiatores subito, in cōuallibus latentes, leui armatura concidit circiter D; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius uim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copijs ostendit. quo facto, perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. postero die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniā frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra cōducit, atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acyllæ relicto, Cispio, Aquilæq. classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse, castris incensis, quarta noctis uigilia, acie instructa, impedimētis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, et peruenit ad oppidum Agar; quod a Getulis sæpe antea oppugnatum, summaq. ui per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redijt in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum uniuersis copijs per iugum Cæsarē subsequi cœpit; atque ab eius castris millia passuum VI, longe trinis castris dispartitis copijs consedit. Oppidū erat Zetta, quod aberat a Scipione millia passuū decem, ad eius regionem, et partem castrorum collocatum. a Cæsare autem diuersum, ac remotum, quod

erat

erat ab eo longe millia passuum XVIII. huc Scipio legiones duas, frumentandi gratia, misit. quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostiũ castra proficiscitur cum copijs, & oppido potitur: legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, cum eò contendere conaretur, animaduertit copias hostiũ ijs legionibus occurrere suppetias. quæ res eius impetum retardauit. itaque, capto C. Biotio Regino, equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio, equite R. de conuentu Vticensi, et camelis XXII regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cæpit ad castra. cum iam non longe a castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusque, cum omni equitatu, leuiq. armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. quod postquã Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionis, equitatus et leuis armatura hostiũ nullo negotio loco pulsa, et deiecta est de colle. cũ iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritosq. finem lacessendi facturos; et iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadé ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt

Numidæ, leuisq. armaturæ, mirabili uelocitate prædit; qui inter equites pugnabant, et una pariterq. cũ equitibus accurrere, et refugere consueuerant. cum hoc sæpius facerent, et Iulianos proficiscentes insequerentur, et refugerent stantes, propius non accederent, et singulari genere pugnæ uterentur; eosq. iaculis conuulnerare satis esse crederent; Cæsar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus eius ieiunus, qui a quarta uigilia usque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. cum iam ad solis occasum esset, et non totos centũ passus in horis quattuor esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. ita uim hostiũ, placide, leniterq. procedens, per legionarium militem cõmodius sustinebat. interim equitum Numidarum copiæ dextra, sinistraq. per colles percurrere, coronæq. in modũ cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmẽ extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres, aut quattuor milites ueterani, si se conuertissent, & pila uiribus cõtorta in Numidas infestos cõiecissent, amplius duorum millium ad unum terga uertebant; ac rursus ad aciem passim, conuersis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et iacula in legionarios conijciebant. ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, sau-

cijs

ciјs x factis, reduxit. Labienus, circiter CCC amissis, multis uulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocauerat, reducit in castra. Cæsar contra eiusmodi hostium genera, copias suas, non ut imperator exercitum ueteranum, uictoremq. maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefaceret, quo pede se reciperent ab hoste, et quemadmodum obuersi aduersariјs, et in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturq. impetum, ac prope quo loco, et quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirifice enim hostium leuis armatura anxium exercitũ nostrum, atque solicitũ habebat: quia et equites deterrebat prœlium inire, propter equorum interitum; quòd eos iaculis interficiebant; et legionarium militẽ defatigabant, propter uelocitatem. grauis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosq. impetum fecerat, illi ueloci cursu facile periculũ uitabãt. quibus ex rebus Cæsar uehementer cõmouebatur: quia, quodcunque prœliũ, quoties erat cõmissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostiũ equitatui, leuiq. armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. solicitabatur autem his rebus, quòd nondum hostium legiones cognouerat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuiq. armaturа, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quòd elephanto-

rum magnitudo, multitudoq. militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamē inuenerat remedium. nanque elephantos in Italiam transportari iusserat: quo et miles noster speciemque, & uirtutē bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi posset; ornatusque, ac loricatus elephātus cū esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela coniicerentur; præterea, ut iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarēt. quibus ex rebus largiter erat consecutus. nam et milites bestias manibus pertractabant, earumq. tarditatem cognoscebant: equitesq. in eos pila præpilata coniiciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has caussas, quas supra commemoraui, solicitabatur Cæsar, tardiorque, et consideratior erat factus, et ex pristina bellandi consuetudine, celeritateq. excesserat. nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos, minimeq. insidiosos; qui per uirtutē, non per dolum, dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laborādum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid sequi, quid uitare conueniret. itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per caussam frumentandi, huc, atque illuc raptaret: ideo quòd hostium copias ab se, suoq. uestigio non discessuras existimabat. atque post diē tertiū productas accuratius suas copias, sicut instruxerat,

propter

propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimcandum. postquam eos abhorrere uidet, reducit sub uesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Vzitæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, ueniunt; petunt, & obsecrant, ut sibi præsidium mittat; se res có plures, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum uoluntate, studioq. erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubá regem celeriter cum copijs suis, ante quàm Cæsaris præsidium eò perueniret, ad oppidum accurrisse, atque, adueniéte multitudine circúdata, eo potitum; omnibusq. eius oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum, delendumq. militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu, ad XII kal. Apr. postero die productis uniuersis copijs, processus a suis castris millia passuum V, a Scipione circiter duum millium interiecto spatio, in acie cóstitit. postquam satis, diuq. aduersarios a se ad dimicádum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias. postero die castra mouet, atque iter ad oppidum Sarsurá, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumq. comportauerat, ire cótendit. quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuiq. armatura agmen eius extremum carpere cœpit: atque ita lixarum, mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciusq. accedit ad legiones; quòd existimabat, milites, sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. quæ res

Cæsarem

Cæſarem non feſellerat. nanque expeditos ex ſingulis legionibus trecentos milites eſſe iuſſerat. itaque eos in equitatum Labieni immiſſos, turmis ſuorum ſuppetias mittit. tum Labienus, conuerſis equis, ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſime contēdit fugere, multis eius occiſis, compluribus uulneratis. milites legionarij ad ſua ſe recipiunt ſigna, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum ſummū collis dextrorſus procul milites ſubſequi nō deſiſtit. Poſtquam Cæſar ad oppidum Sarſuram uenit, inſpectantibus aduerſarijs, interfecto præſidio Scipionis, cum ſuis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnāte P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque a multitudine circumuento, interfectoq́ue, oppido potitur; atque, ibi frumento exercitui dato, poſtero die ad oppidum Tiſdram peruenit, in quo Conſidius per id tempus fuerat cum grādi præſidio, coborteq. ſua gladiatorum. Cæſar, oppidi natura perſpecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia paſſuum quattuor, ad aquā fecit caſtra; atque, inde quarta die egreſſus, redit rurſus ad ea caſtra, quæ ad Agar habuerat. idem facit Scipio, atque in antiqua caſtra copias reducit. Thabenēſes interim, qui ſub ditione, et poteſtate Iubæ eſſe conſueſſent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præſidio, legatos ad Cæſarem mittunt; rem male geſtam docent; petunt, orantq. ut ſuis fortunis præſto, quòd bene meriti eſſent, auxilium ferret. Cæſar, eorum conſilio probato, M. Criſpum tri
bunum

bunum cum coborte, & sagittarijs, tormentisq. com pluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tẽpore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerãt ante transire in Africam, ad millia quattuor, equites CCCC, funditores, sagittarijq. mille uno commeatu Cæsari occurrerunt. itaque tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuũ a suis castris, ab Scipionis uero quattuor millibus passuum, longe cõstitit in cãpo. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CCCC habere cõsueuerat. eo equitatu dextra, sinistraq. directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie cõstitit. postquã diutius in uno loco Scipio cõmorabatur; & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitũ turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; leuemq. armaturã, sagittarios, funditoresq. eodẽ submittit. quod ubi cœptum est fieri; & equis concitatis, Iuliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilo minus fortissime, acerrimeq. pugnare. quod ubi Cæsar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat ex proxima legione, quæ ei prœlio in acie cõstiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim

rim suis equitibus auxilia equestria summittere, saucijsque, ac defatigatis integros, recentioribusq. uiribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CCCC uim hostiũ, ad quattuor millia numero, sustinere non poterant, et a leui armatura Numidarũ uulnerabantur, minutatimq. cedebant; Cæsar alterá alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. quo facto, sui sublati uniuersi in hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, cõpluribus uulneratis. insecuti per tria millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X cõmoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. in quo prælio Pacidius grauiter pilo per cassidé caput ictus, compluresq. duces, ac fortissimus quisque interfecti, uulneratiq. sunt. Postquam nulla condicione cogere aduersarios poterat, ut in æquum locũ descenderent, legionumq. periculum facerét; neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquæ penuriam, se posse animaduerteret; aduersarios non eorum uirtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit. pridie non. Apr. tertia uigilia egressus, ab Agar XVI millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumq. eo die circũmunire cœpit, locaq. idonea, oportunaq. complura præsidijs occupare, ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consilijs, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus

fidissimos

fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum octo a Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod & mare angustiæ quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. nanque pridie, in eo loco castello munito, ibiq. trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copijs lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, cælo albescente non longe a castris, præsidioque, quod supra cō memorauimus, mille quingentis passibus, ad mare uersus consedit, & castra munire cœpit. quod postquam Cæsari nuntiatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto: ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisq. parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quammaxime ad litus appelli, signumq. suum obseruare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem; ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. quò postquam Cæsar peruenit, et animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris, elephantisq. dextro sinistroq. cornu collocatis, et nihilo minus partem militū castra nō ignauiter munire; ipse, acie triplici collocata, legione decima, secūdaq. dextro cornu, octaua,

&

et nona sinistro, oppositis quinque legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs funditoribus in utriusque cornibus dispositis, leuiq. armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circũ milites concursans, uirtutesq. ueteranorum, prœliaq. superiora commemorãs, blandeq. appellans, animos eorum excitabat. tyrones autem, qui nunquã in acie dimicassent, hortabatur, ut ueteranorum uirtutem æmularentur, eorumq. famã, nomen, locumque, uictoria parta, cuperent possidere. itaque in circumeundo exercitũ, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atque ultro, citroq. pauidos concursare, et modo se intra portas recipere, modo inconstanter, immoderateq. prodire. cumq. idem a pluribus animaduerti cœptũ esset; subito legati, euocatiq. obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: uictoriam sibi propriam a dijs immortalibus portendi. dubitante Cæsare, atque eorũ studio, cupiditatiq. resistente, sibique, eruptione pugnari, non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Cæsaris, tubicen a militibus coactus canere cœpit. quo facto, ab uniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; cum cẽturiones pectore aduerso resisterent, uiq. continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquã proficerent. quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores,

res, sagittarijq. concitatela in elephantos frequentes iniiciunt. quo facto, bestiæ, stridore fundarum, lapidumq. perterritæ, sese conuertere, et suos post se frequentes, stipatosq. proterere, et in portas ualli semifactas ruere contendunt. item Mauri equites, qui in codé cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. ita, celeriter bestijs circuitis, legiones uallo hostium sunt potitæ: et, paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittédum de uirtute militis ueterani quinctæ legionis. nam, cum in sinistro cornu elephantus, uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumq. sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, uibrantique, stridore maximo premeret, atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret, quem postquam elephantus ad se telo infesto uenire animaduertit; relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi uideret, gladio proboscidem, quo erat circũdatus, cædere, quantum uiribus poterat, non destitit, quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuq. conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso, qui erát præsidio, ex oppido eruptioné porta maritima faciũt, et, siue ut suis subsidio occurrerét, siue ut, oppido deserto, fuga saluté sibi pararét, egrediũtur: atque ita per mare umbilici tenus

ingressi,

seruitore

ingressi, terram petebant: qui a seruitijs, puerisque, qui in castris erant, lapidibus, pilisq. probibiti terrã attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis, passimq. toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumq. se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut, refectis castris, rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius auctoritate, imperioq. rem gererent. qui postquam aduerterunt, neminem ibi esse præsidio, protinus, armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. quò postquam peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri uident. desperata salute in quodam colle consistunt, atque, armis demissis, salutationem more militari faciunt. quibus miseris ea res paruo præsidio fuit. nanque milites ueterani, ira, & dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut uulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui, pilo trãsiectus consulto a milite, interijt. item Pompeius Rufus, brachiũ gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarẽ accurrisset, interfectus esset. quo facto, cõplures equites R. senatoresq. perterriti ex prælio se receperunt; ne a militibus, qui ex tãta uictoria licentiã sibi assumpsissent, immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque omnes Scipionis milites, cũ fidem Cæsaris implorarẽt, inspe-

ctante

ctante ipso Cæsare, & a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar, trinis castris potitus, occisisq. hostium decem millibus, fugatisq. cópluribus, se recipit, quinquaginta militibus amissis, paucis saucijs; in castra: ac statim ex itinere ante oppidũ Thapsum cóstitit; elephantesq. sexaginta quattuor, ornatos, armatosq. cum turribus, ornamentisq. capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset et Virgilius, quiq. cũ eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio a pertinacia deduci. deinde ipse Virgilium appellauit, inuitauitq. ad deditionem; suamq. lenitatem, et clementiam commemorauit. quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. postero die, diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorũ milites collaudat: totumq. exercitũ ueteranorũ donauit præmijs, ac fortissimo cuique, ac bene merẽti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebilo proconsule cum tribus ad Thapsum legionibus, et Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Vticam ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere cótendit. Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, cum Vticam uersus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. ubi, cum ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de uictoria Cæsaris præcucurrisset; ui oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq. rebus eorum congestis, ignẽ subijciũt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis, ætatisque,

tisque, uiuos, constrictosq. in flammã coniiciunt, at que ita acerbissimo afficiũt supplicio: deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tẽpore M. Cato, quòd Vticensibus, propter beneficium legis Iuliæ, parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermẽ oppido eiecerat, et ante portam, belli caussa, castris, fossaq. paruula dumtaxat munierat, ibique, custodijs circumdatis, habitare coegerat: senatum autem oppidi custodia tenebat. eorum castra ij equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos partibus Cæsaris fauisse sciebant, ut, eis interfectis, eorũ pernicie dolorem suum ulciscerentur. Vticenses, animo addito ex Cæsaris uictoria, lapidibus, fustibusq. equites repulerunt. itaque, postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt; atque ibi multos Vticenses interfecerunt; domosq. eorum expugnauerũt, ac diripuerunt. quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, et cæde, rapinisq. desisterent, et, quid sibi uellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis HS c diuisit. idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaq. cum ijs ab Vtica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omnes Cato conuocatos, una cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut seruitia manumitterent, oppidumq. defenderent. quorum cum partem assentire, partem animum, mentemq. perterritam, atque in fuga destinatam habe-

re intellexiſſet; amplius de ea re agere deſtitit, naueſq. iÿs attribuit, ut, in quas quiſque partes uellet, proficiſceretur. ipſe, omnibus rebus diligentiſſime conſtitutis, liberis ſuis L. Cæſari, qui tu mihi proquæſtor fuerat, commendatis, et ſine ſuſpicione, uultu, atque ſermone, quo ſuperiore tempore uſus fuerat, cum dormitum iſſet, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita ſe trãſiecit. qui dum, anima non dũ exſpirata, concidiſſet; impetu facto in cubiculum, ex ſuſpicione medicus, familiareſq. continere, atque uulnus obligare cœpiſſent, ipſe ſuis manibus uulnus crudeliſſime diuellit, atque animo præſenti ſe interemit. quem Vticenſes quanquam oderant partium gratia, tamẽ, propter eius ſingularẽ integritatem, et quòd diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quodq. Vticam mirificis operibus munierat, turreſq. auxerat, ſepultura afficiunt. quo interfecto, L. Cæſar, ut aliquod ſibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: ſe in Cæſaris clementia magnam ſpem habere. itaque, portis patefactis, Vtica egreſſus, Cæſari imperatori obuiã proficiſcitur. Meſſalla, ut erat imperatum, Vticam peruenit, omnibuſq. portis cuſtodias ponit. Cæſar interim, a Thapſo progreſſus, Vſcetam peruenit; ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumq. rerum cum paruo præſidio habuerat. hoc adueniens potitur: deinde Adrumetum peruenit. quò cum ſine mora introiſſet, armis, frumento, pecuniaq. conſiderata, Q. Ligario, C. Con

ſidij filio, qui tum ibi fuerat, uitam conceſſit. deinde eodem die Adrumeto egreſſus, Liuineio Regulo, ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in itinere fit obuius L. Cæſar, ſubitoq. ſe ad genua proiecit, uitamq. ſibi, nec amplius quidquam, deprecatur. cui Cæſar facile, et pro ſua natura, et inſtituto conceſſit. item Cæcinæ, Ceteio, P. Atio, L. Cellæ patri, et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damaſippiq. liberis ex ſua conſuetudine tribuit; circiterq. noctem luminibus accenſis Vticã peruenit, atque extra oppidum ea nocte manſit. poſtero die mane oppidum introijt; concioneq. aduocata, Vticenſes incolas cohortatus, gratias pro eorum ſtudio erga ſe agit; ciues autem Romanos negotiatores, et eos, qui inter CCC pecunias contulerant Varo, et Scipioni, multis uerbis accuſatos, et de eorum ſceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut ſine metu prodirent, edicit: ſe eis dumtaxat, uitam conceſſurum, bona quidẽ eorum ſe uenditurum, ita tamen, ut, qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorum uenditionem indicturum, & pecuniam, mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere poſſent. quibus metu exſanguibus, de uitaq. ex ſuo pro merito deſperantibus, ſubito oblata ſalute, libentes, cupidiq. condicionem acceperunt; petieruntq. a Cæſare, ut uniuerſis trecentis uno nomine pecuniam imperaret. itaque bis millies ſeſtertium his impoſito, ut per triennium ſex penſionibus populo R. ſoluerent, nullo eorum recuſante, ac ſe eodem die demum natos prædicantes, læti

gratias

gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, ut ex prœlio fugerat, una cum Petreio interdiu in uillis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit; atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges, liberosq. habebat, quò ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasq. res comportauerat, quodq. inito bello operibus maximis munierat, accedit. quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæsaris uictoria audito, ob has caussas oppido prohibuerunt, quòd, bello contra populum R. suscepto, in oppido Zama, lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemq. proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cũ liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaq. gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu, multumq. primo minis, pro imperio, egisset cum zamensibus; deinde, cũ se parũ proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos deos penates admitterent; ubi eos in sentẽtia perstare animaduertit, nec minis, nec precibus suis moueri, quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi coniuges, liberosq. redderent, ut secum eos asportaret. postquam sibi nihilo omnino oppidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab ijs impetrata, ab Zama discedit, atque ad uillã suam cũ M. Petreio, paucisq. equitibus se cõfert. Zamenses interim legatos de ijs rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petuntq. ab eo, uti ante, quàm rex manum colligeret,

geret, seseq. oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad uita suppeteret, oppidum, seq. ei reseruare. legatos collaudatos Cæsar domũ iubet antecedere, ac suum aduentum prænuntiare. ipse, postero die Vtica egressus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Cæsarem ueniunt, orantque, ut sibi ignoscat. quibus supplicibus uenia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamã perueniunt ad Cæsarem; ab eoq. sunt metu, periculoq. liberati. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisq. præerat, cognita cæde suorum, Domitijque, et legionũ aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seq. clam cum paucis barbaris, pecunia onustus, subducit, atque in regnum fugere cõtendit. quẽ Getuli, sui comites, in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seq. in quascumque potuere partes conferunt. Caius interim Virgilius, postquam, terra, mariq. clausus, se nihil proficere intellexit, suosq. interfectos, aut fugatos, M. Catoné Vticæ sibi ipsi manus intulisse, regé uagum, a suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusq. copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsaré sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisq. liberis prodessent, a Caninio procõsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque, et sua omnia, et oppidũ procõsuli tradit. Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus

exclu-

exclusus, desperata salute, cũ iam conatus esset cũ Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant: (atque firmior imbecilliorẽ Iuba Petreium facile ferro consumpsit) deinde, ipse sibi cũ conaretur gladio transijcere pectus, nec posset, precibus a seruo suo impetrauit, ut se interficeret; idq. obtinuit. Publius interim Sitius, pulso exercitu Saburæ, præfecti Iubæ, ipsoq. interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterq. in Hispaniam tendebant. et erant numero circiter M D. itaque celeriter nocturno tempore, insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerãt, reliquos aut interficit, aut in deditionẽ accipit; Afranium, et Faustum uiuos capit cum coniuge, et liberis. paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus, et Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaq. omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, et Plætorio Rustiano, nauibus longis diu, multumq. iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hypponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitij per id tempus erat. a qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. ibiq. Scipio cum ijs, quos paullo ante nominaui, interijt. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisq. eorũ uenditis, qui ciues Romani cõtra populũ R. arma tulerãt, præmijsq. Zamẽsibus, qui de rege excludendo consilium ceperant,

tributis, uectigalibusq. regijs abrogatis, ex regnoq. prouincia facta, atque ibi Criſpo Salluſtio populi R. proconſule cum imperio relicto, ipſe Zama egreſſus Vticam ſe recepit. ibi bonis uenditis eorum, qui ſub Iuba, Petreioq. ordines duxerant, item Thapſitanis HS uiginti millia, conuentui eorum HS triginta millia, Adrumetanis HS triginta millia, conuentui eorum HS quinquaginta millia, multæ nomine imponit. ciuitates, bonaq. eorũ ab omni iniuria, rapiniſq. defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad ſenatum queſti per legatos, atque arbitris a ſenatu datis, ſua receperant, triginta centenis millibus ponderis olei in annos ſingulos multat, ideo quòd initio, per diſſenſionem principum, ſocietatem cum Iuba inierant, eumq. armis, militibus, pecunia iuuerant. Tiſdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus geſtis, idibus Iun. Vticæ claſſem conſcendit, & poſt diem tertium Carales in Sardiniam peruenit. ibi Sulcitanos, quod Naſidium, eiusq. claſſem receperant, copiiſq. iuuerant, HS centum millibus multat; & pro decumis octauas pendere iubet: bonaq. paucorum uẽdit: et ante diem III kal. Quinct. naues conſcendit; & a Caralibus ſecundum terram prouectus, duo de trigeſimo die, eo quòd tempeſtatibus in portubus cohibebatur, ad urbẽ Romam uenit.

A. HIRTII,

A. HIRTII, AVT OPPII COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANIENSI LIBER VI.

HARNACE *superato, Africa recepta, qui ex ijs prœlijs cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, cum & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar, muneribus dãdis in Italia detinetur; quo facilius præsidia contra cõpararet Põpeius, in fidẽ uniuscuiusque ciuitatis confugere cœpit. ita, partim precibus, partim ui, bene magna cõparata manu, prouinciam uastare cœpit. quibus in rebus non nullæ ciuitates sua spõte auxilia mittebãt: item nõ nullæ portas claudebant. ex quibus, si qua oppida ui ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Põpeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinẽ aliqua ei inferebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronũ largitio fieret. ita paucis cõmodis hoste hortato, maiores augebãtur copiæ. ideoq. crebris nuntijs in Italiam missis, ciuitates cõtrariæ Põpeio auxilia sibi depostulabãt. C. Cæsar dictator tertio, designatus quarto, multis itineribus ante cõfectis, cũ celeri festinatione ad bellũ cõficiẽdũ in Hispaniã cõuenisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant; Cæsari obuiam ueniunt: a quibus*

bus nuntiabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse: quòd, nec opinátibus aduersariis eius prouincia potitus esset: simulque, quòd tabellarij a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent. multa prætere a uerisimilia proponebant. quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, præsidio mitterent. ad quos celerius, quã ipsi opinati sũt, appropinquauit, atque, ut ipse uoluit, equitatum sibi præsidio habuit. erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubã tenebat: quod eius prouinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllam oppidum oppugnabat, et fere iam aliquot mẽsibus ibi detinebatur. quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati, clam præsidio Cn. Pompeij, Cæsarẽ cum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tẽpore subsidiũ mitteret. Cæsar eam ciuitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciebat, sex cohortes secunda uigilia iubet proficisci, pariq. equites numero: quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parum scientem, L. Iunium Patiecum. qui cum ad Cn. Pompeij præsidia uenisset; incidit idem temporis, ut tempestate aduersa, uehementiq. uento affligtaretur. qua ui tempestatis ita obscurabatur, ut uix proximum cognoscere posset. cuius incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. ita, cum ad lo-

cum

cum uenerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduersariorum præsidia ad oppidum contendere. medijsq́. ex præsidijs cum quæreretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut sileat uerbum facere: ná id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant, et partim tempestate impediti uigiles nó poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. cum ad portá appropinquassent; signo dato, ab oppidanis sunt recepti; et pedites, equitesq́., clamore facto, dispositis ibi partim, qui remásere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. sic illud cú inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominú, qui in ijs castris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad Vllá præsidio, Cæsar, ut Pópeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: exq́. itinere loricatos uiros fortes cú equitatu ante præmisit. qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cú exisset; loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prœlium fecerunt, sic, ut ex infinita hominú multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò uenisset. ita Cn. Pompeius, Vlla prope capta, litteris fratris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, cum ad flumé Bætim uenisset, neque pro-

pter

pter altitdinem fluminis trāsire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito traduxit. Tenebant aduersus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. huc cum Pompeius cum suis copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eū ab oppido, commeatuq. excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. pari idem condicione Pompeius. hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet. ex qua cōtentione quotidiana minuta prœlia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. quæ res cum ad maiorem contentionem uenisset, ab utriusque comminus pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontē coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua condicione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. cum animaduerteret aduersarios minime uelle; quos ideo a uia retraxerat, ut in æquū deduceret; copijs flumē traductis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmissimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. id cum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per uiarum angustias carra complura, multosq. lanistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. cuius rei Pompeio cum nuntius esset allatus,

latus, eo die proficiſcitur. cuius in aduentũ, præſidij cauſſa, Cæſar complura caſtella occupauit, partim ſub equitatu, partim ut pedeſtres copiæ in ſtatione, et in excubitu caſtris præſidio eſſe poſſent. Hic in aduentu Põpeij incidit, ut matutino tẽpore nebula eſſet craſſiſſima. itaque in illa obſcuratione cum aliquot cohortibus, et equitum turmis circumcludunt Cæſaris equites, & concidunt, ſic, ut uix in ea cæde pauci effugerent. Inſequenti nocte caſtra ſua incendit Pompeius, et trans flumen Salſum per conualles caſtra inter duo oppida Ateguam, et Vcubim in monte conſtituit. Cæſar in munitionibus, ceteriſque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, uineasq́. agere inſtituit. Hæc loca ſunt montuoſa, et natura edita ad rem militarem, quæ planicie diuidun tur Salſo flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad flumen ſint circiter paſſuum duo millia. ex ea regione oppidi in montibus caſtra habuit poſita Pompeius in conſpectu utrorunque oppidorum, neque ſuis auſus eſt ſubſidio uenire. Aquilas habuit, et ſigna tredecim legionum. ſed, ex quibus aliquid firmamenti ſe exiſtimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant, et una facta ex colonis, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit Afraniana ex Africa, quam ſecum adduxerat. reliquæ ex fugitiuis auxiliares cõſiſtebant. nã, de leui armatura, et equitatu, longe et uirtute, et numero noſtri erãt ſuperiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Põpeius, quod loca ſunt edita, & ad caſtrorum muni
tiones

tiones non parum idonea. nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio, propter terræ fecũditatem, inopem, difficilemq. habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus, et munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur: simulq. in his habent speculas, et, propter altitudinem, longe, lateq. prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciæ montibus fere munita, et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, adscensusq. habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur: ut ciuitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. nam ubi inter Ateguam, et Vcubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum quattuor. Grumus est excellens natura, qui appellatur castra Postumiana. ibi præsidij caussa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, et quòd remotum erat a castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, &, quòd flumine Salso intercludebatur, non esse permissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium cõmittendum se mitteret. ista fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. nostri, cum appropinquassent, clamore repentino, telorumq. multitudine iactus facere cœperunt; uti magnã partem

tem hominũ uulneribus afficerent. quo peracto, cum ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsari nuntius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus: et cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: in quibus multi præterea armis exsuti fugerunt: quorum scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cœpit. suo loco perterritus est, quòd equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem uenissent, ea nocte Pompeius castra incendit, et ad Cordubam uersus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, a uernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam uersus prosecuti sunt eos, qui cõmeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant, ex ijs capti quinquaginta cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuisset Põpeij, ad nos trãsfugit. et noctis tertia uigilia in oppido acerrime pugnatum est: ignéq. multũ miserunt, sicut et omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tẽpore, C. Fundanius, eques R. ex castris aduersariorũ ad nos trãsfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse. cũ uenirẽt, cognitj sunt a militibus, qui antea cũ Fabio, et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscẽdum

nulla

nulla est data facultas, & a militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui a Corduba ad Pompeiū missi erant, perperamq. ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, uigilia secunda, ex oppido ignem multum, telorumq. multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresq. uulneribus affecerunt. Præterito noctis tēpore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterq. pugnare cœperunt. quorum uis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur, quinquaginta, cum eruptionem facere cœpissent, tamen uirtute militum nostrorū qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis uulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: et cum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. eo die A. Valgius, Senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, et interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta; quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe non nulli, dum sine periculo murum adscendere, et oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperūt, et bene magna prioris muri pars deiecta est. quo facto, ab oppidanis, ac si

suarum

ſuarum partiũ eſſent conſeruati, miſſos fecere loricatos: quiq. præſidij cauſſa præpoſiti oppido a Pompeio eſſent, orabant. quibus reſpõdit Cæſar, ſe condiciones dare, non accipere, conſueuiſſe. qui cum in oppidũ reuerſi eſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telorũ emiſſo, pugnare pro muro toto cœperunt. propter quod fere magna pars hominum, qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die eſſent facturi. ita, corona circumdata, pugnatũ eſt aliquandiu uehementiſſime. ſimulq. baliſta miſſa a noſtris turrem deiecit: qua aduerſariorum, qui in ea turre fuerãt, quinque deiecti ſunt, et puer, qui baliſtam ſolitus erat obſeruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salſum caſtellum conſtituit: neq. a noſtris prohibitus: falſaq́. illa opinione gloriatus eſt, quòd prope in noſtris partibus locũ tenuiſſet. item inſequenti die, eadem conſuetudine, dum longius proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco ſunt deiectæ, et propter paucitatem noſtrorum equitũ, ſimulq. leui armatura inter turmas aduerſariorum protritæ. Hoc in conſpectu utrorunque caſtrorũ gerebatur: et maiore Pmopeiani exſultabant gloria, longius quod noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent. qui cum aliquo loco a noſtris recepti eſſent, ut conſueſſent, ex ſimili uirtute clamore facto aduerſati ſunt prœlium facere. Fere apud exercitus hæc eſt equeſtris prœlij conſuetudo, cum eques ad dimicandum, dimiſſo equo, cum pedite progreditur, ne *

quaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus uenissent; idq. in prœlio animaduersum esset; complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prœlium facere cœpit, usque eò, ut cædem proxime a uallo fecerint. in quo prœlio aduersariorum ceciderunt centum uigintitres, compluresq. armis exsuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti, nostri ceciderunt tres, saucij XII pedites, et equites quinque. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari cœptũ est. Cũ bene magnam multitudinem telorum, ignemq. nostris defendentibus iniecissent; nefandũ, crudelissimumq: facinus sunt aggressi, in cõspectuq. nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, et de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquã est factũ. Huius diei extremo tempore a Pompeianis clã ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremq. incenderẽt, et tertia uigilia eruptionem facerent. ita igne, telorumq. multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ e regione, et in cõspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiæq. totæ eruptionem fecerunt, secumq. extulerunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad casas, quæ stramentis ab nostris hibernorum caussa ædificatæ erant, diruendas, et incendendas; præterea argentum, et uestimenta, ut dum nostri in præda detinerentur,

tinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se re ciperent. nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestú; tamen uirtute freti repulsos, multisq. uulneribus af fectos, oppido represserunt, prædaque, et armis eorum sunt potiti, uiuosq. aliquos ceperunt, qui poste ro sunt interfecti die. Eodemq. tempore transfuga nuntiauit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, et focos suos recepissent; eosq. hospitium scelere contaminas se: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. ita postero die Tul lius legatus cum Catone Lusitano uenit, et apud Cæ sarem uerba fecit. Vtinam quidem dij immortales fecissent, ut tuus potius miles, quàm Cn. Pompeij, factus essem; et hanc uirtutis constantiam in tua ui ctoria, non in illius calamitate præstarem. cuius fu nestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues R. indigentes præsidij, et propter patriæ luctuo sam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in ad uersa secundam obtinuimus uictoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisq. operibus gladiorum ictus, telorumq. missus exspectantes, uicti, et deserti a Pompeio, tua uirtute superati salu té a tua clementia deposcimus; petimusq., ut qualem

te gentibus præstitisti, similẽ in ciuiũ deditione præstes. Remissis legatis, cum ad portam uenisset Ti. * Tullius, cum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, et hominem apprehendit. quod Tiberius cum fieri animaduertit, simulq́. pugionem eduxisset, manum eius incidit. ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemq́. tempore signifer de legione prima transfugit; et nuntiauit quo die equestre prœlium factum esset, suo signo perisse homines trigintaquinque, neque licere castris Cn. Pompeij, nuntiari, neque dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremq́ue, et filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, et ita clam a Cæsaris præsidijs in Pompeij castra discessit, et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendẽdum compararentur. ita, litteris acceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebãt, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersum: unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum ueniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis obiecit, & qui uitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei

se

se promisit omnia concessurum. quòd difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum accerrime, & turrim nostram, ut superiorem incenderunt. iccirco quòd uentum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transilijt, dixitq. se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum. L. Minucius Cæsari. Si mihi uitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali uirtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi uitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse, fidemq. præstaturum. ita ante diem XI kalendarum Martij oppido potitus, imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis cum deditionem oppidi factam esse sciisset, castra mouit Vcubim uersus, sed circum

ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere cœpit. Cæsar mouit, et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione uernacula ad nos transfugit, et nuntiauit, Pompeium oppidanos Vcubenses conuocaſse, eisq. imperauiſse, ut diligentia adhibita perquirerent, qui eſsent suarum partium, itemq. aduersariorum uictoriæ fautores. Hoc præterito tẽpore, in oppido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus, dominum iugulaſse, is uiuus est combustus. eodemq. tempore centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione uernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congreſsi sunt, et saucij aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui tres, et unus ex legione uernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi ceruices abscissæ. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tẽpore circiter undecim equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nõ nullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites octo. Insequenti die Pompeius securi percusſit homines septuagintaquattuor, qui dicebantur esse fautores Cæsaris uictoriæ; reliquos in oppidum iuſsit deduci; ex quibus effugerunt cẽtum uiginti, et ad Cæsarem uenerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursauolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum uiderẽt

hoſpites iugulari: præterea multa ſcelera ab iis fieri, qui præſidij cauſsa ab his reciperentur. qui cum ad oppidum ueniſſent, noſtri, qui fuiſsent equites R. & ſenatores, non ſunt auſi introire in oppidum, præterquam qui eius ciuitatis fuiſſent. quorum reſponſis ultro, citroq. acceptis, & redditis, cum ad noſtros ſe reciperent, qui extra oppidum fuiſſent, illi de præſidio inſecuti, ex auerſione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt, & ſpeculatores ad oppidum Ateguam miſerunt. qui cum certum comperiſſent legatorum reſponſa, ita eſſe geſta, quemadmodum illi retuliſſent, ab oppidanis concurſu facto, eum, qui legatos iugulaſset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera ſe periſse. ita uix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæſarem proficiſci: illi ſe ſatisfacturum. Poteſtate data, cum inde eſset profectus præſidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, et nocturno tempore per fallaciam in oppidum eſset receptus, iugulationem magnam facit. principibus, qui ſibi contrarij fuiſsent, interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recepit. Hoc præterito tempore, ſerui transfugæ nuntiauerunt, oppidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, niſi diſcinctum. Iccirco, quod ex quo die oppidum Ategua eſset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque ſibi ullam ſpem uictoriæ propoſitam habere, ut ſi quis ex noſtris transfugerit, in leuem armaturam conijci,

eumq́. non amplius ſexdecim accipere. Inſequenti tempore Cæſar caſtris caſtra contulit, & brachium ad flumen Salſum ducere cœpit. Hic dum in opere noſtri diſtenti eſſent, complures ex ſuperiore loco aduerſariorum decurrerunt. nec detinentibus noſtris, multis telis iniectis, complures uulneribus affecere. hic tamen, ut ait Ennius, noſtri ceſſere parumper. itaque præter conſuetudinem, cum a noſtris animaduerſum eſſet cedere Centuriones, ex legione quinta flumen tranſgredi duo, reſtituerunt aciem, acriterq́. eximia uirtute plures, cum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita cum his compar prœlium facere cœpiſſet, & cum undique ſe circũueniri animaduertiſſet, parumper ingreſſus, pedem offendit. huius concidentis uiri caſu paſſim audito, cum complures aduerſariorum concurſum facerent, equites noſtri transgreſſi interiore loco aduerſarios ad uallum agere cœperunt. ita, dum cupidius intra præſidia illorum ſtudent cædem facere, a turmis, & leui armatura ſunt intercluſi. quorum niſi ſumma uirtus fuiſſet, uiui capti eſſent. nam & munitione præſidij ita coanguſtabantur, ut equites ſpatio intercluſo uix ſe defendere poſſent. ex utroque genere pugnæ complures ſunt uulneribus affecti, in quis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita cõminus eſt pugnatum, ut ex noſtris præter duos centuriones ſit nemo deſideratus, gloria ſe efferentes. Poſtero die ab Soricaria utræque conuenere copiæ. Noſtri brachia ducere cœperunt. Pompeius, cum animad-

uerteret

uerteret castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum v distat, hæc res necessario uocabat, ut ad dimicandum descenderet, neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, usque eò, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. quo facto, cum utrorunque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, deiectiq. planicie. quæ res secundum nostris efficiebat prœlium, undique autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in cæde uersabantur. quibus mons, non uirtus saluti fuit: qui subito tunc, nisi aduesperasset, a paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uigintiquattuor, ex legionarijs centum triginta octo, præterquam quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie duorum Centurionum internicio hac aduersariorũ pœna est litata. insequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium uenisset, pristino illo suo utebantur instituto. nã præter equites nullo loco æquo se cõmittere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt. simulq. uociferantibus legionarijs, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi, et planicie in æquo loco constiterunt. illi tamen proculdubio ad congrediendum in eum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionẽ, qui fidens uiribus ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogitare

re cœpit. hic, ut fertur, Achillis, Memnonisq. congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est, quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. nam inter bellatores, principesq. dubia erat posita uictoria, ut prope uideretur finem bellandi duorũ dirimere pugna. ita auidi, cupidiq. suarum quisque partium, expertorũ uirorum, fautorumq. uoluntas habebatur. quorum uirtute alacri cum ad dimicandum in planiciẽ se contulissent, scutorumq. laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitũ concessum, ut supra demonstrauimus, leui armatura præsidij caussa non longe ab opere castrorũ constitissent, ut nostros equites in receptu, dũ ad castra redeũt, aduersarij cupidius sunt insecuti. uniuersi clamore facto impetum dederunt. ita, metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt. Cæsar ob uirtutem turmæ Cassianæ donauit millia XIII, & præfecto torques aureos II, et leui armaturæ millia X. hoc die A. Bæbius, & C. Flauius, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Cæsarem trãsfugerunt; qui nuntiauerũt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Põpeij essent, ut transitionem facerent, serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus occasione capta, se transfugisse. item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius.

Si uale-

Si ualetis gaudeo : ego ualeo. Etsi, prout nostra felicitas ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quàm uestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidijs bellum ducunt. nam singulas ciuitates circumsident, inde sibi commeatus capiunt. quare & ciuitates nostrarũ partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam, cohortes animo habeo ad uos mittere. Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandum descendent.

Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in olíueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. serui transfugerunt, qui nuntiauerunt ad III nonarum Martij prœlium assore ad Soritiam, quod factum est, ex eo tempore metũ esse magnum. & Atium Varum circum castella præesse eo die Pompeius castra mouit, & circa Hispalim in olíueto constitit. Cæsar prius, quàm eodem est profectus, luna hora circiter sexta uisa est. ita castris motis Vcubim præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit, ut incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum cum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit Carrucam, contra Pompeij castra posuit. Pompeius oppidum, quòd contra sua præsidia portas clausisset, incendit. milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est a nostris, & fu-

ste

ste percussus. Hinc itinere facto in campum Mundensem cum esset uentum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter facere Cæsar cum copijs uellet, renuntiatum est ab speculatoribus, Pompeium de tertia uigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, uexillum proposuit. Iccirco enim copias eduxerat, quòd Versaonensium ciuitati fuissent fauto- * res, antea litteras miserat, Cæsarem nolle in conuallem descendere, quòd maiorem partem exercitus tironum haberet. Hæ litteræ uehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Nanque, ut superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum prouinciam diuidit. sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planicies inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum quinque, ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura. hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & uoraginoso solo currebat ad dextram partem, & Cæsar, cum aciem directam uidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent, hoc erat in omnium conspectu, huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & dici, solisq. serenitas,

nitas, ut mirificum, et optandum tempus prope ab dijs immortalibus illud tributum esset ad prœlium committendum. Nostri lætari, non nulli etiam timere, quòd in eum locum res, fortunæq. omnium deducerentur, ut quidquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandũ procedunt, id, quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen a munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali condicione contenderent ad uictoriam. Neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostro pede presso propius riuum, cum appropinquassent aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. præterea auxiliares accedebant prope alterum tantũ. Nostra præsidia LXXX cohortibus, & octo millibus equitum. Ita cum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter uehementer esset periculosum. Quod cum a Cæsare esset animaduersum, nequid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. quod cum hominum auribus esset obiectum moleste, et acerbe accipiebant, se impediri quominus prœlium conficere possent. Hac mora aduersa-

rios

rios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impe diri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamẽ periculo accessus eorum haberetur. hic decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum tertia, et quincta legio, itemq. cetera auxilia, et equitatus. prælium clamore facto, committitur. Hic etsi uirtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrime, et uehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumq. missus concursus, sic ut prope nostri diffiderent uictoriæ. congressus enim, et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erãt condicione. itaque ex utroque genere pugnæ, cum parem uirtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitudo, dextrum demõstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui, & si erant pauci, tamen propter uirtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quòd suo loco hostes uehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum traduci cœpta sit ad dextrum. quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrũ cornu premere cœpit: at ij eximia uirtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium ueniendi non daretur. ita, cũ clamori esset intermistus gemitus, gladiorumq. crepitus auribus oblatus, imperitorũ mẽtes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis terũtur arma, aduersariosq. uehemẽtissime pugnantes nostri agere cœperunt.

cœperunt. quibus oppidum fuit ſubſidio. ita ipſis Liberalibus fuſi, fugatiq́. non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erant egreſſi. in quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta, & ſi quid amplius; præterea Labienus, Atius Varus: quibus occiſis utriſque funus eſt factum: itemq́. equites Romani partim ex urbe, partim ex prouincia ad millia tria. Noſtri deſiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, saucij ad quingentos. Aduerſariorum aquilæ ſunt ablatæ XIII, & ſigna, et faſces. Præterea duces belli XVII capti ſunt. hos habuit res exitus. Ex fuga hac cum oppidum Mundam ſibi conſtituiſſent præſidium; noſtri cogebantur neceſſario eos circumuallare. ex hoſtium armis, pro ceſpite cadauera collocabantur, ſcuta, & pila pro uallo. inſuper occiſi, et gladij, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conuerſa uniuerſa hoſtium timorem, uirtutisq́. inſignia propoſita uiderent, et uallo circumcluderentur aduerſarij. ita Galli tragulis, iaculisq́. oppidum ex hoſtium cadaueribus ſunt complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adoleſcens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuiſſet, rem geſtam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ ſecum habuit, eis diſtribuit, & oppidanis dixit, ſe de pace ad Cæſarem proficiſci, ſecunda uigilia ab oppido diſceſſit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, non nullisq́. peditibus ad nauale præſidium parte altera conten-

dit

dit Carteiam, quod oppidum abest a Corduba millia passuum CLXX. Quò cum ad octauum miliarium uenisset, P. Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius uerbis nuntium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset. litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quò erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum uenisse, ut ab eo, quæ uellent, de bello requirerent, cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prœlio munitione circumdata, Cordubam uenit, qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt. cum eò esset uentum, conuiciari cœperunt, nos ex prœlio paucos superesse, quò confugeremus. Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumē transiecit, et castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ, et libertinorum caput ex prœlio Cordubam cum uenisset, familiam, et libertos conuocauit. pyram sibi exstruxit, cenam afferri quàm optimam imperauit. item optimis super additis uestimentis, pecuniam, et argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cenauit, uinum, et nardum identidem sibi infundit. ita nouissimo tempore seruum iussit, et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra id oppidum posuit, discordare cœperunt, usque eò, ut clamor in castra nostra perueniret, quæ fere inter Cæsarianos, et inter Pompeianos erant. hic

legiones,

legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partium, op pidanorum serui, qui erant a Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cœpe runt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam, cum iam repugnarent turres ex parte, et murum oc cuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut si bi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animad uerterent homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt. qui superati a nostris, sunt interfecti hominum millia XXII, præterquam extra murum, qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic detine tur ex prælio, quos circummunitos superius demon strauimus, eruptionem fecerunt: et bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum uenerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clam cuidam Philoni, illi, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. hic, clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur, et Cæcilium Nigrum, no mine Barbarum, ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium, uigilesq. iugulant. portas præcludunt. de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renuntiarunt, quòd

Pompeium in poteſtate haberent, quod ante Cæſari portas præcluſiſſent, illo beneficio ſuum maleficium exiſtimabant ſe lucrifacere. Luſitani Hiſpalim oppugnare nullo tempore deſiſtebant. quod Cæſar cum animaduerteret, ſi oppidum capere cõtenderet, ut homines perditi incenderent, et mœnia delerent. ita conſilio habito, noctu patitur Luſitanos eruptionem facere, id quod conſulto non exiſtimabant fieri. ita irrũpendo naues, quæ ad Bætim flumen fuiſſent, incendunt. Noſtri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. quo facto, oppido recuperato Haſtam iter facere cœpit. ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt, Mundenſesq́., qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circumſiderentur, bene multi deditionem faciunt, et, cum eſſent in legionem diſtributi, coniurant inter ſe, ut noctu ſigno dato, qui in oppido fuiſſent, eruptionem facerent. Illi cædem in caſtris adminiſtrarẽt. Hac re cognita, inſequenti nocte, uigilia tertia, teſſera data, extra uallum omnes ſunt conciſi Mundenſes duces. Cæſar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium diſſentire cœperant, pars erat, quæ legatos ad Cæſarem miſerat. pars erat, qui Pompeianarum partium eſſent fautores. ſeditione concitata, partes occupant, cædes ſit magna, ſaucius Pompeius naues XXX occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis claſſi præfuiſſet, ad quem ſimul nuntius allatus eſt, confeſtim ſequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad perſequendum

cele-

celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione cõfecta, insequuntur, qui imperati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, non nullas capit. Pompeius cum paucis profugit. Et locum quẽdam munitum natura occupat. equites et cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt, diem, et noctem iter faciunt. Pompeius humero, et sinistro crure uehementer erat saucius, huc accedebat, ut etiam talum intorsisset, quæ res maxime impediebat. ita lectica a turre, qua esset allatus in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cũ a Cæsaris præsidio fuisset cõspectus celeriter equitatu, cohortibusq. circũcluditur. Erat accessus loci difficultas. nam iccirco, quod propter suos a nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarij, et confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto animaduertebãtur nostro magno id fieri periculo. Opere circumunire instituit, pari autem, et celeri festinatione circum munitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduersarijs congredi possent. a quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstrauimus, saucius, et intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendũ. Itẽq. propter loci difficultatem, neque equo, neque uehi-

culo salutis suæ præsidiũ parare poterat. Cædes a nostris undique administrabatur. Exclusa munitione, amissisq. auxilijs, ad conuallem autem, atque exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit, ut a nostris non facile inueniretur, nisi captiuorũ indicio. Ita ibi interficitur. cum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie iduum Aprilis caput allatum, et populo datum est in cõspectum. Interfecto Cn. Põpeio adolescente, Didius, quem supra demonstrauimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, non nullasq. naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, et bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen non nunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, eijciebatur, et sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, et tripartito signa distribuunt. erant parati, qui naues incenderent, incẽsisq. qui subsidiũ repeterent. ij sic dispositi erãt, ut a nullo conspectu omnium ad pugnam cõtenderent. Ita cum ex castello Didius ad propellendum processisisset cum copijs signũ a Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulq. qui in castello ad pugnã processerãt, eodẽ signo fugientes latrones dũ persequunrur, a tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum uirtute cum cõpluribus ĩterficitur, nõ nulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerãt, occupant. Itẽ cõplures nãdo, ad naues quæ in salo fuerũt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperũt. quæ res eorum uitæ sub

sidio

ſidio fuit. Luſitani præda potiuntur. Cæſar Gadibus rurſus ad Hiſpalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipſe ad præſidium oppugnãdum reliquerat, operibus aſſiduis hoſtesq. circum ſeſe interclusi, interſe. decernere, facta cæde bene magna eruptioné faciunt. Noſtri ad oppidum recuperandum occaſionem non prætermittunt, et reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vrſaoné proficiſcuntur, quod oppidum magna munitione continebatur, ſic, ut ipſe locus non ſolum opere, ſed etiã natura editus, ad oppugnãdum hoſté appeteret. Hoc acciderat, quòd aqua, præterquam in ipſo oppido, nó erat: nã circũcirca riuus nuſquã reperiebatur propius millia paſſuum octo. Quæ res magno erat adiuméto oppidanis. tum præterea accedebat, ut agger, materiesque, unde ſolitæ ſunt turres agi, propius millia paſſuum ſex nó reperiebãtur. ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum ſucciſam intro congeſſit. Ita neceſſario diducebantur noſtri, ut a Munda, quã proxime ceperant, materiem illò deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, et Vrſaonem, Cæſar, cum a Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die, concione aduocata, commemorat, initio quæſturæ ſuæ eam prouinciam ex omnibus prouincijs peculiarem ſibi cóſtituiſſe, et, quæ potuiſſet, eo tempore beneficia largitum eſſe: inſequenti prætura ampliato honore, uectigalia, quæ Metellus impoſuiſſet, a ſenatu petiſſe, et ei, pecunijs prouinciam liberaſſe: ſimulque, patrocinio ſuſcepto, multis legibus ab ſe in ſenatũ inductis,

ſimul publicas, priuatasq́. cauſſas, multorum inimicitijs ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in conſulatu abſentem, quæ potuiſſet commoda prouinciæ tribuiſſe: eorum omnium commodorum eſſe & immemores, et ingratos in ſe, & in populum R. hoc bello, & in præterito tempore cognoſſe. Vos iure gentium, inquit, et ciuium R. inſtitutis cognitis, more barbarorum populo R. magiſtratibus ſacroſancti manus ſæpe & ſæpius, luce clara Caſſium in medio foro nefarie interficere uoluiſtis. Vos ita pacem ſemper odiſtis, ut nullo tempore legiones deſint populi R. in hac prouincia haberi. apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. ita neque in otio concordiam, neque in bello uirtutem ullo tempore retinere potuiſtis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adoleſcens a uobis receptus, faſces, imperiumq́. ſibi arripuit. multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum R. comparauit: agros, ueſtramq́. prouinciam ueſtro impulſu depopulauit. In quo uos uictores exiſtimabatis? an, me deleto, non animaduertebatis, decem habere legiones populum R. quæ non ſolum uobis obſiſtere, ſed etiam cælum diruere poſſent? quarum laudibus, & uirtute

Deſunt non nulla.

Index

INDEX POPVLORVM, ac locorum, qui in C. Iulij Cæsaris commentarijs habentur.

Ambiani

Ausci populi in Aquitania proximi Garumnis, Vocatiis, Tarusatiis, Sontiatibus, Cocosatibus, et Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti, quos coniectura est fuisse Auscitanos: ciuitas est metropolis: hi sunt Aquitanorũ clarissimi, quorum urbs opulentissima Helui Vmberrum, ut refert Pomponius Mela.

Ambibari inter Celtas, necessarii erant, & cõsanguinei Heduorũ, quos quidã opinantur esse Borboniẽses. Non nulli autẽ quod fuerint Niuernenses Heduis finitimis, siue pro parte Bituricenses allusione uocabuli, quo ætas nostra utitur. Ambaros etiã dicimus ciuitatum clientes, seu adhærentes, oppidũ Ambarorum pagus Semarius, siue Mons barri dicitur.

Allobroges erant populi citra Rhodanum fluuium, & ad Lemani lacus ripas extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Gebennam oppidum, ubi sollemnes nundinæ nostra ætate celebrantur in Sabaudia, locaq. finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi Vocontiis populis, propinqui Centronibus. nunc Tarentasijs, ac trans Rhodanum uicos, & possessiones habebant circa regionem, quæ hodie Brixia dicitur, duci Sabaudiæ spectantem, quam fluuius Indis irrigat, citra Ararim flumen. hos memorat Iuuenalis satyra prima, & Sallust. in Catilinæ historia, referunturq. in epistola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit, Nunquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ prouinciæ Romanorum, propter quod, cum Romanis paullo ante bello cõtenderant, ac nuper pa

num castrum non longe a Cabilonensi urbe Arari fluuio miscetur, et Dubius nunc uocatur, ad Sequanos prorsus pertinens.

Andes populi inter Celtas, Curiosolitis, Venetis, Carnutibus, et Turonibus finitimi, ac ducatui Bituricensi, Oceanoq. proximi, quos Ligeris flumen alluit, ciuitas est inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti, in prouincia Turonensi et Francorum regno siti, ducatus titulo insigniti. hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quòd ad illam familiam regni iura deuenerant, quæ mox reges Francorum ex testamento Renati ultimi sibi adsciuerunt.

Agendicum inter Celtas oppidum, Senonibus, Parisiis, Velaunoduno oppido Senonum, Genabo Carnutum oppido, et Nouioduno, Auaricoq. Biturigum oppidis proximum, in regno Francorum situm, Prouins Gallice.

Ambibareti erant populi, in quos Cæsar hiemãdi caussa C. Antistium Rheginum cum legione una in septimi commentarij fine misisse commemorat, & forte erant Ambianenses, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebatesq. et Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est uerisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibari populi Celtarum inter Armoricas ciuitates Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normanniam, in regno Francorum siti.

Armoricæ

risque placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

Antuates populi citra Rhodanum extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, et Gebennæ oppido, ac Galliæ prouinciæ Romanorum proximi huius nominis. adhuc extat uicus, & præfectura quædam monachorum inter Gebēnam, et Delphinatum, qui est Gebennensis diœcesis, uidētur tamen secundum Cæsaris descriptionem Antuates magis fuisse inter Allobroges, & uicum Veragrorum, cui Diuus Mauritius Sedunensis diœcesis nomen est.

Aremici populi, uel Artomici extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis, non longe a Gaballis, Aruernis, Heluijs, Ruthenis, Massiliensibus, & Cadurcis. hos coniectura est fuisse Artomicorum populos, quorum ciuitas est Episcopalis, et prouinciæ Viennensis in finibus Galliæ prouinciæ Romanorum, quos Auracenses dicimus, ubi principatus est Francorum Regi non subditus, Armeniacus uulgo dictus. horum princeps Iacobus nomine, cum a Florentinis in Italia accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno prælio uictus & cæsus est.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galiam quinque legiones traduxit per fines Ceutronũ, qui hodie Tarentasij nominantur. hæ Graiæ dicuntur, quibus uulgo mons Cinesius, seu Cinerũ nomen est, quæ & Pœninæ, ut quidam uolunt, dicuntur, quòd Hánibal Pœnus bis in Italiã penetrauerit.

Tacitus

Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum, et Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes; quas summas Cæsar appellat, quod inter omnes magis emineant, quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magnisq. cum portorijs mercatores ire consueuerant, proximæ Veragrijs populis, quorum uicus erat Octodorus, nunc Diuus Mauritius dictus. harum una diœcesis Augustensis diui Bernardi montem uulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis mons Briga nomen est. Sunt et Alpes, quas Cornelius Tacitus, et ueteres dixere maritimas. hæc in prouincia Hebredunensi, locisq. Ligustico mari finitimis consistunt, quà ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem prouinciam. Alpes item fuere, quas idem Tacitus, et prisci dixere Rheticas a Rhetis populis, qui, ex Tuscia profecti, duce Rheto ea loca tenuere, forsan dictæ. hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam, et Austriam iter est. fuerunt et illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunẽsis, et Curiensis diœcesum oritur, quas Lepontias Cæsar et alij scriptores appellauere. Nunc Diui Gotardi, ac Diui Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanoq. finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea Alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, quà forte ex Italia per Taruisinam urbem iu Stiriam, & Austriam iter est.

Assiburgium oppidum Germaniæ non longe a Rheno fluuio, & cis eum inter Geldubam, et uetera castra

niensis, Maguntinas, Rhemensis, et earum suffraganeis intra Oceanum mare, ac eadem tria flumina constitutis. itē Brabantia, Flandria, Holandia, Geldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hānonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campaniæ maxima portio, Silua Arduenna uniuersa, cum singulis sibi adiacētibus, et ea inclusis populis, ac locis, et plerique principes, tum profani, tum sacri, ducesq́. et comites, ciuitatesq́ue, quorum multæ liberæ, suoq́. iure agunt. aliæ Francorum regi obtemperant. quod superest, imperatorias partes sequitur. in his sunt tres imperatorum electores, sunt et Francorū regis, quos Pares uocāt, ferme omnes. Imperator certe, et Rex in Belgis coronatur, consecratur, et inungitur. alter Aquisgrani, alter Rhemis. hos memorat Lucanus in primo. in his Belgarū clarissimi erant Treuiri, quorū urbs opulentissima Augusta, ut refert Pomponius Mela, quæ nūc ignoratur. In Belgica autē a Iulio Cæsare usque in tempus inclinantis imperij legatum Romani diutius habuerunt. Nunc uero uice procōsulū, et legatorum Romani Pōtificatus Monarchia extat, et legatos natos, et primates habet, quibus subsunt Episcopi, ad instar præsidis prouinciæ instituti. Sunt et collectores, quos prisca ætas quæstores appellauit, atque reges, et principes, qui, uelut censores, decreta Pōtificis Maximi, et censuras reuerenter exsequuntur. huic singuli obedientiam exhibent, et ad eum in caussis maioribus recurrūt, quas ad ipsū assidue deferūt.

Belgium erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter

inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hiemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hibernis fuere. nomen adhuc retinet.

Bellouaci ciuitas est Episcopalis, in prouincia Rhemẽsi, ac Frãcorũ regno sita. hi hodie, De Beauuoisin.

Bibrax oppidum Rhemorum in Belgis ultra Axonam flumen, nec longe ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, et in eo pons in Francorum regno situs, nunc naui, et interdum uado transijcitur. portus priscum oppidi nomen latine retinet.

Bibracte oppidũ Heduorum in Celtis longe maximum, ac copiosissimũ, et maximæ apud Heduos auctoritatis: in quo totius Galliæ concilium Cæsar indixit, ius dixit, et sæpe hiemauit: in Francorũ regno situm, in formã ruris redactum; et in radicibus montis non longe ab Hedua ciuitate positum. nomen retinet.

Bibrogi populi in Anglia, mari proximi, & Cassis, Ancalitibus, Trinobantibus, Ceuimagnis, ac Sengoriacis.

Bigerrones populi in Aquitania, proximi Tarbellis, Vocatijs, Tarusatijs, Sõtiatibus, et Hispaniæ citeriori, in Frãcorum regno siti, comiti de Fuxo subditi. Vbi comitatus est in Vasconia consistens. nomen retinent, ubi Tursa est, et castrum Begora, et Episcopatus Bicterensis prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus uir fortis Enequus nomine Regnum Nauarræ constituit, pulsisq. inde Mauris, successoribus suis regnum per manus reliquit.

seditione

seditione domestica pulsi extrema Gallicæ oræ uacua cultoribus, simulq. insulam inter uada sitam occupauere. quam mare Oceanum a fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera circumluit, ut refert Tacitus, dicens, apud Batauos fuisse olim lucum sacrum, qui, ut coniectura est, hodie in finibus uici Agheducis in Holandia extat. nec longe, secundum Tacitum, est insula nomine Mona, unde forte Monachum oppidum, uel Monasterium ciuitas Episcopalis est.

Britanniæ maioris, cui nomẽ est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditũ dicunt. maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli caussa ex Belgis transierãt, qui omnes fere his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, et bello illato ibi permãserunt, atque agros colere cœperũt. Inde opinio eorum linguam ex populorũ diuersitate cõpositam, intellectu, scientiaq. loquendi difficiliorem esse, quodq. Germanos præ ceteris caros habeant, quia plerique Belgæ orti sunt a Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, a quibus post hæc Angliæ pars maritima originẽ sumpsit. hos refert Lucanus ultra Oceanũ esse, et toto discretos orbe. continet tota Anglia insula in circuitu bis mille millia passuũ. apud hos erat, et est magnus pecorũ numerus. hæc insula Angliæ Germaniæ populis in eã classe sæpius irruentibus, uictis ueteribus colonis, Anglorũ terrra dicta. Verum partẽ eius, quæ magis ad Septẽtrionẽ uergit, Scoti, et ipsi Germani pictis admistis occuparũt, hodieq. tenent,

siluam, et Hassiæ regionis Germanicæ montes.

Bellocassi populi inter Celtas, proximi Lexobijs, quos opinio est esse Baiocenses. eorum ciuitas est Episcopalis in prouincia Rhotomagensi, ducatu Normanniæ, et regno Francorum sita.

Brigantes in Anglia populos, siluarum gentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Batauodurum inter Coloniensem, et Traiectensem, urbes Episcopales, locum ultra Nouesium in finibus ducatus Cliuensis situm, Rheno adiacentem Belgis adscribendũ, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bonnam oppidum ad citeriores Rheni ripas situm, et Coloniensi urbi, ac Confluentiæ oppido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bethasios Germaniæ populos inter Belgas, proximos Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marsacis, Traiectenses superiores fuisse coniectura est, ad utrãque Mosæ fluminis ripam cis Rhenum, sitos, in diœcesi Leodiensi. hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Binguiam, nunc Pinguiam, Germaniæ oppidum, Belgis adscribendum, inter Maguntiam urbem, et Confluentiam oppidum cis Rhenum eius ripis finitimum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bruteros, ex quibus fuit Veleda uirgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit, ut auctor est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Henteris, et Phrysiis proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

C

Caturi

proximi. hos coniectura est fuisse inter populos Leodiensis diœcesis.

Condrusi Belgarũ populi inter Eburones, qui nũc Leodienses sunt, Segnos, & Treuiros, quorum erant clientes, Menapijs, Mosæ fluuio, & siluæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ oppidum ab Antonino Pio, ut quidam scribunt, conditum, & Benefacta appellatum, nomen retinent, diœcesis sunt Leodiensis, & usque ad ciuitatis fere mœnia protenduntur, cuius Antistiti etiam subiacent, nunc, ducatui Lucemburgensi, ac comitatui Namurcensi, et Mosæ fluuio finitimi.

Curiosolitæ populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Andegauensibus, Sesuuijs, Osissinis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. hos Corisopitenses esse, plerisque placet. quæ ciuitas est Episcopalis in prouincia Turonensi, Britanniæ ducatu, regnoq. Francorum siti. Cornouaille a Gallis.

Cadetes populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanũ attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Cenomannis. in regno Francorum siti.

Cadurci populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gaballis, Vellaunijs, Lemouicibus, et Aruernis. Quorũ sub imperio esse consueuerat ciuitas Episcopalis in prouincia Bituricẽsi, ac regno Frãcorũ sita: nomẽ retinent. hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertij libri. Nec longe erãt a finibus prouinciæ Romanorũ.

Cauillonum

Sicambrorum

gnis, Trinobantibus, Sengoriacis, Ancalitibus, & Bibrogis.

Centrones item Belgarum populi, qui ſub imperio Neruiorum, nunc Tornacenſium, erant proximi Grudijs, Leuacis, Pleumoſiis, & Gordunis. forte ſunt nunc Gordracenſes in Flandria, Tornacenſis diœceſis.

Cheruſci, Germaniæ populi, Tranſrhenani, quos Bacenis ſilua Germaniæ ingens, nunc Nigra, ut plerique placet, dicta, a Sueuis pro natiuo muro diuidit. hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligijs Hungariæ populis.

Camulodunum in Anglia oppidum, ſeu colonia.

Caninefates populos Batauis finitimos, et eandem inſulam colentes, qui origine, uirtute, lingua pares Batauis, numero ſuperantur. Tacitus.

Cathos populos Germaniæ trans Rhenum flumen Ligijs Hungariæ populis, Cheruſcis, Hercyniæque ſiluæ proximos, ac Hermonduris, cum quibus pro flumine finitimo ſale fecundo pugnabant, & in æternum diſcordabant Cauci Germaniæ populi. Tacitus.

Ciuaronem oppidum proximum Hiſaræ flumini Vocontionibus populis, montiq. Cineſio, et Allobrogibus in Sabaudia, Plancus inter epiſtolas familiares Tullij, in illa, quæ incipit, Nunquam mehercule. quibus in locis opinio eſt Cæſarem initio Gallici belli quinque legiones ex Italia traduxiſſe, et uerißimilius eſt, quàm quòd per Eporediam urbem Epiſcopalem, et Auguſtam prætoriam, ac montem, cui

Colo-

D

murcensem; urbemq́. Aquisgranum, ubi Imperatores primam ex more suscipiunt coronā, inclusos extitisse, ac quantū diœcesis ipsa Leodiensis usquequaque se extendit, reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli Magni in uico Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortū habuisse tradunt, Pipinosque, et Carlomanos, Belgas, simulq́. Germanos fuisse, sicq́. in Germanos, Cisrhenanos, qui Belgæ sunt, a Græcis, non in Transrhenanos est translatum imperium. Ciuitas nunc est Episcopalis prouinciæ Coloniensis. de his Lucanus, et Suetonius in uita Iulij Cæsaris, quem refert cladem Cottæ, et Aurūculeij ægerrime tulisse. hanc ciuitatē Carolus, dux Burgūdiæ ultimus, solo æquauit, omnesq́. puberes, et sacerdotes interfecit, quòd Episcopo consanguineo suo infestiores aliquanto fuissent.

Eburonices inter Celtas populi, Aulercis, Lexouijs, Vnellis, et Curiosolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorum, quæ est Episcopalis, in prouincia Rhotomagensi, ducatu Normanniæ, et Francorum regno sita.

Essui populi pacatissimi, et quietissimi, proximi ciuitatibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti a Belgis ultra cētum millia passuū. hos inter Celtas fuisse cōiectura est, forte in Normānia, aut Britānia citeriore, et regno Francorū siti. Galli Retolois appellāt.

Elauer fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergouiam oppidum in altissimo monte positum præter-

rites, nunc Lectorenses, ciuitas est Episcopalis, in prouincia Auscitana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita.

Garumni populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatijs Tarusatijs, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Germania, ut plerisque placet, inter Danubium, & Rhenum flumina protenditur, omnesq. illic habitantes populos a fontibus eorum usque ad maria, quæ ambo influunt, complectitur, nec non & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, ac Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani urbem, & plerosque Belgas ortos, a Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam traductos superior Germaniæ pars, quæ alta dicitur, ab Alpibus Italiæ imminentibus usque ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior inde usque in mare Oceanum, horum ciuitates pro gloria habebant, finitimos longissime expellere.

Galli omnes in Septemtrionibus sunt positi, Carnutum autem fines regio totius Galliæ media. Galli uirtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agrique inopiam trans Rhenum Colonias mitterent, et quòd a Dite patre se prognatos prædicabant spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita ut noctes dies subsequatur. Coniectura est, horarum ini

Hedui

H

Hedui populi, finitimi Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis, inter Celtas. hi adhuc nomen priscum latine retinent inter Burgundos, nunc nominati, nec citra Ararim flumen, qui nunc Sagona appellatur, aliquos habent fines, nec hodie sunt Sebusianis finitimi. In ducatu Burgundiæ, & Frãcorum regno siti. ciuitas horum Heduorum Episcopalis est in prouincia Lugdunensi.

Heluetij inter Celtas populi sunt, bonitatem agri habentes, finitimi Constantiensi, Basiliensi, Sedunensi, ac Gebẽnensi, & Bisuntinæ diœcesibus, ac ultra Lausanensem agrũ protensi sunt, atque ex maxima parte Bisuntinæ prouinciæ sunt, atque ad Sabaudiæ ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curiensem, & Sedunensem diœceses, montesq́. Brigam, & Sancti Bernardi, usque fere in Bellicensem diœcesim, cuius populi, ut coniectura est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem a mõte Iura circa Basiliensem, & Constantiensem agros, usque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde usque ad finem lacus Lemani, ubi pons est, ciuitas Gebennæ angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc duodecim Heluetiorum pagi, quemadmodum tempore Cæsaris, consistunt. Berna caput nunc gentis Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim Tigurinus dicebantur, qui sæpe ultra Rhenum transeuntes bella cum Bauarijs,

rijs, Sueuis, & alijs Transrhenanis finitimis, quos altos Alemanos nominamus, seu cum his, qui tunc loca illa incolebant, quæ loca nunc Constantiensis, Curiensis, Tridentinæ, & finitimarum sunt diœcesum, gerebant. hos, cum per Galliam prouinciam Romanorum transire prohibiti essent a Cæsare, angusto, & difficili itinere uix qua singuli carri ducerent, per loca, ubi claues, & Iougni castella nunc sunt, in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus, in Sequanos, qui nunc comitatum Burgundiæ habitant, penestrasse creditur, & ad Ararim fluuium circa Surregium, & Viredunum castella id flumen attingentia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus est Burgundiæ contendisse, hi a plerisque Suitenses, a non nullis fœderati dicuntur. agrosque, et uicos possident in Italia citra montem, qui sancti Gottardi dicitur, in diœcesi Mediolanensi. contra hos Cæsar suo, ac suorum equis amotis, se prœlium commisisse refert, & cum sex legionibus, equitatuque, et auxiliaribus copijs duobus prœlijs uno ad Ararim flu. altero in Heduis, Heluetios, quorum CCLXIII millia ferre arma poterant, fudisse: et tamen ancipiti prœlio pugnatũ diu, atque acriter, ut toto prœlio, cum ab hora diei septima, usque ad uesperam pugnaretur, auersum hostem nemo uidere potuerit. Hi cum sæpe in Italiam erumperent a Carmaniola duce Philippi Mediolanensis principis prœlio uicti, intra fines se suos postea continuere, nostra demum ætate a Carolo octauo, Francorum Rege, in Italia

lia cogniti, magnum ſibi nomen compararunt, ut nul lus peditatus melior eſſe cenſeatur. quod ſuperiore anno XXX eorum millibus a Venetis euocatis, id, quod nunquam ante acciderat, fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatum eſt. Atque hoc anno fugatis eiſdem ad Nouariam per inſidias castra nocte aggreſſi, magnum ſibi nomen compararunt.

Harudes populi Tranſrhenani ſunt in Galliam Celticam, circa fines Sequanorum, ac Heduorum ab Arioviſto Germanorum Rege tranſportati.

Helueteri populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Velaunis, & Aruernis, quorum ſub imperio eſſe conſueuerant, in prouincia Bituricenſi, et regno Francorum ſiti.

Heluij populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit, proximi ſunt Gaballis, Rhutenis, Cadurcis, Volcis, & Aremicis, ac Galliæ prouinciæ Romanorum. ciuitas eſt Epiſcopalis, in prouincia Bituricenſi, et Regno Francorum ſiti, nunc Albienſes dicti. hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam eſſe Euſebius, et alij tradunt.

Hercynia Germaniæ Tranſrhenanæ ſilua eſt, forte ab Hercyno monte Germaniæ dicta, latiſſima, ac ſupra omnes alias longiſſima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaq. fluminis Danubij regionibus pertinet ad fines Auarum, & Dacorum, quos plerique putant Hungariæ partem habitaſſe: hinc conſtat Nemetes, qui Spirenſes

 uocantur,

uocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsaris habuisse, quæ silua multo longior, atque latior est, quàm Italia uel Gallia tota.

Hermonduros Transrhenanos Germaniæ populos Ligijs Hungariæ populis, Cattisque, Cheruscis, ac siluæ Hercyniæ, et ultra illam proximos. Tacitus.

I

Ibernia insula est ad Hispaniam, occidentemq. solem sita, qua mediũ Angliæ latus uergit. dimidio minor existimatur, quàm Anglia. Sed pari spatio transmissis XXX millibus passuum in Iberniam appelles, ut in Britanniam. in hac sunt plures Metropoles, & ciuitates Episcopales, quàm in Anglia. eam quidam nominant Hirlandiam.

Ioscedum inter Celtas oppidum, fluminis Sequanæ ripas attingens citeriores, supra Melodunum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ, quæ Parisii dicitur proximum, non longe a Senonibus, in Francorum regno situm.

Iccius portus inter Belgas, Morinis, Oceanoq. mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, a continẽti Britanniæ, quam Angliam dicimus, XXX millibus passuum distans, & traiectui commodissimus, cui ad dexteram Zelandia insula, Holandia, & Flandria, ad sinistrã autem Comitatus, qui dicitur portus, Picardiæ pars, & Normandiæ ducatus, ex opposito uero Anglia consistunt. oppidum est illic po

pulosum,

pulosum, quibus Calete nomen est. id adiecto Iccij portus nomine, ut quibusdam placet, Caletium nuncupatur. Normániæ est diœcesis, in regno Francorum, & potestate Anglorum Regis situm. Lucanus.

Iura mons Sequanos ab Heluetijs diuidit, incipiés in finibus Basiliensium, ac Constantiensium protensus fere in Sebusianos, nunc Bellicenses prouinciæ Bisuntinæ, qua Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæsaré ex Allobrogibus in Heduos ad Ararim contra Heluetios legiones traduxisse opinio est: ciuitates nanque, oppida, & uici, sicut olim continebátur nominibus populorum, ita, ut plurimum eisdem in locis remanserunt de illorum diœcesibus, prouincijs, tribubus, ac regionibus.

Icenos in Anglia populos ab Ostorio Romano duce subactos, Tacitus, qui forte Iccij portus accolæ fuerant, refert.

L

Latobrigi finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longe ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse coniectura est. ciuitas est Episcopalis, prouinciæ Bisuntinæ in ducatu Sabaudiæ sita, ac eius proprio Antistiti subdita.

Lingones inter Celtas populi finitimi Heduis, Sequanis, ac Tulléfibus, qui dicebátur Leuci, nomen retinent. ciuitas est Episcopalis in prouincia Lugdunési, ac Francorum regno sita. Langres ab indigenis.

danus ad pontem Gebennæ urbis effluit. Lucanus.

Lepontij populi sunt Germaniæ, qui alpes incolunt inter Sedunensem, & Curiensem diœceses. hos quibusdam placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus fluuius oritur. forte hodie Suitenses dicti inter fontem Rhodani fluuij & Rhetias alpes siti.

Leuaci inter Belgas sub imperio Neruiorum populi, proximi Grudiis, Pleumosiis, Gordunis, & Centronibus.

Ligeris flumẽ, nõ lõge ab Heduorũ finibus, in Celtis oriens. eos a Biturigibus diuidit in Carnutes, diu per Celtas lapsus, multisq́. obliquis gyris, Aquitaniã alluẽs Oceanum mare, quod Britannicũ dicimus, influit. Dignũ memoria refertur, a Philippo, qui secundus hoc nomine regnauit apud Gallos, uadũ primũ inuentũ. cum ante nunquam uado transiri potuisset.

Londinum oppidum in Anglia insigne, copia negotiatorum, & mercatuum maxime celebre. Tacitus. ciuitas est Episcopalis, in qua Angliæ reges, principes, senatus, populi, & mercatores continentur, in prouincia Cantuariensi sita.

Ligios populos in Hungaria, proximos Hermonduris, & Cattis. Tacitus.

Lucum municipium Vocontiorum prope Caturiges, Garocellos, Centrones, & Allobroges. Tacitus.

Lugdunum urbs ad Rhodani ripas, & Viennæ finitima. Seneca in epistola ad Lucilium refert, eam regionem fatali igne suo tempore exustam, quam inter Celtas adscribere quibusdam placet, quoniam

omnes

omnes eius suffraganei, & pars urbis, ecclesiaq. ipsa matris in Celtis sunt. hinc L. Plotius, qui primus Romæ rhetoricam docuit latinam, ortus est, a quo Romæ se puerum cum Q. fratre latine primum doctum esse Cicero refert. oppidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post centum incensum Romani restituere.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisq. propinquos inferioris Germaniæ populos Tacitus refert, quos non nulli Vestfalos fuisse opinantur, non longe a Caninefatibus, ac Phrysiis. quidam uero eos Pannones fuisse tradunt. hi sunt, qui, cum Italiam ferme omnem occupassent per ducentos, & quattuor annos, tandem a Gallis rege Carolo pulsi sunt, ita tamen ut cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

M

Matrona fluuius est, Celtas a Belgis definiens in finibus Lingonum, & prope Tulensem agrum, nec lõge a fonte Mosæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem Episcopalem, in Campania Franciæ interfluens, per Francorum regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem urbem Sequanæ fluuio miscetur.

Matiscon inter Celtas oppidum tunc in Heduorũ finibus ad Ararim flumen, qui Sagona nũc dicitur, inter Lugdunensem, et Cabilonensem urbes. Ciuitas est nunc Episcopalis prouinciæ Lugdunensis, nomen reti-

Morini populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruijs, Oceaniq. mari finitimi, a quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam est traiectus, continentes siluas, et paludes habebant. eorum finibus comprehenditur comitatus, cui nomen est Pontus ad Abatiam sancti Bertini, directo iure pertinens ueteri nomine Ponti, quo regio illa a plerisque describitur, ciuitas est Episcopalis, quæ latine nomen retinet, Gallice uero Terauana nuncupatur. in prouincia Rhemensi, et regno Francorũ sita.

Menapij populi Galliæ inter Belgas, Treueris, Condrusis, Arduennæ siluæ, Rhenoq. finitimi densissimas siluas, perpetuasque paludes ad utranque Rheni ripam, agros, ædificia, uicosq. habebant, proximi Vbijs, Eburonibus, et Sicambris, qui hodie Gelrenses sunt, hi scilicet Sicambri, et ad confluentem Mosæ, Rheniq. Oceanum etiam mare attingunt. nũc Iuliacensis ducatus est, Coloniensis diœcesis. angustior satis, ut uidetur, ac subductior, quàm pridem Menapiorum fines essent.

Melodunum inter Celtas oppidum in insula fluminis Sequanæ positũ Agendici oppido, Senonibusque proximũ, ac Lutetiæ, quæ hodie ciuitas Parisiẽsis est. Et Iosedo ad ripas Sequanæ posito finitimũ olim. ciuitas Episcopalis erat, nunc etiã oppidum est in Francorum regno: nomen retinet. Gallice, Melun.

Mosa flumen profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorum regno, nõ longe ab ortu Matronæ, et Araris fluuiorum, et parte quadã

circa

Mosellam

pulis in Aquitania. ciuitas est Metropolica, nomen retinens. in hanc cum C. Cæsar dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus.

Nemetes populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormatiensibus, et Rheno flumini, fere omnes Germanica lingua utentes. ciuitas est Episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, Halsatiæ adscribitur, nunc Spirensis dicta est, et alia Halsatia maritima prope insulam quandam Phrysiæ. Halsatia autem, in qua Spira, et Argentina ciuitates consistunt, ut quidam opinantur, nomen indidit regioni illi ducatus Burgundiæ, in qua Alsetum regio est sita. neque id nomen ab Alexia olim oppido dictum putant, quasi Ariouistus Germanorum rex, qui Halsatiæ præerat, id ei nomen imposuerit.

Nitiobriges populi inter Celtas, proximi Rhutenis, et Gaballis, ac Narbonensibus, Galliæq. prouinciæ Romanorũ, in Bituricensi prouincia, et Francorum regno siti. Montpellier hodie a Gallis dictum.

Neruij populi, inter Belgas maxime feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Bellocassibus, Veromanduis, ac Treueris finitimi. a Belloacis longe absunt, quos Sabis, & Scalda flumina irrigant. nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil uini, reliquarumq. rerum ad luxuriam pertinentium patiebantur idferri, ne eorum animi elanguescerent, uirtusq. remitterentur, magnæ uirtutis

homines maius in discrimen, quàm usquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, uniuersum Cæsaris exercitum deduxerunt, ita, ut Neruiorum prœlio rem in angusto uidisse, neque ullũ fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto a nouissimis uni militum detracto in primam aciem se processisse, quod solum in extrema spe salutis imperatori licet, Cæsar ipse testetur. nunc Tornacenses dicti. ciuitas est Episcopalis in prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum regni sita.

Noricus ager trans Rhenum non longe a Danubio, & Athesi Germaniæ fluminibus intra Tridentinam, ac Constantiensem, et Curiensem diœceses. satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quẽ Boij, oppugnata Norica, transierunt. Inde Tacitus affirmat, quòd Noricos, Rhetosq́. Rhenus fluuius interfluit, quibus Rhetis Lepõtij fuere proximi. Norimberga nunc a Germanis.

Nouiodunum inter Belgas oppidum finitimum Suessionibus, & Viromanduis, proximum Parisiis. nunc ciuitas Episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemensi, et Francorum regno sita. Gal lice, Noyon.

Nouiodunum item Celtarum oppidum ultra Ligerim flu. in finibus Biturigum, proximum Auarico Biturigum oppido, ac Genabi Carnutum oppido, & Velaunoduno, & Agendico Senonum oppidis, in regno Francorum situm.

Nouiodunum item inter Celtas Heduorum oppi dum

undique continetur, in duas partes Rhodano flu. diuisus diœcesis Sedunensis.

Osissini populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanũ attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nanetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Sessuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates armoricas nominantur, in prouincia Turonensi, regnoq́. Francorum siti. horũ litora Britãnico sunt mari aduersa, ut refert Pomponius Mela.

Ocellum est citerioris prouinciæ extremum, a quo per alpes in ulteriorem Galliam, Centronesq́ue, nunc Tarentasios, Garocellos, Caturiges, Vocuntios, & Allobrogas transitus est, Auillanæ, et Seclusæ uicis proximum, nunc, ut coniectura est, Nouelensium nuncupatur. Seclusa autem, ut non nullis placet, dicitur quasi citeriorem Galliam ab ulteriori secludens. diœcesis est Taurinensis. Tres enim legiones in Aquileia hiemantes poterat Cæsar per Rheticas uel Lepontias Alpes breuius ultra montes, et in agrum Heluetiorum eundo Tridentum traducere, sed intendens in ulteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen iam in agro Heduorum consistentium proficisci, ut opinio est, in agrum Cremonæ paullo ante ædificatæ, dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, qua proximum iter in ulteriorem Galliam erat per alpes legiones traducturus.

Ordolucæ populi in Anglia arduis montibus proximis, apud quos Ostorius dux Romanus Caratacum in Anglia imperantem prostrauit. Tacitus.

P

sium, & Treuirorum citatus fertur, ac ubi Oceano proximus est in plures defluit partes multis, ingentibusq. insulis effectis, quarum tres fere a Phrysijs, ac reliquæ a Sicambris nunc Ghelrensibus, & Holandinis, qui olim Bataui dicebantur, ac a quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc, & Danubium in Rhætia oriri tradant, et non longe a locis, ubi uina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, hodie Burgundos, nisi a finibus Heluetiorum circa Basileam, usque in fines Argentinensium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Bisuntinæ Metropolis. inde est, quòd reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiẽsem diœcesim prouinciæ Maguntinæ usque in fines Basiliensium circa ipsum flumen fere tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres R. in militaribus signis imitati capita Boum, Aprorum, Vrsorũ, et similium uexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam prouinciam Romanorum a Celtis dispartiens, oritur non longe a Danubij, & Rheni flu. fontibus circa fines diœcesis Sedunensis, prope mõtẽ, cui nunc Briga nomen est, & ad Sedunũ Germaniæ urbẽ decurrens uicũ Veragrorum, qui hodie sanctus Mauritius dicitur, intersecat, lacuiq. Lemano, quem accolæ Lausanensem nominant, admistus, & ad pontem Gebẽnæ urbis eundem lacum egressus in Lugdunum, Viennam, aliasq. urbes, & insignia loca ad Volcas, nunc Auenionenses, prolapsus, Ligusticum

mare

postquam Matrona flu. sibi immistum est a Belgis definiens, oritur prope fines Heduensis, ac Lingonensis diœcesium in ducatu Burgundiæ in Alseti regione non longe a uico Abbatiæ, & monasterij sancti Sequani, ac Trecensem agrum, & Parisiensem urbem delapsus Rothomagum ciuitatem, & mare Oceanũ influit, nomen retinens.

Sequani populi inter Celtas, hodie Burgũdiæ comitatũ incolentes, quos a Gallia prouincia Romanorũ Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Heduis, Lingonibus, ac Rheno per fines comitatus, nunc Ferretẽsis, nihil ut uidetur, de his, quæ in ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidentes, quòd illa omnia speciali nomine Heduis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerẽtur Sequani, sed hi solum, qui a Rhodano prope Bellicensis urbis diœcesim usque ad Bisuntiná ciuitatẽ maximã Sequanorũ, & ab inde usque in fines comitatus Ferretẽsis, ac diœcesis Argentinæ, Rhenũq. fluuium protendebatur, inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Bisuntinam, quæ quasi in medio est, quinque dierum iter expedito patet finibus ijsdem. Vltra quoque Ararim fl. non longe post eius ortum Sequanorum fines, quos ipsa Bisuntina diœcesis complectitur, protendi uidebantur.

Sueuorum gens trans Rhenum Bauaris, & Franconibus finitima plus, quàm centum pagos habens maxima, & bellicosissima Germanorum omnium laudem putantes esse maximam, quamlatissime a suis finibus uacare agros, & uastatis circum se finibus,

nibus, solitudines habere. Itaque una ex parte ab eis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicebantur, opprobrium uirtutis existimantes expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam prope audere consistere. inter hanc gentem sunt Vlma oppidum, ciuitatesque, & loca insignia multa. Bauariæ uetus est principatus, & Austriæ ducibus, ac Marchionibus Badensibus, comitibus de Virtemberg, alijsq. principibus ecclesiasticis, & sæcularibus subiecta, qui, ut olim referente Cæsare principes regionum, atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasq. minuunt.

Sedusij, uel Seduni populi Germani, si pro Sedunum urbem incolentibus capiantur, ut cõiectura est, Heluetijs, & pro parte Celtis annumerantur, uel saltem eis sunt finitimi, ipsosq. Rhodanus flu. irrigat, finitimi etiam sunt Veragris inter montes, quibus nũc Briga, et sancti Bernardi nomen est, nõ longe ab Antuatibus, & Allobrogibus Germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas est Episcopalis, Tarentasiæ latinæ nomen retinens, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longe ab eis uersus Curiensem, & Tridentinam diœceses Rhenus exoritur.

Suesii populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse Constantiensi, Basiliensi, ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetiosq. annumerari, siue forte Suitenses esse, qui cum Turicensibus quondã, Heluetijs nostra memoria bella gessere, uel Suelsii, id est Sueui. nam, cum singulis annis domo Sue-
uorum

uorū media pars excederet, forte diuersas sibi ad habitādū regiones delegerūt. Ex quibus forsan sunt illi maritimi, qui Daciæ, & Noruegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetosq́. habitāt, idē fere nomē Sueuorum habentes a Sueuo monte, qui ab ortu solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum usque promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Senones inter Celtas finitimi Belgis, Parisiis, ac Carnutibus fuerant antiquitus ante Cæsarem in fide Heduorum. ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, in regno Francorum sita, retinens nomen, quam in Burgundia sitam uulgus uocitat. forsan enim id inoleuit a primis Burgundionū regibus, quos Senones Lugduni, ac Viennæ post natum Christum per multa sæcula regnasse in Celtica plerique tradunt.

Suessiones populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorum, eisq́. attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno, quod hodie est ciuitas, Bractuspantioq́. erant finitimi, agros feracissimos, & latissimos fines habebant, apud quos rex fuerat totius Galliæ potentissimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, XII oppida in Suessionibus habens. tempore autem Cæsaris regnabat Galba, multiq́. Gallorum reges usque post magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Suessiones accepisse leguntur. Ciuitas est Episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemensi prima suffraganea, & regno Francorum sita.

Segni

præsidio reliquerunt. usus autem Theutonos credit, qui Franconiam, et Bauariam Germaniæ regiones, eisq. finitimas terras inhabitant. Vulgus uero omnes citra, et trans Danubium populos appellat Theutones. hi forte eorum finibus quondam pulsi a Sueuis, qui quàm latissime agros desertos possidere gloriabantur, sese Cimbris sociarunt, cum quibus a Romanis duce Mario cæsi sunt, quos Pomponius Mela Albi flu. Cimbrisq. Hermonibus, et Sarmatis propinquos tradit: Theutones tamē eos esse, qui trās Danubium ad dextram eius inhabitant. plures scripsere inter alpes, scilicet Italiæ imminentes, et Danubij alueū incolentes: dicti autem forte sunt a Tuiscone eorū Rege Manni filio, ut sentit Tacitus lib. de situ Germaniæ, Italica, ac Gallica lingua alludunt.

Treueri, populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ, finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus, id est Metensibus, et Rheno flu. usque in pontem, quo Cæsar transiecit exercitū, quæ pars nunc est Coloniensis diœcesis. fere autem omnes Treueri Germanica lingua utuntur, et nisi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas, propter Germaniæ uicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, et feritate non multum a Germanis differebat. horum inter Gallos uirtutis opinio erat singularis, et plurimum equitatu, peditatuq. ualere existimabantur, nomen retinent. situs ciuitatis est natura munitus, & Metropolis huius ciuitatis præsul unus ex electoribus Imperatoris est,

qui

gibus erant hi, quos Manius Romanorũ dux in Gallogræcia strauit, & uicit, triumphumq. retulit.

Tauriaci populi Germaniæ, proximi Nemetum, et Heluetiorum finibus, a quibus silua Hercynia oritur. et forte erãt Rauraci, qui proximi Heluetijs circa Basiliensium fines habitabant: hi tamẽ Hercyniæ siluæ non erant proximi, sed Baceni siluæ, qui nigra dicitur, interfluente tamen Rheno.

Tungros Belgarum populos Tacitus facit. hi cis Rhenum, et Mosam inter Eburones numerantur. oppidum est, nomen retinens. olim ciuitas Episcopalis. huius sedes posthac fuit ad Leodiensẽ urbẽ translata, usq. ad cuius oppidi mœnia, ut plerique uolunt, Oceanus protẽdebatur, cuius rei quædã illic uetustatis adhuc monumenta uidentur. Inde Cæsar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Tasandrum oppidum in Leodiensi diœcesi, cui Diuo Trudo nomen fecere.

Tarbiaci, in finibus Agrippensiũ populi. Tacitus.

Tubantes Germaniæ populos, qui Phrysiæ partẽ mari Oceano, Rhe. flu. ac lacubus proximã saltibus, & paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Mani populi habitarant. Tacitus.

Tygenos populos Angliæ, quorum rex Prasutagus Neronem imperatorem heredem instituit. Tacitus.

V

Vxellodunum oppidum in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longe a Gallia prouincia Romano-

rum monte egregie loci natura munito ſitum, cuius partes omnes præruptiſſimis ſaxis difficili adſcenſu, et flumine infimam uallem diuidente totum pæne montem cingente præmunitæ erant, ſub cuius etiam muro magnus fons aquæ prærumpebat, ab ea parte, qua fere pedum trecentum interuallo fluminis circuitus uacabat.

Vatucca inter Belgas caſtellum, quaſi in medijs Eburonum finibus, non longe a colle uno ſiluis, et tumulo, ac magna conualle, ubi Titurius, et Aurunculeius Romani hiemantes cum legione una, et quinque cohortibus a duobus Eburonum regibus dolis intercepti ſunt. Id caſtellum proximũ fuiſſe Liburgenſi, nec longe ab Aquiſgrani urbe ueriſimile eſt. forſan eo loco, ubi eſt nunc caſtellum, cui Valcatus mõs nomen eſt. Vatuccæ tamen caſtello, ut Cæſar ipſe deſcribit, ſuberat Rhenus flu. propterea non nulli credunt Vatuccam caſtellum fuiſſe, ubi nunc eſt Iuliacum oppidum, quod ducatus eſt titulus, inter Aquiſgranum, et Coloniam, Germaniæ urbes ciſrhenanas, quod a Iulio Cæſare denominari putant, ubi adhuc plura inſignia uetuſtatis monumenta apparent.

Vocatij populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum, Centronibus id eſt Tarentaſiis finitimi, & Allobrogibus ultra Alpes Graias, quibus hodie mons cinerum, ſiue Cineſius nomen eſt. hos Iſara flu. alluit. Vaſatium Gallice.

Verbigenus pagus Heluetiorum inter Celtas.

Veſuntio oppidum maximum Sequanorum, na-

tura

tanos hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticũ mare influit. Aremici pridem a non nullis, nunc Auenionenses dicti. ciuitas est Episcopalis prouinciæ Arelatensis olim, nunc uero Viennensis, maiorum nostrorum memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hic Romani Pontifices sedem magno totius Italiæ incommodo, maiore urbis Romæ tenuere septuaginta, et amplius annos, donec felicissime euentu Italiæ restituti Põtifices, ad hanc diẽ mãsere.

Vienna ciuitas Metropolis in Gallia prouincia Romanorum, nunc Delphinatu extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam flu. Rhodanus præterfluit ad eius citeriores ripas sitam, proxima Aruernorum finibus dispartiente Rhodano Heduorum finibus Cæsaris tempore, ad quos Matisco oppidum, nunc ciuitas pertinebat, hodie Lugduno ciuitati finitima, beneq. sita.

Velocasses populi inter Belgas, Morinis, Neruijsq. finitimi, proximi Ambianis, et Atrebatibus. hi hodie Castletẽses dicti in comitatu Flãdriæ, et Francorũ regno, Morinẽsiq. diœcesi siti instar pagi sunt. hãc prouinciã repetit rex Franciæ nunc a duce Burgundiæ.

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruijsq. finitimi, nomen retinent, in Francorum regno siti, at ex magna parte in diœcesi Laudunensi, ac Suessionensi, & ex toto in prouincia Rhemensi, instarq. prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ oppidi sancti Quintini, quos rex repetit. Vermandois a Gallis mutata aliquantulum nomina-

minatione dicti.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos intra Sedunos, Antuates, & in Allobrogas, montesq. sancti Bernardi, & Brigam, quos Veragros Rhodanus flu. interlabitur. caput gentis est uicus, ubi Abbatia, cui sanctus Mauritius dicitur diœcesis Sedunensis, quidquid tamen agri Transrhodanum possidebant, Celtis adscribitur. per hos ad montes illos, quos Cæsar summas Alpes nominat ex Gallia in Italiam uenientibus aditus est.

Veneti populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Osissinis, Curiosolitis, Sessuuijs, Aulercis, Rhedonibus: hi, ut quibusdam placet, etiam Vanes dicti sunt, in prouincia Turonensi, & Regno Francorum siti. ciuitas est Episcopalis, cuius amplissima erat auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum in Britannia Britonante. sunt præterea alij quidam populi Auenionensibus proximi, Venuxinum comitatum incolentes, patrimonio beati Petri subditi. hos partem Galliæ prouinciæ Romanorum fuisse quibusdam placet.

Vnelli populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Osissinis, Lexobijs, Curiosolitis, Sessuuijs, Aulercis, Rhedonibus inter ciuitates Armoricas numerati in prouincia Turonensi, et Francorum regno siti.

Vellauni populi inter Celtas proximi Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, et Aruernis, quorū sub Imperio

esse consueuerant. ciuitas est Episcopalis in prouincia Bituricensi, nomen retinens, a multis tamen sancti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodunum inter Celtas, oppidum Senonũ, propinquum Agendico Senonum oppido, ac Genabi oppido Carnutum, quod Genabis oppidum pons Ligeris flu. continebat, nec longe ab Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigum in Francorũ regno sitũ.

Vocatij inter Aquitanos, proximi Tarusatijs, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Coccosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. ab his forte Vascones dicti. hos coniectura est fuisse Vesaticos. ciuitas est Episcopalis in prouincia Auscitana, Francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus.

Vsipetes Germaniæ populi Transrhenani, qui cum Tenchtheris, et magna multitudine hominum a Sueuis diu agitati, & triennio uagantes Rhenum flu. transierunt, non longe ab ostio, ubi mare influit, & Menapiorum agros utranque fluminis ripam incolentes occuparunt. ex hoc constat Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacensis fuisse multo latiores, maioresq́. extitisse, et agros ducatus Montensis Rheni ripis ulterioribus adiacentes, ac etiam Cliuensis possedisse.

Vbij, Germani populi, olim Transrhenani, quorũ fuit ciuitas ampla, et florens, ut est captus Germanorum, qui paullo sunt eiusdem generis, et ceteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multumq́. ad

hos

hos mercatores uentitãt, & quòd ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi uectigales fecerunt, multoq. humiliores, & infirmiores reddiderunt, in quorum fines Cæsar primo Transrhenum exercitu per pontem in Menapiis factum ducto, uestatis agris Sicambrorum se recepit. iterum autẽ paullulum supra eum locum, quò antea exercitum traduxerat, põtem in finibus Treuirorum fecit, legionesq. traduxit, cuius pontis ultima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses a Claudio Cæsare Agrippinæ uiro, acceptos plerisque placet, qui, ut uerisimile est, a Sueuis compulsi, citra Rhenũ, hortante Agrippina, urbẽ condere, & habitare cœperunt, quæ ciuitas paullo post cum Romanorum socia esset, ac recens cõdita, fatali igne, ut Tacitus scripsit, consumpta est, & fere eodem tẽpore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum esse constat, ut in epistolis refert Seneca. Cæsaris igitur tempore coniectura est loca, ubi Marchiæ comitatus a duce Cliuensi nunc possessus Vestfaliæ oppida sunt, parsq. ducatus Mõtensis incoluisse præsumuntur, quorum adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. hos Tacitus Transrhenanos etiam suo tẽpore fuisse scribit, quòd forte ad utranque Rheni ripam uicos, agros, possessionesq. haberent. Sic et Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni utranque ripam, sic & Phrysij, & Gelrenses, nunc ad ipsius

Rheni

ATQVE hæc de Gallorũ, Gallisque, qui aut proximi, aut finitimi sunt populis, ita perstrinximus, ut quamuis uetustatem illustrare pro uirili cosilium fuerit, multa tamen inserta quoque sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & uiros, ac res præclare gestas ab ijs explicent: nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæque libauimus. Nam si aliarum quoque gẽtium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorum diuersas appellationes, aut fluminum, uires, res gestas ad hanc normam dirigere uoluissem. id sane & operosum nimis, ac immensi pæne operis fuisset, & consilij obliti nostri uideremur, quippe qui ab initio Cæsarem tãtum, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his gentes hoc nostro indice complecti uoluerimus, reliquum operis, & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. illud admonuisse diligentem lectorem uolo, multa illum ex uaria historiarum lectione collecturum, quæ Europam, & Asiam, ac Africam saltem oram litoralem notiora nobis factura sint. nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometanæ diuersitas a Christiana pietate prohibet, sed & ipsa

ipſa orbis parens gentium omnium regina Italia tantas mutationes ſenſit, ut uix nomen illum retineat, quod olim habuit. quis enim neſcit eam Italiæ partẽ, quam Samnites, Apuli, Græci, Campani illi tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abijſſe: quod olim Latium, nunc Campaniam, quæ Gallia Ciſalpina, in Lombardiam, quæ Venetia, in Marchiam Taruiſinam; quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam eſſe mutatam. Iam quæ priſcis illis temporibus clariſſima oppida fuerant, aut penitus concidere, aut in uicos abiere ſucceſſereq́. omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuerſiſſimæ. Lyrim enim a ueteribus amnem dictum, iam ſeptingentos ab hinc annos a Gariliano caſtello, quod Saraceni munitiſſimum propugnaculum ſibi conſtruxerãt, Garilianum appellamus. Ticinum olim, nunc Papiam, a Papio quodam Gallorum Duce. Fregellæ ipſæ in Campania in pontem curuum mutatæ. Egnatia Apuliæ Iuuenatium a nobis dictum. Anienum ipſum patrem, Tiberonum accolæ uocant. Sipus illa ſæpiarum captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredonia uulgo, a Manfredo ſecundi Federici Imperatoris filio, dicitur. Verum longius, quàm par forſan erat, euagati ſumus. Cetera ſibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio a nobis exſpectet.

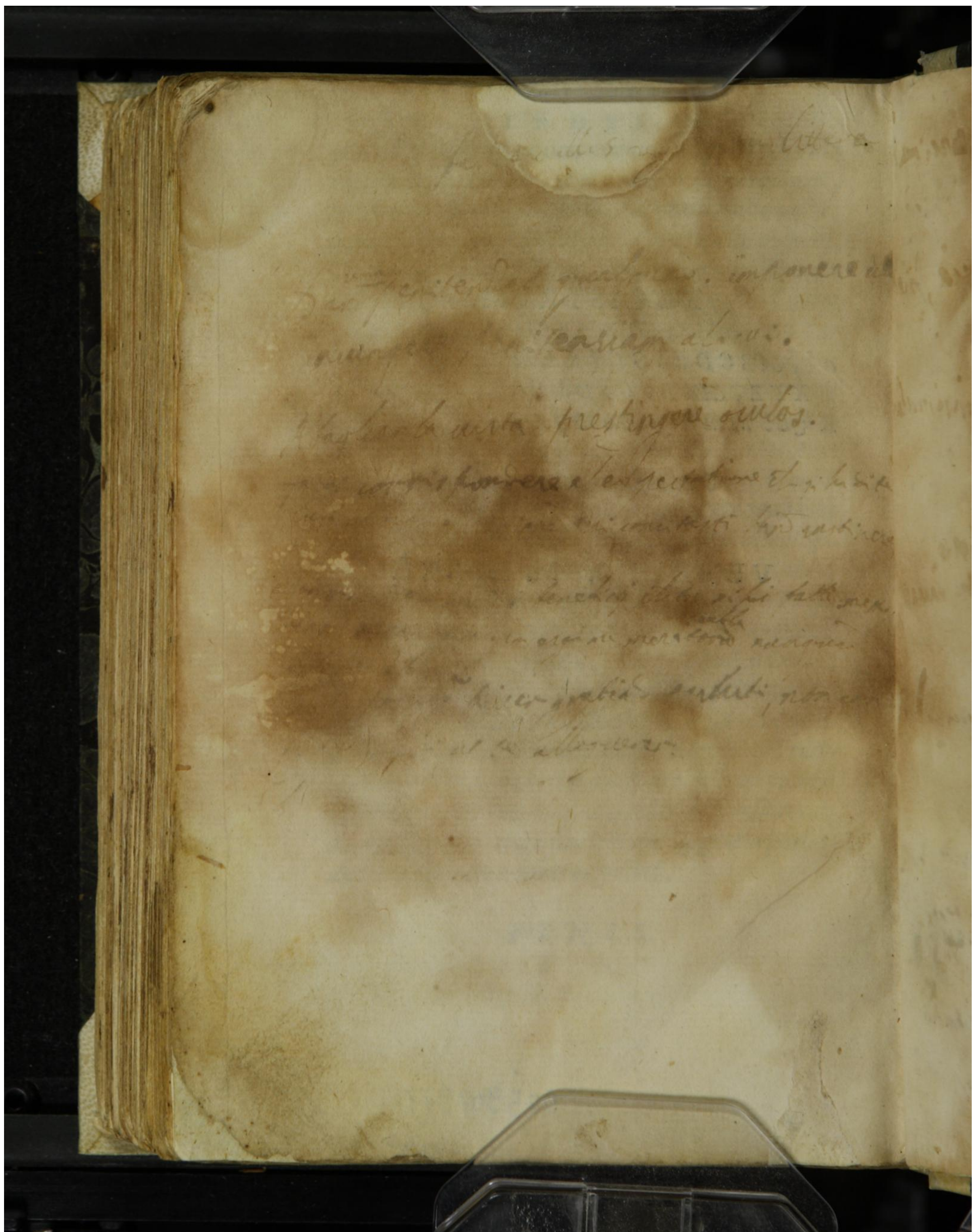
FINIS.

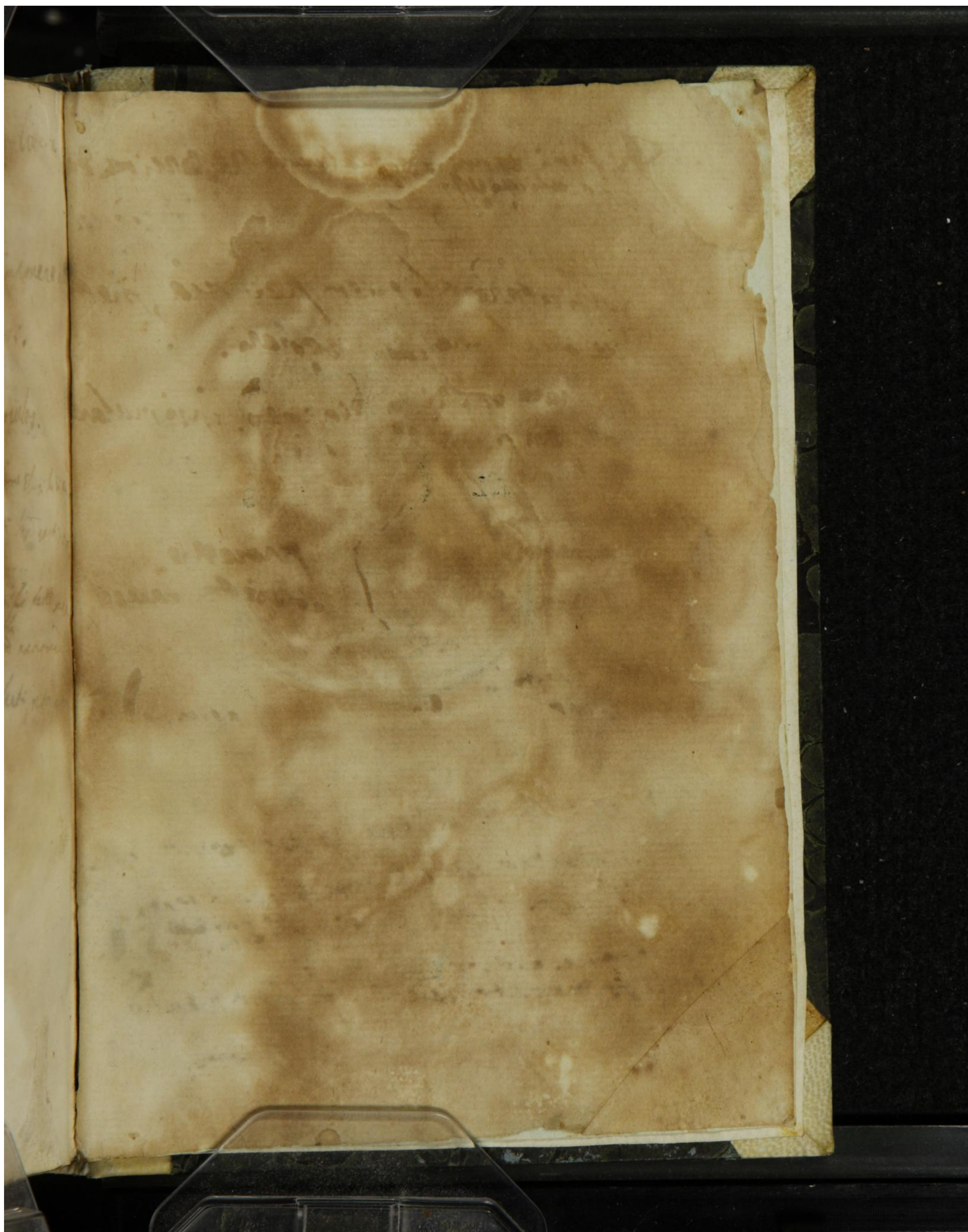
REGISTRVM.

a b, ABCDEFGHIKLMNOPQRST VXYZ, Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr.

Omnes sunt quatterniones.

VENETIIS, M. D. LXI.

prestingere oculos.

AL
DVS

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE
FIRENZE

